

ЖУРНАЛ
БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ИСТОРИЯ

ЧАСОПІС
БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА

ГІСТОРЫЯ

JOURNAL
OF THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY

HISTORY

Издается с января 1969 г.
(до 2017 г. – под названием «Веснік БДУ.
Серія 3, Гісторыя. Эканоміка. Права»)

Выходит один раз в квартал

1

2018

МИНСК
БГУ

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор	КОХАНОВСКИЙ А. Г. – доктор исторических наук, профессор; декан исторического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь. E-mail: kohanovsky@bsu.by
Заместитель главного редактора	МЕНЬКОВСКИЙ В. И. – доктор исторических наук, профессор; профессор кафедры истории России исторического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь. E-mail: menkovski@bsu.by
Ответственный секретарь	МАЛЮГИН О. И. – кандидат исторических наук, доцент; доцент кафедры истории древнего мира и средних веков исторического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь. E-mail: maliugin@bsu.by
Белецкий С. В.	Институт истории материальной культуры Российской академии наук, Санкт-Петербург, Россия.
Бон Т.	Гисенский университет им. Юстуса Либиха, Гисен, Германия.
Бондаренко К. М.	Могилёвский государственный университет им. А. А. Кулешова, Могилёв, Беларусь.
Бородкин Л. И.	Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Москва, Россия.
Бригадин П. И.	Государственный институт управления и социальных технологий Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
Вабищевич А. Н.	Брестский государственный университет им. А. С. Пушкина, Брест, Беларусь.
Виддер Э.	Институт средневековой истории Тюбингенского университета им. Карла Эберхарда, Тюбинген, Германия.
Егорейченко А. А.	Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Жеребцов И. Л.	Институт языка, литературы и истории Коми научного центра Уральского отделения Российской академии наук, Сыктывкар, Республика Коми.
Карпов С. П.	Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Москва, Россия.
Карпюк С. Г.	Институт всеобщей истории Российской академии наук, Москва, Россия.
Коваленя А. А.	Национальная академия наук Беларуси, Минск, Беларусь.
Кодин Е. В.	Смоленский государственный университет, Смоленск, Россия.
Колесник В. Ф.	Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко, Киев, Украина.
Коришук В. К.	Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Космач В. А.	Витебский государственный университет им. П. М. Машерова, Витебск, Беларусь.
Костюк М. П.	Национальная академия наук Беларуси, Минск, Беларусь.
Кошелев В. С.	Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.

- Кудрявцева Т. В.** Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, Санкт-Петербург, Россия.
- Лавринович Д. С.** Могилёвский государственный университет им. А. А. Кулешова, Могилёв, Беларусь.
- Ларин М. В.** Историко-архивный институт Российского государственного гуманитарного университета, Москва, Россия.
- Линднер Р.** Констанцкий университет, Констанц, Германия.
- Локотко А. И.** Национальная академия наук Беларуси, Минск, Беларусь.
- Марзалюк И. А.** Палата представителей Национального собрания Республики Беларусь, Минск, Беларусь.
- Матяш И. Б.** Высший совет юстиции, Киев, Украина.
- Мезга Н. Н.** Гомельский государственный университет им. Франциска Скорины, Гомель, Беларусь.
- Микнис Р.** Институт истории Литвы, Вильнюс, Литва.
- Нечухрин А. Н.** Гродненский государственный университет им. Янки Купалы, Гродно, Беларусь.
- Новаковски В.** Институт археологии Варшавского университета, Варшава, Польша.
- Новогродский Т. А.** Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
- Пилипенко М. Ф.** Институт искусствоведения, этнографии и фольклора им. Кондрата Крапивы Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь.
- Прохоров А. А.** Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
- Рок Б.** Вроцлавский университет, Вроцлав, Польша.
- Сальков А. П.** Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
- Ставнюк В. В.** Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко, Киев, Украина.
- Терпиловский Р. В.** Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко, Киев, Украина.
- Туманс Х.** Латвийский университет, Рига, Латвия.
- Федосик В. А.** Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
- Фэн Ш.** Институт международных отношений и регионального развития, Центр изучения России Восточно-Китайского педагогического университета, Шанхай, Китай.
- Ходин С. Н.** Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
- Шадурский В. Г.** Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
- Шиндлинг А.** Институт истории Нового времени Тюбингенского университета им. Карла Эберхарда, Тюбинген, Германия.
- Шмигель М.** Университет Матея Бела, Банска-Бистрица, Словакия.
- Шумейко М. Ф.** Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
- Яновский О. А.** Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

Галоўны рэдактар	КАХАНОЎСКІ А. Г. – доктар гістарычных навук, прафесар; дэкан гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь. E-mail: kohanovsky@bsu.by
Намеснік галоўнага рэдактара	МЯНЬКОЎСКІ В. І. – доктар гістарычных навук, прафесар; прафесар кафедры гісторыі Расіі гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь. E-mail: menkovski@bsu.by
Адказны сакратар	МАЛЮГІН А. І. – кандыдат гістарычных навук, дацэнт; дацэнт кафедры гісторыі старажытнага свету і сярэдніх вякоў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь. E-mail: maliugin@bsu.by
Бялецкі С. В.	Інстытут гісторыі матэрыяльнай культуры Расійскай акадэміі навук, Санкт-Пецярбург, Расія.
Бон Т.	Гісенскі ўніверсітэт імя Юстуса Лібіха, Гісен, Германія.
Бандарэнка К. М.	Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова, Магілёў, Беларусь.
Бародкін Л. І.	Маскоўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя М. В. Ламаносава, Масква, Расія.
Брыгадзін П. І.	Дзяржаўны інстытут кіравання і сацыяльных тэхналогій Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
Вабішчэвіч А. М.	Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна, Брэст, Беларусь.
Відэр Э.	Інстытут сярэднявечнай гісторыі Цюбінгенскага ўніверсітэта імя Карла Эберхарда, Цюбінген, Германія.
Егарэйчанка А. А.	Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Жарабцоў І. Л.	Інстытут мовы, літаратуры і гісторыі Комі навуковага цэнтра Уральскага аддзялення Расійскай акадэміі навук, Сыктывкар, Рэспубліка Комі.
Карпаў С. П.	Маскоўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя М. В. Ламаносава, Масква, Расія.
Карпюк С. Г.	Інстытут усеагульнай гісторыі Расійскай акадэміі навук, Масква, Расія.
Каваленя А. А.	Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Мінск, Беларусь.
Кодзін Я. У.	Смаленскі дзяржаўны ўніверсітэт, Смаленск, Расія.
Калеснік В. Ф.	Кіеўскі нацыянальны ўніверсітэт імя Тараса Шаўчэнкі, Кіеў, Украіна.
Коршук У. К.	Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Космач В. А.	Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава, Віцебск, Беларусь.
Касцюк М. П.	Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Мінск, Беларусь.
Кошалеў У. С.	Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Кудраўцава Т. У.	Расійскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя А. І. Герцэна, Санкт-Пецярбург, Расія.
Лаўрыновіч Д. С.	Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова, Магілёў, Беларусь.

- Ларын М. В.** Гісторыка-архіўны інстытут Расійскага дзяржаўнага гуманітарнага ўніверсітэта, Масква, Расія.
- Лінднер Р.** Констанцкі ўніверсітэт, Констанц, Германія.
- Лакотка А. І.** Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Мінск, Беларусь.
- Марзалюк І. А.** Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Мінск, Беларусь.
- Мацяш І. Б.** Вышэйшы савет юстыцыі, Кіеў, Украіна.
- Мязга М. М.** Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны, Гомель, Беларусь.
- Мікніс Р.** Інстытут гісторыі Літвы, Вільнюс, Літва.
- Нячухрын А. М.** Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, Гродна, Беларусь.
- Навакоўскі В.** Інстытут археалогіі Варшаўскага ўніверсітэта, Варшава, Польшча.
- Навагродскі Т. А.** Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
- Піліпенка М. Ф.** Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь.
- Прохараў А. А.** Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
- Рок Б.** Вроцлаўскі ўніверсітэт, Вроцлаў, Польшча.
- Салькоў А. П.** Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
- Стаўнюк В. У.** Кіеўскі нацыянальны ўніверсітэт імя Тараса Шаўчэнкі, Кіеў, Украіна.
- Церпілоўскі Р. У.** Кіеўскі нацыянальны ўніверсітэт імя Тараса Шаўчэнкі, Кіеў, Украіна.
- Туманс Х.** Латвійскі ўніверсітэт, Рыга, Латвія.
- Фядосік В. А.** Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
- Фэн Ш.** Інстытут міжнародных адносін і рэгіянальнага развіцця, Цэнтр вывучэння Расіі Усходне-Кітайскага педагагічнага ўніверсітэта, Шанхай, Кітай.
- Ходзін С. М.** Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
- Шадуўскі В. Г.** Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
- Шындлінг А.** Інстытут гісторыі Новага часу Цюбінгенскага ўніверсітэта імя Карла Эберхарда, Цюбінген, Германія.
- Шмігель М.** Універсітэт Мацея Бела, Банска-Бістрыца, Славакія.
- Шумейка М. Ф.** Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
- Яноўскі А. А.** Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief	KOHANOVSKY A. G. , doctor of science (history), full professor; dean of the faculty of history of the Belarusian State University, Minsk, Belarus.
E-mail: kohanovsky@bsu.by
Deputy editor-in-chief	MENKOUSKI V. I. , doctor of science (history), full professor; professor at the department of Russian history of the faculty of history of the Belarusian State University, Minsk, Belarus.
E-mail: menkovski@bsu.by
Executive secretary	MALIUGIN O. I. , PhD (history), docent; associate professor at the department of Ancient and Medieval history of the faculty of history of the Belarusian State University, Minsk, Belarus.
E-mail: maliugin@bsu.by
-
Beletsky S. V.	Institute of History of Material Culture of the Russian Academy of Sciences, Saint Petersburg, Russia.
Bohn T.	Justus Liebig University of Giessen, Giessen, Germany.
Bondarenko K. M.	Mogilev State A. Kuleshov University, Mogilev, Belarus.
Borodkin L. I.	Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia.
Bryhadzin P. I.	State Institute of Management and Social Technologies of the Belarusian State University, Minsk, Belarus.
Vabishchevich A. N.	Brest State University named after A. S. Pushkin, Brest, Belarus.
Widder E.	Medieval History Institute of the Eberhard Karls University of Tübingen, Tübingen, Germany.
Yegoreichenko A. A.	Belarusian State University, Minsk, Belarus.
Zherebtsov I. L.	Institute of Language, Literature and History of the Komi Science Centre of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, Syktyvkar, Komi Republic.
Karpov S. P.	Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia.
Karpyuk S. G.	Institute of World History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia.
Kovalenya A. A.	National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus.
Kodin E. V.	Smolensk State University, Smolensk, Russia.
Kolesnyk V. F.	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
Korshuk V. K.	Belarusian State University, Minsk, Belarus.
Kosmach V. A.	Vitebsk State University named after P. M. Masharov, Vitebsk, Belarus.
Kostyuk M. P.	National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus.
Koshelev V. S.	Belarusian State University, Minsk, Belarus.
Kudryavtseva T. V.	Herzen State Pedagogical University, Saint Petersburg, Russia.
Lavrinovich D. S.	Mogilev State A. Kuleshov University, Mogilev, Belarus.
Larin M. V.	Institute for History and Archives of the Russian State University for Humanities, Moscow, Russia.
Lindner R.	University of Konstanz, Konstanz, Germany.
Lokotko A. I.	National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus.

- Marzaluk I. A.** House of Representatives of the National Assembly of the Republic of Belarus, Minsk, Belarus.
- Matyash I. B.** High Council of Justice, Kyiv, Ukraine.
- Miazga M. M.** Francisk Skorina Gomel State University, Gomel, Belarus.
- Miknys R.** Institute of Lithuanian History, Vilnius, Lithuania.
- Nechukhrin A. N.** Yanka Kupala State University of Grodno, Grodno, Belarus.
- Nowakowski W.** Institute of Archaeology of the University of Warsaw, Warsaw, Poland.
- Nowogrodski T. A.** Belarusian State University, Minsk, Belarus.
- Pilipenko M. F.** Kandrata Krapiva Institute of Arts Studies, Ethnography and Folklore of the Center for the Belarusian Culture, Language and Literature Research of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus.
- Prokhorov A. A.** Belarusian State University, Minsk, Belarus.
- Rok B.** University of Wrocław, Wrocław, Poland.
- Salkov A. P.** Belarusian State University, Minsk, Belarus.
- Stavnyuk V. V.** Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
- Terpilovsky R. V.** Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
- Tumans H.** University of Latvia, Riga, Latvia.
- Fedosik V. A.** Belarusian State University, Minsk, Belarus.
- Feng S.** School of Advanced International and Area Studies, Centre for Russian Studies of the East China Normal University, Shanghai, China.
- Khodzin S. N.** Belarusian State University, Minsk, Belarus.
- Shadurski V. G.** Belarusian State University, Minsk, Belarus.
- Schindling A.** Institute of the Early Modern History of the Eberhard Karls University of Tübingen, Tübingen, Germany.
- Šmigel M.** Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia.
- Shumeiko M. F.** Belarusian State University, Minsk, Belarus.
- Yanouski A. A.** Belarusian State University, Minsk, Belarus.

ОТ РЕДАКЦИИ АД РЭДАКЦЫІ EDITORIAL

Традыцыйна 988 год лічыцца пачаткам прыняцця хрысціянства насельніцтвам Кіеўскай Русі. У «Аповесці мінулых гадоў» паведамляецца, што ў 6496 г. ад стварэння свету вялікі кіеўскі князь Уладзімір прыняў хрысціянскую веру, загадаў знішчыць паганскіх ідалаў, якім пакланяліся жыхары Кіева, а кіяўлян ахрысцілі візантыйскія святары ў водах Дняпра. Пасля гэтага пачалі «прыводзіць людзей на хрышчэнне па ўсіх гарадах і вёсках» і будаваць цэрквы, а князь Уладзімір пасылаў «збіраць у лепшых людзей дзяцей і аддаваць іх у навучанне кніжнае», бо «не чулі яны раней вучэння кніжнага». Хрышчэнне Кіеўскай Русі ў «Аповесці мінулых гадоў» наўпрост звязваецца з асветніцтвам.

Кіеўская Русь прыняла хрысціянства ў яго праваслаўным варыянце з Візантыі. Гэта стала эпахальнай падзеяй не толькі ў рэлігійным жыцці ўсходняга славянства. Хрысціянская царква была галоўным рэтранслятарам культуры Антычнасці ў Сярэднявечча, прычым у заходнееўрапейскім раннім Сярэднявеччы, па сутнасці, адзіным. Візантыя ж заставалася не проста спадкаемніцай Рымскай імперыі, яна сама была ўсходняй часткай Рымскай дзяржавы і існавала на працягу амаль усяго Сярэднявечча. Канец эпохі старажытнага свету, Антычнасці, які пазначаецца часам падзення Заходняй Рымскай імперыі, – дата ўмоўная, якая грунтуецца на заходнееўрапейскіх рэаліях. Усходняя Рымская імперыя (Візантыя) здолела ацалець, і яе тысячагадовая гісторыя – прамы працяг Антычнасці ў новых умовах Сярэднявечча.

Для Кіеўскай Русі прыняцце хрысціянства з Візантыі азначала непасрэднае далучэнне да антычнай традыцыі, свайго роду магутнай культурнай матрыцы, непараўнальнай з матрыцай раннесярэднявечнай Заходняй Еўропы з яе непісьменнымі каралямі варварскіх дзяржаў і адзіным адукаваным саслоўем – духавенствам (затым і манаствам). Непасрэдны ўплыў візантыйскай культурнай матрыцы даваў гістарычны шанц на больш хуткія тэмпы

развіцця ўсходнеславянскага свету ў параўнанні з раннесярэднявечным варварскім светам Заходняй Еўропы. Заняпад жа Візантыі з пачатку XIII ст. і яе крах у сярэдзіне XV ст. адбіліся і на лёсе ўсходнеславянскага грамадства, у той час як заходнееўрапейская цывілізацыя імкліва выходзіла на лідарскія пазіцыі.

З Візантыі паходзілі хрысціянскія місіянеры і асветнікі Кірыл і Мяфодзій, якія стварылі азбуку для славян і пераклалі з грэчаскай мовы кнігі Святога Пісання. Дзень памяці Святых Роўнаапостальных Кірыла і Мяфодзія 24 мая адзначаецца як Дзень славянскага пісьменства. Ужо больш за 20 гадоў у Мінску адбываюцца Кірыла-Мяфодзіеўскія чытанні, у арганізацыі якіх самы актыўны ўдзел прымае Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.

Услед за перакладамі кніг Бібліі на царкоўнаславянскую мову ва ўсходніх славян з'явіліся і пераклады візантыйскіх гістарычных хронік (Іаана Малалы, Георгія Амартола і інш.), агіяграфічныя і літаратурныя творы, якія аказалі моцны ўплыў на развіццё ўсходнеславянскай культуры і навукі.

Лёс хрысціянства ва ўсходніх славян складаўся па-рознаму. Унікальнай была сітуацыя ў Вялікім Княстве Літоўскім, дзе доўгі час пад уладай язычніцкіх вялікіх князёў жылі і праваслаўныя хрысціяне, якія складалі большасць насельніцтва, і язычнікі. Гістарычныя крыніцы не паведамляюць аб нейкіх вострых міжканфесійных канфліктах. Больш за тое, некаторыя вялікія князі дбалі аб стварэнні царкоўных мітраполій.

Культурная спадчына познесярэднявечнай Беларусі адлюстроўвае перапляценне двух уплываў: візантыйскага і заходнееўрапейскага. Пры перавазе візантыйскай культурнай традыцыі паступова набіраў моц і заходнееўрапейскі ўплыў, звязаны перш за ўсё з заходнееўрапейскім Адраджэннем. І вось ужо ў Празе 500 гадоў таму беларускі асветнік палачанін Францыск Скарына выдае сваю першую друкаваную кнігу. Выданні

Скарыны – гэта кнігі Святога Пісання. Сімвалічна, што ў 2017 г. – у 500-гадовы юбілей узнікнення беларускага і наогул усходнеславянскага кнігадрукавання – Беларуская праваслаўная царква і Рымска-каталіцкая царква прэзентавалі пераклады Новага Запавету на сучасную беларускую мову.

Магчымасць спазнаваць хрысціянскую веру праз свяшчэнныя кнігі на зразумелай, роднай мове – адзін з самых істотных чыннікаў хрысціянізацыі, які асабліва ўздзейнічаў на людзей Сярэднявечча. Хрысціянізацыя насельніцтва Кіеўскай Русі – доўгі працэс, ён не быў нейкім імгненным

дзеяннем праз прыняцце хрышчэння колішнімі язычнікамі. Хрысціянскія святары, асветнікі, місіянеры карпатліва вялі сваю высокадухоўную дзейнасць па тлумачэнні і прывіцці хрысціянскіх каштоўнасцей, маральных норм, уяўленняў пра сэнс чалавечага існавання сярод усходніх славян. І роля Кірылы Тураўскага, Ефрасінні Полацкай і іншых хрысціянскіх падзвіжнікаў у гэтым працэсе надзвычай вялікая. Адзначаючы 1030-годдзе хрышчэння Русі, мы ўзгадваем і кіеўскага князя Уладзіміра Святаслававіча, і першых беларускіх святых, і тых шматлікіх рупліўцаў хрысціянства, чые імёны засталіся нам невядомымі.

ХРИСТИАНСТВО В ИСТОРИЧЕСКИХ СУДЬБАХ БЕЛАРУСИ (К 1030-ЛЕТИЮ КРЕЩЕНИЯ КИЕВСКОЙ РУСИ)

ХРЫСЦІЯНСТВА Ў ГІСТАРЫЧНЫМ ЛЁСЕ БЕЛАРУСІ (ДА 1030-ГОДДЗЯ ХРЫШЧЭННЯ КІЕЎСКАЙ РУСІ)

CHRISTIANITY IN THE HISTORICAL FATE OF BELARUS (TO THE 1030th ANNIVERSARY OF KIEV RUS' CHRISTIANIZATION)

УДК 94(47).02+281.93

ХРИСТИАНИЗАЦИЯ КИЕВСКОЙ РУСИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

В. А. ФЕДОСИК¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматривается проблема христианизации Киевской Руси в контексте политической и религиозной истории средневековой Европы. Предпринята попытка провести сравнительный анализ развития христианства в Западной Европе и христианства в Византии в период раннего Средневековья и начала Высокого Средневековья. Особое внимание уделено сравнительному анализу начала процесса христианизации Скандинавии и начала христианизации Киевской Руси. Исследуется роль «норманнского фактора» в христианизации Киевской Руси. Отмечается, что Византия являлась мощной культурной матрицей для восточных славян, принятие христианства из Византии дало возможность прямого приобщения Руси к античному культурному наследию, однако по своему характеру это было позднеантичное и христианское наследие. На примере средневековой христианской «доктрины четырех царств» в истории человечества показывается, что в этом наследии были утрачены представления о полисах Греции и римской цивитас. На основе данных, приведенных в «Повести временных лет», доказывается, что отношение к западному христианству в Киевской Руси не являлось враждебным, многие противоречия между византийской и римской церквями не были понятными и актуальными для христиан Киевской Руси.

Ключевые слова: христианизация Киевской Руси; средневековая Европа; норманны; Византия и славяне; варвары; западное и восточное христианство; античное наследие.

Образец цитирования:

Федосик В. А. Христианизация Киевской Руси в контексте европейского Средневековья // Журн. Белорус. гос. ун-та. История. 2018. № 1. С. 10–24.

For citation:

Fiadosik V. A. Christianization of Kievan Rus' in the context of European Middle Ages. *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 10–24 (in Russ.).

Автор:

Виктор Анатольевич Федосик – доктор исторических наук, профессор; заведующий кафедрой истории древнего мира и средних веков исторического факультета.

Author:

Victar A. Fiadosik, doctor of science (history), full professor; head of the department of Ancient and Medieval history, faculty of history.
v.fedosik@mail.ru

ХРЫСЦІЯНІЗАЦЫЯ КІЕЎСКАЙ РУСІ Ў КАНТЭКСЦЕ ЕЎРАПЕЙСКАГА СЯРЭДНЯВЕЧЧА

В. А. ФЯДОСІК^{1*}

^{1*} *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь*

Разглядаецца праблема хрысціянізацыі Кіеўскай Русі ў кантэксце палітычнай і рэлігійнай гісторыі сярэднявечнай Еўропы. Здзейснена спроба правесці параўнальны аналіз развіцця хрысціянства ў Заходняй Еўропе і хрысціянства ў Візантыі ў перыяд ранняга і пачатку Высокага Сярэднявечча. Асабліва ўвага нададзена параўнальнаму аналізу пачатку працэсаў хрысціянізацыі Скандынавіі і Кіеўскай Русі. Даследуецца роля «нарманскага фактару» ў хрысціянізацыі Кіеўскай Русі. Адзначаецца, што Візантыя з'яўлялася магутнай культурнай матрыцай для ўсходніх славян, прыняцце хрысціянства з Візантыі дало магчымасць прамога далучэння Русі да антычнай культурнай спадчыны. Аднак па сваім характары гэта была познеантычная і хрысціянская спадчына. На прыкладзе сярэднявечнай хрысціянскай «дактрыны чатырох царстваў» у гісторыі чалавецтва паказваецца, што ў гэтай спадчыне былі страчаны ўяўленні аб полісах Грэцыі і рымскай цывіласці. На падставе звестак, прыведзеных у «Аповесці мінулых гадоў», даказваецца, што адносіны да заходняга хрысціянства ў Кіеўскай Русі не з'яўляліся варожымі, многія супярэчнасці паміж візантыйскай і рымскай царквамі не былі зразумелымі і актуальнымі для хрысціян Кіеўскай Русі.

Ключавыя словы: хрысціянізацыя Кіеўскай Русі; сярэднявечная Еўропа; нарманы; Візантыя і славяне; варвары; заходняе і ўсходняе хрысціянства; антычная спадчына.

CHRISTIANIZATION OF KIEVAN RUS' IN THE CONTEXT OF EUROPEAN MIDDLE AGES

V. A. FIADOSIK^a

^a *Belarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus*

This article examines the Christianization of Kievan Rus' in the context of Medieval European political and religious history. It aims at comparative analysis of Christianity development in Western Europe and Byzantium in the Early and High Middle Ages with the specific focus on comparative analysis of the beginning of the Christianization process in Scandinavia and Kievan Rus'. The article explores the role of the «Norman's factor» in the Christianization of the Kievan Rus'. It claims that Byzantium was a powerful cultural model for Eastern Slavs, and Christianity gave them the opportunity to share the cultural heritage of Antiquity. But, qualitatively, this was a late-antique and Christian heritage. By using the example of the medieval Christian «four kingdoms» doctrine's role in the history of mankind, the article shows that the concepts of Greek polis and Roman civitas were lost in this heritage. By using evidence from «Povest Vremenykh Let» («Tale of Bygone Years») the article argues that Kievan Rus' did not perceive Western Christianity as a threat and many contradictions between the Byzantine and Roman churches were not understood or heeded by the Christians of Kievan Rus'.

Key words: Christianization of Kievan Rus'; Medieval Europe; Normans; Byzantine and Slavs; Western and Eastern Christianity; antique heritage.

Во времена поздней Античности христианство стало единственной официальной религией Римской империи – огромной державы, сердцевинной которой являлось Средиземноморье. Христианство возникло на востоке Римской империи, а уже в середине I в. н. э., как свидетельствуют христианские (прежде всего, послание «К римлянам», 16:2–15 апостола Павла) и нехристианские (Светоний. Нерон, 16; Тацит. Анналы, XV, 44) источники, немало его приверженцев проживало в самом сердце империи – в Риме [1, с. 215–220]. К началу IV в., когда развернулось самое масштабное и кровавое императорское гонение на христиан в Римской империи, они составляли примерно 10 % населения

империи, наиболее христианизированными при этом были восточные и североафриканские провинции, Греция, центр и юг Италии [2, с. 113; 3, р. 4; 4, р. 450–464; 5, с. 167; 6, с. 24].

Через несколько лет после гонения Диоклетиана Константин и Лициний – победители в развернувшихся войнах за императорскую власть – на встрече в Медиолане (вероятно, в феврале 313 г. [7, р. 153]) выработали и провозгласили новую религиозную политику, принципиально отличную от политики основателя режима домината. Основы новой религиозной политики домината были изложены в Миланском эдикте, содержание которого известно благодаря современникам тех событий –

Евсевия Кесарийскому и Лактанцию¹. Миланский эдикт провозгласил свободу любого вероисповедания в Римской империи, причем отдельно подчеркивалась свобода исповедания христианства.

Новая политика домината была рассчитана на установление религиозного мира в империи после бурных внутренних потрясений начала IV в. Обретенная христианством свобода исповедания еще не означала его уравнивания в правах с римским язычеством, которое не утратило государственного статуса. Все императоры, правившие до 383 г., являлись языческими великими понтификами, и только Грациан отказался от высшей жреческой должности. В 383 г., следует считать, произошла утрата язычеством государственного статуса в Римской империи [2, с. 191–192]. В условиях конкуренции христианство сумело взять верх всего через несколько десятков лет. Император Феодосий I в 392 г. окончательно запретил язычество во всех его проявлениях. В 394 г. император подчинил себе также и западную часть Римской империи и распространил на нее действие изданных законов [2, с. 197–213]. С этого времени христианство утвердилось в качестве единственной официальной религии Римской империи.

Единая христианская Римская империя существовала недолго. После смерти Феодосия I христианство в Риме окончательно разделилось на западное и восточное. Это было обусловлено тем, что Западная Римская империя в ходе Великого переселения народов не смогла устоять перед натиском варваров, устремившихся на ее земли. Множество народов, теснимых с востока гуннами, устремилось через венгерские степи на запад Европы. Ситуация оказалась гораздо более катастрофической, чем ранее: варвары еще в середине III в. глубоко проникали в балканские, испанские и другие провинции империи [8, р. 77–93], но после их разграбления они возвращались на свои земли к привычному образу жизни. Великое переселение народов лишило большинство из них такой возможности, поскольку возвращаться было некуда: земли были заняты другими народами, перемещавшимися под натиском гуннов. Основной натиск варваров пришелся на запад Европы и североафриканские римские провинции. Восточная Римская империя сумела отбить вторжения варваров, а Западная была разгромлена, и варварские народы создали на ее территории свои государства.

В эпоху Средневековья сформировалась западноевропейская цивилизация. Но в отличие от поздней Античности она не была единственной в Европе (как римская). На юго-востоке Европы Византия (Восточная Римская империя) существовала в течение практически всего Средневековья, византийцы имели полное право называть себя ромеями (римлянами) и считаться преемниками римской державы, это была еще одна средневековая европейская цивилизация. Однако уже в раннем Средневековье на Пиренейский полуостров распространилась арабо-исламская цивилизация, а в позднем Средневековье Балканский полуостров оказался под турецким владычеством.

Пути развития Западной Европы и Византии в Средневековье были разными. Это прежде всего и обусловило раскол христианства на две главные ветви – католичество и православие. В западноевропейской цивилизации сформировались феодальные отношения, которые в Византии не сложились: в социуме в системе отношений господство – подчинение, связи поземельной и личной зависимости так и не приобрели четкую структуру (сеньор – вассал, феодал – поземельно и лично зависимые крестьяне). Отличия также определялись и глубоким культурным упадком в раннем Средневековье Западной Европы и ее городов, бывших прежде средоточием жизни античных цивилизаций (такого упадка Византия не знала). Разными были и судьбы христианства в этих цивилизациях.

Не следует, однако, преувеличивать влияние религиозного фактора на падение Западной Римской империи. Христианский Рим в 410 и 455 гг. (резиденцией западноримских императоров давно уже была Равенна) захватывали христиане-вестготы и вандалы, хотя они и были приверженцами арианства. Так, например, предводитель вестготов Аларих запретил в Риме грабеж и разрушение церквей и усыпальниц христианских мучеников [9, с. 319].

Многие из варварских народов, сокрушивших Западную Римскую империю, приняли христианство еще во время вторжений либо сразу после создания своих королевств на западноримских землях. При этом почти все захватчики приняли христианство в арианском, а не в ортодоксальном никео-константинопольском виде. Так сделали вестготы, свевы, бургунды, а затем лангобарды [9, с. 312–319; 10, с. 49, 76, 86, 193; 11, с. 495, 499]. Исключением стали франки, сразу перешедшие от язычества

¹ Дискуссии о текстах распоряжений Константина и Лициния по итогам их встречи в Милане в изложении Евсевия (Церковная история, X, 5) и Лициния (О смерти гонителей, 48) с постановкой вопроса об отсутствии текста самого эдикта и наличия отдельных рескриптов правителей обусловлены во многом терминологической неопределенностью в обозначении Евсевием и Лактанцием цитируемых ими документов. Внимательное изучение хронологии событий по Евсевию (разгром Лицинием Максимиана Дазы на востоке империи и лишь после этого появление рескрипта Лициния для восточных провинций летом 313 г.) позволяют убедиться в реальности самого Миланского эдикта, введенного в действие первоначально Константином на западе империи (См.: Федосик В. А. Миланский эдикт и христианство в Римской империи (к 1700-летию Миланского эдикта) // Гуманитар.-эканам. веснік. 2013. № 2. С. 13–22).

к ортодоксальному христианству и использовавшие религиозную рознь как повод для того, чтобы развязывать войны против соседних варварских государств. Единая же вера завоевателей-франков и местного галло-римского населения не была разделяющим фактором в растущей державе франков. Под натиском последних и под ударами византийцев, стремившихся восстановить единую империю под властью Константинополя, вестготы, свевы, остготы, бургунды и вандалы в конечном счете приняли ортодоксальное христианство [10, с. 49, 76, 92–93; 12, р. 118–119; 144–146].

Византия, как верно отметил американский исследователь средневекового католицизма Дж. Линч, с VI по XI в. в глазах современников могла выглядеть «сердцевиной христианства», его центром и оплотом [13, р. 42–43]. В то же время на западе Европы христианство, унаследованное от Античности, столкнулось с серьезными вызовами. В варварских королевствах существовали две церкви: арианская (завоевателей) и ортодоксальная (местного населения). Варвары-ариане составляли незначительное меньшинство населения, но их церкви являлись государственными с фактическим верховенством короля и со своим богослужебным языком [9, с. 319]. Интеллектуальный уровень арианского духовенства при этом был несравнимо ниже, чем у местных священников-ортодоксов. Помимо прочего, христиане-варвары принесли с собой и множество своих языческих представлений. Отметим, что Византия сохраняла единую церковную структуру (целиком подчиненную императорской власти), в то время как в западном христианстве почти до конца раннего Средневековья не было подобной универсализации.

Серьезным вызовом стал прямой натиск язычества. В романизованной Британии местное христианское население было либо оттеснено язычниками – англами, саксами и ютами – на юго-запад Великобритании и на материк (Бретань), либо частично попало под их владычество, либо погибло от рук язычников-германцев [12, р. 165–166; 14, с. 127–137; 15, р. 62–64]. Как образно заметил Дж. Мурман, «Один и Тор заняли место Христа» [16, р. 9]¹. С конца VIII в. начались норманнские нашествия, язычники-викинги разоряли англо-саксонские королевства Британии (где обосновались с середины IX в.), Ирландию, державу франков, проникали в Средиземноморье [12, р. 99–108].

Еще в Античности христианство с трудом укоренялось в среде сельского населения, которое яро придерживалось языческих представлений, особенно связанных с годовым урожайным циклом. Вследствие этого термин *paganus* («сельский») получил значение «языческий». Проблема христианизации сельского населения сохранила особую актуальность для Западной Европы и в Средневе-

ковье. Для этой территории была характерна резкая аграризация экономики в результате упадка городской жизни в раннем Средневековье и расселения варварских народов, основу жизни которых составляло сельское хозяйство. Христианизация новых народов и стран Европы, которые не были затронуты романизацией, еще в большей степени актуализировала борьбу с язычеством в различных его проявлениях.

Христианизацию нельзя представлять упрощенно, например, в виде крещения монарха и насаждения новой религии сверху. Это, конечно, являлось одним из важнейших актов христианизации, но за ним должны были стоять глубокие изменения в самом обществе. В раннем Средневековье было немало примеров, когда смерть или свержение правителя-христианина влекли за собой восстановление язычества, например, в Кенте ютов, королевствах англов Нортумбрии и Восточной Англии и др. [11, с. 504; 15, р. 73, 83; 16, р. 16–18; 17, р. 181]. Сущностью процесса христианизации являлось утверждение христианских ценностей, смысла жизни, ментальных стереотипов и установок среди новообращенного населения. Источники того времени концентрируют внимание на обращении в христианство королей и знати, но гораздо более значимым был повседневный труд миссионеров, священнослужителей и монахов среди широких масс населения, утверждение ими христианских ценностей в течение долгого времени после дат, которые историками предлагается считать датами принятия христианства.

Основными центрами христианизации в Европе в раннем Средневековье являлись Византия, Рим, Ирландия. Из Византии христианство пришло в Болгарию, Великоморавское княжество, Сербию, а в Высоком Средневековье – в Киевскую Русь. Миссия Мефодия и Кирилла к западным и южным славянам, несмотря на принятие некоторыми народами римского варианта христианства, имела огромное значение. Характерно, что Хорватия и сегодня является единственной католической страной, где в языке и письменности литургии сохраняются славянский язык и глаголица [18, с. 705]. Византия в раннем и Высоком Средневековье являлась мощной матрицей, питавшей духовное и культурное развитие южных и восточных славян. В средневековую Беларусь, например, поступали книги как из Византии, так и из Болгарии и Сербии, переведенные на славянские языки и записанные кириллицей. Последующий упадок Византии негативно сказался на ее роли как культурной матрицы славянства.

На западе Европы в начале Средневековья ведущую роль в христианизации языческих народов играла ирландская церковь, корни которой восходят к деятельности святого Патрика. Это была

¹ Здесь и далее перевод наш. – В. Ф.

необычная церковь, сложившаяся еще в условиях кланового общества, со специфической монашеской структурой вместо епископальной и с аскетизмом, одним из важных средств которого считалось миссионерство среди язычников [9, s. 312–314; 16, p. 7–14; 19, p. 215; 20, p. 69–81]. Ирландия (в отличие от Британии) не была частью античного мира, наследие которого пришло туда только с христианством. Латинский язык ирландской церкви не подвергся такой варваризации, какая происходила на континенте (так как в Ирландии он был не обиходным, а книжным). Однако ирландская церковь имела немало заимствований из местного языческого наследия, наиболее явными из них были тонзуры (прически) священников, схожие с друидскими, и вечный огонь, который поддерживали монахини-бригиттки в монастыре в Килдаре [9, s. 314; 19, p. 216–217; 20, p. 72, 79–81]. Ирландские миссионеры распространяли христианство не только на Британских островах, но и на континенте. В самом конце VI в. в Кент прибыли миссионеры от римского папы Григория I, после чего начались конфликты в англо-саксонских королевствах римских миссионеров с ирландскими. С течением времени ирландская церковь признала примат римских пап [9, s. 315–316; 16, p. 12–21]. Римские миссионеры действовали среди языческих германских народов и славян (в основном, западных). Союз папства с франкской династией Каролингов, хотя и поставил его в зависимость от королевской (затем императорской) власти державы, но вместе с тем стал решающим фактором в установлении примата римских пап в западном христианстве. Это означало унификацию церковной структуры и жизни по римскому образцу в обширном государстве франков, а позже – и за его пределами. По мнению польского исследователя Ю. Келлера, союз папства с франкскими Каролингами ускорил разрыв западной и восточной церквей, а католицизм сформировался как сплетение разнородных элементов римского, галльского, испанского, британского и африканского христианства с их обилием противоречий, среди которых находили место и нехристианские верования [9, s. 320].

Наиболее существенные нехристианские элементы относились к земледельческой обрядности и соответствующим религиозным представлениям. Церковь вынуждена была считаться с традициями, крепко укоренившимися в крестьянской среде. Папа римский Григорий I в инструкции, отправленной аббату Меллиту в Британию, указывал, что места языческих поклонений следует окропить святой водой, воздвигнуть на них алтари, под которыми необходимо поместить христианские реликвии, тем самым превратив бывшие языческие святилища в места совершения «торжественных обрядов» для новоокрещенных христиан, а «культ дьявола» таким образом будет уничтожен. Григо-

рий I рекомендовал торжественно отмечать дни христианских святых в дни прежних языческих праздников, сохранив даже традицию закалывания животных, но не для жертвоприношений, а для пищи [21, p. 152–153]. Годовой литургический цикл католической церкви, формировавшийся в Средневековье, в конечном счете отразил в себе и земледельческий цикл языческого происхождения, но символический смысл был уже христианским.

Иная ситуация складывалась в Византии. Литургический цикл византийской церкви также впитал ряд элементов нехристианских культов и наполнил их христианским символическим содержанием, но эти культы восходили еще к римско-эллинистическим корням. Следует отметить, что византийская церковь в раннем Средневековье была более решительно настроена на борьбу с язычеством, чем церкви западного христианства. И не только церковь. В дискуссиях об иконоборчестве в Византии VIII–IX вв. исследователи называют самые различные – политические, социальные, экономические и др. – причины этого многогранного и сложного явления, а также снижение уровня образованности населения, противоречия государства и церкви и т. д. [22, с. 23–24; 23, p. 193; 24, s. 89–118]. При этом и теологи, и светские ученые нередко обходят стороной самый очевидный аспект иконоборчества – борьбу с языческими традициями почитания изображений людей (если это и признается, то иногда приписывается влиянию ислама [23, p. 193; 25, s. 75–76]). Начало иконоборчеству положил запрет почитания изображений святых, а император Константин V в 760 г. распорядился убрать реликвии святых из мест поклонения им [24, s. 100]. Иконоборчество, помимо иных его подробно исследованных аспектов, можно рассматривать и как продолжение религиозной политики императоров Античности, в частности традиций эдикта Феодосия I 386 г. [21, p. 19], ограничивавшего почитание реликвий святых из-за языческого отношения к этому культу. Императоры-иконоборцы вместе с частью духовенства попытались продолжить эту линию гораздо более радикальными мерами, однако в новых условиях (в том числе и христианизации славянских народов) этот курс оказался обречен на неудачу.

К началу христианизации Киевской Руси Византия второй половины X в. была уже не такой мощной империей как при расцвете во времена императора Юстиниана. Еще в VII в. под натиском арабов Византия утратила Сирию и Палестину в Азии, Египет и другие земли в Северной Африке. Под исламским владычеством оказались христианские патриархии Антиохии, Иерусалима, Александрии. На Балканском полуострове создали свои государства славяне. И, несмотря на то что при Василии II удалось расширить византийские владения в Закавказье, подчинить Болгарию, а немного

ранее – вернуть Антиохию, ситуация на периферии империи оставалась тревожной. Одним из важных средств византийской дипломатии были церковные контакты, использование в своих интересах христианизации соседних народов.

Византии удалось пережить своего главного конкурента на западе – империю франков, но в 962 г. возникла германская Священная Римская империя. Германские короли, создавшие эту западноевропейскую державу, получали императорскую корону от пап в Риме. Само название империи свидетельствовало о широких амбициях германских правителей. В XII в. епископ Фрейзингена Оттон (тезка создателя Священной Римской империи) во всемирной хронике изложил известную ему историю человечества в русле распространенной в Средневековье христианской концепции «четырех царств»¹. В основу этого понимания истории легло предсказание пророка Даниила о четырех зверях, олицетворяющих великие земные царства, после краха которых будет лишь вечное Божье царство (Дан. 2: 39–44). Христианская интерпретация этой концепции излагалась Киприаном в середине III в. в трактате *Quod idolae dii non sint* (5)² с перечислением четырех «царств», из которых последним земным было «римское царство». В Средние века идея «четырех царств» с ее эсхатологическим смыслом широко использовалась византийскими (Георгий Амартол, Константин Манассия и др. [26, с. 20–21, 142]), а затем и западноевропейскими хронистами, в самом конце Средневековья данная идея стала востребованной и в российских всемирных хрониках. Суть концепции предельно четко изложена в «Русском хронографе» 1512 г.: первый зверь – Вавилонское царство, второй – «Персское царство», третий – «Еллинское царство <...> имже владе Александръ Македонскій», четвертый – «Римское царство <...> и потом соудъ будетъ и царство дано будетъ святымъ от небеснаго»³. Именно «Римское царство» у средневековых хронистов являлось последней сильной державой. После Рима, по их мнению, других царств в земной истории человечества не будет, наступит конец света, и после Страшного суда придет царство Божье. Линейное течение земного времени человечества, таким образом, переходит в вечность времени божественного. Для византийцев (ромеев) именно их держава являлась тем «римским царством», крах которого приобретал эсхатологический оттенок. На западе Европы

после гибели Западной Римской империи для обоснования величия новой крупной державы следовало связать ее с Римом. В связи с этим и возникла традиция коронации германских королей именно в Риме, а также ранее полученный в результате коронации в этом городе в 800 г. титул Карла Великого «император римлян». Отметим, что византийцы согласились на признание Карла лишь «императором франков» [12, р. 273–274], а Оттон Фрейзингенский убежденно заявлял, что владычество римлян перешло от франков к германцам⁴.

Союз римских и франкских правителей, а также имперские амбиции последних (позже – германских королей) усилили противоречия между западной и восточной ветвями христианства. По мнению Г. Г. Литаврина, «с 800 г. началась история средневековой западной империи – бесспорные ранее претензии императора Константинополя на приоритет в христианском мире таковыми более не являлись» [27, с. 71]. Это вызвало резкое усиление дипломатической активности Византии. Церковные миссии отправились в Хазарию, Великую Моравию, к южным славянам, а затем и на Русь. Г. Г. Литаврин отмечает, что «религия стала важнейшим инструментом политического воздействия» [27, с. 71]. До признания империи Карла Великого, писал Г. Л. Курбатов, Византия претендовала на бывшие земли единой Римской империи и на главенство над всеми образовавшимися на ее территории государствами [28, с. 118]. В период правления Македонской династии, так называемый золотой век, снова была выдвинута идея мирового господства [27, с. 72]. Войны с арабами-мусульманами и языческими народами на европейских границах Византии придавали религиозный смысл этим конфликтам. При этом, как заключал В. В. Кучма, анализируя «Тактику Льва» (рубеж IX–X вв.), можно сделать вывод о том, что в византийской армии, в силу «многонационального характера государства», не насаждался религиозный фанатизм и ненависть к иноверцам [29, с. 77, 86]. Однако Константин VII Багрянородный в X в. решительно осуждал браки с иноверцами (возмущаясь браком василевса Льва IV с дочерью хазарского кагана), считая это нарушением церковных канонов и «христианского порядка» (Об управлении империей, 13)⁵. Неудачу похода арабов на Константинополь Константин VII объяснял «промыслом Божиим» и охраной города Богородицей (21)⁶.

¹ *Otto of Freising. The two cities. A chronicle of universal history to the year 1146 A. D.* New York : Columbia University Press, 2002. P. 91.

² *Cyprian T. S. Thasci Caecili Cypriani opera omnia // Corpus scr. ecclesiasticorum latinorum.* 1868. Vol. III. Part I. P. 22.

³ Полное собрание русских летописей. СПб., 1911. С. 173. Т. 22 : Русский хронограф. Вып. 1 : Хронограф под ред. 1512 года / Ред. С. П. Розанова.

⁴ *Otto of Freising. The two cities. A chronicle of universal history to the year 1146 A. D.* P. 383.

⁵ *Константин Багрянородный. Об управлении империей* / под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. М. : Наука, 1989. С. 59–61.

⁶ Там же. С. 81.

Для византийских хронистов типично противопоставление христиан-ромеев и язычников-варваров при освещении отношений византийцев с «росами». Спор о значении термина «росы» имеет давнюю историю и продолжается по сей день. Наиболее приемлемой, по нашему мнению, выглядит изложенная Е. А. Мельниковой концепция трех этапов эволюции этого термина в византийских и древнерусских источниках. На первом этапе «росы» – это скандинавы, интегрированные в восточнославянское общество, на втором – политнические великокняжеские дружины, на третьем – *Ῥώσῑα* как обозначение подвластных великому князю в Киеве территорий¹.

Византиец Лев Диакон в труде «История» (IX, 6) акцентировал внимание на язычестве воинов Святослава, проявляющееся в описании их жертвоприношений при похоронах убитых после неудачной попытки вырваться из осажденного Доростола: «Они нагромодили их перед стеной, разложили много костров и сожгли, заколов при этом по обычаю предков множество пленных, мужчин и женщин. Совершив эту кровавую жертву, они задушили [несколько] грудных младенцев и петухов, топя их в водах Истра»². Для византийцев это является одной из характеристик, позволяющих летописцам характеризовать росов времен похода Святослава как варваров. Приведем типичные фразы, употребленные в «Обзрении истории» Иоанна Скилицы. При описании сражения у Аркадиополя говорится: «Такое решение вызвало у *варваров* (выделено нами. – В. Ф.) великое презрение: они полагали, что и в самом деле Склир заперся среди стен и удерживает там ромейские фаланги, боясь вступить в бой»³; в описании боя Святослава с императорским войском у Доростола упоминается: «И император, и Свендослав стали воодушевлять своих подходящими к случаю словами поощрения. <...> Натиск ромеев был при первой стычке так силен, что ряды *варваров* (выделено нами. – В. Ф.) дрогнули, и многие из них пали»⁴. Разумеется, в греческом оригинале термин «император» дается как *Βασίλειος*⁵.

Противопоставление христиан-византийцев и язычников-росов присутствует и в «Повести временных лет» – созданной в церковных кругах Киевской летописи. Каждое описание походов киевских князей-язычников на византийский Константинополь включает в себя описание жестоких расправ «безбожных русских» над христианами-византийцами. В рассказе о походе Аскольда и Дира говорится: «Множество христиан убили и осадили Царьград», а спасение в виде бури, разметавшей корабли «безбожных русских», пришло после молитвы императора и патриарха с окунанием в море ризы Богородицы⁶. В описании похода Олега 907 г. упоминается: «И вышел Олег на берег, и начал воевать, и много убийств сотворил в окрестностях города грекам, и разбили множество палат, и церкви пожгли. А тех, кого захватили в плен, одних иссекли, других замучили, иных же застрелили, а некоторых побросали в море, и много другого зла сделали русские грекам, как обычно делают враги»⁷. В сообщении о неудачном походе Игоря на Византию в 941 г. выделяются описания зверств воинов Игоря в отношении захваченных византийцев-христиан, а также рассказы о сожжении многих церквей и монастырей: «А кого захватили – одних распинали, в других же, перед собой их ставя, стреляли, хватали, связывали назад руки и вбивали железные гвозди в головы. Много же и святых церквей предали огню, монастыри и села пожгли»⁸. Эсхатологическую интерпретацию воинственности росов дает византиец Лев Диакон, искажая библейскую фразу (с ее народом «Рош»): «О том, что этот народ безрассуден, храбр, воинствен и могуч, [что] он совершает нападения на все соседние племена, утверждают многие; говорит об этом и божественный Иезекииль такими словами: “Вот я навожу на тебя Гога и Магога, князя Рос”»⁹.

Текст договора Олега с Византией, приводимый в «Повести временных лет» под 912 г. (6420), многими историками подвергался внимательному изучению. При этом следует отметить весьма существенный момент: в тексте содержится четкое разграничение язычников-руси и греков-христиан.

¹ Константин Багрянородный. Об управлении империей / под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. С. 307.

² Лев Диакон. История [Электронный ресурс] / пер. М. М. Копыленко. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Diakon_Lframetexty.htm (дата обращения: 08.10.2016).

³ Иоанн Скилица. Обзор истории [Электронный ресурс] / пер. М. М. Копыленко. URL: <http://vostlit.narod.ru/Texts/rus/Skyliza/text3.htm> (дата обращения: 08.10.2016).

⁴ Там же.

⁵ Σύνοψις ἱστορίων ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἀναίρεσεως Νικηφόρου βασιλεὺς τοῦ ἀπὸ γενικῶν καὶ μεχρὶ τῆς βασιλείας Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ συγγραφείσα παρὰ Ἰωάννου κουροπαλάτου καὶ γεγονότος μεγάλου δρουγγαρίου τῆς βίβλας τοῦ Σκυλιτζῆ. [Electronic resource]. URL: http://users.uoa.gr/~nektar/history/tributes/byzantine_historians/joannes_scylitzes_synopsis_historiarum.htm (date of access: 10.12.2016).

⁶ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest01.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

⁷ Там же.

⁸ Там же.

⁹ Лев Диакон. История [Электронный ресурс] / пер. М. М. Копыленко. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Diakon_L_II/index.phtml?id=7411 (дата обращения: 15.12.2016).

Если в современных переводах именуется «греческое царство», «греческий царь», то в древнерусском оригинале это звучит как «хрестьяньскому царству», «хрестьяньского цесаря»¹. То есть в переводе исчезает существенный акцент на отличие византийцев-христиан от язычников-руси, аккумулярованный в клятвах, содержащихся в окончании договора: «На утверждение же и неподвижение быти меж нами, хрестьяны, и Русью»².

В тексте договора Игоря с византийцами (945 г.) следует обратить внимание на отличия религиозной идентичности византийцев и руси. В оригинале текста летописи в этом договоре уже отсутствует прежняя идентификация термина «христиане» как синонима слова «греки». Это важное изменение связано с тем, что среди руси в то время были уже не только язычники, но и христиане, о чем свидетельствуют клятвы в конце договора и описание процедуры клятвы воинов Игоря: «И наутрѣ призва Игорь сли, и приде на холмы, где стояше Перунъ, и покладоша оружья своя, и щиты и золото, и ходи Игорь ротъ и мужи его, и елико поганья руси, а хрестьянну русь водиша въ церковь святаго Ильи <...> се бо бѣ сборная церкви, мнози бо бѣша варязи хрестьяни»³. Последняя фраза свидетельствует о присутствии христиан-варягов в войске Игоря.

Однако существенным оказывается тот факт, что в кратком тексте договора Святослава с Иоанном Цимисхием (971 г.) снова отсутствуют упоминания о наличии христиан среди руси, а Святослав клянется только языческими богами Перуном и Волосом⁴. В описании похода Святослава в «Повести временных лет» следует обратить внимание на характеристику византийцев: «Так говорили греки, обманывая русских, ибо греки лживы и до наших дней»⁵. Подобное восприятие было присуще в Средневековье западноевропейцам, они считали, что византийцы – изнеженные люди, незаслуженно живущие в богатстве и роскоши, предпочитавшие мечу и отваге в бою дипломатию и хитрость. Византийцам же западноевропейцы представлялись грубыми, необразованными и кровожадными варварами, не имевшими никакого отношения к наследию величия Рима, это были франки и латиняне, но истинными римлянами (греч. ромеями) византийцы называли только себя. Весьма

показателен в этом плане сравнительный анализ «Деяний франков» неизвестного автора и «Алексиады» Анны Комниной (XII в.). В «Деяниях франков» крестоносцы предстают храбрыми, отважными христианами-воинами, а византийцы видятся, хотя и христианами, но коварными, недоверяющими и трусливо опасующимися западных единоверцев (I, 2–3; II, 5–6; III, 9; X, 37)⁶. У Анны Комниной латиняне – злобные, коварные, лживые, болтливые, надменные и жестокие люди (для устрашения, по словам Анны Комниной, они носят на пиках головы убитых врагов, режут на куски младенцев и т. п.). Несмотря на то что латиняне – христиане, для византийцев они все равно варвары (X, 6, 8, 9, 11; XI, 1)⁷. Особенно возмущало автора участие в боях священников-латинян: «варвар-латинянин совершает службу, держа щит в левой руке и потрясая копьем в правой, он причащает телу и крови Господней, взирая на убийства, и сам становится “мужем крови”...» (X, 8)⁸. Дочь византийского императора Анна Комнина термином «варвары» характеризовала как латинян, так и мусульманские и языческие народы, впрочем, и далматов она считала варварами, не забывая добавить, что они «тоже были христианами» (IX, 1, 10; X, 3; XIII, 2, 3)⁹. В свою очередь, автор «Деяний франков» также употребляет термин «варвары», но применяет его к мусульманским народам (арабы, турки и др.) (III, 9; V, 13; VI, 14)¹⁰.

Внимание на существенное изменение внешнеполитической доктрины Византии, произошедшее в начале X в., в результате болгаро-византийских войн, обратил Г. Г. Литаврин. Войны велись между единоверцами, поскольку болгары приняли христианство из Византии, и этому требовалось новое идеологическое обоснование. Патриарх Николай Мистик сформулировал идею о том, что земли Болгарии принадлежали богоизбранной «державе ромеев», болгары же их отняли и не только вышли из подчинения ромеев, но и отважились на «братоубийственную войну», за что, по мнению патриарха, заслуживают суровой кары [27, с. 76]. Следует также учитывать, что принятие христианства Болгарией из Византии (несомненно способствовавшее консолидации ее правящей верхушки и славянского населения), разворачивалось в условиях острого конфликта между римским папой Николаем I

¹ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4869> (дата обращения: 15.12.2016).

² Там же.

³ Там же.

⁴ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest02.htm> (дата обращения: 15.02.2016).

⁵ Там же.

⁶ Маякин Т. Г., Пиков Г. Г., Портных Л. В. Деяния франков и прочих иерусалимцев. Перевод на русский язык и комментарий. Новосибирск: НГУ, 2010. С. 152, 154, 156, 157, 202.

⁷ Комнина А. Алексиада / вступ. статья, пер. и ком. А. Я. Любарского, отв. ред. А. П. Каждан. М.: Наука, 1965. С. 277, 283, 288–291, 294.

⁸ Там же. С. 282.

⁹ Там же. С. 247, 269, 283, 344, 345.

¹⁰ Маякин Т. Г., Пиков Г. Г., Портных Л. В. Деяния франков и прочих иерусалимцев. Перевод на русский язык и комментарий. С. 163, 169.

и константинопольским патриархом Фотием (так называемая Фотианская схизма) с их взаимными анафемами главных действующих лиц. За богословскими спорами, по мнению ряда исследователей, стоял именно конфликт византийской и римских церквей на почве распространения их влияния на славян [23, р. 195]. Весьма существенно, что после крещения Руси, пришедшего из Византии, обоснование византийцами конфликтов с Киевской Русью подобное объяснению болгаро-византийских войн использоваться уже не могло, поскольку Киевская Русь возникла не в византийских землях. Одним из таких конфликтов стал неудачный поход в 1043 г. Руси на Константинополь при Ярославе Мудром с последующим мирным соглашением в 1052 г. [30, с. 84].

Принятие христианства Киевской Русью из Византии было обусловлено множеством факторов, исследованию которых посвящено огромное количество научных работ. Попытка охарактеризовать эти работы с должной полнотой вряд ли уместна в рамках настоящей статьи, однако в контексте средневековой Европы внимание привлекают некоторые из них.

Анализ внешних связей Киевской Руси с другими государствами Европы по информации, содержащейся в «Повести временных лет», дает основания утверждать, что главное внимание уделялось отношениям с Византией. Этим сведениям в «Повести...» отведено несравнимо большее место, чем отношениям с другими странами. Даже первые сведения о Руси в «Повести...» связаны именно с Византией: «В год 6360 (852), индикта 15, когда начал царствовать Михаил, стала прозываться Русская земля. Узнали мы об этом потому, что при этом царе приходила Русь на Царьград, как пишется об этом в летописании греческом»¹. Вряд ли будет преувеличением утверждение о том, что величие Киевской Руси определялось в «Повести временных лет» в первую очередь успехами в отношениях с Византией – средневековой продолжательницей величия Римской империи. Западноевропейский вектор привлекал внимание летописцев в значительно меньшей мере, из славянских стран наибольший интерес у них вызывали отношения Руси с Польшей, Болгарией, Чехией и Венгрией, при этом в основном повествуется о военных конфликтах.

Так, хронологически первое упоминание в летописи о войне великого киевского князя с Польшей относится к 981 г.: «В год 6489 (981). Пошел Владимир на поляков и захватил города их, Перемышль, Червен и другие города, которые и доныне под Русью»². Но уже под 996 г. польский князь Болеслав Храбрый (сменивший в 992 г. на престоле своего отца Мешко, основавшего польское государство) упоминается в перечне правителей западных государств, с которыми Владимир Святославович установил мирные отношения: «...и жил в мире с окрестными князьями – с Болеславом Польским, и со Стефаном Венгерским, и с Андрихом Чешским»³. Из числа всех правителей государств на западе от Киевской Руси только о Болеславе Храбром в «Повести временных лет» рассказывается столь много и с рядом личных характеристик⁴.

Древнерусскими летописцами венгры показаны как активные участники средневековых политических событий в Европе (например, в связи с борьбой Византии с Болгарией, где венгры выступили союзниками Византии в 902 г.⁵). О Венгрии повествуется и в описании усобиц между древнерусскими князьями после Любечского съезда (1097 г.)⁶.

С Моравией связывается появление славянской письменности: «Для них ведь, моравов, первых созданы буквы, названные славянской грамотой; эта же грамота и у русских, и у болгар дунайских»⁷. Причем рассказ об этом у летописца весьма подробный, связанный, в частности, с именами не только Кирилла и Мефодия, но и моравских князей и византийского императора, безымянным остался только папа римский. Весьма существенно, что в «Повести...» очень положительно показана и роль римского папы в отстаивании письменности для славян: «Некие же стали хулить славянские книги, говоря, что “ни одному народу не следует иметь свою азбуку, кроме евреев, греков и латинян, согласно надписи Пилата, который на кресте Господнем написал (только на этих языках)”. Услышав об этом, папа римский осудил тех, кто хулит славянские книги, сказав так: “Да исполнится слово Писания: *Пусть восхвалят Бога все народы*, и другое: *Пусть все народы восхвалят величие Божие*, поскольку дух святой дал им говорить. Если же кто бранит славянскую грамоту, да будет отлучен от церкви, пока не исправится»⁸.

¹ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest01.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

² Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest02.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

³ Там же.

⁴ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest03.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

⁵ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest01.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

⁶ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest04.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

⁷ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest01.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

⁸ Там же.

Средневековая Болгария в «Повести временных лет», как правило, фигурирует в связи либо с Византией (войны между ними), либо с походами древнерусских князей на Болгарию и Византию (прежде всего, Святослава¹). О приходе кочевников-болгар и слиянии их с местным славянским населением в летописи не сообщается. В отношении Болгарии не просматривается строгого «русскоцентричного» принципа изложения автором «Повести временных лет» всемирной истории. Болгария – одна из немногих стран, упоминающихся в летописи, события в истории которой в ряде случаев напрямую не связываются с внешней политикой Древней Руси. В «Повести...» имеются описания двухсторонних болгарско-византийских отношений, важных событий в самой Болгарии. Видимо, это было связано с использованием при создании летописи византийских хроник: Георгия Амартола (в славянском переводе) и его «продолжений», Льва Дьякона и др.

О странах и народах к западу и северо-западу от Киевской Руси в «Повести временных лет» дается весьма скудная информация, чаще всего как о ближайших соседях. Так, в начале летописи среди народов, «дающих дань Руси», названы «литва, зимогола, корсь, нарова, ливы, – эти говорят на своих языках, они – от колена Иафета и живут в северных странах»².

Под 859 г. (6367) упоминаются «варяги из заморья», которые «взимали дань с чуди, и со словен, и с мери, и с кривичей»³. Это было время активных грабительских и захватнических походов викингов на страны Западной Европы. Заморье, т. е. земли за Варяжским (Балтийским) морем, является слишком широким понятием для того, чтобы попытаться определить, из какой части Скандинавии были родом упомянутые варяги. Названия скандинавских государств в «Повести...» вовсе не употребляются. Даже в те времена, когда уже появились королевства Дания, Норвегия и Швеция (IX–X вв.), летописец предпочитает термины «варяги» и «заморье». Так, например, при описании конфликта Ярослава Мудрого с Мстиславом в 1024 г. указано: «И, возвратившись, пришел Ярослав в Новгород, и послал за море за варягами»⁴.

Призвание варягов Рюрика, Синеуса и Трувора в 862 г., о котором рассказывается в «Повести...», породило многовековую дискуссию, касающуюся

целого ряда проблем. Это были не только споры «норманистов» с «антинорманистами». Летописец сообщает, что в 862 г.: «Изгнали варяг за море, и не дали им дани, и начали сами собой владеть, и не было среди них правды, и встал род на род, и была у них усобица, и стали воевать друг с другом. И сказали себе: “Поищем себе князя, который бы владел нами и судил по праву”. И пошли за море к варягам, к руси»⁵. Дальнейший текст корректно будет привести на языке оригинала (по причине расхождения в переводе термина «готе»): «Сице бо звахуть ты варягы русь, яко се друзии зовутся сөөе, друзии же урмани, аньгяне, инфи и готе, тако и си»⁶. По сути здесь руси (русь), шведы (сөөе), норманны (урмани), англы (аньгяне) и готе представлены как ветви варягов. Оставив в стороне дискуссию о том, кто такие те варяги, которые «назывались русью», и где они жили [30, с. 19–24], попытаемся сравнить действия норманнов на Руси и на Британских островах в IX в. Такой подход дает любопытный материал для исследований, несмотря на то, что сравнительный анализ далеких друг от друга регионов может показаться парадоксальным.

В данном случае следует учитывать прежде всего время появления первых государств в самой Скандинавии. Принято считать, что государственность ранее всего сложилась у данов, первый король которых, Годефред, был убит в 810 г. [12, р. 316–317]. Однако после гибели правителя начались кровавые усобицы, и не приходится говорить о единой королевской власти у данов даже в середине IX в. Норвежские земли были объединены королем Харальдом I Прекрасноволосым лишь в самом конце того же IX в. Схожий процесс объединения под единой властью локальных образований во главе с местными правителями происходил и в Швеции [12, р. 317].

Первое зафиксированное в источниках нападение норманнов на Британские острова обозначено 793 г. Жертвой норвежских викингов стал островной монастырь Линдисфарн около побережья Нортумбрии [12, р. 318]. Длительное время норманны придерживались тактики хищнических набегов, первая зимовка их флота состоялась в Ирландии в 840–841 гг., а в Великобритании в 851–852 гг. [12, р. 322; 15, р. 101]. В Ирландии в 830–40-х гг. норвежские викинги основали ряд своих поселений (Дублин, Лимерик, Уотерфорд и др.). В конце 840-х гг.

¹ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest01.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

² Там же.

³ Там же.

⁴ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest03.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

⁵ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest01.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

⁶ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / подг. текст, пер. и комментарии О. В. Творогова. URL: <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4869> (дата обращения: 15.12.2016).

в Ирландии разгорелась война между викингами-норвежцами и викингами-датчанами: к острову приплыл мощный датский флот, в битве сошлись несколько сотен кораблей, затем, в целях реставрации господства над Дублином, к Ирландии был отправлен и большой норвежский флот [15, р. 101]. В 865 г. к острову Великобритания приплыла так называемая Великая армия датских викингов. Они высадились в Восточной Англии, король которой заключил с ними мир [12, р. 328; 15, р. 102]. В 866 г. викинги ворвались в Нортумбрию и захватили ее столицу – Йорк, где поставили своего короля Эгберта из англо-саксов [12, р. 328; 15, р. 102]. В 868 г. викинги-даны ворвались в Мерсию, которая вынуждена была с ними заключить мир [12, р. 328]. Потом они заставили сделать то же самое и короля Уэссекса. По замечанию английского медиевиста Р. Коллинза, основным условием каждого такого мира была выплата выкупа викингам, хотя в первоисточниках об этом не упоминается [12, р. 328]. В то время викинги не оседали на землях Великобритании и не основывали своих королевств, главной их целью была добыча. Англосаксонские государства, заключая мир, фактически откупались от завоевателей с целью избежать убийств и разрушений, которые те несли с собой. В пользу этого свидетельствуют многочисленные факты о том, что викинги внимательно следили за политической ситуацией в королевствах, которые заключили с ними мир. Викинги были заинтересованы в крепкой королевской власти в этих государствах и в том, чтобы короли исправно собирали с населения подати, большая часть которых шла на выплаты завоевателям. Когда же кто-нибудь из королей не удовлетворял датчан, его смещали и ставили нового.

Очень важным представляется вывод Р. Коллинза об изменении стратегии викингов с середины 870-х гг. В 876 г. один из их вождей провозгласил себя королем Нортумбрии и начал раздавать земли своим воинам [12, р. 329]. Вскоре подобное произошло в Восточной Англии (879 г.) и Мерсии. К концу IX в. норвежские викинги создали свои маленькие королевства вокруг Дублина и Лимерика [12, р. 330, 332]. Исходя из данных о формировании государственности в самой Скандинавии, можно предположить, что первоначальное нежелание вождей викингов становиться королями покоренных англосаксонских государств гептархии в немалой степени объяснялось отсутствием у норманнов-завоевателей опыта государственного управления. По этой причине они заботились о стабильности местной англосаксонской королевской власти, которая обеспечивала им доход от завоеваний. Сами викинги создать систему взимания

податей не могли. Лишь чрезвычайные обстоятельства, приводившие к отсутствию местного короля, вынуждали норманнских вождей пробовать установить собственную королевскую власть. Первый опыт управления данов, проведенный в 876 г., оказался удачным, за ним последовали и другие. В Ирландии к тому времени появились короли и из викингов-норвежцев.

Можно сопоставить эти данные с известными сведениями о варягах в восточнославянских землях. Рюрик появляется в Новгороде в 862 г., а с 879 г. там правит Олег в качестве регента Игоря – малолетнего сына Рюрика. В 882 г. Олег захватывает Киев, убив правивших там скандинавов Аскольда и Дира. Опыт правления норманнов в англосаксонских королевствах того времени показывает, что норманны на чужих землях сохраняли существовавшие до них отношения, пытались «встроиться» в них для получения собственной выгоды. Во главе государств на чужих землях вожди норманнов становились после определенного периода ознакомления со сложившейся системой управления и контроля за ней. По сути, государственность была результатом развития местного населения, а норманны пользовались ее плодами.

На востоке Европы норманны стремились контролировать торговый путь «из варяг в греки», а их контакты с Византией вели к распространению христианства. Первым христианским мучеником в Киеве, как сообщает «Повесть временных лет», стал варяг «из Греческой земли», сына которого «старцы и бояре» потребовали принести в жертву языческим богам¹. Княгиня Ольга приняла крещение в Константинополе в 945 г. Судя по тексту «Повести...», византийский император, рассчитывая на военную помощь², намеревался заключить династический брак с овдовевшей княгиней, для чего и требовалось ее крещение. Подобно этому необходимо было и крещение Владимира Святославовича для брака с византийской царевной Анной. «Корсунская легенда», повествующая о крещении Владимира в Корсунь, а не в Киеве либо Василеве, давно стала предметом острых дискуссий, в ходе которых обнаружилось разительное расхождение в изложении «Повести временных лет» (в которой уже изложены основы дискуссии) с данными византийских источников [31, с. 106–107; 32, с. 220–237]. Однако следует обратить внимание на религиозный аспект «Корсунской легенды», созданной автором «Повести временных лет». Летописцы, откладывая описание момента принятия Владимиром христианства, вводят в повествование два «чуда». Первый раз Владимир обещает принять христианство, если возьмет Корсунь. В данном

¹ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest01.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

² Повесть временных лет [Электронный ресурс] / подг. текст, пер. и комментарии О. В. Творогова. URL: <http://lib.pushkin-skijdom.ru/Default.aspx?tabid=4869> (дата обращения: 15.12.2016).

случае прослеживается прямая параллель с Хлодвигом в битве с алеманнами у Григория Турского. Во второй раз князь исцеляется от слепоты, в чем видится параллель с популярной историей византийских хроник об исцелении Константина Великого при крещении (позже история была дополнена и переделана в Риме в «Константинов дар»¹). Кириллу Туровскому была известна легенда об исцелении Константина при принятии им христианского крещения, в дальнейшем пересказ этой истории, взятой из «Хроники» Георгия Амартола, был включен в «Русский хронограф» 1512 г., разумеется, без добавленных позднее в Риме фраз о даровании папе Сильвестру власти духовной над христианами Римской империи и светской над ее западной частью².

Весьма важную особенность в христианизации норманнов выявил Р. Коллинз. По наблюдению медиевиста, на землях англосаксов христианизация норманнов произошла быстрее и намного раньше, чем христианизация в самой Скандинавии, свою роль в этом сыграла среда местного христианского населения [12, р. 334], при этом христианизация не была связана с их военными поражениями, как это происходило на западе Франции. В самой Скандинавии об успехах христианизации Норвегии и Швеции, по мнению Р. Коллинза, несмотря на факты ранней деятельности миссионеров и давление сильных континентальных христианских держав, можно говорить лишь с того времени, когда доминирующее королевство усиливалось и подчиняло себе остальные (конец X в. – начало XI в.), в Дании же это произошло в X в. [12, р. 334–335]. Исследователь полагает, что христианизация правящей в Киевской Руси норманнской династии была обусловлена византийским культурным и религиозным влиянием на местное население задолго до появления там норманнов [12, р. 335–336]. В связи с этим обратим внимание на легенду об апостоле Андрее Первозванном.

В «Повести временных лет» к римским временам возводится путешествие апостола Андрея Первозванного из Синопа в Корсунь и далее вверх по Днепру (к месту будущего Киева), затем – к месту будущего Новгорода, после чего он «отправился в страну варягов», а затем – в Рим³. По сути этот маршрут повторяет путь «из варяг в греки», но в об-

ратном направлении. Понятны требование «римской древности» к апостолу прибыть в Рим и замысел сюжета о посещении им восточнославянских земель, однако остается вопрос о причине включения в повествование «страны варягов».

Можно заметить, что в «Повести временных лет» не содержится резкого противопоставления византийского христианства (православия) западному (католическому). События 1054 г., считающиеся окончательным расколом христианской церкви на православную и католическую, вовсе не отражены в летописи. Более того, исключительно в положительном свете показана роль папы римского в поддержке деятельности Кирилла и Мефодия. В летописной легенде о выслушивании князем Владимиром при выборе веры миссионеров различных монотеистических религий единственным указанным отличием западной ветви христианства от восточной является хлеб (опресноки или квасный хлеб) для таинства причащения⁴ – одного из элементов ритуала главного христианского обряда, сердцевины литургии. О других расхождениях повествуется в рассказе о наставлении князя Владимира при крещении: учение латинян искажено, поскольку они «войдя в церковь, не поклоняются иконам, но, стоя, кланяются», а апостолы учили «читать иконы». Здесь наблюдается явное акцентирование внимания на византийское иконопочитание, что было актуальным в Византии после многолетнего тяжелого противостояния иконоборчеству. Любопытно, что о таком важнейшем событии в византийской истории как иконоборчество в «Повести временных лет» не сообщается. Так, например, под 1065 г. повествуется о разных знамениях, в том числе и «при царе Константине Иконоборце, сыне Леона»⁵, но что такое иконоборчество не разъясняется.

Следует отметить, что римские папы были яростными противниками иконоборчества. В 730 г. папа Григорий II писал византийскому императору Льву Исавру: «Ты отрекся от святых отцов и учителей наших. <...> Ты говоришь, что мы поклоняемся камням, стенам и доскам. Это не так, император, как ты говоришь. Иконы служат нам только средством для напоминания; они пробуждают и возносят наш ленивый, неискусный и грубый ум в горний мир. <...> Мы почитаем иконы не как богов»⁶.

¹ Матвеев В., Щеголева Л. Временник Георгия Монаха (Хроника Георгия Амартола): рус. текст, коммент., указ. М.: Богородицкий печатник, 2000. С. 262–264; Edictum Constantini ad Silvestrum papam // Patrologiae cursus completus. Patrologia Latina: in 217 vol. Parisiis, 1844. Vol. 8. Col. 567–578.

² Кірыла Тураўскі. Слова на сабор 318 святых айцоў // Старажытная беларуская літаратура (XII–XVII стст.). Мінск, 2007. С. 55; Полное собрание русских летописей. СПб., 1911. Т. 22: Русский хронограф. Вып. 1. Хронограф редакции 1512 года / ред. С. П. Розанова. С. 263–264.

³ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest01.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

⁴ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest02.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

⁵ Повесть временных лет [Электронный ресурс] / пер. Д. С. Лихачева. URL: <http://old-russian.narod.ru/povest03.htm> (дата обращения: 15.12.2016).

⁶ Акимов В. В. Вселенские соборы. Минск: Институт теологии имени святых Мефодия и Кирилла, 2010. С. 111.

Разъяснение в «Повести временных лет» о почитании икон, очевидно, восходит к этим разногласиям, малопонятным новообращенным христианам Киевской Руси. В целом же, анализ текстов «Повести временных лет» показывает, что в летописи не содержится агрессивная враждебность к «латинству» как вероисповеданию. Новокрещенная Киевская Русь только вливалась в «мир православный». Если для византийской церкви противостояние с римской церковью и папством, установившим к тому времени свой примат в западноевропейском христианстве, было уже сформировавшимся фактором, связанным с цивилизационным разделом Европы, то для Русской православной церкви намного более актуальной задачей в то время являлась христианизация населения – длительный процесс, отнюдь не сводившийся к крещению великого князя и всех его подданных.

Важным результатом христианизации Киевской Руси являлось ее прямое приобщение к античному наследию от первоисточника – Византии как сохранившейся восточной части Римской империи. Византия являлась мощной культурной матрицей для Киевской Руси. Однако такое явление не наблюдалось на варваризованном западе средневековой Европы, где едва ли не единственным носителем античного наследия оставалась христианская церковь, долгое время действовавшая в условиях глубокого культурного упадка. Невозможно

представить на западе Европы в IX в. женщину-поэтессу, подобную византийской монахине Кассии. Однако следует понимать, что античное наследие в Киевской Руси имело позднеантичное и христианское содержание. Наиболее отчетливо это проявлялось в изложении античной истории средневековыми византийскими (а затем и российскими) хронистами, где в истории «четырех царств» человечества «царство греческое» сводилось к державе Александра Македонского, а «римское царство» – к истории семи царей и к римской монархии, начиная от Юлия Цезаря¹. В этой концепции истории не было места греческому полису и римской цивитас, средневековый человек, живший в общественных связях господство–подчинение, не представлял себе отношений, в которых все граждане были бы равны в правах перед законом. История греческих полисов и римской республики была для средневекового человека (с его социальными стереотипами) абсолютно непонятна. На западе Европы в условиях разрывавшихся в позднем Средневековье феодальных уз зависимости пытливые умы гуманистов Возрождения в поисках новой модели отношений между людьми в обществе обращаются к этим явлениям Античности, неизвестным в «темном», по их мнению, Средневековье. Однако тогда, в начале Высокого Средневековья, византийское наследие стало для Киевской Руси важнейшим фактором для подлинного рывка в цивилизационном развитии.

Библиографические ссылки

1. Торканевский А. А. Римская община по данным послания к римлянам апостола Павла // Працы гістарычнага факультэта БДУ : науч. сб. Минск, 2008. Вып. 3. С. 215–220.
2. Казаков М. М. Христианизация Римской империи в IV веке. Смоленск : Универсум, 2002.
3. Goodenough E. R. The church in the Roman Empire. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1931.
4. Harnack A. The mission and expansion of Christianity in the first three centuries. New York : Harper and Row Publishers, 1972.
5. Keller J. Wczesny Kościół i jego organizacja // Katolicyzm starożytny jako forma rozwoju pierwotnego chrześcijaństwa / pod red. J. Kellera. Warszawa, 1969. S. 157–192.
6. Kłoczowski J. Wspólnoty chrześcijańskie. Kraków : Znak, 1964.
7. History of the church / ed. by H. Jedin, J. Polan : in 7 vols. New York : Crossroad, 1993. Vol. 1 : Baus K. From the apostolic community to Constantine.
8. Brauer G. The age of the soldier emperors. Imperial Rome, A. D. 244–284. New Jersey : Noyes Press, 1975.
9. Keller J. Katolicyzm a rozwój chrześcijaństwa w kościołach krajowych na Zachodzie // Katolicyzm starożytny jako forma rozwoju pierwotnego chrześcijaństwa / pod red. Y. Kellera. Warszawa, 1969. S. 295–325.
10. Корсунский А. Р., Гюнтер Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств. М. : МГУ, 1984.
11. Riche P. Od Grzegorza Wielkiego do Pepina Krótkiego (od VII do połowy VIII wieku) // Warren H. Historia chrześcijaństwa : v 6 t. Warszawa, 1999. T. 4 : Biskupi, mnisi i cesarze 610–1054. S. 491–550.
12. Collins R. Early Medieval Europe 300–1000. New York : St. Martin's Press, 1994.
13. Лінч Дж. Середньовічна церква / пер. с англ. В. Шовкун. Київ : Основи, 1994.
14. Малюгин О. И. Христианство на Британских островах в период «темных веков» // Ученые записки : сб. науч. статей фак. теологии ЕГУ. Минск, 2004. Вып. 2. С. 127–137.
15. James E. The Northern world in the Dark Ages // The Oxford history of medieval Europe / ed. by George Holmes. Oxford, 1992. P. 59–108.
16. Moorman J. R. H. A history of the Church in England. London : Redwood Press, 1973.
17. Walker W. A history of the Christian Church. New York : Scribner, 1970.

¹ Матвеев В., Шеголева Л. Временник Георгия Монаха (Хроника Георгия Амартола). Рус. текст, коммент., указат. М. : Богородицкий печатник. С. 45–46, 169–174; Полное собрание русских летописей. СПб., 1911. Т. 22 : Русский хронограф. Вып. 1 : Хронограф редакции 1512 года / ред. С. П. Розанова. С. 185, 228.

18. Kłoczowski J. Nowe chrześcijaństwo świata zachodniego. Chrzystianizacja Słowian, Skandynawów i Węgrów między IX a XI wiekiem // Warren H. Historia chrześcijaństwa : v 6 t. Warszawa, 1999. T. 4 : Biskupi, mnisi i cesarze 610–1054. S. 691–730.
19. Hanawalt E. A. The Christian Empire and the Early Middle Ages // Kee H. C., Hanawalt E. A., Linberg C., et al. Cristianity. A social and cultural history. New York ; Toronto, 1991.
20. McNeill J. T. The Celtic Churches. A history A. D. 200 to 1200. Chicago : University of Chicago Press, 1974. P. 69–81.
21. Hillgarth J. N. Christianity and paganism 350–750: the conversion of Western Europe. Philadelphia : University of Pennsylvania press, 1986.
22. Литаврин Г. Г. Византийская империя во второй половине VII–XII в. // Культура Византии. Вторая половина VII–XII в. / отв. ред. З. В. Удальцова, Г. Г. Литаврин. М., 1989. С. 11–35.
23. Clouse R. G., Pierard R. V., Yamauchi E. M. Two Kingdoms. The Church and culture through the ages. Chicago : Moody Publishers, 1993.
24. Dagron G. Ikonoklazm i ustanowienie ortodoksji (728–847) // Warren H. Historia chrześcijaństwa : v 6 t. Warszawa, 1999. T. 4 : Biskupi, mnisi i cesarze 610–1054. S. 89–118.
25. Ostrowski J. Między Bosforem a Eufratem. Wrocław : Ossolińskich, 2005.
26. Фядосік В. А. Антычнасць вачыма Сярэднявечча. Мінск : БДУ, 2016.
27. Литаврин Г. Г. Политическая теория в Византии с середины VII до начала XIII в. // Культура Византии. Вторая половина VII–XII вв. / отв. ред. З. В. Удальцова, Г. Г. Литаврин. М., 1989. С. 59–88.
28. Курбатов Г. Л. Политическая теория в ранней Византии. Идеология императорской власти и аристократическая оппозиция // Культура Византии. IV – первая половина VII в. / отв. ред. З. В. Удальцова. М., 1984. С. 98–118.
29. Кучма В. В. «Тактика Льва» как исторический источник // Визант. временник. 1972. Т. 32. С. 75–87.
30. Толочко П. П. Древняя Русь. Киев : Наукова думка, 1967.
31. Рапов О. М. Официальное крещение Руси в конце X в. // Введение христианства на Руси / отв. ред. А. Д. Сухов. М., 1987. С. 92–123.
32. Поннэ А. Политический фон крещения Руси (руско-византийские отношения в 986–989 годах) // Прошин Г., Раушенбах Б. В., Поппэ А. и др. Как была крещена Русь. 2-е изд. М., 1990. С. 202–240.

References

1. Torkanevskii A. A. [The Roman community according to the epistle to the Romans of the apostle Paul]. *Pracy gis-tarychnaga fakul'tjeta BDU* : sci. collect. Minsk, 2008. Issue. 3. P. 215–220 (in Russ.).
2. Kazakov M. M. [Christianization of Roman Empire in the IV century]. Smolensk : Universum, 2002 (in Russ.).
3. Goodenough E. R. The church in the Roman Empire. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1931.
4. Harnack A. The mission and expansion of Christianity in the first three centuries. New York : Harper and Row Pub-lishers, 1972.
5. Keller J. [Early Church and its Organization]. In: *Katolicyzm starożytny jako forma rozwoju pierwotnego chrześcijaństwa*. Warszawa, 1969. P. 157–192 (in Pol.).
6. Kłoczowski J. [Christian communities]. Kraków : Znak, 1964 (in Pol.).
7. Jedin H., Polan J. (eds). History of the church : in 7 vols. New York : Crossroad Publishing Co., 1993. Vol. 1 : Baus K. From the apostolic community to Constantine.
8. Brauer G. The age of the soldier emperors. Imperial Rome, A. D. 244–284. New Jersey : Noyes Press, 1975.
9. Keller J. [Catholicism and the development Christianity in national states in the West]. In: *Katolicyzm starożytny jako forma rozwoju pierwotnego chrześcijaństwa*. Warszawa, 1969. P. 295–325 (in Pol.).
10. Korsunskii A. R., Gyunther R. [The decline and death of the Western Roman Empire and the emergence of Germanic kingdoms]. Moscow : MSU, 1984 (in Russ.).
11. Riche P. [From Gregory the Great to Pippin the Short]. In: *Historia chrześcijaństwa* [history of Christianity] : in 6 vols. Warszawa, 1999. Vol. 4 : [Bishops, monks and calars 610–1054]. P. 491–550 (in Pol.).
12. Collins R. Early Medieval Europe 300–1000. New York : St. Martin's Press, 1994.
13. Lynch J. H. [The Medieval Church]. Kiev : Osnovy, 1994 (in Ukrainian).
14. Maliugin O. I. [Christianity in the British Isles during the period of the «Dark Ages»]. *Uchenye zapiski* [scientific mem-orandum] : collect. of sci. articles fak. theol. ESU. Minsk : ESU, 2004. P. 127–137 (in Russ.).
15. James E. The Northern world in the Dark Ages. In: *The Oxford history of medieval Europe*. Oxford, 1992. P. 59–108.
16. Moorman J. R. H. A history of the Church in England. London : Redwood Press, 1973.
17. Walker W. A history of the Christian Church. New York : Scribner, 1970.
18. Kłoczowski J. [New Christianity of the Western World. Christianization of Slavs, Scandinavians and Hungarians bet-ween the IX and XI centuries]. In: *Historia chrześcijaństwa* [History of Christianity] : in 6 vols. Warszawa, 1999. Vol. 4 : [Bi-shops, monks and ceasars 610–1054]. P. 691–730 (in Pol.).
19. Hanawalt E. A. The Christian Empire and the Early Middle Ages. In: *Cristianity. A social and cultural history*. New York ; Toronto, 1991.
20. McNeill J. T. The Celtic Churches. A history A. D. 200 to 1200. Chicago : University of Chicago Press. 1974. P. 69–81.
21. Hillgarth J. N. Chrsianity and paganism 350–750. The conversion of Western Europe. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1986.
22. Litavrin G. G. [Byzantine Empire in the second half of the VII–XII century]. In: *Kul'tura Vizantii. Vtoraya polovina VII–XII v.* [Byzantine culture in the second half VII–XII century]. Moscow, 1989. P. 11–35 (in Russ.).
23. Clouse R. G., Pierard R. V., Yamauchi E. M. Two Kingdoms. The Church and culture through the ages. Chicago : Moody Publishers, 1993.
24. Dagron G. [Ikonoklazm and establishment of orthodoxy (728–847)]. In: *Historia chrzescijanstwa* [History of Christia-nity] : in 6 vols. Warszawa, 1999. Vol. 4: [Bishops, monks and ceasars 610–1054]. P. 89–118 (in Pol.).

25. Ostrowski J. [Between the Bosphorus and Euphrates]. Wrocław : Ossolińskich, 2005 (in Pol.).
26. Fjadosik V. A. [Antiquity in the eyes of Middle Ages]. Minsk : BSU, 2016 (in Belarus.).
27. Litavrin G. G. [The political theory in Byzantium from the Middle of the VII to the beginning of the XIII century]. In: *Ku'ltura Vizantii. Vtoraya polovina VII–XII v.* [Byzantine culture in the second half VII–XII century]. Moscow, 1989. P. 59–88 (in Russ.).
28. Kurbatov G. L. [The political theory in early Byzantium. The ideology of emperor's power and aristocratic opposition]. In: *Ku'ltura Vizantii. IV – pervaya polovina VII v.* [Byzantine culture in the second half VII–XII century]. Moscow, 1984. P. 98–118 (in Russ.).
29. Kuchma V. V. [«Tactics of Leo» as a historical source]. *Vizantiiskii vrem.* 1972. Vol. 32. P. 75–87 (in Russ.).
30. Tolochko P. P. [Ancient Rus]. Kiev : Naukova dumka, 1967 (in Russ.).
31. Rapov O. M. [The official Baptism of Rus' in the end of the X century]. In: *Vvedenie khristianstva na Rusi* [Introduction of Christianity in Russia]. Moscow, 1987. P. 92–123 (in Russ.).
32. Poppe A. [The political background of the Baptism of Rus' (Russian-Byzantine relations in 986–989)]. In: *Kak byla kreshchena Rus'* [How the Rus' was Baptized]. Moscow, 1990. P. 202–240 (in Russ.).

Статья поступила в редколлегию 02.11.2017.
Received by editorial board 02.11.2017.

ГЕНЕРАЛЬНЫЕ ВИЗИТАЦИИ ЦЕРКВЕЙ ПИНСКО-ТУРОВСКОЙ УНИАТСКОЙ ЕПАРХИИ В XVII–XVIII вв.

Д. В. ЛИСЕЙЧИКОВ¹⁾

¹⁾Национальный исторический архив Беларуси, ул. Кропоткина, 55, 220002, г. Минск, Беларусь

Исследуется практика организации и проведения генеральных визитаций униатских церквей Пинско-Туровской епархии, в состав которой входили храмы на территории Мозырского и Пинского поветов Великого княжества Литовского, в XVII–XVIII вв. Выделены три этапа проведения визитаций в этот период, указаны их хронологические рамки. Исходя из способов проверки храмов выделены «точечные» и «сплошные» визитации. Анализируется формуляр заполнения протокола результатов проверки, появление новых разделов и рубрик. Очерчен круг вопросов, которые фиксируются в визитах. В качестве примера полностью публикуется текст одного из самых ранних документов такого типа – визиты церкви в д. Молодово Пинского повета 1698 г.

Ключевые слова: униатская церковь; Киевская митрополия; Великое княжество Литовское; визитация; инвентарь; архив; священник; епархия; приход.

ГЕНЕРАЛЬНЫЯ ВІЗІТАЦЫІ ЦЭРКВАЎ ПІНСКА-ТУРАЎСКОЙ УНІАЦКАЙ ЕПАРХІІ Ў XVII–XVIII стст.

Д. В. ЛИСЕЙЧЫКАЎ^{1*}

^{1*)}Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, вул. Крапоткіна, 55, 220002, г. Мінск, Беларусь

Даследуецца практыка арганізацыі і правядзення генеральных візітацый уніяцкіх цэркваў Пінска-Тураўскай епархіі, у склад якой уваходзілі храмы на тэрыторыі Мазырскага і Пінскага паветаў Вялікага Княства Літоўскага, у XVII–XVIII стст. Вылучаны тры этапы правядзення візітацый у гэты перыяд, вызначаны іх храналагічныя межы. Паводле спосабу праверкі храмаў вылучаны «кропавыя» і «суцэльныя» візітацыі. Анализуецца фармуляр запаўнення пратакола вынікаў праверкі, з'яўленне новых раздзелаў і рубрык. Акрэслена кола пытанняў, якія фіксуюцца ў візітах. У якасці прыкладу цалкам публікуецца тэкст аднаго з самых ранніх дакументаў такога кшталту – візіты царквы ў в. Моладава Пінскага павета 1698 г.

Ключавыя словы: уніяцкая царква; Кіеўская мітраполія; Вялікае Княства Літоўскае; візітацыя; інвентар; архіў; святар; епархія; парафія.

GENERAL VISITATIONS OF CHURCHES OF THE UNIATE PINSK-TURAU EPARCHY IN THE XVII–XVIII CENTURIES

D. V. LISEICHYKAU^a

^aNational Historical Archives of Belarus, 55 Krapotkina Street, Minsk 220002, Belarus

The article is devoted to the practice of organizing and conducting general visitations of the Uniate churches of the Pinsk-Turau eparchy in the XVII–XVIII centuries. It included temples in the Mazyr and Pinsk districts of the Grand Duchy of Lithuania. The author identifies three stages in the conduct of visitations during this period and indicates their chronological scope. Based on the method of checking the temples, there are «point» or «solid» visitations. The form of filling in the

Образец цитирования:

Лісейчыкаў Д. В. Генеральныя візітацыі цэркваў Пінска-Тураўскай уніяцкай епархіі ў XVII–XVIII стст. // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. 2018. № 1. С. 25–32.

For citation:

Liseichykau D. V. General visitations of churches of the Uniate Pinsk-Turau eparchy in the XVII–XVIII centuries. *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 25–32 (in Belarus.).

Автор:

Денис Васильевич Лисейчиков – кандидат исторических наук; заместитель директора.

Author:

Dzianis V. Liseichykau, PhD (history); deputy of director. liseichykau@niab.by

protocol of the test results, the appearance of new sections and headings is analyzed. The circle of questions that are fixed in visits is outlined. As an example, the text of one of the earliest documents of this type is fully published: the visitation of the church in the village of Moladava, Pinsk district, 1698.

Key words: Uniate church; Metropolis of Kiev; Grand Duchy of Lithuania; visitation; inventory; archive; priest; eparchy; parish.

Масавыя крыніцы царкоўнага паходжання з'яўляюцца надзвычай каштоўнымі для вывучэння дзейнасці іерархічных структур, разрастання парафіяльнай сеткі і гісторыі міжканфесійных адносін. Найбольш інфарматыўныя з іх – пратаколы генеральных візітацый храмаў.

Вядома, што пісьмовыя пратаколы ў асобных епархіях Кіеўскай уніяцкай мітраполіі пачалі весціся яшчэ з 1630-х гг. [1, с. 55]. Аднак да нашага часу дайшлі больш познія дакументы такога кшталту. Справа ў тым, што ў правядзенні генеральных візітацый можна вылучыць некалькі этапаў:

1) канец XVI – першая чвэрць XVII ст.: пісьмовая фіксацыя вынікаў візітацый не праводзілася, характар візітацый («кропкавы» альбо «суцэльны») невядомы;

2) 1630–70-я гг.: з'яўленне пісьмовай фіксацыі вынікаў візітацый, правядзенне «кропковых» візітацый;

3) 1680–1790-я гг.: правядзенне «суцэльных» візітацый з дакладным спісам візітуемых цэркваў, вынікі фіксаваліся ў адмысловых кнігах.

Усе гэтыя этапы даволі ўмоўныя. У адных епархіях, як, напрыклад, у Пінска-Тураўскай, «суцэльныя» візітацыі пачалі праводзіцца толькі ў сярэдзіне XVIII ст. У іншых епархіях ажыццяўленне любых візітацый доўгі час ускладнялася супрацівам землеўладальнікаў і брацтваў, адмовай духавенства падпарадкоўвацца юрысдыкцыі ўніяцкай іерархіі. Аб цяжкасцях правядзення генеральных візітацый па ўсёй Кіеўскай мітраполіі гаварылася ўжо ў дакуменце «Артыкулы да аб'яднання з Рымскім Касцёлам», які быў складзены і падпісаны мітрапалітам і епіскапамі *ritus graeci* Рэчы Паспалітай 11 чэрвеня 1595 г. у Брэсце. Вышэйшыя царкоўныя іерархі скардзіліся каралю на тое, што ў гарадах і прыватнаўласніцкіх маёнтках часта назіраецца непаслушэнства епіскапскай уладзе, сярод іншага сцвярджалася, што «візітатараў нашых зневажаюць, сарамацяць і б'юць»¹ [2, р. 66].

У дадзеным артыкуле мы спынімся на некаторых асаблівасцях правядзення візітацый на тэрыторыі Пінска-Тураўскай уніяцкай епархіі ў XVII–XVIII стст. і прывядзём прыклад адной з самых ранніх візіт у гэтым рэгіёне, якая была адшу-

кана намі ў адзеле рукапісаў бібліятэкі Інстытута расійскай гісторыі Расійскай акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу.

Варта адзначыць, што да нашага часу захаваўся даволі вялікі комплекс пратаколаў «суцэльных» генеральных візітацый апошняй трэці XVII ст. Гэта ў першую чаргу візіты Кіеўска-Віленскай мітрапаліцкай епархіі 1680–1682 гг. (Мінскі і Навагрудскі афіцыялаты) [3] і 1696–1697 гг. (Гродзенскі і Навагрудскі афіцыялаты)², фрагменты візіт Полацкай архіепархіі 1684 г.³ і Уладзімірскага афіцыялата Уладзімірска-Брэсцкай епархіі 1695–1696 гг. [4].

Як можна заўважыць, у прыведзеным пераліку адсутнічаюць згадкі аб захаванасці матэрыялаў генеральных візітацый XVII ст. па тэрыторыі Пінска-Тураўскай епархіі. Прычым вядома, што з узысканнем на мітрапаліцкую пасаду Кіпрыяна Жахоўскага ў 1674 г. падобныя візітацыі праводзіліся па ўсіх епархіях Кіеўскай мітраполіі. Больш за тое, ёсць звесткі, згодна з якімі пінска-тураўскі епіскап Міхал-Марцыян Белазор у 1674 г. спрабаваў правесці візітацыю падначаленых цэркваў, але праз супраціў духавенства і насельніцтва, якое падпарадкоўвалася праваслаўнай юрысдыкцыі, так і не здолеў рэалізаваць свае намеры [5, с. 263–264]. Таксама вядома, што ў 1670-я гг. візітацыі цэркваў Піншчыны арганізоўвала праваслаўная іерархія [6, с. 96]. Аб пісьмовай зафіксаваных выніках гэтых візітацый нічога невядома.

Вывучэнне апісанняў царкоўных архіваў Пінска-Тураўскай епархіі XVIII ст. дало магчымасць высветліць храналагічныя межы толькі «суцэльных» візітацый, якія праводзіліся ў гэтым рэгіёне. Так, паводле дакументаў, да моманту другога падзелу Рэчы Паспалітай (1793) у цэрквах Пінска-Тураўскай епархіі адбыліся пяць паўнаўартасных «суцэльных» генеральных візітацый⁴ у 1753–1755, 1758–1759, 1770–1771, 1776–1779, 1786–1789 гг.

Асобнікі некаторых захаваных да нашага часу пратаколаў візітацый 1776–1779 і 1786–1789 гг. змяшчаюць непасрэдныя згадкі аб тым, што гэта былі чацвёртая і пятая візітацыі адпаведна. Такім чынам, да сярэдзіны XVIII ст. пінска-тураўскім епіскапам так і не ўдалося правесці ніводнай «суцэльнай» генеральнай візітацыі. Аб правядзенні «суцэльных» альбо «кропковых» візітацый цэркваў

¹Тут і далей пераклад наш. – Д. Л.

²Рос. гос. ист. арх. Ф. 823. Оп. 3. Д. 420. Генеральныя візіты цэркваў Гродзенскай, Ваўкавыскай, Клецкай, Нясвіжскай, Слонімскай і Цырынскай пратапопій, 1696–1697 гг.

³Рос. гос. ист. арх. Ф. 823. Оп. 3. Д. 409. Генеральныя візіты ўніяцкіх цэркваў Полацкай пратапопіі, 1684 г. (фрагмент).

⁴Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41240. Генеральныя візіты цэркваў Тураўскай сурагацыі (Мазырскага, Петрыкаўскага, Тураўскага і Убарцакага дэканатаў), 1777–1786 гг. Арк. 1, 16 адв.

Піншчыны больш ранняга перыяду доўгі час увагуле не ўдавалася знайсці ніякіх звестак.

У сувязі з гэтым выключна каштоўнай падаецца адшуканая намі вясной 2016 г. у аддзеле рукапісаў Львоўскай нацыянальнай навуковай бібліятэкі імя В. Стэфаніка візіта (датуецца 1695 г.) Пінскай кафедральнай саборнай царквы Святой Прачыстай¹ [7]. Хоць дакумент і названы складальнікамі «інвентаром», але яго структура цалкам паўтарае структуру візіт, характэрных для гэтага часу. Так, фармуляр дакумента меў наступныя раздзелы: «Срэбра, келіхі, крыжы», «Розная літургічная вопратка», «Алтары са сваім убранствам», «Царкоўныя кнігі». Ёсць адмысловы раздзел «Рэстр літургічнай вопраткі, якая была прыдбана самім яснавяльможным ягамосцем святаром Марцыянам Белазорам, пінскім епіскапам». Са звыклых для фармуляра візіты раздзелаў адсутнічаў хіба адзін – «Рэфармацыйны дэкрэт». Гэты раздзел утрымліваў даручэнні святару аб тым, што неабходна выправіць да часу правядзення наступнай візітацыі. Ёсць некалькі тлумачэнняў яго адсутнасці ў выяўленай візіце. Па-першае, кафедральная саборная царква з'яўлялася «вотчынай» самога епіскапа і не было неабходнасці даваць даручэнні архіпастыру нешта выпраўляць у сваёй царкве. Па-другое, у канцы XVII ст. юрысдыкцыі пінска-тураўскіх уніяцкіх епіскапаў падлягала зусім няшмат цэркваў, якія, да таго ж, размяшчаліся на вялікай адлегласці адна ад адной [6], таму правесці паўнаўладную візітацыю было складана. Верагодна, у 1695 г. стварылі толькі адну візіту кафедральнай царквы, ніводны іншы храм візітацыі або інвентарызацыі не падлягаў. Акрамя таго, у тэксце, дапісаным да інвентара ў 1701 г., сам інвентар 1695 г. названы «старой візітай»².

Ініцыятарам складання інвентара быў пінска-тураўскі епіскап Міхал-Марцыян Белазор³. У тэксце дакумента яго імя сустракаецца неаднаразова. У дапісках 1701 г. ён згадваецца ўжо ў якасці былога епіскапа. На той час Міхал-Марцыян Белазор

займаў пасаду полацкага архіепіскапа. Візітацыю праводзіў афіцыйна Пінскай епархіі манах-базыльянін Данііл Карытынскі⁴ і прадстаўнік белага духавенства, пінскі пратапоп, настояцель царквы ў в. Ставок Ян Дружылоўскі⁵. У тэксце інвентара 1695 г. і дапісках 1701 г. можна знайсці некаторыя звесткі аб распаўсюджанні ўніяцкай юрысдыкцыі на Піншчыне ў той час. Так, інвентар згадвае дзве кафедральныя царквы – уласна ў Пінску і ў Тураве, а таксама пяць парафіяльных цэркваў: царква Святога Мікалая ў Пінску (згадваецца як згарэлая), цэрквы ў мястэчку Дубровіца, вёсках Сенчыцы, Ставок і Храпін Пінскага павета. Ставоцкая царква знаходзілася зусім блізка ад Пінска, на поўнач, на тэрыторыі дзяржаўнага маёнтка (староства); храпінская царква размяшчалася на поўдні Пінскага павета – на землях, што належалі непасрэдна пінска-тураўскім епіскапам; дубровіцкая і сенчыцкая цэрквы былі збудаваны зусім побач з храпінскай царквой на шляхецкіх землях. Пры ставоцкай царкве знаходзіўся цэнтр Пінскай пратапопіі. Цікавай акалічнасцю з'яўляецца тое, што ў інвентары некалькі разоў згадана тураўская кафедральная царква. З пазнейшых дапісак да інвентара, якія датуюцца 1701 г., вынікае, што частка царкоўнага начыння перадавалася з Пінска ў Тураў на патрэбы гэтай кафедральнай царквы «нумар два» ў епархіі⁶. Заўважым, што ні ў адной візіце XVIII ст. не згадваецца пра наяўнасць дзейнай уніяцкай царквы ў Тураве. Усе тураўскія цэрквы другой паловы XVIII ст. фігуруюць як праваслаўныя.

Верагодна, у канцы XVII ст. праводзіліся «кропавыя» візітацыі і іншых цэркваў Піншчыны. Да апошняга часу ніводнага пісьмова зафіксаванага пратакола візітацыі знайсці не ўдавалася. Аднак вясной 2017 г. сярод дакументаў так званай Калекцыі Дабрахотава ў справе, у якой падшыты пратаколы дэканскіх візітацый цэркваў Пінска-Тураўскай епархіі 1782–1784 гг., мы адшукалі арыгінальную візіту царквы ў в. Моладава Пінскага

¹ Львів. нац. наук. б-ка Украіны ім. В. Стефаника. Ф. 3 (бібліотека отців василіан або МВ). Спр. 820. Збор юрыдычных актаў, якія датычацца Пінскага, Мінскага і некаторых іншых базыльянскіх манастыроў у Беларусі. Арк. 66–69.

² Львів. нац. наук. б-ка Украіны ім. В. Стефаника. Ф. 3. Спр. 820. Арк. 69.

³ У рукапісным базыльянскім зборніку «Дыптых, альбо Памяннік» змешчаны наступны запіс пра гэту асобу: «Вялебны айцец Марцін Міхал Белазор, народжаны ў сям'і мсціслаўскага кашталяна Белазора. Прыведзены ў ордэн [базыльянаў] сваім дзядзькам вялебным святаром Гаўрыілам Календам, мітрапалітам, у вельмі маладым узросце, гадоў каля васьмнаццаці. Скончыў [вывучаць] тэалогію ў Рыме. З самага пачатку быў у ордэне ўганараваны годнасцю, бо зрабіўся настояцелем віленскім, альбо тытулярным архімандрытам, паводле [праведзеных] выбараў сярод айцоў [манахаў], якія сам арганізаваў. Пасля з віленскай архімандрыі перайшоў на Пінскую епіскапію, якую пакінуўшы на старасці свайго веку і саступіўшы святару Антонію Жалкеўскаму, у 1697 годзе зрабіўся полацкім архіепіскапам. Будучы ўжо вельмі састарэлага веку, у дрыготкай старасці, маючы восемдзесят гадоў, скончыў сваё жыццё і перанёсся з гэтага свету да зямлі [вечна] жывых і бясконцай вечнасці, сплаціўшы доўг смерці, у маёнтку Дольцах, што належаць [Полацкай] архіепіскапіі, дня 18 чэрвеня 1707 года. Якому пакоіцца ў міры» (Ін-т рос. історыі Рос. акад. наук. Ф. 52 (коллекция П. Н. Доброхотова). Оп. 1. Д. 363. Арк. 19–19 адв.).

⁴ У рукапісным базыльянскім зборніку «Дыптых, альбо Памяннік» маецца наступны запіс аб гэтай асобе: «Вялебны айцец Данііл Карытынскі пакінуў гэты свет у 17... годзе, знаходзячыся на пасадзе настояцеля на Вальні ў манастыры ў Зімнім. Быў чалавекам пачцівым і шмат працаваў у ордэне [базыльянаў], выкладчыца Слова Божае, і выконваў іншыя манаскія абавязкі. Пахаваны там жа ў Зімнім» (Ін-т рос. історыі Рос. акад. наук. Ф. 52 (коллекция П. Н. Доброхотова). Оп. 1. Д. 363. Арк. 8 адв.).

⁵ Львів. нац. наук. б-ка Украіны ім. В. Стефаника. Ф. 3. Спр. 820. Арк. 68.

⁶ Львів. нац. наук. б-ка Украіны ім. В. Стефаника. Ф. 3. Спр. 820. Арк. 69.

павета ад 10 мая 1698 г. Сам па сабе гэты факт сведчыць аб тым, што «кропковым» візітацыям падлягалі не толькі важныя храмы ў буйных гарадах ці маёнтках уніяцкай іерархіі, але і звычайныя вясковыя цэрквы.

Тэкст візіты, якую мы публікуем у якасці дадатку да артыкула, склаў ужо вядомы нам пінскі прапапоп настаяцель царквы ў в. Ставок Ян Дружылоўскі¹. Паколькі гэта была звычайная вясковая царква, то тэкст візіты атрымаўся лаканічным і не быў разбіты на дакладныя раздзелы. Аднак пэўныя тэматычныя блокі можна вылучыць і ў ім: «Алтары», «Абразы» і «Кнігі». Адзінай адметнасцю моладуўскай царквы ў параўнанні з іншымі навакольнымі храмамі з'яўляецца хіба наяўнасць пры ёй шырокавядомага моладуўскага звона, адлітага ў 1583 г. майстрам-людвісарам Марцінам Гофманам у Коўне на заказ Сямёна Войны [8]. Выява гэтага звона размешчана нават на сучасным гербе паселішча (рэгістрацыйны нумар 15.03.2011 Б-200 у Дзяржаўным геральдычным рэгістры Рэспублікі Беларусь) [9]. Цікава, што ў візіце 1698 г. яго наяўнасць пры царкве не адзначана. А вось візіта 1788 г. фіксуе ў Моладаве званіцу, «на якой тры званы, з якіх адзін значна большы»². Тэкст візіты 1698 г. публікуецца і прапануецца ўвазе навуковай грамадскасці ўпершыню.

Варта адзначыць, што матэрыялы першых трох «суцэльных» генеральных візітацый цэркваў Пінска-Тураўскай епархіі другой паловы XVIII ст. таксама захаваліся фрагментарна. На сёння ўдалося выявіць адну візіту першай візітацыі (царква ў в. Раздзялавічы Навагрудскага павета 1753 г., візітатар – святар царквы ў в. Святая воля Пінскага павета лагішынскі дэкан Цімафей Гарбавіч³), адну візіту другой візітацыі (царква ў мястэчку Выганашчы Навагрудскага павета 1758 г., візітатар – манах-базыльянін Тадэвуш Зарускі⁴) і ніводнай візіты трэцяй візітацыі. У сувязі з гэтым спынімся падрабязней на структуры фармуляра першых дзвюх візітацый.

Фармуляр візіты царквы ў в. Раздзялавічы ад 3 кастрычніка 1753 г.⁵ складаўся з наступных раздзелаў: «Агляд», «Алтары, абразы, аздоба на абразях», «Срэбра, медзь, волава», «Святарскае ўбранства», «Убранства да келіха», «Алтарнае ўбранства», «Царкоўныя кнігі», «Званы», «Царкоўныя землі», «Парафія», «Парох», «Настаўленні вялебнаму айцу» (адпаведнік рэфармацыйнага дэкрэта). Фармуляр другой візіты мала адрозніваўся паводле структуры ад фармуляра першай. Аб гэтым можна меркаваць, аналізуючы тэкст візіты царквы ў мястэчку Выганашчы Навагрудскага павета ад 14 кастрычніка 1758 г.⁶ Ён складаўся з наступных раздзелаў: «Агляд з інвентаром», «Алтары, абразы, аздоба на абразях», «Срэбра, медзь, волава», «Святарскае ўбранства», «Убранства да келіха», «Алтарнае ўбранства», «Царкоўныя кнігі», «Званніца, званы», «Плябанія», «Царкоўныя землі», «Дакументы»⁷, «Парох», «Парафія», «Рэфармацыйны дэкрэт».

Першую візітацыю 1753–1755 гг. праводзіў генеральны афіцыял Пінска-Тураўскай епархіі базыльянін Тадэвуш Зарускі⁸, які засведчыў падзел епархіі на два афіцыялаты (названы ў дакуменце «дзяцэзіямі») – Пінскі і Тураўскі. На той час, паводле падлікаў Т. Зарускага, Тураўскі афіцыялат складаўся з 3 дэканатаў і 49 цэркваў: Мазырскі дэканат (26 цэркваў), Петрыкаўскі (12) і Тураўскі (11)⁹. Пінскі афіцыялат складаўся з 10 дэканатаў і 136 цэркваў: Пінскі дэканат (18 цэркваў), Янаўскі (12), Драгічынскі (12), Бездзежскі (11), Лагішынскі (11), Кажан-Гарадоцкі (13), Пагосцкі (17), Столінскі (20), Нобельскі (12) і Любяшоўскі (10)¹⁰. Такім чынам, паводле матэрыялаў першай «суцэльнай» генеральнай візітацыі ў сярэдзіне XVIII ст. Пінска-Тураўская ўніяцкая епархія налічвала 185 цэркваў, аб'яднаных у 13 дэканатаў.

Захаваўся таксама недатаваны фрагмент спісу цэркваў Пінска-Тураўскай епархіі, які быў складзены ў выніку другой (1758–1759) або трэцяй (1770–1771) «суцэльных» генеральных візітацый¹¹. Гэты спіс быў апублікаваны намі разам з камен-

¹Ин-т рос. истории Рос. акад. наук. Ф. 52 (коллекция П. Н. Доброхотова). Оп. 2. Д. 5. Дэканскія візіты цэркваў Пінска-Тураўскай епархіі. 1782–1784 гг. Л. 22–22 об. Генеральная візіта царквы ў в. Моладава Пінскага павета, 10.05.1698.

²Ин-т рос. истории Рос. акад. наук. Ф. 52. Оп. 2. Д. 5. 1 об.

³Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 694. Воп. 5. Спр. 190. Арк. 24–27 адв. Генеральныя візіты царквы ў в. Раздзялавічы Навагрудскага павета, 03.10.1753, 07.02.1789.

⁴Нац. гіст. музей Рэсп. Беларусь. Нд. 10977. Генеральная візіта царквы ў мястэчку Выганашчы Навагрудскага павета, 14.10.1758.

⁵Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 694. Воп. 5. Спр. 190. Арк. 24–27 адв.

⁶Нац. гіст. музей Рэсп. Беларусь. Нд. 10977. Генеральная візіта царквы ў мястэчку Выганашчы Навагрудскага павета, 14.10.1758.

⁷У дакуменце ўжыты тэрмін *Munimenta*, што азначае «абарона, прыкрыццё» (форма множнага ліку). У тэксце гэтага раздзела згадваюцца фундушы і іх актыкацыі, таму мы палічылі мэтазгодным перадаць назву раздзела ў адпаведнасці з яго рэальным напам'яннем.

⁸Liet. valstyb. istor. archyvas. F. 597. Ap. 2. B. 94. L. 18. Status Episcopatus Pinscensis et Turoviensis (Матэрыялы па судовым працэсе пінска-тураўскага епіскапа з мазырскім дэканатам паводле маёмаснага, зямельнага і іншых пытанняў), 1614–1775 гг.

⁹Там жа.

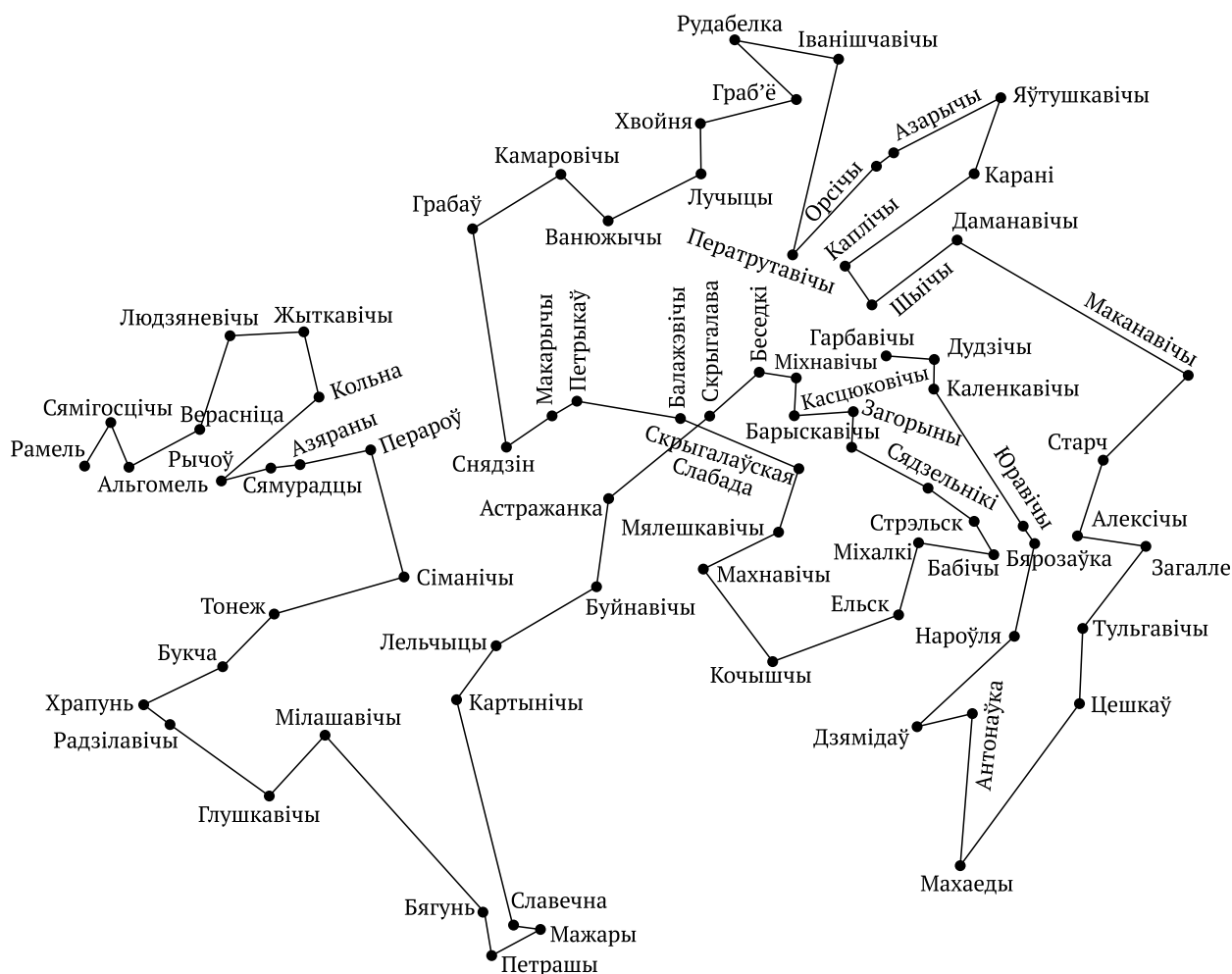
¹⁰Там жа.

¹¹Liet. valstyb. istor. archyvas. F. 634. Ap. 2. B. 698. Ведамасці аб колькасці цэркваў і насельніцтва грэка-уніяцкага веравызнання па Пінскай і Тураўскай епархіям, б/д.

У дадзеным артыкуле яшчэ спынімся на адной цікавай асаблівасці «суцэльных» візітацый, якія раней не траплялі ў поле зроку даследчыкаў. Захаваныя пратаколы «суцэльных» генеральных візітацый, як правіла, дакладна датаваны і даюць магчымасць прасачыць перамяшчэнні візітараў і іх арыенціроўку на мясцовасці. Так, напрыклад, чацвёртая «суцэльная» генеральная візітацыя цэркваў Тураўскага афіцыялата пачалася 4 студзеня

1777 г. з царквы ў в. Рамель Пінскага павета, а скончылася 23 лютага 1778 г. на царкве ў в. Гарбавічы Мазырскага павета. Перамяшчэнні візітараў былі не хаатычнымі (што характэрна, напрыклад, для візітацый канца XVII – пачатку XVIII ст.), а дакладна прадуманымі (гл. мал. 2).

Пераезд быў запланаваны так, каб двойчы не праязджаць адну і тую ж мясцовасць – маршрут перасякаецца толькі ў адной кропцы.

Мал. 2. Маршрут перамяшчэння візітараў у час правядзення чацвёртай «суцэльнай» генеральнай візітацыі цэркваў Тураўскага афіцыялата Пінска-Тураўскай епархіі, 1777–1778 гг.¹

Рис. 2. Маршрут передвижения визитаторов во время проведения четвертой «сплошной» генеральной визитации церквей Туровского официалата Пинско-Туровской епархии, 1777–1778 гг.

Fig. 2. The route of movement of the visitors during the fourth «continuous» general visitation of churches Turau officialdom Pinsk-Turau eparchy, 1777–1778

Візітацыя праводзілася ў два этапы. Спачатку візітаваліся цэрквы Тураўскага, Убарцкага і Петрыкаўскага дэканатаў – з 4 студзеня па 18 лютага 1777 г. На другім этапе візітаваліся цэрквы Мазырскага дэканата – з 15 студзеня па 23 лютага 1778 г. Цэрквы першых трох дэканатаў размяшчаліся кампактна, і візітатар, за невялікімі выключэннямі, паспяваў наведаць па адной царкве за дзень.

Толькі тройчы дарога ад царквы да царквы заняла ў яго два дні, затое па дзве царквы на дзень былі завізітаваны ў вёсках Азяраны і Сямурадцы, Букча і Тонеж, Барыскавічы і Сядзельнікі, Балажэвічы і Петрыкаў. Таксама можна бачыць, што чарговымі этапамі для візітацыі былі абраны самыя халодныя месяцы – студзень і люты. Менавіта ў гэты час балоцістая мясцовасць, якая пераважала на ўсёй

¹ Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41240. Генеральныя візіты цэркваў Тураўскай сурагацыі (Мазырскага, Петрыкаўскага, Тураўскага і Убарцкага дэканатаў), 1777–1786 гг.

тэрыторыі Пінска-Тураўскай епархіі, прамярзала дастаткова для таго, каб утварыўся надзейны сан-ны шлях, што забяспечвала правядзенне бесперапыннай візітацыі.

Такім чынам, вынікі эўрыстычнай працы па выяўленні пісьмовых пратаколаў генеральных візітацый цэркваў Пінска-Тураўскай уніяцкай епархіі даюць магчымасць прыйсці да пэўных высноў. Большасць цэркваў на Піншчыне доўгі час падпарадкоўваліся юрысдыкцыі праваслаўнай іерархіі. У той час як па астатніх уніяцкіх епархіях Вялікага Княства Літоўскага «суцэльныя» генеральныя візітацыі пачалі праводзіцца ўжо ў 1680-я гг., цэрквы Піншчыны зазналі толькі некалькі «кропковых» візітацый у 1690-я гг. Што цікава, «кропковым» візітацыям падлягалі цэрквы рознага статусу, якія размяшчаліся ў населеных пунктах рознай значнасці і на землях розных землеўладальнікаў.

За першую палову XVIII ст. для Пінска-Тураўскай епархіі не было выяўлена ніводнага прыкладу пісьмовай фіксацыі вынікаў візітацыі.

Пратакты пяці «суцэльных» генеральных візітацый, якія пачалі праводзіцца на Піншчыне з сярэдзіны 1750-х гг., паказваюць ускладненне фармулёўкі візіты і падрабязнасці запісу вынікаў праверак. Заўважна павелічылася колькасць цэркваў, якія падпарадкоўваліся ўніяцкай юрысдыкцыі і змяншэнне ўплыву праваслаўнай іерархіі на тэрыторыі Мазырскага і Пінскага паветаў.

Датаванне візітацый паказвае, што іх правядзенне залежала ад асаблівасцей геаграфіі і кліматычных умоў Піншчыны: усе візітацыі праводзіліся ў самых халодных месяцах года – у студзені і лютым. Фіксацыя перамяшчэння візітатараў сведчыць аб іх вялікай аператыўнасці – на праезд да чарговага храма і яго праверку сыходзіла не больш за суткі.

Дадатак

Візіта царквы ў в. Моладава Пінскага павета, 10 мая 1698 г.¹

[Л. 22] Registr wizyty cerkwi Mołodowskiej | po zesłym oycu Theodorze Senalce, | presbiteru mołodowskim. Roku 1698 d(nia) 10 maia. |

U Ołtarza Wielkie(g)^o antypedia adamaszkowa. | Towalen proste(g)^o płotna 3. | Antymis niepodwizny dziurawy. | Ewanelia pisana nieoprawna. Jedna tabliczka². | Lichtarzow mosienznych 2. | Służebnik drukowany stary. | Liton y chustka pod nim rąbkowa. | Kielich srebrny wewnątrz złocisty. | Patyna y gwiazda y łyzeczek srebrnych 2. | Kadznilnica mosiężna. | Dzwonkow do sygnowania 2. Apparat: jedne ryzy tabinowe czerwone, | petrachel atłasowy błękitny, | drugie ryzy kitayczane białe paskowate, | petrachel y zarękawie takie z, 3 ryzy pomaranczowe z kwiata-ми złotemi, | petrachel y zarękawie takie z, 4 ryzy atłasowe zielone, petrachel y | zarękawie takie z. |

Na Carskich Drzwiach zasłona kitayki zieloney. | Alb z korunkami 2. | Pasek zł niciany 1. | Zertownik nakryty tuwalniami dwiema. | Tam ze atepedia harusowa c(z)erwona. |

Na obrazie Naswietszey Panny koron | srebrno złocistych 2. | Tabliczek rozney roboty miésznych y więk|szych 39. | Strzała albo scep(t)rum srebrna 1. | Pierscionek złocisty 1. | Pierscionek szczyrozłotny 1. | A pierscinkow szczyrozłotnych zginęło 2. | [Л. 22 об.] Krzyzykow srebrnych 7. | Krzyzyk obliwany 1. | Obrączek srebrnych y pozłocisty(ch) 15. | Rączek sreb(r)nych 2. | Konik srebrny 1. | Nozka srebrna 1. | Twarczyzek srebrnych 3. | Łancuszek srebrnego drotu 1. | Perełek sznurek drobnych 1. | Pułmiesioncow srebrnych 2. | Oczy srebrnę 1. | Zemby na tablicy srebrnę 1. | Przed tym ze obrazie la(m)pa srebrna 1. | Krzyz na sedesie mosienzny. | Krzyz drugi leżący mosiężny. | Antypedia kitayki czerwoney. | Towalen proste(g)^o płotna 3. | Zasłona kitayki czerwoney 1. | Zasłonka druga bawelniana paskowa. | Lichtarzow cenowych para. |

Na obrazie Salvatora | zasłonka kitayki niebeskiey. |

Na obrazie Wniebowstąpienia Panskiego | zasłonka harusowa. | Kociołek miedziany na wodę. | Ampułka cenowana. |

Księgi: Kalist drukowany, | Ochtyay drukowany, | Tryod Postna pozyczona, | Tryod Cwitnia druku moskiewskie-go, | Apostoł pisany, | Psalterz drukowany, | Trebник drukowany nowy. |

Swiec kanunnych wielkich 5. | Swiec kanunnych miésznych 6. |

Jan Drużyłowsky, protopopa | pinski, prezbiter stawocki. |

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Сковчиас І. Генеральні візітацыі ў украінска-білоруськіх епархіях Кііўскай уніяцкай митрополіі. 1596–1720 роки // Записки наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1999. Т. ССХХХVIII : Праці Історично-філософської секції. С. 46–94.

2. Documenta unionis Berestensis eiusque auctorum (1590–1600) / collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius, G. Welykyj. Romae : Basiliani, 1970.

¹ Ін-т рос. истории Рос. акад. наук. Ф. 52 (коллекция П. Н. Доброхотова). Оп. 2. Д. 5. Дэканскія візіты цэркваў Пінска-Тураўскай епархіі. 1782–1784 гг. Лл. 22–22 об. Генеральная візіта царквы ў в. Моладава Пінскага павета, 10.05.1698. Тэкст прыводзіцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала.

² Тут і далей курсівам вылучаны фрагменты, дапісаныя паверх асноўнага тэксту.

3. Візіты ўніяцкіх цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680–1682 гг. : зб. дак. / уклад. Д. В. Лісейчыкаў. Мінск : І. П. Логвінаў, 2009.
4. Генеральні візітації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: книга протоколів та окремі описи = Wizytacje generalne cerkwi i monasterów unickiej eparchii włodzimierskiej końca XVII – początku XVIII wieku: księga protokołów oraz inne opisy / загал. ред. та іст. нарис А. Гіля, І. Скочиляса. Львів ; Люблін : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2012.
5. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильно, 1869. Т. 6.
6. Лісейчыкаў Д. В. Фарміраванне сеткі ўніяцкіх парафій на тэрыторыі «Тураўскай єпархii» ў 1596–1795 гг. // *Kościół unicki w Rzeczypospolitej* / red. W. Walczak. Białystok, 2010. S. 93–112.
7. Лісейчыкаў Д. В. Інвентар Пінскай кафедральнай саборнай царквы «Святой Прачыстай» 1695 г. // *Беларускі археаграфічны штогоднік*. Мінск, 2016. Вып. 17. С. 235–245.
8. Вецер Э. І., Хадыка Ю. В. Звон у Моладаве // *Помнікі гісторыі і культуры Беларусі*. 1971. № 1. С. 31–33.
9. Геральдыка [Электронны рэсурс]. URL: <https://armory.archonline.by/> (дата звароту: 02.11.2017).
10. Лісейчыкаў Д. В. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Пінска-Тураўскай уніяцкай єпархii ў сярэдзіне XVIII ст. // *Архіварыус* : зб. навук. паведамл. і арт. / рэдкал.: Ю. М. Бохан (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2008. Вып. 6. С. 135–146.
11. Walczak W. Unicka eparchia Turowsko-Pińska w XVI–XVIII wieku. Struktura organizacyjna. Białystok : Instytut badań nad dziedzictwem Europy, 2013.

References

1. Skochylas I. [General visitations in Ukrainian and Belarusian eparchies of Kyiv Uniate Metropolis in 1596–1720]. In: *Zapysky naukowego towarzystwa imeni Shevchenka* [Notes of the Shevchenko scientific society]. Lviv, 1999. Vol. CCXXXVIII : [Historical and philosophical section papers]. P. 46–94 (in Ukrainian).
2. Athanasius P., Welykyj G. (eds). [Documents of the Brest Union and its Promoters (1590–1600)]. Rome : Basiliani, 1970 (in Lat.).
3. Liseichykau D. (compil.) [Visitations of uniate churches of Minsk and Navahrudak Districts in 1680–1682] : collect. of doc. Minsk : I. P. Lohvinau, 2009 (in Belarus.).
4. Gil A., Skochylas I. (eds). [General visitations of churches and monasteries of Volodymyr Uniate Eparchy late XVII – early XVIII century: books and separate records]. Lviv ; Lublin : Institute of Central and Eastern Europe, 2012 (in Ukrainian, Pol.).
5. [Archaeographical collection of documents on the history of Northwestern Russia, published by the board of the Vilnius Academic District]. Vilnius, 1869. Vol. 6 (in Russ.).
6. Liseichykau D. V. [The Formation of East Christian Parishes in the Diocese of Turau from 1596 to 1795]. In: Walczak W. (ed.). *Kościół unicki w Rzeczypospolitej* [Uniate Churches in Polish-Lithuanian commonwealth]. Białystok, 2010. P. 93–112 (in Belarus.).
7. Liseichykau D. V. [Pinsk Cathedral Church of Blessed Virgin Mary inventory for 1695]. In: *Belaruski arheagraficzny shtogodnik* [The Belarusian archaeological year-book]. Minsk, 2016. Issue 17. P. 235–245 (in Belarus.).
8. Vietsier E. I., Khadyka Y. V. [The Moladava Bell]. In: *Pomniki gistoryi i kultury Belarusi* [Monuments of history and culture of Belarus]. 1971. No. 1. P. 31–33 (in Belarus.).
9. [Armory]. URL: <https://armory.archonline.by/> (date of access: 02.11.2017) (in Belarus.).
10. Liseichykau D. V. [The administrative-territorial division of the Pinsk-Turau Uniate Eparchy in the Middle of the XVIII century]. In: *Arhivaryus* [Archivist] : collect. of sci. pap. and articles. Minsk, 2008. Issue 6. P. 135–146 (in Belarus.).
11. Walczak W. [The Structure of the Uniate Turau-Pinsk Eparchy in the XVII and XVIII centuries]. Białystok : Institute for research on the cultural heritage of Europe, 2013 (in Pol.).

Артыкул наставіў у рэдкалегію 02.11.2017.
Received by editorial board 02.11.2017.

«ПЕРИФЕРИЙНЫЕ» ЧУДОТВОРНЫЕ ИКОНЫ КИЕВО-ПЕЧЕРСКОЙ ЛАВРЫ (КОНЕЦ XVIII – НАЧАЛО XX в.): СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

А. А. КИЗЛОВА¹⁾

¹⁾Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт им. Игоря Сикорского», пр. Победы, 37, 03056, г. Киев, Украина

Анализируется малоисследованная проблема участия насельников Успенской Киево-Печерской лавры в социальных взаимодействиях, связанных с «периферийными» чудотворными иконами (конец XVIII – начало XX в.). Предполагается, что решение этой проблемы позволит расширить знания о живых проявлениях религиозности и о социальных коммуникациях доинформационной эпохи. Главными источниками выступают внутренние монастырские документы и записки путешественников. Используется микроисторический подход, принцип историзма, синтез, анализ и сравнительно-исторический метод. Рассматривается ситуация, при которой чудотворные иконы (вместе с окладом) в Киево-Печерской лавре воспринимались как невербальные источники сведений об ее особом статусе, этим в значительной степени была обусловлена деятельность Духовного собора, связанная с образами. Утверждается, что для лаврских насельников нормальным являлось обстоятельство, при котором не уделялось равного внимания разным чтимым объектам, даже в рамках однородной группы святынь. Сделано наблюдение, что доступные источники ограничивают возможности исследовать взаимодействия братии с «молчаливым большинством» богомольцев. Постулируется перспективность сравнения бытования «периферийных» икон Киево-Печерской лавры и Байбузского образа, а также открытых для почитания частиц мощей в подконтрольных ей пустынях – Голосеевской и Китаевской.

Ключевые слова: история; Успенская Киево-Печерская лавра; социальное взаимодействие; насельник; посетитель; чудотворная икона.

«ПЕРЫФЕРЫЙНЫЯ» ЦУДАТВОРНЫЯ ІКОНЫ КІЕВА-ПЯЧЭРСКАЙ ЛАЎРЫ (КАНЕЦ XVIII – ПАЧАТАК XX ст.): САЦЫЯЛЬНЫ АСПЕКТ

А. А. КИЗЛОВА^{1*}

^{1*}Нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт Украіны
«Кіеўскі політэхнічны інстытут імя Ігара Сікорскага», пр. Перамогі, 37, 03056, г. Кіеў, Украіна

Аналізуецца маладаследаваная праблема ўдзелу насельнікаў Успенскай Кіева-Пячэрскай лаўры ў сацыяльных узаемадзеяннях, звязаных з «перыферыяй» цудатворнымі іконамі (канец XVIII – пачатак XX ст.). Выказаны меркаванні аб тым, што рашэнне гэтай праблемы даць магчымасць пашырыць веды аб жывых праявах рэлігійнасці і аб сацыяльных камунікацыях даінфармацыйнай эпохі. Галоўнымі крыніцамі выступаюць унутраныя манастырскія дакументы і запіскі падарожнікаў. Выкарыстоўваецца мікрагістарычны падыход, прынцып гістарызму, сінтэз, аналіз, параўнальна-гістарычны метады. Разглядаецца сітуацыя, пры якой цудатворныя іконы (разам з акладам) у Кіева-Пячэрскай лаўры ўспрымаліся як невербальныя крыніцы звестак аб яе асаблівым статусе, гэтым у значнай ступені была абумоўлена дзейнасць Духовнага сабору, звязаная з абразамі. Сцвярджаецца, што для насельнікаў Кіева-Пячэрскай лаўры нармальнымі з'яўляліся абставіны, пры якіх не надавалася роўнай увагі розным аб'ектам шанавання, нават у рамках даволі аднастайнай групы святынь. Зроблена назіранне, што даступныя крыніцы абмяжоўваюць

Образец цитирования:

Кизлова А. А. «Периферийные» чудотворные иконы Киево-Печерской лавры (конец XVIII – начало XX в.): социальный аспект // Журн. Белорус. гос. ун-та. История. 2018. № 1. С. 33–40.

For citation:

Kizlova A. A. «Peripheral» miraculous icons of Kyiv Caves Lavra (late XVIII – early XX century): social aspect. *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 33–40 (in Russ.).

Автор:

Антонина Анатольевна Кизлова – кандидат исторических наук; докторант кафедры истории факультета социологии и права.

Author:

Antonina A. Kizlova, PhD (history); doctoral student at the department of history, faculty of sociology and law. ant_kiz@ukr.net

магчымасці даследаваць узаемадзеянні браці з «маўклівай большасцю» багамольцаў. Пастуліруецца перспектыўнасць параўнання бытавання «перыферычных» абразоў Кіева-Пячэрскай лаўры і Байбузскай іконы, а таксама адкрытых для шанавання часціц мошчаў у падкантрольных ёй пустынях – Галасееўскай і Кітаеўскай.

Ключавыя словы: гісторыя; Успенская Кіева-Пячэрская лаўра; сацыяльнае ўзаемадзеянне; насельнікі; наведвальнік; чюдотворны абраз.

«PERIPHERAL» MIRACULOUS ICONS OF KYIV CAVES LAVRA (LATE XVIII – EARLY XX CENTURY): SOCIAL ASPECT

A. A. KIZLOVA^a

^aNational Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», 37 Peremohy Avenue, Kyiv 03056, Ukraine

The paper deals with the scantily investigated problem of Kyiv Dormition Caves Lavra brethren's features as communicators in the activity related to the «peripheral» miraculous icons (late XVIII – early XX). The dissolving of this problem can help to amplify the lore about the natural exercise of religious belief and social communications of the pre-informational period. The main sources are the inner conventual documents and the travelogues. The paper is based on the microhistorical approach, principle of historicism, synthesis, analysis and comparative historical method. For Kyiv Dormition Caves Lavra the miraculous icons and their icing frames were also non-verbal sources of information about the especial status of these sacred objects. The Spiritual Council activity, connected with the icons, is an outcome of such perception. Normally the inhabitants of Kyiv Dormition Caves Lavra didn't pay an equal attention to different objects of worship. The available sources limit possibility of social interaction between the brethren and the «silent majority» of prayers to be examined. The author sees a prospect in comparison of the existence of Kyiv Dormition Caves Lavra «peripheral» miraculous icons and of Baibuzy icon as well as of the holy relics particles available for veneration in Holosievo and Kytaiievo hermitages.

Key words: history; Kyiv Dormition Caves lavra; social interaction; inhabitant; visitor; miraculous icon.

Введение

Вокруг каждого православного святого места всегда происходило формирование социальной системы, которую поддерживали «хранители святыни» [1, с. 117–119]. Проведение исследования бытования монастырских чтимых икон и реликвий, в частности конца XVIII – начала XX в., позволит глубже понять не только особенности конкретных сакральных социальных систем, но и общую специфику живой религиозности в условиях жесткого нормативно-правового регулирования. Изучение опыта взаимодействия монахов друг с другом и с посторонними на примере Успенской Киево-Печерской лавры (далее – Лавра) – обители из символического фокуса в символическом ядре православной святости [2, с. 56–57] – позволит существенно расширить знания о социальных коммуникациях в доинформационную эпоху.

Многие ученые подчеркивают важность такого типа святынь как чудотворные иконы, например В. Лепахин и К. Цеханская [3; 4]. С помощью изданных в конце XVIII – начала XX в. путеводителей и справочников было установлено, что, по-

мимо центральной иконы – Успения Богородицы, которая требует отдельного углубленного рассмотрения, в Лавре выделялись Казанская, Игоровская и Байбузская иконы Божьей Матери, а также образ святого Николая с частицей его мощей¹. Общей истории Игоровской иконы Г. Полюшко посвятил труд, основанный на широком круге источников. В этой же работе исследователь проанализировал организацию реставраций [5]. Остальные, названные выше образы не становились самостоятельными объектами исследований.

Цель настоящей статьи состоит в реконструкции множества контекстов, в которых братия Лавры вовлекалась в социальные взаимодействия при чудотворных иконах обители (помимо Успения). Байбузская икона Богородицы, чтимая еще до ее перенесения в Лавру², требует отдельного исследования и не будет рассматриваться в рамках данной работы.

Материалы и методы/теоретические основы. По теории В. Зотова и В. Лысенко, коммуникации братии рассматриваются в основных, связанных

¹ Кізлова А. Православні святині Києва у духовному та суспільному житті киян (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2010.

² Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 1759.

между собой аспектах: диалогичном, деятельностном и семиотическом [6, с. 53]. Сакральное пространство возможно всесторонне исследовать только с учетом его восприятия верующими, которые смотрят на святость как на реально существующий фактор [7, р. 14]. Исходя из этого, нами был проведен поиск упоминаний о «периферийных» чудотворных иконах Лавры в записках православных посетителей. Информацию удалось обнаружить в отчетах о паломнических и экскурсионных поездках в Киев организованных групп¹, а также в произведениях, написанных на основе результатов индивидуальных путешествий². Данные источники позволяют проследить те социальные взаимодействия людей, связанные с почитанием

икон, которые не фиксировались в официальных документах (например, неформальные беседы посетителей с монахами разных рангов). Однако эти источники требуют повышенного внимания к верификации деталей. Помимо прочего, при работе с такими текстами необходимо учитывать влияние цензуры. Из числа внутренних монастырских документов нами были обработаны как дела, специально заведенные ради чтимых образов³, так и те, в которых указано, какие послушания исполняют церковнослужители⁴. Также внимание было уделено документам, касающимся посещения Лавры членами императорской семьи⁵, благословения разных лиц иконами⁶, движения в обители документов⁷ и вещей⁸. Крайние взгляды на первичность

¹ Максимов В. Образовательная и паломническая поездка воспитанниц Тверского епархиального женского училища в Киев // Тв. епарх. вед. 1904. № 3. С. 85–94; Головин В. На «Юге» России // Вят. епарх. вед. 1913. № 4. С. 104–117; Паломничество воспитанниц Одесского епархиального женского училища чрез Киев в Москву и Троице-Сергиеву лавру // Херсон. епарх. вед. 1909. № 22. С. 585–595; Щеглова А. Поездка в Киев и Чернигов воспитанниц Богословской церковно-учительской школы // Тул. епарх. вед. 1904. № 13. С. 396–408.

² Беляев П. У великих святых. Тамбов, Воронеж, Курск, Чернигов, Полтава и Харьков. Саратов, 1909; Корсун Г. Мои впечатления от IV Всероссийского миссионерского съезда // Полтав. епарх. вед. 1909. № 31. С. 1265–1272; Жданов М. Путевые записки по России, в двадцати губерниях. СПб.: В. Поляков, 1843; Семеновский Н. Киев и его достопамятности. Киев, 1852; Туровский Н. Дневник поездки по России в 1841 году // Рус. старина. 1913. № 9. С. 492–528.

³ Дело о обворовании на Ближней пещере имеющегося при чудотворной Казанской Богоматери иконе значащегося в том деле привеса, по примеченной к тому приличию воровству великороссийского курского купца Нифонтова, 1774 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 458. Л. 1а – 5; Дело... о сделании серебряной ризы на чудотворную икону Печерской Божией Матери, что в Дальних Пещерах, против гроба Преподобного Феодосия..., об устройстве 105 серебряных лампадок..., 1869–1871 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 2562. Л. 32.

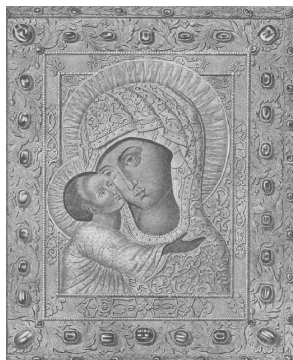
⁴ Послужные списки о лаврских монашествующих, 1837 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 128. Л. 64; Биографические анкеты послушников и монахов экклезиаршего и казначейского ведомства, просфорни и служащих домоуправления, 1922 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 412. Л. 12.

⁵ Дело о приезде в Киев государя императора и прочих лиц высочайшей фамилии, 1828–1850 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 1699. Л. 138; Дело о посещении Киево-Печерской лавры Государем императором и прочими лицами августейшей фамилии, 1851–1858 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 2192. Л. 42; Дело Духовного собора Киево-Печерской Лавры о приезде государя императора Александра III с августейшим семейством своим в г. Киев и о посещении ими Лавры, где изволили слушать литургию, а также и посещение Киева и Лавры царственными гостями в XVIII–XIX веках, 1885 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 1815. Л. 13; Дело о посещении Лавры царями и членами царской фамилии, 1869–1915 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 2 общ. Д. 254. Л. 155.

⁶ Дело о доставлении повсегодно для подносуразных поклонникам особым персонам святых икон числом здесь прописанных и о прочем, 1795–1850 гг. // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 1013. Л. 98.

⁷ Докладный реестр вступающим Киево-Печерской Лавры в Духовный собор к суждению бумагам, 1833 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Канцелярия духовного собора. Д. 23. Л. 373.

⁸ Опись церковному имуществу на Дальних пещерах // Ин-т рукоп. Нац. б-ки Украины им. В. И. Вернадского Ф. 1. Д. 5414. Л. 263; Реестр о прибылых чрез 1833–1837 годы Киево-Печерской Лавры в соборной Успенской и прочих церквях ризничных и других церковных вещах, 1838 // Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 287. Л. 56; Реестр о прибылых чрез 1843–1847 годы... вещах, 1849 // Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 290. Л. 71; Главная опись 1 ч. Великой церкви 1863 / Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 351. Л. 136; Дополнительная церковная и ризничная опись Киево-Печерской Лавры, ч. 1. опись ризницы соборной Успенской церкви Киево-Печерской Лавры, 1863 // Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 354. 137 л.; Дополнительная церковная и ризничная опись соборной Успенской церкви Киево-Печерской Лавры, 1875 // Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 356. Л. 424; Опись ризниц в подведомственных Лавре местах, 1803 // Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 360. Л. 182; Главная церковная и ризничная опись Киево-Печерской Лавры, ч. 1. Описание Великой соборной Успенской церкви с ее придельными храмами, 1877–1915 // Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 369. Л. 292; Опись церковных вещей, 1778 // Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 1405. Л. 534; Дело Духовного собора Киево-Печерской Успенской Лавры об эвакуации лаврского имущества во время русско-европейской войны, 1895–1917 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве Ф. 128. Оп. 1 благ. Д. 3443а. Л. 522; Дело о прибывающих во все лаврские церкви вещах, 1843–1870 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 2132. Л. 719; Дело Духовного собора Киево-Печерской Успенской Лавры о получаемых от начальников во всех лаврских ведомствах ведомостей, 1865 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 2352, ч. 3. Л. 106; Реестр о прибылых в соборную лаврскую Успения Богоматери церковь ризничных и церковных вещах с 1803 года, 1803–1861 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве Ф. 128. Оп. 2 общ. Д. 235. Л. 1–356; Инвентарная опись церквей Лавры, 1914–1915 // Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве Ф. 128. Оп. 3 общ. Д. 705. Л. 20.

Игоревская икона¹
The Prince Ihor's Marian icon

вещного или символического миров С. Азаренко предложил примирить с помощью признания вещей и символов социальными силами, способными работать на связь между людьми [8, р. 176].

Основная часть

Результаты. Игоревская икона размещалась в Лавре в резном деревянном вызолоченном полукиоте и серебряной позолоченной ризе, инкрустированной драгоценными камнями ([5, с. 7–8]; Фонды 287. Л. 4 об.). В 1852 г. из Херсонской губернии к иконе прислали серебряную лампаду. В 1872 г. московский мещанин пожертвовал к ней уже позолоченную серебряную лампаду². В 1883 г. Казанскую икону Пресвятой Божией Матери (при входе в Ближние пещеры) перенесли из прежнего киота, существовавшего с 1803 г.³, в медный, вызолоченный и застекленный образник, оставив при этом драгоценные венцы⁴ (есть упоминание, датированное 1915 г., о том, что раму на иконе вычистили⁵). Образ святого Николая (возле гробницы святого преподобного Феодосия) уже в 1778 г. находился в резном деревянном вызолоченном киоте и в серебряной вызолоченной ризе, инкрустированной, согласно упоминаниям 1863 г., многочисленными драгоценными камнями⁶. В ризнице для этого образа хранилась деревянная рама в серебряной позолоченной оправе с камнями. Возможно, это та рама, вместо которой в 1847 г. за счет Лавры была сделана новая⁷.

В свете этого предложения особенно ценны внутренние монастырские документы. Важно, что в этих источниках информация, касающаяся исследуемой проблемы, преимущественно непрямая. Однако дела заводили прежде всего для материальной и кадровой отчетности, в связи с чем внимательно следили за точностью данных. Важным для настоящего исследования источником является изображение Игоревской иконы (см. рисунок).

Историки в исследованиях должны реконструировать реальность в стольких одновременно присутствующих человеческой жизни контекстах, в скольких это возможно, раскрывая вместе с тем разные стороны человеческого мира [9, р. 209–215]. По этой причине, кроме принципа историзма, в основе настоящей статьи лежит и микроисторический подход, а также использованы синтез, анализ и сравнительно-исторический метод.

На примере Игоревской иконы Богородицы видно, каким образом в обители добивались того, чтобы почитаемые образы были богато украшены и установлены в видных местах. В 1833 г. настоятель митрополит Киевский Евгений распорядился выставить икону из алтаря в придел святого архидиакона Стефана [5, с. 7] (на место иконы святого Николая⁸), с той целью, чтобы святыня не оставалась малоизвестной. Для изготовления и позолоты полукиота и ризы еkkлeсиарх иеромонах Гимнасий нашел в Киеве высококлассных мастеров, которые согласились работать за приемлемую для Лавры сумму. Камни использовались лаврские, с дополнением от ювелира [5, с. 8]. В 1847 г. образ уже находился в Иоанно-Богословском приделе [5, с. 11] и, судя по описи имущества за 1863 г., в том же киоте⁹. В 1865 г. в лаврской позолотной мастерской были вызолочены венцы Богоматери и Младенца на Игоревской иконе¹⁰.

В Крестовоздвиженской церкви в 1803 г. находились четыре списка Казанской иконы Богоматери в дорогих окладах¹¹, при особо чтимых оставались вотивы. В 1774 г. Духовный собор завел дело на курского купца Нифонтова, пойманного на воровстве

¹ Захарченко М. Киев теперь и прежде. Киев : паровое Лито-Типографическое заведение С. В. Кульженко, 1888. С. 103.

² Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 2132. Л. 337; Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 356. Л. 146.

³ Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 360. Л. 3.

⁴ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 2 общ. Д. 384. Л. 25 об.

⁵ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 3 общ. Д. 705. Л. 13 об.

⁶ Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 351. Л. 95; Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 1405. Л. 38.

⁷ Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 290. Л. 13 об.; Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. Ед. хр. Заповед. Киево-Печерская Лавра-Архив 351. Л. 95 об.

⁸ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 Канцелярия духовного собора. Д. 323. Л. 373.

⁹ Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 351. Л. 98 об.

¹⁰ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 2352, ч. 3. Л. 12.

¹¹ Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Ед. хр. Киево-Печерская Лавра-Архив 360. Л. 3 об.

серебряной «привески при чудотворной Казанской Богородице иконѣ»¹. В 1847 г. к Игоревской иконе прикрепили пожертвованные жемчужные звезды².

Отметим, что Н. Сементовский, которого в середине XIX в. по Успенскому собору водил инок, сам попросил проводника указать на Игоревский образ. Позже путешественник записал, что по краям ризы была вырезана надпись (полный текст зафиксирован в описи имущества 1877 г.³) о принадлежности святыни князю Игорю и о том, что князь молился у нее перед смертью, также указывалось, что неизвестно, когда и по какой причине образ попал в Лавру, но к нему «съ особенною вѣрою прибѣгаютъ обуреваемые житейскими страстями, и чудны бывають знаменія...»⁴. В. Головин, группу которого сопровождал помощник благочинного, «прекрасно знающій историю Лавры ея достопримѣчательности, прекрасно и увлекательно объясняющій»⁵, упомянул лишь о существовании Игоревского образа⁶. Ряд авторов (без уточнения наличия у них проводника) называют икону чудотворной и упоминают, что приложились к ней⁷, иные пересказывают надпись на образе и кратко его описывают⁸ или указывают на то, что Игоревская икона является «древнейшей», а также дают характеристику истории иконы⁹. Последний вариант встречается в отчете о поездке воспитанниц Одесского епархиального женского училища, во время которой группу сопровождал благочинный¹⁰.

Частицу мощей святого Николая могли упомянуть без каких-либо деталей не только в составе иконы¹¹, но и отдельно¹².

При Игоревской иконе с начала 1833 г. и по меньшей мере до 1837 г. стоял послушник В. Иванов (в 1833 г. ему исполнилось 62 года), поведение которого наместник охарактеризовал как очень хорошее¹³. Трудоспособный монах Дидим (52 года), согласно источникам, находился в 1922 г. «при иконѣ»¹⁴, однако отсутствует уточнение, при какой именно.

В начале XX в. художник А. Шинкаренко по заказу иконописного комитета написал акварельную репродукцию Игоревской иконы Богородицы. В Лавре эти изображения распространяли на цветных открытках [5, с. 27].

В деле о подготовке к встрече Александра III, проходившей в 1885 г., сохранился разработанный для внутреннего пользования детальный «сценарий-напоминание» встречи монарха. В число святынь, к которым императора должны были торжественно подвести приложиться, из икон входило лишь Успение Пресвятой Богородицы, в то время как были перечислены все гробницы с мощами и частицами мощей¹⁵. Таким же образом встречали и остальных «высочайшихъ гостей» (в 1896, 1911, 1915 гг.)¹⁶. Есть данные, свидетельствующие о том, что к Казанской иконе Богородицы прикладывались члены императорской семьи в 1845, 1847 и 1850 гг.¹⁷

В планах эвакуации Лавры 1895–1915 гг. в разряде «чудотворные» после Успения упоминается Игоревский образ, а остальные иконы обозначены как «и другие»¹⁸, при более детальном перечислении после Игоревской иконы следует образ святого Николая с частицей мощей¹⁹.

¹ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 458. Л. 1а – 5.

² Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Киево-Печерская Лавра-Архив 290. Л. 52.

³ «Сіяс(вя)тая икона Прес(вя)тыя Д(е)вы Б(о)гоматере пред нею же Бл(а)женный пр(е)п(о)добно м(у)ченикъ схімонахъ Иго́ро Ольговичъ Кієвскій и Черниговскій князь во время убіенія свого АРМЗ года въц(е)р(к)вѣобители с(вя)того Теодора въ Кієвѣ молился, перенесенна въ ц(е)рковь С(вя)то Успенскую обители Печерскія и донинѣ по многихъ разореніяхъ цѣла и невредима чудесно соблюдается» // Фонды Нац. Киево-Печер. историко-культурн. заповед. Киево-Печерская Лавра-А 369. Л. 96 об.

⁴ Сементовский Н. Киев и его достопамятности. Киев, 1852. С. 205–206, 210.

⁵ Головин В. На «Юге» России // Вят. епарх. вед. 1913. № 4. С. 104.

⁶ Там же. С. 114.

⁷ Максимов В. Образовательная и паломническая поездка воспитанниц Тверского епархиального женского училища в Киев // Тв. епарх. вед. № 3. 1904. С. 92–93.

⁸ Корсун Г. Мои впечатления от IV Всероссийского Миссионерского Съезда // Полтав. епарх. вед. 1909. № 31. С. 1267.

⁹ Туровский Н. Дневник поездки по России в 1841 году // Рус. старина. 1913. № 9; Щеглова А. Поездка в Киев и Чернигов воспитанниц Богословской Церковно-Учительской школы // Тул. епарх. вед. 1904. № 13. С. 399.

¹⁰ Паломничество воспитанниц Одесского епархиального женского училища чрез Киев в Москву и Троице-Сергиеву лавру // Херсон. епарх. вед. 1909. № 22. С. 588.

¹¹ Головин В. На «Юге» России // Вят. епарх. вед. 1913. № 4. С. 114; Паломничество воспитанниц Одесского епархиального женского училища чрез Киев в Москву и Троице-Сергиеву лавру // Херсон. епарх. вед. 1909. № 22. С. 588.

¹² Щеглова А. Поездка в Киев и Чернигов воспитанниц Богословской церковно-учительской школы // Тул. епарх. вед. 1904. № 13. С. 399.

¹³ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 мон. Д. 128. Л. 14 об. – 15.

¹⁴ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 мон. Д. 412. Л. 5 об.

¹⁵ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 2815. Л. 7.

¹⁶ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 2 общ. Д. 254. Л. 83 об., 86 об., 114, 177–177 об.

¹⁷ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 1699. Л. 100, 114, 122, 133.

¹⁸ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 благ. Д. 3443а. Л. 11.

¹⁹ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 благ. Д. 3443а. Л. 15, 45.

Кроме уже упомянутых, чудотворной прямо названа Печерская икона Богородицы в Дальних пещерах, находящаяся напротив гроба святого преподобного Феодосия¹, это упоминание содержится в деле Духовного собора об изготовлении ризы за деньги, пожертвованные в 1868 г. казаком из Полтавской губернии Ф. М. Щербиной. Отметим, что Ф. М. Щербина оплатил серебряную ризу в медной позолоченной раме. Раму при этом делали лаврские мастера, а ризу поручили мирскому ювелиру Т. Винниковскому². Святыня названа чудотворной и в плане эвакуации 1895 г.³ Священник П. Беляев был в Лавре в 1908 г. и отметил икону как древнюю и достойную внимания⁴. Празднование в честь иконы Печерской Богородицы было установлено 3 мая⁵. Списки с этого образа подносили для благословения членам императорского дома⁶, при этом списки с Игоревской и Казанской икон, а также с образа святого Николая с частицей мощей среди подносных икон не были выявлены (по крайней мере в 1795–1831 гг.⁷). Серебряные вотивы от иконы Богородицы из Дальних пещер (скорее всего Печерской) употребляли для изготовления лампад и позолоты иконостаса в пещерной церкви⁸, из чего следует, что принимались и привески.

Блюстителю Дальних пещер в 1915 г. рапортовал в Духовный собор о том, что «ихъ Императорскіе Высочества» на праздник иконы Знаменія Богородицы 27 ноября 1914 г. коленопреклоненно молились перед «местнотчимымъ образомъ Знаменія Божіей Матери» в Аннозачатиевской церкви, а потом пожертвовали на ризу для этого образа 300 руб. После этого развернулся сбор средств в самой Лавре и за ее пределами, преимущественно в Киеве⁹. В результате ризу изготовила киевская артель ювелиров¹⁰.

Обсуждение. Анализ исследуемых образов указывает на то, что все они были размещены в хорошо видимых местах и украшены в соответствии со статусом особо чтимых. Особенно показательно, что Казанскую икону Богородицы отдельно выделяют среди соседних списков с того же оригинала. Источники свидетельствуют о том, что админи-

страция Лавры старательно подбирала мастеров и материалы для работы с особо чтимыми иконами. Как видно на примере Игоревской иконы Богородицы (рисунок), важную роль при оформлении играла эстетическая сторона. Обитель принимала и рационально использовала случайные пожертвования, но некоторая асимметрия допускалась в форме камней (возможно, это объяснялось их подбором из наличных в ризнице). В то же время приветствовался целенаправленный поиск не только мастеров, но и меценатов (в случае с образом иконы Знаменія Богородицы), что расширяло сеть социальных взаимодействий насельников. Готовность вкладывать в «периферийные» святыни обители собственные средства и материалы свидетельствует о том, что, вопреки мнению советских исследователей, желание эксплуатировать и разорять окружающих не было единственным и ведущим мотивом Лавры во время таких контактов¹¹. Советские авторы, впрочем, не заостряли внимания на «периферийных» иконах.

Чаще всего путешественники упоминают об Игоревском образе Богородицы, при котором в отдельные годы стоял блюститель из братии. Приведенные сведения (в том числе и об иконе святого Николая) практически не зависят от наличия или отсутствия сопровождающего по Успенскому собору, но согласуются с текстом надписи о связи с иконой князя Игоря. Впрочем, надпись не была актуальна как наглядность для неграмотных богомольцев. О блюстителях иконы нет данных ни в одном из рассмотренных произведений о Лавре, написанных гостями монастыря. Приведенный Н. Сементовским рассказ монаха, содержащий упоминания об отсутствии деталей из истории Игоревского образа, но наличии знамений, согласуется с почитанием в Лавре мироточивых глав святых, чьи имена неизвестны¹². Судя по описаниям встреч членов императорского дома, Казанская икона Богородицы попадала в число святынь, к которым правящая семья прикладывалась скорее по той причине, что она размещалась практически рядом со входом в пещеры, поскольку в Успенском соборе

¹ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 2562. Л. 1.

² Там же. Л. 1, 7, 22.

³ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 благ. Д. 3443а. Л. 19.

⁴ Беляев П. У великих святынь. Тамбов, Воронеж, Курск, Чернигов, Полтава и Харьков. Саратов, 1909. С. 53.

⁵ Захарченко М. Киев теперь и прежде. Киев : Паровое Лито-Типографическое заведение С. В. Кульженко, 1888. С. 126.

⁶ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 2 общ. Д. 254. Л. 18 об., 84.

⁷ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 1 общ. Д. 1013. 298 л.

⁸ Ин-т рукоп. Нац. б-ки Украины им. В. И. Вернадского. Ф. 1. Д. 5414. Л. 22.

⁹ Центр. гос. истор. арх. Украины в Киеве. Ф. 128. Оп. 2 общ. Д. 371. Л. 324–329.

¹⁰ Там же. Л. 330–334.

¹¹ Багрий Н. А. Києво-Печерська лавра на службі експлуататорів // Колишня Києво-Печерська лавра на службі експлуататорів. Київ, 1935. С. 8–30; Гепенер Н. Печери Київської лаври. Київ : Пролетар, 1930; Денісов Г. Утворення чудес та мощів у Києво-Печерській лаврі. Харків ; Київ : Пролетарій, 1931. с. 48; Петренко М. З. Правда про печери і мощі Києво-Печерської лаври. Київ, 1959; Скуленко І. Мощі і мироточиві голови Києво-Печерської лаври. Харків ; Київ : Державне видавництво України, 1930.

¹² Корсун Г. Мои впечатления от IV Всероссийского миссионерского съезда // Полтав. епарх. вед. 1909. № 31. С. 1270.

внимания в подобных случаях заслуживали только гробницы с мощами. Частица мощей могла отвлечь внимание даже от образа, в который была вправлена. Учитывая более богатую историю и более тесную связь с Лаврой, по сравнению с остальными исследуемыми святынями, решение о распространении изображений именно Игоревской и Печерской икон Богородицы могло быть принято не только благодаря сакральной ценности этих святынь.

В 1834 г. у Синода вызвало сомнения даже почитание списка с несомненно признанной на официальном уровне Казанской иконы (в Московском

Симоновом монастыре). В результате было заведено дело, и образ было запрещено поставлять как храмовый в новом одноименном приделе [10, с. 7]. На материалах XVIII в. О. Романова установила актуальность для Киевской митрополии проблемы непризнанных святынь [11, с. 84–99]. Возможно тот факт, что подчеркивалась именно историческая составляющая, во время презентации «периферийных» образов, чудеса при которых не проходили синодальную экспертизу, являлся своего рода предосторожностью в условиях постоянного внимания к Лавре.

Заключение

Касаясь семиотического аспекта коммуникаций, можно отметить, что «периферийные» чудотворные иконы (вместе с окладом) в Лавре воспринимались не только как чтимые святыни, но и как невербальные источники сведений об их особом статусе. В значительной степени этим была обусловлена деятельность Духовного собора, связанная с украшением, реставрацией и более выгодным размещением образов.

Решающую роль в словесном информировании посетителей играло наличие или отсутствие при святыне пространной объяснительной надписи. В то же время, судя по непрекращающемуся на протяжении изучаемого периода поступлению к иконам даров (от мелких votivных привесок и лампад до драгоценных элементов оклада), можно уверенно предположить наличие более или менее зависимых от Лавры устных преданий, распространенных не только в Киеве.

В общении насельников с посетителями не прослеживаются попытки разделить проанализированные иконы в качестве центра привлечения внимания на более и менее важные для обители.

В этом контексте все образы выглядят второстепенными по сравнению с мощами и частицами мощей. Возможно, это было связано с опасениями, касающимися отношения Синода к официально непроверенным святыням. Особая активность братии вокруг Игоревской иконы не была стабильной. В целом лаврские насельники не уделяли равное внимание разным чтимым объектам, даже в рамках довольно однородной группы святынь.

Авторы воспоминаний о посещениях Лавры значительно лучше образованны и подготовлены, чем основная масса богомольцев, в связи с чем можно лишь ограниченно судить о реакциях и впечатлениях «молчаливого большинства», как и об устной традиции, связанной с исследуемыми иконами (по причине нехватки информации в монастырских документах).

Перспективным является сравнение бытования «периферийных» икон Лавры и Байбузского образа Богородицы, а также открытых для почитания частиц мощей в подконтрольных ей Голосеевской и Китаевской пустынях.

Библиографические ссылки

1. Щепанская Т. Б. Кризисная сеть (традиции духовного освоения пространства) // Русский Север: к проблеме локальных групп / отв. ред. Т. А. Бернштам. СПб., 1995. С. 110–176.
2. Софронов С. Г. Территориальные аспекты формирования системы православных святынь (на примере русских святых и богородичных икон) // Наследие и современность. 2002. № 9. С. 20–72.
3. Лепяхин В. Значение и предназначение иконы. М.: Паломник, 2003.
4. Цеханская К. В. Иконопочитание в русской традиционной культуре: автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.07. М., 2004.
5. Полюшко Г. В. Ігорівська ікона Божої Матері. Історія і доля святині. Київ, 2012.
6. Зотов В. В., Лысенко В. А. Коммуникативные практики как теоретический конструкт изучения общества // Теория и практика обществ. развития. 2010. № 3. С. 53–55.
7. Ivakhiv A. Orchestrating sacred space: beyond the «Social construction» of nature // Ecotheology. 2003. № 8, issue 1. P. 11–29. DOI: 10.1558/ecotheology.k8i1.1612.
8. Azarenko S. A. Signs and things: topology of communication // J. Sib. Fed. Univ. Hum. Soc. Sci. 2. 2013. № 6. P. 171–179. DOI: 10.1080/13642520210145644.
9. Szijártó I. Four arguments for microhistory // Rethink. Hist. 2002. Vol. 6, issue 2. P. 209–215.
10. Бежанидзе Г. В. О документах святителя Филарета, Митрополита Московского, по делу о Казанской иконе Симонова монастыря // Филарет. альм. 2009. № 5. С. 6–11.
11. Романова О. О. Оцікування «чуда» як основа народної побожності (Київська митрополія, XVIII ст.) // Україн. істор. журн. 2010. № 1. С. 84–106.

References

1. Shchepanskaya T. B. [Crisis network (traditions of the spiritual space invasion)]. In: *Russkii Sever: k probleme lokal'nykh grupp*. Saint Petersburg, 1995. P. 110–176 (in Russ.).
2. Sofronov S. G. [Territorial aspects of the Orthodox sacred objects system formation (case study of Russian Saints and Marian icons)]. *Nasledie i sovrem.* 2002. No. 9. P. 20–72 (in Russ.).
3. Lepakhin V. [Meaning and purpose of the icon]. Moscow : Palomnik, 2003 (in Russ.).
4. Tsekhanskaya K. V. [Veneration of icons in Russian traditional culture]: diss. abstr. dr. of hist. sci. : 07.00.07. Moscow, 2004 (in Russ.).
5. Poljushko G. V. [The Marian icon of Prince Ihor. History and fate of the sacred object]. Kiev, 2012 (in Ukrainian).
6. Zotov V. V., Lysenko V. A. Communicative practices as the theoretical construction of the society investigation. *Theory practice soc. dev.* Issue 3. 2010. P. 53–55 (in Russ.).
7. Ivakhiv A. Orchestrating sacred space: beyond the «Social construction» of Nature. *Ecotheology*. 2003. No. 8, issue 1. P. 11–29. DOI: 10.1558/ecotheology.k8i1.1612.
8. Azarenko S. A. Signs and things: topology of communication. *J. Sib. Fed. Univ. Hum. Soc. Sci.* 2. 2013. No. 6. P. 171–179. DOI: 10.1080/13642520210145644.
9. Szijarto I. Four arguments for Microhistory. *Rethink. Hist.* 2002. Vol. 6, issue 2. P. 209–215.
10. Bezhanidze G. V. [About the Documents of the Holy Hierarch Filaret, Metropolitan of Moscow, Connected with Proceedings about Kazan icon from St. Simon's Monastery]. *Filaretovskii al'manakh*. 2009. No. 5. P. 6–11 (in Russ.).
11. Romanova O. O. [Expectancy of «a Miracle» as a basis of folk piety (Kyivan Metropolitan Church, 18th Ct.)]. *Ukrain'skyj istorychnyj zhurnal*. 2010. No. 1. P. 84–131 (in Ukrainian).

Статья поступила в редколлегию 20.10.2017.
Received by editorial board 20.10.2017.

УДК 272-725-9(476)«1944/1981»

СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКОГО ДУХОВЕНСТВА В БССР (1944–1981)

Р. В. ЗЕНЮК¹⁾

¹⁾Институт истории Национальной академии наук Беларуси, ул. Академическая, 1, 220072, г. Минск, Беларусь

Исследуется одна из социальных групп белорусского советского общества послевоенного периода – римско-католическое духовенство. Используется метод просопографии, с помощью которого составлены и проанализированы 292 биограммы представителей римско-католического духовенства, работавших в БССР в послевоенный период. Создан типичный социальный портрет представителя католического духовенства: это епархиальный священник, уроженец польских либо белорусских земель, выпускник Виленской духовной семинарии, рукоположенный до 1945 г., гражданин БССР (СССР), поляк по национальности, осужденный в период с 1945 по 1951 г. по ст. 72 Уголовного кодекса БССР.

Ключевые слова: БССР; католическая церковь; римско-католическое духовенство; репрессии; социальный портрет.

Благодарность. Работа выполнена в рамках гранта Музея истории Польши (Muzeum Historii Polski) на 2017 г.

САЦЫЯЛЬНЫ ПАРТРЭТ РЫМСКА-КАТАЛІЦКАГА ДУХАВЕНСТВА Ў БССР (1944–1981)

Р. У. ЗЯНЮК^{1*}

^{1*} Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, вул. Акадэмічная, 1, 220072, г. Мінск, Беларусь

Даследуецца адна з сацыяльных груп беларускага савецкага грамадства пасляваеннага перыяду – рымска-каталіцкае духавенства. Выкарыстоўваецца метада прасапаграфіі, з дапамогай якога створаны і прааналізаваны 292 біяграмы прадстаўнікоў рымска-каталіцкага духавенства, якія працавалі ў пасляваенны перыяд на тэрыторыі БССР. Складзены тыповы сацыяльны партрэт прадстаўніка каталіцкага духавенства: як правіла, гэта дыяцэзійны святар, ураджэнец польскіх або беларускіх зямель, выпускнік Віленскай духоўнай семінарыі, які атрымаў пасвячэнні да 1945 г., грамадзянін БССР (СССР), паляк па нацыянальнасці, асуджаны ў перыяд з 1945 па 1951 г. па арт. 72 Крымінальнага кодэкса БССР.

Ключавыя словы: БССР; каталіцкая царква; рымска-каталіцкае духавенства; рэпрэсіі; сацыяльны партрэт.

Падзяка. Работа выканана ў межах гранта Музея гісторыі Польшчы (Muzeum Historii Polski) на 2017 г.

SOCIAL PROFILE OF THE ROMAN CATHOLIC CLERGY IN BSSR (1944–1981)

R. U. ZIANIUK^a

^aInstitute of History, National Academy of Sciences of Belarus, 1 Akademičnaja Street, Minsk 220072, Belarus

The article touches upon the Roman Catholic clergy as a social group in post-war time in Belarus. The research is based on prosopographic methodology, 292 biograms of the Roman Catholic clerics who worked in BSSR in post-war time were created and analyzed. As a result the following typical social profile of the Roman Catholic cleric was defined: diocesan priest, born

Образец цитирования:

Зянюк Р. У. Сацыяльны партрэт рымска-каталіцкага духавенства ў БССР (1944–1981) // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. 2018. № 1. С. 41–50.

For citation:

Zianiuk R. U. Social profile of the Roman Catholic clergy in BSSR (1944–1981). *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 41–50 (in Belarus.).

Автор:

Раіса Владимировна Зенюк – кандидат исторических наук; старший научный сотрудник отдела историографии и методов исторического исследования.

Author:

Raisa U. Zianiuk, PhD (history); senior researcher at the department of historiography and methodology of historical research.
zianiukraja@gmail.com

in Poland or Belarus, graduate of Vilnia spiritual seminary, ordained before 1945, citizen of BSSR (USSR), ethnically Polish, condemned during 1945–1951 on the basis of art. 72 of the Criminal Code of BSSR.

Key words: BSSR; Roman Catholic church; Roman Catholic clergy; repression; social profile.

Acknowledgements. The work was performed as part a grant of the Polish History Museum (Muzeum Historii Polski), 2017.

Гістарыяграфія, крыніцы і метады даследавання. Духавенства як актыўная сацыяльная група прыцягвае ўвагу многіх гісторыкаў. Адною з першых спроб вывучэння становішча каталіцкага духавенства ў савецкіх рэспубліках стала даследаванне польскага журналіста А. Глябовіча [1], якое можна залічыць да прасапаграфічных. У пэўным сэнсе праца А. Глябовіча піянерская, аднак яе недахопам з’яўляецца практычна поўная адсутнасць навуковага апарату. Аўтар не падае крыніц, якімі ён карыстаўся пры даследаванні, не аналізуе падрабязна наяўны прасапаграфічны блок, а толькі характарызуе агульнае становішча касцёла ў савецкія (пасляваенныя) часы. Прасапаграфічныя звесткі толькі дапаўняюць даследаванне А. Глябовіча, а не з’яўляюцца яго асновай.

На новы этап у вывучэнні тэмы выйшлі польскія даследчыкі святары Т. Крахель і Р. Дзванкоўскі з працамі аб рымска-каталіцкім духавенстве ў СССР [2; 3]. У прыватнасці, Т. Крахель сканцэнтраваны на прасапаграфіі каталіцкага духавенства Віленскай архідыяцэзіі, Р. Дзванкоўскі – усёй тэрыторыі СССР. Абедзве працы аб’ядноўвае мартыралагічная тэматыка. Крытэрыямі залічэння да пакутнікаў, абранымі аўтарамі, з’яўляюцца прысуд свецкага суда, адбыццё пакарання канкрэтнай асобай у поўным ці частковым аб’ёме. У падобным ключы выканана адна з прац беларускага даследчыка Л. У. Мараква, прысвечаная рэпрэсаваным каталіцкім духоўным асобам [4]. Такім чынам, усе пералічаныя работы абмежаваны мартыралагічным характарам і не ўлічваюць тых прадстаўнікоў духавенства, што не былі асуджаны і працягвалі працаваць, а таксама тых, хто скарыстаўся магчымасцю рэпатрыяцыі.

У межах гэтага даследавання пры складанні біяграм выкарыстоўваліся таксама працы біяграфічнага характару. Шэрагу святароў, якія працавалі на беларускіх землях (напрыклад, Ю. Марсангер [5], М. Варанецкі [6]), прысвечаны асобныя артыкулы. Гэтыя матэрыялы дазваляюць дапоўніць наяўныя біяграфічныя даныя больш поўнымі і дакладнымі звесткамі.

Некаторыя рысы, уласцівыя сацыяльнаму партрэту духавенства (тэалагічная падрыхтоўка, ужыванне да яго прадстаўнікоў палітычных рэпрэсій, адносіны да савецкай улады), адлюстраваны ў агульных даследаваннях па гісторыі касцёла ў Беларусі. Гэтай тэме прысвечаны дзве грунтоўныя працы беларускага аўтара Э. Ярмусіка [7; 8]. У першай з іх аналізуецца становішча касцёла ў БССР падчас Другой сусветнай вайны, а ў другой – у пас-

ляваенны час (1945–1990). У апошняй манаграфіі аўтар абапіраецца на шырокую гістарыяграфічную і дакументальную базу. Разам з гэтым глава, прысвечаная каталіцкаму духавенству ў савецкай палітычнай сістэме, пабудавана на аналізе статыстычных і справаздачных матэрыялаў упаўнаважаных па справах рэлігійных культаў. Прасапаграфічны метады даследавання не выкарыстоўваецца, што не з’яўляецца недахопам працы, а толькі сведчыць пра іншы метадалагічны падыход, абраны аўтарам.

У сувязі з няпоўнай гістарыяграфічнай распрацоўкай тэмы асабліваю значнасць набываюць дакументальныя матэрыялы. У якасці крыніц пры напісанні артыкула выкарыстаны дакументальныя матэрыялы архіваў Беларусі і Польшчы. Найбольш інфарматыўнымі матэрыяламі, якія захоўваюцца ў беларускіх дзяржаўных архівах (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўны занальны архіў у Маладзечне, Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці, Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці), з’яўляюцца рэгістрацыйныя дакументы рэлігійных абшчын, у якіх змешчаны анкетныя службыцеляў культу і іх аўтабіяграфіі. Менавіта гэтыя крыніцы сталі асновай складання біяграм. Пры састаўленні агульнага спіса духавенства вялікае значэнне мела ўлікова-статыстычная дакументацыя: пералікі святароў па абласцях, спісы вызваленых з месцаў зняволення святароў і інш. Польскія архівы прадстаўлены дзвюма групамі – дзяржаўнымі і каталіцкімі. Да першых адносіцца Архіў новых актаў. Асноўная паводле інфармацыйнай насычанасці група дакументаў гэтага архіва – спісы рэпатрыянтаў. У сваю чаргу, каталіцкія архівы прадстаўлены двума тыпамі – дыяцэзіяльнымі і ордэнскімі архівамі. Пры складанні біяграм былі выкарыстаны матэрыялы Беларускага архідыяцэзіяльнага архіва і Варшаўскага архідыяцэзіяльнага архіва, Драгічынскага дыяцэзіяльнага архіва, а таксама Архіва Малапольскай правінцыі Таварыства Езуса (езуіцкага) і Архіва ксяндзоў-місіянераў у Кракаве на Страдаме (*Archiwum księży misjonarzy w Krakowie na Stradomiu*). Найбольш каштоўнымі ў інфармацыйным плане дакументамі ў гэтых архівах з’яўляюцца персанальныя папкі, у якіх сабраны асабістыя дакументы канкрэтных асоб, а таксама перапіска і ўспаміны. Але не ва ўсіх архівах адкрыты доступ да персанальных папак.

Шэраг дакументальных матэрыялаў ужо апублікаваны. У Польшчы выдадзены ўспаміны святароў, якія працавалі ў БССР, былі асуджаны і адбывалі пакаранне ў лагерах, іх перапіска [9–11].

Мэтай гэтага артыкула з'яўляецца стварэнне сацыяльнага партрэта каталіцкага святара ў БССР у пасляваенны час на аснове метаду прасапаграфіі. Пад сацыяльным партрэтам разумеем інтэграванае апісанне асноўных сацыяльных, дэмаграфічных і іншых уласцівасцей асобы, якімі валодае ўся супольнасць духавенства. Сацыяльны партрэт носіць калектыўны характар. Складзі яго можна з дапамогай прасапаграфічнага метаду, які базіруецца на выяўленні пэўнага кола асоб і вызначэнні ў адносінах да іх шэрагу адна тыпных пытанняў, якія тычацца розных кропак іх жыццёвага цыкла і дзейнасці [12, с. 7]. Прымяняльна да каталіцкага духавенства ў БССР да такіх пытанняў можна аднесці час і месца нараджэння, сацыяльнае паходжанне, прыналежнасць да дыяцэзіі і святарскі статус, атрыманую тэалагічную падрыхтоўку (вучоба ў семінарыі або манаскія студыі), дадатковую адукацыю, грамадзянства, нацыянальную прыналежнасць, наяўнасць судзімасці, рэпатрыяцыю, рэабілітацыю і г. д. Для правядзення даследавання былі складзены біяграмы 292 каталіцкіх святароў, розныя па інфармацыйным насычэнні: лёсы некаторых асоб удалося прасачыць ад нараджэння да смерці, пра іншых ксяндзоў вядома толькі тое, што яны ў пэўны час працавалі на тэрыторыі БССР. У пералік святароў не ўвайшлі тыя, хто атрымаў святарскія пасвячэнні пасля 1945 г. Іх колькасць была невялікай, паколькі выхадцы з БССР да 1960-х гг. не мелі магчымасці паступлення ў Каўнаскую духоўную семінарыю і Рыжскую духоўную семінарыю. Трэба ўлічваць, што духавенства – гэта спецыфічная сацыяльная група, параметры партрэта якой рэгулююцца як унутранымі прававымі нормамі касцёла (Кодэкс кананічнага права), так і знешнімі крытэрыямі, выпрацаванымі дзяржаўнымі органамі ўлады. Найперш адзначым дзве нязменныя рысы, уласцівыя ўсім без выключэння прадстаўнікам духавенства, звязаныя з кананічнымі нормамі. Яны вызначаюць палавы і шлюбны статус каталіцкіх святароў: гэта нежанатыя мужчыны, якім не менш за 24–25 гадоў.

Знаходжанне беларускіх зямель у складзе дзвюх дзяржаў у міжваенны перыяд сфарміравала значныя адрозненні ў сацыяльнай структуры грамадства і месца ў ёй духавенства. На тэрыторыі БССР да 1939 г. духавенства ўсіх канфесій як сацыяльная група было практычна ліквідавана. Разам з гэтым на тэрыторыі Заходняй Беларусі, што ўваходзіла ў склад Польшчы, назіралася адваротная сітуацыя. З адраджэннем і развіццём структур каталіцкага касцёла колькасць духавенства значна павялічылася, яно заняло стабільнае месца ў структуры грамадства. Да пачатку Другой сусветнай вайны на заходнебеларускіх землях дзейнічалі 233 парафіі,

у якіх агулам працавалі 303 святары дыяцэзіяльнага і манаскага духавенства. Пасля акупацыі тэрыторыі Беларусі немцамі арцыбіскуп Р. Ялбжыкоўскі выдаў адозву да манаскага духавенства з заклікам да працы на акупаваных землях. Гэта павялічыла колькасць духавенства ў Беларусі. На канец 1945 г. тут заставаліся 225 ксяндзоў [8, с. 98].

Тэрытарыяльнае паходжанне. Аналіз 128 біяграм, у якіх ёсць звесткі пра месца нараджэння, сведчыць аб тым, што большасць святароў, якія працавалі ў БССР, паходзілі з сучаснай тэрыторыі Польшчы (51 чалавек), Беларусі (46) і Літвы (25). Нязначная колькасць ксяндзоў былі выхадцамі з Украіны (3), Латвіі (2), Эстоніі (1).

Сацыяльнае паходжанне. У шэрагу аўтабіяграфій каталіцкіх святароў утрымліваюцца звесткі пра іх сацыяльнае паходжанне. Верагодна, асцерагаючыся магчымых абвінавачванняў, яны падавалі гэту інфармацыю толькі ў тым выпадку, калі паходзілі з сялянскіх або рабочых сямей. Так, у 15 анкетах прыводзіцца звесткі аб паходжанні з сялянскіх сямей, у 5 – з сямей рабочых і толькі ў адным выпадку – з сям'і арганістаў. Тыповай формай уступнай часткі аўтабіяграфіі з пазначэннем саслоўнай прыналежнасці можна назваць наступную: «Я[.] Генрых Владиславович Василевский, ур. 24 сентября 1893 г. в гор. Бендзин, Келецкой обл. Отец мой был мельником, а мать стиратричой¹ беля[.] и жили на улице Наджечной»². Настаяцель Ашмянскага касцёла ксёндз Валяр'ян Голяк у аўтабіяграфіі адзначаў: «Родился 2 декабря 1881 года в дер. Дашки Поставского р-на, где мой

Ксёндз Генрых Васілеўскі (Дзярж. арх. Гродзен. вобл. Ф. 1385. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 27)
Priest Henryk Wasilewski (State arch. of the Grodno reg. Fund 1385. Regist. 1. File 4. Folio 27)

¹ Тут і далей захоўваюцца моўныя асаблівасці арыгінала. – Р. З.

² Дзярж. арх. Гродзен. вобл. Ф. 1385. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 27.

отец Антон Юрьевич имел небольшое хозяйство»¹. Ксёндз Бернард Кавалеўскі таксама акцэнтаваў увагу на сваім сялянскім паходжанні: «Родился в д. Хороши Белостокского р-на, родители мои были безземельные крестьяне. Когда я имел 5 лет[,] приехали они в г. Лиду[,] где работали сторожами при народной школе. Я при них воспитывался и учился в народной школе, окончил гимназию и педагогические курсы»².

Дыяцэзіяльная прыналежнасць і святарскі статус. У БССР працавалі прадстаўнікі духавенства, святарскі статус якіх можа быць вызначаны як дыяцэзіяльны святар або член манаскай супольнасці (кангрэгацыі). Большасць ксяндзоў належалі да першай групы. У сваю чаргу, дыяцэзіяльная прыналежнасць таксама была рознай. Перш за ўсё яе тып залежаў ад вызначанага ў каталіцкай царкве адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу. Беларускія землі ў першай чвэрці XX ст. уваходзілі ў склад Віленскай, Пінскай, Мінскай, Магілёўскай дыяцэзіі.

Усяго па дыяцэзіяльнай прыналежнасці звесткі прысутнічаюць у 268 біяграмах. Большасць святароў належалі да Віленскай дыяцэзіі (146 асоб), менш – да Пінскай (66), Магілёўскай (4), Ломжынскай (5), Люблінскай (1), Камянецкай (1), Львоўскай (1). Асобныя святары ў даследуемы перыяд змянілі дыяцэзію.

Членаў манаскіх ордэнаў або кангрэгацый было значна менш. Гэта абумоўлена не толькі дзяржаўнай палітыкай (закрыццё манастыроў), але і ордэнскімі традыцыямі, якія прадпісвалі жыццё і працу ў супольнасці членаў ордэна. Заканадаўства СССР у сферы рэлігійных культаў рабіла немагчымай працу ў парафіі некалькіх святароў з адной манаскай супольнасці або кангрэгацыі. Разам з тым, на землях БССР працавалі 28 прадстаўнікоў манаскіх ордэнаў і кангрэгацый, што тлумачыцца дзвюма прычынамі: па-першае, адраджэннем дзейнасці манастыроў на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў перыяд з 1921 па 1939 г., па-другое, касцёльнай палітыкай. Пасля пачатку Другой сусветнай вайны арцыбіскуп Р. Ялбжыкоўскі заклікаў членаў манаскіх супольнасцей да выезду на працу на акупаваных немцамі тэрыторыях. Пасля вызвалення тэрыторыі Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў некаторыя прадстаўнікі духавенства заставаліся на вызваленай тэрыторыі. Ордэнская прыналежнасць згаданых 28 асоб размяркоўвалася наступным чынам: восем езуітаў, шэсць салезіянцаў, трое францысканцаў, трое піяраў, двое марыянаў, двое кармелітаў босых, адзін місіянер, адзін міхаліт, адзін аблат, адзін рэдэмптарыст.

Айцец Якабін Філак з ордэна кармелітаў босых
(Дзярж. арх. Мін. вобл. Ф. 3651. Воп. 1. Спр. 27. Арк. 5)
Priest Jakobin Filak OCD (State arch. of the Minsk
reg. Fund 3651. Regist. 1. File 27. Folio 5)

Духоўная адукацыя. Кожная каталіцкая дыяцэзія для забеспячэння пераёмнасці кадраў духавенства стварала сваю духоўную семінарыю. Калі ўтрыманне ўласнай навучальнай установы было эканамічна нявыгадным або немагчымым у сувязі з асаблівасцямі дзяржаўнай палітыкі ці змяненнем яе курсу, дыяцэзіі карысталіся паслугамі суседніх семінарыяў. Так, пасля спынення дзейнасці каталіцкай навучальнай установы ў Пецябургу (1918) пераважная большасць семінарыстаў працягвалі вучыцца ў Віленскай духоўнай семінарыі. Агулам пасля праведзеных падлікаў высветлена, што найбольшая колькасць святароў былі выпускнікамі духоўных семінарыяў у Вільні (114 чалавек), Пінску (10), Пецябургу (10), Ломжы (3), Сейнах (3), Каўнасе (2), Любліне (1), Кельцах (1), Мактэры (Львоўская епархіяльная семінарыя (1), Аўстрыя). Пераводы ў іншую семінарыю адзначаліся ў 5 выпадках.

Дадатковая адукацыя. Для павышэння кваліфікацыі будучых святароў дыяцэзіяльныя ўлады накіроўвалі іх у вышэйшыя духоўныя або свецкія навучальныя ўстановы. Гэта давала магчымасць ксяндзам атрымаць навуковыя ступені. У выніку аналізу біяграм можна сцвярджаць, што як мінімум 44 святары навучаліся ў розных установах вышэйшай адукацыі. Большасць – 27 чалавек – вучыліся ў Віленскім універсітэце (Універсітэт Стэфана Баторыя); 9 асоб – у Пецябургскай рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі. Пасля яе закрыцця і пераносу ў Люблін не ўсе змаглі яе скончыць: трое навучэнцаў атрымалі адукацыю ў Варшаўскім універсітэце,

¹Дзярж. арх. Гродзен. вобл. Ф. 1385. Воп. 1. Спр. 8. Арк. 16.

²Дзярж. арх. Гродзен. вобл. Ф. 1385. Воп. 1. Спр. 17. Арк. 25.

па адным – у Люблінскім каталіцкім універсітэце, ва ўніверсітэтах Фрайбурга, Рыма, Каталіцкім інстытуце ў Парыжы і Папскім латэранскім універсітэце ў Рыме.

Колькасць духавенства. Пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў на яе тэрыторыі заставаліся каля 290 святароў. Сярэдні ўзрост святара ў канцы 1945 г. – 49 гадоў (выбарка са 100 біяграм). Паводле звестак упаўнаважаных па справах рэлігійных культаў, па стане на 1 чэрвеня 1950 г. на тэрыторыі БССР засталіся 104 ксяндзы, якія абслугоўвалі 103 касцёлы з агульнай колькасцю вернікаў каля 247 тыс. чалавек¹. У 1957 г. пасля масавага вызвалення з лагераў і перад апошняй хваляй рэпатрыяцыі ў той частцы Беларусі, якая ўваходзіла ў склад Віленскай дыяцэзіі, налічвалася 98 святароў. Сярод іх былі 10 членаў манаскіх ордэнаў і кангрэгацый, што складала 10 % агульнай колькасці духавенства [13]. На 1972 г. на тэрыторыі беларускай часткі Віленскай дыяцэзіі заставаліся 44 святары, сярэдні ўзрост якіх (па падліках узросту 41 святара) быў роўны 67 гадам (без уліку 40-гадовага святара, пасвечанага ў пасляваенны перыяд; разам з ім сярэдні ўзрост складаў 66 гадоў) [13].

Грамадзянства. Пасля 1944 г. на заходнебеларускія землі было распаўсюджана савецкае заканадаўства аб культах, у адпаведнасці з якім рэлігійныя абшчыны і служыцелі культу мусілі атрымліваць рэгістрацыю. Пры гэтым абслугоўваць грамадзян СССР мог толькі служыцель культу, які з'яўляўся грамадзянінам СССР. Першапачаткова, аднак, святары працягвалі ўпісваць у анкетах у графе «подданство» Польшчу. Адной з прычын, якія на гэта ўплывалі, было імкненне пакінуць за сабой права выехаць на тэрыторыю Польскай Народнай Рэспублікі. Напрыклад, ксёндз Станіслаў Кучынскі першапачаткова (1 красавіка 1947 г.) у сваёй анкеце ў графе «подданство» напісаў: «Стараюся ў советских властей о польское подданство». Аднак ужо 2 кастрычніка 1947 г. у заяве на імя ўпаўнаважанага па справах рэлігійных культаў па Маладзечанскай вобласці адзначыў: «Прошу Вас в моей анкете в графе "ПОДДАНСТВО" вычеркнуть все[,] что там написано, а вписать подданство СССР»². Неабходнасць рэгістрацыі парафій і масавыя рэпрэсіі паўплывалі на тое, што святары пачалі прымаць савецкае грамадзянства. Адмова ад яго прыняцця расцэньвалася як праява нелаяльнасці. Найменшым пакараннем у дадзеным выпадку магла стаць адмова ў рэгістрацыі. У выніку да канца 1940-х гг. усе ксяндзы, якія засталіся ў БССР, прынялі савецкае грамадзянства. Разам з тым, практычна ўсе яны працягвалі дэклараваць сваю нацыянальную прыналежнасць як польскую.

Ксёндз Станіслаў Кучынскі (Дзярж. арх. Мін. вобл. Ф. 812. Воп. 2. Спр. 57. Арк. 6)

Priest Stanisław Kuczyński (State arch. of the Minsk reg. Fund 812. Regist. 2. File 57. Folio 6)

Нацыянальнасць. Пытанне аб вызначэнні нацыянальнай прыналежнасці святароў, нягледзячы на яе акрэсленасць у анкетах і відавочную прастату падлікаў, неадназначнае. У пераважнай большасці задакументаваных выпадкаў (48 – у анкетах служыцеляў рэлігійных культаў і іншых дакументах) у графе «нацыянальнасць» было пазначана «паляк». Сустрэкаецца толькі некалькі прыкладаў фіксацыі іншай нацыянальнай прыналежнасці: беларус (ксяндзы Станіслаў Хадыка, Віктар Шутовіч, Уладзіслаў Чарняўскі), літовец (ксёндз Ізідар Борыс). Адноснасць да польскай нацыі атаясамлівалася з каталіцтвам, давала магчымасці рэпатрыяцыі і вылучала каталікоў у асобную этнаканфесійную групу, якая часам набывала нават рысы сацыяльнай.

Прыналежнасць да польскай нацыі, якую дэкларавалі прадстаўнікі каталіцкага духавенства, іх прафесійная дзейнасць, якая не адпавядала атэістычным прынцыпам, прынятым у СССР, польскае грамадзянства, якое яны мелі ў ранейшы перыяд, сур'ёзны ўплыў на значныя групы вернікаў – усе гэтыя фактары ў сукупнасці абумоўлівалі той факт, што працэнт арыштаваных святароў быў адным з найбольш высокіх у параўнанні з іншымі сацыяльнымі групамі.

Рэпрэсіі. Як ужо адзначалася, па стане на канец 1945 г. у Беларусі заставалася 225 ксяндзоў [8, с. 98]. Аналіз біяграм дазволіў выявіць, што 95 святароў (42 %) былі асуджаны. Судзілі іх пераважна па арт. 72 Крымінальнага кодэкса БССР: «а) Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению,

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 2. Спр. 23. Арк. 2–3.

²Дзярж. арх. Мін. вобл. Ф. 812. Воп. 2. Спр. 57. Арк. 6–9.

подрыву или ослаблению советской власти, или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений (ст.ст. 64–71), а равно распространение, или изготовление, или хранение литературы того же содержания влекут – лишение свободы на срок не ниже шести месяцев; б) те же действия при массовых волнениях или с использованием религиозных или национальных предрассудков масс, или в военной обстановке, или в местностях, объявленных на военном положении, влекут – меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего кодекса» [14, с. 136]. Гэты артыкул з’яўляўся асноўным пры вынасенні прысуд у 66 выпадках (69 %), часцей за ўсё да яго дадаваліся іншыя. Прысуды былі тыповымі: 10 або 25 гадоў выпраўленча-працоўных лагераў (ВПЛ), пазбаўленне грамадзянскіх правоў на 5 гадоў і канфіскацыя маёмасці. Асноўнымі абвінавачаннямі з’яўляліся захоўванне антысавецкай літаратуры (да якой залічваліся любыя рэлігійныя выданні), удзел у грамадска-рэлігійных таварыствах у міжваенны перыяд, сувязь з Арміяй Краёвай.

Па звестках упаўнаважаных па справах рэлігійных культаў, «за сувязь і падтрымку антигосударственных и бандитских элементов, за непосредственное участие в антисоветской и шпионской деятельности» ў перыяд з 1946 г. па 1 ліпеня 1950 г. былі арыштаваны і асуджаны на розныя тэрміны 62 ксяндзы; 10 святароў, «чувствуя за собой вину перед государством и боясь понести наказание за свою антисоветскую деятельность... сбежали»¹.

Сярод рэпрэсіраваных быў ксёндз Вацлаў Драб, настояцель касцёла ў Струбніцы. У 1949 г. ён быў асуджаны ваенным трыбуналам Міністэрства дзяржаўнай бяспекі Гродзенскай вобласці на 25 гадоў лагераў і 5 гадоў пазбаўлення грамадзянскіх правоў на падставе арт. 24, 63-1 і 73-а Крымінальнага кодэкса БССР. Падставай для абвінавачання былі захоўванне антысавецкай і контррэвалюцыйнай літаратуры, сувязь з Арміяй Краёвай, падпольная антысавецкая арганізацыя, а таксама тое, што ў Польшчы ксёндз быў кіраўніком антысавецкай моладзевай арганізацыі «Акцыя Каталіцкая» [3, с. 198–199].

Ксёндз Уладзіслаў Красоўскі, пробашч у Галынцы, быў арыштаваны 29 кастрычніка 1947 г. і асуджаны пасля 15-месячнага следства. Абвінавачаны ў антысавецкай агітацыі на падставе арт. 72-б і 64 Крымінальнага кодэкса БССР і ўказа Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 26 мая 1947 г. аб адмене пакарання смерцю асуджаны на 25 гадоў лагераў, 5 гадоў пазбаўлення грамадзянскіх правоў з канфіскацыяй маёмасці [3, с. 341].

У перагледзе прысуду ксяндзу Міхалу Варанецкаму адзначалася: «Подсудимый Воронежский, про-

живая в селе Лысково Ружанского района Брестской области и являясь настоятелем Лысковского римско-католического костела, с 1945 года хранил в своей квартире и в помещении костела книги и журналы антисоветского содержания, со статьями, направленными против Советского Союза и Коммунистической партии, которые у него в 1948 и 1949 г. были обнаружены и изъяты. Кроме этого, Воронежский[,] будучи враждебно настроенным по отношению к Советской власти, в разное время на протяжении 1948–1949 годов высказывал среди окружающих его лиц антисоветские клеветнические измышления. При этом клеветал на советский строй, а также высказывал враждебные выпады на одного из руководителей Советского государства и одновременно восхвалял жизнь и порядки при бывшей буржуазной Польше. В суде Воронежский виновным себя признал»².

Вядомыя выпадкі, калі пад рэпрэсіі падпадаў не толькі святар, але і ўся яго сям’я. Так адбылося з ксяндзам Казімірам Тамковічам. Яго бацькоў рэпрэсіравалі ў 1940 г. і вывезлі з Беларусі «в отдаленные места». Сам ён таксама быў арыштаваны ў 1949 г. і асуджаны Полацкім абласным судом на 25 гадоў ВПЛ з паражэннем у правах на 5 гадоў па арт. 72-б Крымінальнага кодэкса БССР. Пастановай Вярхоўнага Суда БССР ад 5 снежня 1954 г. тэрмін прысуду быў зніжаны да 10 гадоў, і з прымяненнем указа Урада СССР ад 28 красавіка 1954 г. аб умоўным датэрміновым вызваленні Казімір Тамковіч быў вызвалены датэрмінова 29 красавіка 1955 г.³ [3, с. 599–600].

Большасць рэпрэсіраваных адбывалі прысуды не цалкам. Перагляды спраў адбываліся па масавых хадаініцтвах вернікаў і ўласных апеляцыях асуджаных. Аднак масавы перагляд спраў пачаўся толькі з 1953–1954 гг. У выніку да 1957 г. усе асуджаныя святары, якія на той момант адбывалі пакаранне, былі датэрмінова вызвалены.

Рэпатрыяцыя. Змена палітычнай сітуацыі пасля завяршэння Другой сусветнай вайны выклікала рэзкі адток святароў з БССР у Польшчу. Ёсць дакладныя звесткі пра 55 ксяндзоў, якія выехалі з тэрыторыі Беларусі, аднак рэальная іх колькасць, бяспрэчна, большая. Выезды адбываліся ў некалькі хваль: першая прыпадала на 1945–1949 гг., другая – на 1950-я гг., трэцяя – на 1960-я гг. У другой палове 1950-х гг. у сувязі з немагчымасцю атрымаць рэгістрацыю або з прычыны яе пазбаўлення некаторыя святары выязджалі ў Літоўскую ССР, дзе стаўленне да служыцеляў культу было больш лаяльным. У першай хвалі рэпатрыяцыі ў Польшку Народную Рэспубліку выехалі 23 чалавекі, у другой хвалі – 22, у трэцяй – 3. Звесткі пра час выезду іншых ксяндзоў адсутнічаюць. У Літоўскую ССР

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 2. Спр. 23. Арк. 2–3.

²Arch. Księży misjonarzy w Krakowie na Stradomiu. Teczka «Woroniecki Michał I / 1–2. Ankieta. Dokumenty».

³Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 3. Спр. 3. Арк. 72; Дзярж. зан. арх. у Маладзечне. Ф. 895. Воп. 1. Спр. 3. Арк. 42.

выехалі трое святароў. У турмах на розных этапах следства, у ВПЛ, на перасыльных пунктах памерлі 15 святароў.

Увогуле максімальнае змяншэнне колькасці ксяндзоў на тэрыторыі БССР было мэтай улад. Іх рэпатрыяцыя ў Польшчу з'яўлялася адным са сродкаў яе дасягнення, таму выезду святароў спецыяльна кіраўніцтва практычна не перашкаджала. Касцёльным уладам было важна захаваць пазіцыі каталіцкай царквы ў СССР. У сувязі з гэтым падчас першай хвалі рэпатрыяцыі віленскі арцыбіскуп Р. Ялбжыкоўскі, нягледзячы на выказванні аб тым, што рашэнне пра выезд з СССР пакідае за святарамі, настойліва рэкамендаваў пробашчам заставацца ў парафіях да таго часу, пакуль там будуць вернікі. Маладым святарам, якім пагражалі арышты, арцыбіскуп дазваляў пакінуць межы краіны¹ [13]. Так, напрыклад, у 1945 г. выехалі ў Польшчу ксяндзы Міхаіл Бадойскі (настаяцель у Міры) і Ян Бародзіч (настаяцель у в. Паланечка і Задвёя).

Другая хваля рэпатрыяцыі святароў была абумоўлена дзвюма прычынамі. Частка святароў пасля вызвалення з лагераў адразу ж выехалі ў Польскую Народную Рэспубліку (напрыклад, ксяндзы Казімір Баневіч і Марыян Вандалоўскі), іншыя былі вымушаны пакінуць БССР праз немагчымасць атрымаць рэгістрацыю і пастаянную працу (ксяндз Стэфан Шыманскі, да арышту – настаяцель у Радашковічах). Стэфан Шыманскі быў арыштаваны 30 красавіка 1950 г. па абвінавачванні ў антысавецкай дзейнасці, асуджаны на 25 гадоў ВПЛ. Пасля датэрміновага вызвалення 30 лістапада

1955 г. вярнуўся ў Радашковічы, дзе на той момант касцёл быў ужо закрыты. На працягу трох гадоў жыў у ксяндза Ю. Марсангера ў в. Краснае і дабіваўся атрымання рэгістрацыі. Паколькі ўлады не давалі яму дазвол на працу, 13 кастрычніка 1958 г. выехаў у Польшчу² [3, s. 578–579].

Апошняя, найменш колькасная хваля была звязана з пазбаўленнем святароў рэгістрацыі і немагчымасцю яе атрымаць. Сярод ксяндзоў, якія ў яе трапілі, быў Пётр Васюцёнак (Васюцёнак). Да арышту ў студзені 1951 г. ён з'яўляўся пробашчам у в. Кабыльнік (Нарач). Быў асуджаны Маладзечанскім абласным судом па арт. 72-6 Крымінальнага кодэкса БССР на 25 гадоў ВПЛ з абмежаваннем правоў на 5 гадоў. Вызвалены на падставе ўказа Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 24 сакавіка 1956 г. са зняццем судзімасці і ўзнаўленнем правоў. Пасля вызвалення і зняцця судзімасці ён у чэрвені 1956 г. вярнуўся ў в. Кабыльнік. Быў зарэгістраваны там 29 студзеня 1957 г., аднак у 1961 г. яго пазбавілі рэгістрацыі. У сувязі з гэтым у 1962 г. мусіў выехаць у Польшчу [3, s. 623–624].

Ксёндз Стэфан Шыманскі (Дзярж. арх.
Мін. вобл. Ф. 3651. Воп. 1. Спр. 26. Арк. 5)
Priest Stefan Szymański (State arch.
of the Minsk reg. Fund 3651. Regist. 1. File 26. Folio 5)

Ксёндз Пётр Васюцёнак (Дзярж. арх.
Мін. вобл. Ф. 812. Воп. 2. Спр. 56. Арк. 68)
Priest Piotr Wasiucionek (State arch.
of the Minsk reg. Fund 812. Regist. 2. File 56. Folio 68)

Рэабілітацыя. Можна вылучыць два асноўныя этапы правядзення рэабілітацыі: 1) сярэдзіна 1950-х гг.; 2) з канца 1980-х гг. да цяперашняга часу. На першым этапе адбываўся перагляд спраў асобных святароў, у выніку чаго іх датэрмінова вызвалялі, некаторых – са зняццем судзімасці. Аднак большасць святароў (ёсць звесткі пра 39 асоб) былі рэабілітаваны ў 1990-я гг. Трое ксяндзоў (А. Банькоўскі, Т. Рыла, М. Шалкевіч) атрымалі адмову ў рэабілітацыі. Ксёндз Антоні Банькоўскі

¹Дзярж. зан. арх. у Маладзечне. Ф. 895. Воп. 2. Спр. 5. Арк. 10.

²Дзярж. зан. арх. у Маладзечне. Ф. 895. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 8–9; Дзярж. арх. Мін. вобл. Ф. 3651. Воп. 1. Спр. 26. Арк. 5–8, 23.

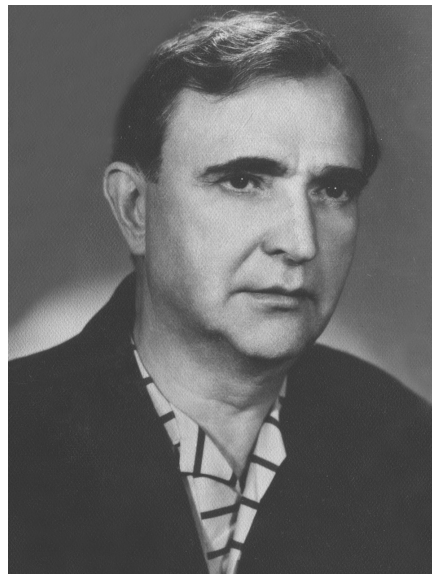
быў асуджаны ў 1947 г. на 25 гадоў ВПЛ, 5 гадоў пазбаўлення правоў з канфіскацыяй маёмасці па арт. 63-1, 24-70 і 76 Крымінальнага кодэкса БССР. Абвінавачваўся ў тым, што з'яўляўся кіраўніком ваўкавыскага пункта Арміі Краёвай, атрымліваў загады аб выкананні тэрарыстычных актаў у дачыненні да савецка-партыйных чыноўнікаў, якія перадаваў узброенай тэрарыстычнай групе «Жандло» [3, s. 109–112]. Ксёндз Тэадор Рыла быў асуджаны 18 мая 1945 г. на падставе арт. 63-1 і прысуджаны да 15 гадоў ВПЛ і 5 гадоў пазбаўлення грамадзянскіх правоў. Вывезены ў лагер, дзе памёр 7 лютага 1951 г. У выніку рэабілітацыйнага працэсу было прызнана, што няма падстаў для яго рэабілітацыі [3, s. 526–527]. Ксёндз Міхал Шалкевіч асуджаны 12 жніўня 1949 г. па арт. 72-а і 73 Крымінальнага кодэкса БССР на 10 гадоў ВПЛ і 5 гадоў пазбаўлення правоў. Абвінавачваўся ў супрацоўніцтве з польскімі бандамі. Не рэабілітаваны [3, s. 566–568].

Адносіны да савецкай улады і рэчаіснасці. Складана вызначыць пазіцыю каталіцкіх святароў у дачыненні да дзяржаўнай палітыкі па афіцыйных дакументах упаўнаважаных па справах рэлігій, паколькі ўсе ксяндзы падазраваліся ў негатыўным стаўленні да савецкага ладу. Асноўныя прычыны гэтага ўлады бачылі ў такіх фактарах, як нацыянальнасць, пражыванне на тэрыторыі Польшчы ў міжваенны перыяд, актыўнае ўключэнне ў грамадскую дзейнасць у той перыяд, прыналежнасць да духавенства. Агульнае стаўленне да каталіцкіх святароў выражалася наступным чынам: «...прошли закалку в панской Польше, где воспитывались в духе ненависти к Советскому Союзу. Большинство их враждебно встретило установление советской власти в Западной Белоруссии»¹. Лаяльнасць або нелаяльнасць выяўляліся па шэрагу прыкмет (стаўленне да калектывізацыі, выкананне заканадаўства аб культах, выказванні на тэму савецкай улады і савецкай унутранай і знешняй палітыкі).

Па пытанні адносін каталіцкага духавенства да калектывізацыі выказваліся галоўным чынам упаўнаважаныя па справах рэлігійных культаў. На іх думку, ксяндзы, нават калі адкрыта і не заклікалі байкатаваць уступленне ў калгасы, саму калектывізацыю лічылі шкоднай і няправільнай. Фактам агітацыі супраць калектывізацыі лічылася нават дабрачынная дзейнасць святароў. Адзін з такіх прыкладаў адлюстраваны ў інфармацыйнай справаздачы за 1951 г.: «...воспитанные школой иезуитов, ксендзы ни на шаг не отступают от данной папе присяги – использовать все средства в борьбе с коммунизмом. <...> К нам поступили данные, что ксендз Колосовский из гор. Несвижа

Барановичской обл., чтобы создать вокруг себя мнение не только лояльного человека, но даже защитника политической линии партии в вопросах коллективизации, иногда выбрасывает такие трюки, что отказывается получать вознаграждение за венчание колхозников. На мой взгляд, в этом “сердобольном” жесте ксендза Колосовского заложена тонкая иезуитская тактика: показать, что колхозники бедны и с них нечего брать (особая форма агитации против колхозов)»².

Крытыка знешняй палітыкі СССР таксама выступала прычынай узмацнення мер у дачыненні да каталіцкага духавенства. Напрыклад, у выніку праслухоўванняў было высветлена стаўленне святароў да падзей у Чэхаславакіі. Па звестках упаўнаважаных па справах рэлігійных культаў, шэраг святароў (Станіслаў Лазар з Брэста, Юзаф Марсангер з в. Сола) выказваліся аб тым, што Савецкі Саюз не павінен быў умешвацца ў справы Чэхаславакіі: «“Пусть чехи и словаки, – говорят они, – строят социализм, какой им хочется”. Из этого мы делаем выводы и принимаем меры по улучшению работы с духовенством»³.

Ксёндз Юзаф Марсангер з ордэна езуітаў
(прыватны архіў)

Priest Józef Marsanger SJ (private archiwum)

Прычынай насцярожанага стаўлення да каталіцкага духавенства з боку ўлады з'яўлялася і іх магчымасць выезду за мяжу. Напрыклад, упаўнаважаны па справах рэлігійных культаў пры Савецкім Міністраў БССР П. Лабус у 1959 г. разважаў: «Встает вопрос. Какова цель преследуется теми органами, которые выдают разрешение на право поездки ксендзами Белоруссии в Польскую Народную

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 136. Воп. 2. Спр. 11. Арк. 83.

²Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 1. Спр. 28. Арк. 40.

³Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 136. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 9.

Республику? Об этой цели я не знаю, но известно одно, что эти поездки имеют своим следствием активизацию ксендзов, активизацию в целом католической церкви в Западных областях Белоруссии, в чем никто их нас не заинтересован. В связи с вышеуказанным прошу ЦК Компартии Белоруссии вмешаться в это дело и дать соответствующее указание административным органам о прекращении выдач разрешений ксендзам Белоруссии на поездку в ПНР, ибо от этих поездок, кроме активизации католицизма, мы больше ничего иметь не будем»¹.

Падазрэ́нні выклікалі не толькі праявы польскасці. Ксёндз Уладзіслаў Чарняўскі, які вёў актыўную працу па перакладзе Бібліі і набажэнстваў на беларускую мову, спрабаваў дабіцца ад упаўнаважаных па справах рэлігійных культаў дазволу на публікацыю малітоўніка на беларускай мове. У сувязі з гэтым ён таксама характарызаваўся неадназначна. У дакладной запісцы ўпаўнаважанага па справах рэлігійных культаў адзначалася: «Из беседы с ксендзом Чернявским я усматриваю, что он стремится к установлению белорусского национализма по духовной линии»².

Святары з'яўляліся ініцыятарамі рэгістрацыі знятых з уліку рэлігійных абшчын. Яны арганізавалі вернікаў, якія збіралі подпісы, накіроўвалі шматлікія скаргі, прашэнні і петыцыі ў разнастайныя інстанцыі БССР і СССР. Падазрэ́нні выклікалі і дзеянні святароў, якія не былі асуджаны. Яны характарызаваліся наступным чынам: «По своим убеждениям Жук является большим националистом, активный сторонник Ватикана. В осторожной форме заискивает с молодежью с целью

оказания на некоторую ее часть своего влияния»³ (1967).

Разам з тым, нават тыя святары, якія ў адным блоку дакументаў праходзяць як «лаяльныя да савецкай улады», ужо ў іншых матэрыялах адзначаюцца як «падазроныя». Напрыклад, інтарэс ксяндза Інгелевіча да выплаты сялянамі падаткаў і дзяржпаставак сведчыў для прадстаўнікоў улады пра яго лаяльнасць да савецкай улады, што і адзначаў К. Уласевіч у лісце да М. Т. Гарбаценкі: «Ко мне поступили сведения, что ксендз из м. Нового Погоста Ингилевич И. М. лояльно настроен к советской власти, поддерживает нашу политику и даже оказывает воздействие на своих прихожан по выполнению ими государственных обязательств»⁴. Але напісанне ксяндзом у Астраўцы мемуардума аб становішчы каталіцкага касцёла ў СССР (10 лютага 1966 г.) і накіраванне яго старшыні Савета па справах рэлігій пры Савеце Міністраў СССР⁵ адразу ж пераваляло яго ў катэгорыю «падазрых». У ліку найбольш нядобранадзейных знаходзіўся і ксёндз Мечыслаў Малыніч, які на працягу ўсяго жыцця вёў актыўную, аднак беспаспяховую дзейнасць па рэгістрацыі рэлігійнай абшчыны ў Слуцку.

Такім чынам, пасля праведзенага аналізу можна скласці тыповы сацыяльны партрэт прадстаўніка каталіцкага духавенства 1944–1981 гг.: гэта дыяцэзіяльны святар, уладжэнец польскіх або беларускіх зямель, выпускнік Віленскай духоўнай семінарыі, які атрымаў пасвячэнні да 1945 г., грамадзянін БССР (СССР), папак па нацыянальнасці, асуджаны ў перыяд з 1945 па 1951 г. па арт. 72 Крымінальнага кодэкса БССР.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Hlebowicz A. Kościół w niewoli: Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej. Warszawa : Głos, 1991.
2. Krahel T. Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939–1945. Białystok : BUK, 2017.
3. Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego, represjonowanego w ZSRS 1939–1988. Lublin : TN KUL, 2003.
4. Макаў Л. У. Рэпрэсаваныя каталіцкія духоўныя, кансэкраваныя і свецкія асобы Беларусі, 1917–1964. Мінск : Смэлтак, 2009.
5. Зянюк Р. Ксёндз Юзаф Марсангер SJ // Наша вера. 2016. № 4. С. 26–35.
6. Makarczyk J. Ks. Michał Woroniecki CM: kapłan, zesłaniec, artysta (1908–1998) // Warsz. studia pastoralne. 2012. № 16. S. 87–118.
7. Ярмусик Э. С. Католический костёл в Белоруссии в годы Второй мировой войны. Гродно : ГрГУ, 2002.
8. Ярмусик Э. С. Католический костёл в Беларуси в 1945–1990 годах. Гродно : ГрГУ, 2006.
9. «Śmierci się z nas nikt nie boi». Listy kapłanów archidiecezji wileńskiej z ZSRS. Wybór źródeł / oprac. A. Szot, W. Wilczewski. Białystok : IPN, 2012.
10. «Nie umieram bohatersko, ale żyję w pracy i trudzie». Listy ks. Staniaława Żuka z lat 1944–1983 / oprac. E. Chrzanowska, A. Szot. Białystok : IPN, 2014.
11. Woroniecki M., ks. CM. Powierz Panu swą drogę. W łagrze Dżezkagan Rudnik (1949–1956). Lublin : Norbertinum, 2011.
12. Лісейчыкаў Д. В. Святар у беларускім соцыюме: праспаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг. Мінск : Беларусь, 2015.

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 4. Спр. 22. Арк. 144.

²Дзярж. зан. арх. у Маладзечне. Ф. 895. Воп. 2. Спр. 26. Арк. 50.

³Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 7. Арк. 347–348.

⁴Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 181.

⁵Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 1. Арк. 209–212.

13. Szot A. Obsada parafii archidiecezji wileńskiej w granicach Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w świetle materiałów archiwalnych, znajdujących się w Archiwum Archidiecezjalnym w Białymstoku. *Archiwalne dziedzictwo // Białostockie Studia Historyczno-Kościelne*. Białystok, 2017. T. XVIII. S. 373–416.

14. Уголовное законодательство СССР и союзных республик (основные законодательные акты) [по состоянию на 12 февр. 1957 г.] : сборник / под ред. Д. С. Карева. М. : Госюриздат, 1957.

References

1. Hlebowicz A. [The church in captivity: a Roman Catholic church in Belarus and Ukraine after the Second World War]. Warszawa : Głos, 1991 (in Pol.).
2. Krahel T. [Martyrdom of the clergy of the Archdiocese of Vilnius 1939–1945]. Białystok : BUK, 2017 (in Pol.).
3. Dzwonkowski R. [The lexicon of the Polish clergy, repressed in the USSR 1939–1988]. Lublin : TN KUL, 2003 (in Pol.).
4. Marakou L. U. [Repressed Catholic priests, consecrated persons and lay people in Belarus, 1917–1964]. Minsk : Smeltak, 2009 (in Belarus.).
5. Zianiuk R. [Priest Józef Marsanger SJ]. *Nasha vera* [Our faith]. 2016. No. 4. P. 26–35 (in Belarus.).
6. Makarczyk J. [Michał Woroniecki CM: priest, exile, artist (1908–1998)]. *Warsz. studia pastoralne* [Warszaw pastoral studies]. 2012. No. 16. P. 87–118 (in Pol.).
7. Yarmusik E. S. [Catholic church in Belarus during the Second World War]. Hrodna : HrSU, 2002 (in Russ.).
8. Yarmusik E. S. [Roman-Catholic Church in Belarus in 1945–1990]. Hrodna : HrSU, 2006 (in Russ.).
9. Szot A., Wilczewski W. (eds). [«Nobody of us is afraid of death». Letters of priests from the Archdiocese of Vilnius from the USSR. Selection of sources]. Białystok : IPN, 2012 (in Pol.).
10. Chrzanowska E., Szot A. (eds). [«I am not dying heroically, but a live working and tailing». Letters from priest Stanisław Żuk from 1944–1983 years]. Białystok : IPN, 2014 (in Pol.).
11. Woroniecki M., CM. [Trust God your way. In the Soviet concentration camp Dżezkagan Rudnik (1949–1956)]. Lublin : Norbertinum, 2011 (in Pol.).
12. Lisychykau D. V. [The priest in the Belarusian society: prosopography of the Greek Catholic clergy 1596–1839]. Minsk : Belarus, 2015 (in Belarus.).
13. Szot A. [The staff of the Vilnius archdiocese parish within the borders of the Belarusian Soviet Socialist Republic in the light of archival materials of the Archdiocesan Archives in Białystok. Archival heritage]. *Białostockie Studia Historyczno-Kościelne* [Białystok historical and church studies]. Białystok, 2017. Vol. XVIII. P. 373–416 (in Pol.).
14. Karev D. S. (ed.). [The criminal legislation of the USSR and republics of the USSR (basic legislative acts), on 12 February, 1957]. Moscow : Gosyurizdat, 1957 (in Russ.).

Артыкул паступіў у рэдкалегію 02.11.2017.
Received by editorial board 02.11.2017.

ИСТОРИЯ БЕЛАРУСИ

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

BELARUSIAN HISTORY

УДК 94(4–11)(=512.145)«14/16»(043.3)

КОРАН В ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ КАНЦЕЛЯРИИ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО

А. А. ЛЮБАЯ¹⁾

¹⁾Республиканский институт высшей школы,
ул. Московская, 15, 220007, г. Минск, Беларусь

Доказывается, что экземпляр Корана появился в Канцелярии Великого княжества Литовского не позднее начала XVI в. Отмечено, что он выполнял существенные ритуальные функции при заключении мирных договоров с Крымским ханством и при шертовании татарских послов. На основе того, что аналогичные процедуры существовали и в Великом княжестве Московском, проведен компаративный анализ и дополнены представления о роли Корана в дипломатическом протоколе Великого княжества Литовского. Обосновывается тезис о том, что сохранившиеся источники фиксируют экземпляр Корана при виленском дворе великого князя на 60 лет раньше, чем при дворе московского государя. Высказано предположение о том, что этот экземпляр имел непосредственное отношение к коранической переводческой традиции Восточной Европы XVI–XVII вв.

Ключевые слова: Коран; Канцелярия Великого княжества Литовского; татарские толмачи; традиция переводов и толкования Корана в Восточной Европе.

Образец цитирования:

Любая А. А. Коран у дыпламатычнай практыцы Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. 2018. № 1. С. 51–58.

For citation:

Liubaya A. A. The Koran in the diplomatic practice of the Chancellery of the Grand Duchy of Lithuania. *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 51–58 (in Belarus.).

Автор:

Алёна Александровна Любая – кандидат исторических наук; заведующий кафедрой историко-культурного наследия Беларуси.

Author:

Aliona A. Liubaya, PhD (history); head of the department of the historical and cultural heritage of Belarus.
liuby@list.ru

КАРАН У ДЫПЛАМАТЫЧНАЙ ПРАКТЫЦЫ КАНЦЫЛЯРЫІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

А. А. ЛЮБАЯ^{1*}

^{1*}Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы, вул. Маскоўская, 15, 220007, г. Мінск, Беларусь

Даказваецца, што асобнік Карана з'явіўся ў Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага не пазней чым у пачатку XVI ст. Адзначана, што ён выконваў істотныя рытуальныя функцыі пры заключэнні мірных дагавораў з Крымскім ханствам і пры шэргаванні татарскіх паслоў. На падставе таго, што аналагічныя працэдуры існавалі і ў Вялікім Княстве Маскоўскім, праведзены кампаратыўны аналіз і дапоўнены ўяўленні пра ролю Карана ў дыпламатычным пратаколе Вялікага Княства Літоўскага. Зроблена выснова аб тым, што крыніцы фіксуюць асобнік Карана пры віленскім двары вялікага князя на 60 гадоў раней, чым пры двары маскоўскага ўладара. Выказана меркаванне аб тым, што гэты асобнік мог мець непасрэднае дачыненне да традыцыі перакладу Карана ва Усходняй Еўропе XVI–XVII стст.

Ключавыя словы: Каран; Канцылярыя Вялікага Княства Літоўскага; татарскія перакладчыкі; традыцыя перакладаў і тлумачэння Карана ва Усходняй Еўропе.

THE KORAN IN THE DIPLOMATIC PRACTICE OF THE CHANCELLERY OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

A. A. LIUBAYA^a

^aNational Institute for Higher Education, 15 Maskoŭskaja Street, Minsk 220007, Belarus

In the papers, the author proves that a copy of the Koran appeared in the Chancellery of the the Grand Duchy of Lithuania not later than the beginning of the XVI century. He performed significant ritual functions in concluding peace treaties with the Crimean Khanate and holding of the oath by the Tatar ambassadors. Similar procedures existed in the Grand Duchy of Moscow. The author draws a conclusion the surviving sources fix a copy of the Koran at the Vilnia Chancellery of the Grand Duke of Lithuania 60 years earlier than at the court of the Moscow sovereign. It can be argued that this specimen is directly related to the Koranic translation tradition of Eastern Europe of the XVI–XVII centuries.

Key words: The Koran; the Chancery of the Grand Duchy of Lithuania; the Tatar interpreters; the tradition of translation and interpretation of the Koran in Eastern Europe.

Пачатак ісламскай традыцыі на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, у тым ліку пытанне з'яўлення тут першых асобнікаў Карана, – маладаследаваная навуковая праблема. У спецыяльнай літаратуры атрымалі пашырэнне неабгрунтаваныя высновы пра зараджэнне гэтай традыцыі ў першай палове XIV ст., падчас кіравання вялікага князя літоўскага Гедыміна [1, с. 6]. Беспадстаўнасць падобных меркаванняў вынікае хаця б з таго агульнавядомага факта, што іслам стаў афіцыйнай рэлігіяй у Залатой Ардзе толькі ў 1320 г. пры хане Узбеку і не адразу атрымаў шырокае распаўсюджанне сярод татар. Ды і сам факт іх перасялення ў Вялікае Княства Літоўскае ў прамежак часу з 1316 па 1341 г. не пацвярджаецца надзейнымі гістарычнымі крыніцамі. Пытанні пра тое, калі ўпершыню дакументальна фіксуецца наяўнасць асобных экзэмпляраў Карана на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага і з якой мэтай яны выкарыстоўваліся, застаюцца актуальнай навуковай праблемай.

Даследаванне каранічнай традыцыі Вялікага Княства Літоўскага ў папярэдні перыяд абмяжоўвалася галоўным чынам вывучэннем захаваных экзэмпляраў Карана XVII–XVIII стст., што

выкарыстоўваліся беларускімі татарамі. Гэтыя працы мелі пераважна тэксталагічны або філалагічны характар і непасрэдна да нашай тэмы не адносяцца. Нават у найноўшым абагульняючым даследаванні пра рэлігійнае жыццё татар Вялікага Княства Літоўскага ў раздзеле, прысвечаным каранічнай традыцыі, не разглядаецца, калі ў беларускіх татар з'яўляюцца асобнікі Карана [2, с. 132–137]. Праблема ўскладняецца спецыфікай наяўных крыніц. Асноўны інтарэс для нас уяўляюць знешнепалітычныя дакументы і матэрыялы справаводства з Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага (далей – Метрыка), але характар гэтых крыніц не дазваляе адназначна акрэсліць месца Карана ў дыпламатычным цырыманіяле. У сувязі з гэтым разам са спецыяльнымі гістарычнымі метадамі даследавання мы вымушаны асабліва ўвагу надаць метаду пабудовы гістарычных паралелей, каб запоўніць лакуны ў наяўных крыніцах за кошт абгрунтаваных аналогій з падобнымі працэсамі, што адбываліся ў Рускай дзяржаве.

У лістах, адпраўленых з Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага ў Крымскае ханства і іншыя татарскія краіны, ніколі ў адносінах да ісламу і му-

сульман не ўжываюцца тэрміны кшталту «поганьство», «вера поганьская» або «измаилитянин» праз негатыўную афарбоўку гэтых слоў. У іншых дакументах Метрыкі, якія датычацца ўнутраных спраў Вялікага Княства Літоўскага, а таксама ў беларускіх летапісах і хроніках XV–XVI стст. вызначэнні «поганін» і «измаилитянин» ужываюцца як сінонімы да слоў «татарын» або «мусульманін». Пры гэтым вынікі цэнтонна-парафразнага аналізу засведчылі, што ў беларускай летапіснай традыцыі падобныя тэрміны не мелі безумоўнай адмоўнай канатацыі [3, с. 78–79]. Але ў дадзеным выпадку істотным з’яўлялася не столькі тое, што ўкладвалі ў значэнні слоў дыпламаты вялікага князя, колькі тое, як сказанае ўспрымалі татарскія ханы, князі, мурзы і ўланы.

Павага, абумоўленая практычнай неабходнасцю рэгулярнай камунікацыі, праяўлялася значна шырэй, чым часам уяўляюць даследчыкі. Яна пранікала нават у сакральныя сферы, такім чынам разбураючы межы сярэднявечнага рэлігійнага дэ-тэрмінізму. У эпоху Сярэднявечча рытуал у сацыяльных практыках адыгрываў велізарнае значэнне, у тым ліку праз нязначнае распаўсюджанне пісьмовай культуры. Кожнае дзеянне – ад заключэння прыватнай дамовы да змены сацыяльнага статусу шляхам заключэння шлюбу, пасвячэння ў рыцары або прыняцця манаскіх абетаў – патрабавала замацавання праз рытуал. Сфера міжнародных адносін, напрыклад заключэнне мірных дамоў (ва ўзаемаадносінах паміж Вялікім Княствам Літоўскім, Вялікім Княствам Маскоўскім і татарскімі дзяржавамі падобныя дакументы называліся «докончание», або «шертъ» [4, р. 279–313]), таксама не была пазбаўлена рытуалізацыі.

Працэдура падпісання і замацавання мірных дамоў паміж Крымскім ханствам і Вялікім Княствам Літоўскім прадугледжвала асабістую прысягу хана, якая адбывалася ў прысутнасці паслоў вялікага князя літоўскага з выкарыстаннем Карана «на Божемъ имени и подлугъ веры нашею» [5, р. 386]. Крыніцы захавалі не толькі шматлікія згадкі пра такую прысягу на Каране [5, р. 392, 492, 586; 6, р. 238], але і яе змест [5, р. 293]. Вялікі князь літоўскі са свайго боку замацоўваў дамову прысягай на «Евангелии и на пророка Езуса, и Матки его Панъны Марьи» [5, р. 434; 4, р. 179]. Можна нават меркаваць, што дыпламатыя фарміравала культуру ўзаемнай павагі да сакральных тэкстаў – Карана і Евангелля – і замацоўвала пэўную тоеснасць іх статусу. У 1529 г. мурза Аўліяр, з крымскага роду Шырын, пісаў пра гэта вялікаму князю Жыгімонту Старому наступнае: «И люды, и тамъ до вас гонъцы перестали были ходити, в томъ дель балумутьных много стало, не ведаемъ, отъ Бога або от нас, за выступъ наш, бо и в книгах писано, и в наших, и в ваших ты ж слова есть (вылучана намі. – А. Л.)» [5, р. 492].

Але для канчатковага заключэння дамовы прысягі было мала. Татарскі пасол, які з’яўляўся

ў той момант увасабленнем хана, мусіў паўторна даць шэрац перад вялікім князем літоўскім. Такім чынам адбывалася трансляцыя дзеяння праз прастору і час. Па сваім змесце гэта працэдура нагадвае сярэднявечны шлюб *per procuracionem* (па дамоўленасці). Пры такой распаўсюджанай сярод еўрапейскіх манархаў форме вяселля давераная асоба нарачонага фармальна, але выконваючы ўсе абрады, уступала ў шлюб. Затым гэты чалавек прывозіў «папярэдную жонку» да свайго сеньёра і адбывалася новая цырымонія. Розніца заключаецца ў тым, што давераная асоба (у нашым выпадку – пасол) праводзіў рытуал пасля таго, як яго здзейсніў сам манарх.

Ужыванне Карана як атрыбута гэтай дыпламатычнай працэдуры не падлягае сумненню і пацвярджаецца дакументальна прысяжнымі лістамі вялікіх паслоў крымскіх ханаў, захаванымі сярод іншых дыпламатычных дакументаў Метрыкі. Адзін з самых ранніх падобных лістоў [7, р. 90; 4, р. 545–546] – прысяга пасла крымскага хана Менглі-Гірэя Цювікель Улана, прынесена ім у Вільні ў перыяд паміж 22 снежня 1506 г. і 7 студзеня 1507 г. Яна пачынаецца словамі: «Я, Тювикель влян, присягаю господаря моего, царя Менъди-кгиреевою душою на вышънего Бога и [на] тот святыи Куран» [8, р. 53–54; 2, р. 551–552].

Выраз «тот святыи Куран» адназначна сведчыць пра тое, што ў момант, калі пасол вымаўляў прысягу, побач з ім знаходзіўся асобнік святой для мусульман кнігі. З дакументаў першай паловы XVI ст. захаваліся яшчэ тры прысяжныя лісты крымскіх паслоў, у якіх згадваецца Каран: клятва пасла крымскага хана Мехмеда I Гірэя Аўліяра-мурзы, які прыбыў на Вальны сейм у Гародні ў лютым – сакавіку 1522 г. [5, р. 1187–1193; 4, р. 663], клятва Дзевеі-мурзы, пасла крымскага хана Сахіба I Гірэя, прынесена ў Вільні ў студзені 1535 г. [6, р. 250–251; 4, р. 689–690], і, нарэшце, прысяга Алігачы, пасла таго ж хана, прынесена ў Вільні ў першай палове 1541 г. [9, р. 94; 4, р. 729].

Наяўнасць Карана ў Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага не з’яўляецца выключнай або дзіўнай з’явай. У Рускай дзяржаве Каран таксама выкарыстоўваўся для прывядзення да прысягі – *шертования* – татарскіх паслоў. У вопісе Пасольскага прыказа, складзеным пры Іване Грозным у 1560 г., разам з фармулярам шэртных граматаў («каковым шертным грамотам быти государевым с крымским царем») згадваецца «Куран татарский, на чом приводят татар к шерти» [10, с. 93; 11, с. 506]. Перад гэтым запісам адмыслова паведамляецца, што дыякан Пасольскага прыказа Пётр Рыгоровіч Совін браў гэты экзэмпляр у дыпламатычную місію да Івана Грознага: «78-го мая взял Куран ко государю Петр Григорьев» [10, с. 93]. Наяўнасць двух экзэмпляраў Карана ў дыпламатычных інстытуцыях, а таксама падабенства пасольскіх працэдур у Вялікім Княстве Літоўскім і Рускай дзяржа-

ве дае магчымасць запоўніць некаторыя моманты прысягі татарскіх паслоў, якія нельга аднавіць з выкарыстаннем матэрыялаў Метрыкі.

Уяўленні аб працэдуры прысягі мусульман у Рускай дзяржаве фарміруюцца пераважна на падставе досыць позніх дакументаў, датычных да ісламскіх вернікаў, што жылі на далучаных у XVI–XVIII стст. землях. У апошнія гады з’явілася некалькі публікацый на тэму прынясення прысягі, або шэрці, мусульманамі ў Рускай дзяржаве [11, с. 3–9; 12, с. 172–177; 13, с. 252–262; 14, с. 13–14]. Было выяўлена, што норма аб прывядзенні іншаверца да прысягі ў адпаведнасці з яго рэлігійнай прыналежнасцю заканадаўча была замацавана «сакавіцкім указам» 1625 г. [15, с. 123–124], а потым узноўлена ў тэксце Саборнага ўлажэння 1649 г.: «Так же будет и русской человек учнет искати на иноземце, а к вере доведетца приводити иноземца, и иноземцов к вере приводити по их вере в приказах же» [16, с. 173]. Прынясенне шэрці замацоўвала іншаземцаў у падданстве цара, а іх шэртныя граматы неабходна разглядаць як помнікі адміністрацыйнага права [12, с. 172]. Канечне, прынясенне прысягі татарскім ханам (або паслом, які ўвасабляў волю хана) хрысціянскаму манарху – акт, які ляжыць у сферы міжнародных адносін, але сутнасна гэтыя дзеянні не павінны моцна адрознівацца.

Прывядзенне мусульман да прысягі ў Рускай дзяржаве было рэканструювана расійскім арыенталістам Дзмітрыем Арапавым [13, с. 252–262; 14, с. 13–14]. Паводле яго апісання, працэдура прысягі выглядала наступным чынам. Для клятвы быў неабходны асобнік Карана, створаны мусульманінам, для захавання рытуальнай чысціні. Чалавек, які прыносіў клятву, мусіў уклечыць, а Каран у гэты момант размяшчаўся вышэй за пояс клятвадаўцы, таму кнігу клалі на спецыяльны столік, пакрыты зялёнай тканінай. Пажадана было, каб прысяга прыносілася ў мячэці або малельным доме, але дазвалялася рабіць гэта паўсюль, акрамя як у месцах неісламскага культу. Таксама была неабходнай прысутнасць тлумача (для праверкі дакладнасці тэксту прысягі) і духоўнай асобы. Клятвадаўца мусіў увесь час трымаць указальны і сярэдні пальцы правай рукі на Каране. У тэкст клятвы абавязкова ўводзілася забарона, якая таксама магла адлюстроўвацца ў пісьмовых тэкстах шэрцяў. З пункта гледжання мусульман невыкананне абавязкаў наклікала на чалавека незлічоныя кары. Мусульманіну забаранялася клясціся чым-небудзь, акрамя Алаха, яго імёна і атрыбутаў [14, с. 13–14]. Па законах шарыяту найбольш дзейсная мусульманская прысяга прыносіцца праз трохразовую згадку імя Бога [13, с. 252].

На жаль, крыніцы не дазваляюць цалкам рэканструюваць працэдуру прынясення шэрці татарскімі пасламі перад вялікімі князямі літоўскімі і высветліць яе адпаведнасць аналагічнай працэдуры

ў Рускай дзяржаве, але асобныя моманты ўсё ж такі можна выявіць.

Напрыклад, згадкі Карана ў тэкстах прысяжных граматаў татарскіх паслоў не з’яўляюцца выпадковымі: асобнік Карана быў абавязковым атрыбутам прынясення шэрці. Спачатку клятву на Каране даваў хан у прысутнасці паслоў Вялікага Княства Літоўскага, а потым ужо яго пасол у прысутнасці вялікага князя літоўскага і паноў радных. Безумоўна, пры гэтым прысутнічалі татарскія тлумачы з Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага (для перакладу зместу прысягі) і, магчыма, татарскія пісары. Цікава, што сярод службовых асоб татарскага аддзела Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага быў імам. Яго звалі князь Ібрагім ібн Цімер з роду князёў Юшыньскіх [17, с. 153–184]. Першы раз як імам – «мула» – ён згадваецца ў лісце крымскага хана Менглі-Гірэя да Жыгімонта Старога ад 1509 г. Але ён мог прысутнічаць пры прынясенні прысягі татарскім паслом Цювікелем у канцы 1506 або ў пачатку 1507 г., калі ў складзе пасольства Юрыя Зяноўевіча і Якуба Івашанцовіча князь Ібрагім выехаў у Крымскае ханства, каб афіцыйна зацвердзіць заключаную дамову [5, р. 56]. Тым больш ён мог засведчыць клятву крымскага Авліяра-мурзы ў лютым – сакавіку 1522 г.: акурат у гэты час вялікі князь літоўскі Жыгімонт Стары адарыў яго сваёй ласкай і замацаваў за князямі Юшыньскімі найвышэйшае месца сярод усіх татар Вялікага Княства Літоўскага [18, р. 169]. Такім чынам, прынамсі ў першай трэці XVI ст. існавала рэальная магчымасць зацвярджаць клятву татарскіх паслоў у адпаведнасці з традыцыямі: не толькі на Каране, але і ў прысутнасці імама, які адначасова мог выконваць функцыі сінхроннага перакладчыка.

Захаваныя тэксты прысягі нешматслоўныя. Усе яны пачынаюцца з імя асобы, якая прыносіла клятву: «Се я, Азбаба...», «Я, Тювикель Влян...», «Я, Овлияр мурза...», «Я, Алігача...» [7, р. 90; 3, р. 545–546, 551–552, 663, 689–690, 729; 8, р. 53–54; 5, р. 844–845; 6, р. 250–251; 9, р. 94]. Клятва прыносілася Богу, «катории уделалэ небо и землю», кляліся душой крымскага хана, які заключае дамову, душамі яго князёў і ўланаў, а таксама самога пасла.

Цікава, што ніводны з захаваных тэкстаў клятвы татарскіх паслоў не ўтрымлівае трохкратнай клятвы імем Бога – «воллагі, біллагі і толлагі», што можна перакласці як «Богам, з Богам і праз Бога». Яна сама па сабе з’яўляецца сакральнай формулай і часта сустракаецца ў тэкстах шэртных граматаў крымскіх ханаў, прычым татарскія пісары і тлумачы ў Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага не перакладалі яе, а перадавалі гучанне фразы славянскімі літарамі (гл., напрыклад [4, р. 662]).

Фанетычны запіс татарскіх слоў прыводзіўся ў выключных выпадках. Найчасцей так адбывалася, калі татарскія тлумачы і пісары не маглі падабраць адпаведнае слова на беларускай мове. На-

прыклад, падобная сітуацыя здарылася ў 1522 г.: пры перакладзе ліста ад крымскага хана аб высакародным паходжанні князёў Юшынскіх тлумачам канцылярыі не хапіла слоў для перадачы цюркскага паняцця «оймак» (род, племя). Таму нават у пацвярджальным лісце вялікага князя Жыгімонта Старога, у якім цытуецца ліст Мехмеда I Гірэя, яно проста запісана ў кірылічнай транслітарацыі [5, р. 80; 8, р. 73].

Такое здаралася вельмі рэдка, што сведчыць аб высокай кваліфікацыі асоб, служачых у той час у Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага. Але дыскусія пра мову дакументаў, якія высылаліся з Крымскага ханства ў славянамоўныя дзяржавы (гл., напрыклад, [4, р. 229–240]) – Вялікае Княства Літоўскае, Рускую дзяржаву і Малдаўскае гаспадарства, – дадае аргументаў прыхільнікам канцэпцыі цюркскамоўных арыгіналаў. У іншым выпадку фанетычны запіс цюркізмаў пры дапамозе кірыліцы адбываўся са словамі сакральнага зместу. Адным з такіх паняццяў з’яўляецца вызначэнне «бересет» (перакладаецца з цюркскай мовы як «ураджаіны», «добраславёны» або «слава Богу!») у словазлучэнні са словам «Куран» [4, р. 663], у тым ліку і ў дачыненні да асобніка, які ўжываўся для прывядзення да прысягі татарскіх паслоў. Відаць, у некаторых выпадках паняцце «бересет» не вельмі дакладна перакладалі словам «святы» [4, р. 551], а часам яно пакідалася без перакладу. У гэтым шэрагу трэба разглядаць і транслітарацыю сакральнай формулы «воллагі, біллагі і толлагі».

Пасля імя клятвадаўцы, звароту да Бога і пералічэння таго, чым менавіта чалавек клянецца, звычайна тлумачылася, у чым прыносіцца прысяга. Звычайна тут у самых агульных рысах прыводзіліся ўмовы шэртных грамат: «на непрыятеля быць заодно», «помощон быти», «шкоды не маєть чинити» і г. д. Цікава, што разам з гэтым абавязкова ўдакладнялася, што клятва прыносіцца на «обу паньств і на Корону і на Княства» [4, р. 663].

Адзінага прынятага тэксту клятвы не існавала. Гэта пацвярджаюць хаця б тыя чатыры прысяжныя лісты татарскіх паслоў, якія захаваліся ў складзе кнігі Метрыкі. Расійскія даследчыкі, у тым ліку І. Зайцаў, лічаць, што найбольш ранняя форма клятвы мусульман у Рускай дзяржаве з’яўляецца тэкст 91-га аята 16-й суры «Пчолы»: «Будзьце верныя завету з Алахам, які вы заключылі; не парушайце клятвы, пасля таго як вы іх змацавалі, бо вы зрабілі Алаха сваім Паручыцелем. Сапраўды Алах распавядае пра тое, што вы робіце»¹ [19, р. 4]. Такое меркаванне грунтуецца на адным з рукапісных асобнікаў Карана з калекцыі Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў, у якім змешчаны наступны тэкст: «В Куране на сей статье шертовать пристойно, а с той статьи перевод: Глава 15

О Пчеле именуемо[й] арапсю Аджиль. Все еще по Бозе обещастесь исполняйте, и ничтоже противо клятвы своея да сотворите. Убо Бога призвасте во свидетельство своего обещания, весть бо вся вами творимое» [20, с. 22]. Але, на наш погляд, гэта не сам тэкст прысягі, а толькі месца, на якім быў раскрыты Каран падчас працэдуры, бо клятва адбывалася над раскрытым асобнікам. У такім выпадку Каран мог быць адкрыты на любой суры, якая датычылася клятвы або дамовы з Богам. Напрыклад, на 5-й суры «Аль-Маіда» (Трапеза), 9-й суры «Ад-Тауба» (Раскаянне), 35-й суры «Фатыр» (Творца) і г. д. Ва ўсялякім выпадку прамого цытавання каранічных тэкстаў у захаваных прысягах крымскіх паслоў не выяўлена.

Асобнік Карана, які захоўваўся у Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага меў значную ролю ў дыпламатычных працэдурах, звязаных з татарскім светам. Але, магчыма, з яго пачынаецца традыцыя ўсходнееўрапейскіх славянскіх перакладаў Карана, у тым ліку ў Расіі.

Нягледзячы на доўгую практыку выкарыстання Карана пры прывядзенні мусульман да прысягі, першыя спробы яго сістэмнага перакладу на рускую мову належаць Пятру І. У 1716 г. у свет выйшаў першы рускамоўны пераклад Карана. Для гэтай працы ананімны аўтар выкарыстаў пераклад кнігі з турэцкай на французскую мову, зроблены Андрэ дзю Рые ў сярэдзіне XVII ст. Гэты тэкст стаў асновай перакладу Карана на многія еўрапейскія мовы, але першы рускі варыянт быў не надта ўдалы: яго аўтар нават французскую мову ведаў недасканала [21, с. 88–89]. Як адзначыў І. Зайцаў, раннія спробы цара знайсці спрактыкаванага перакладчыка для гэтай справы не далі плёну. У якасці доказу ён прыводзіць дакумент ад 28 верасня 1698 г., у якім сцісла перадаецца змест справаздачы князя Барыса Аляксеевіча Галіцына Пятру І пра пераклад Карана нейкім «новокрещен, о котором он наперед сего ему, великому государю докладывал, которой живет у него» [21, с. 89]. Пра вынікі гэтай справы паведамляецца наступнае: «...той турецкой книги Алкорана подлинно на словенской ярлык перевесть не умеет и толку ее сказать не знает, потому что она писана высоким арапским языком. Да и в турках де многие люди тое книгу чтут, а толку ей не знают. И он новокрещен хотя и прочтет, тол[б]ко перевесть не может» [21, с. 89]. Барыс Аляксеевіч Галіцын быў суддзёй (старшынёй) Прыказа Казанскага дварца, які ажыццяўляў адміністрацыйнае, судовае і фінансavae кіраванне паўднёва-ўсходнімі тэрыторыямі Рускай дзяржавы, у тым ліку Казанню, Сярэднім і Ніжнім Паволжам, а таксама Башкірыяй. Таму не дзіўна, што ў яго былі магчымасці займацца пошукам належных перакладчыкаў для працы з арыгінальнымі тэкстамі Карана.

¹Пераклад наш. – А. Л.

Але не толькі Барыс Аляксеевіч з роду Галіцкіх цікавіўся каранічнай традыцыяй. Яго стрыечны брат Васіль Васільевіч Галіцын у час рэгенцтва царэўны Соф’і ўзначальваў Пасольскі прыказ. Пасля таго як Пётр I стаў адзінаўласным манархам, Васіль Васільевіч трапіў у апалу, яго маёмасць была арыштавана. Захаваўся вопіс «князь Васильевыхъ и сына его князь Алексѣевыхъ всякихъ животовъ Голицыныхъ на ихъ московскомъ большомъ и на загородномъ дворехъ, что за Никитскими вороты». Сярод іншага ў гэтым дакуменце пазначана «книга в полдестъ, писаная, перевод с полского писма с печатные книги, глаголемой: Алкоран Махметов» коштам у «6 алтын і 4 деньги» [22, стб. 32].

Ёсць меркаванне, згодна з якім пераклад Карана на рускую мову, які фігуруе ў гэтым вопісе, мог быць зроблены Сцяпанам (Стэфанам) Фёдаравічам Чыжынскім, львоўскім шляхцічам, перакладчыкам з лацінскай, польскай і беларускай моў у Пасольскім прыказе. У верасні 1683 г. ён падаў чалавітную, дзе пералічыў свае поспехі на ніве перакладу: «...а ныне, государь, перевел я с латинского Эзопа книгу, да книгу полскую Алкоран, да часть книги полской Коньституции» [23, с. 44]. Расійскі даследчык Міхаіл Лукічаў выказаў меркаванне аб тым, што «в Посольский приказ был доставлен список с польского печатного издания Корана, с которым и работал Чижинский» [23, с. 44–45]. Але зусім не ясна, што за друкаваны польскамоўны Каран мог быць выкарыстаны для гэтай працы.

Да нядаўняга часу першым перакладчыкам тэксту Карана на польскую мову лічыўся Ян Мурза Тарак Бучацкі. Яго пераклад пабачыў свет ў 1858 г. [24, р. 28–29]. Аднак польскі гісторык Збігнеў Войцых даказаў, што ў аснове перакладу Яна Мурзы Тарак Бучацкага ляжаў пераклад Карана, зроблены для татар былой Рэчы Паспалітай у 1920–30-я гг. ксяндзом Ігнацыем Хлявінскім і Ігнацыем Дамейкам. Апошняя версія гэтага перакладу была адрэдагавана Іяхімам Лелявелем. У 1848 г. яна была выдадзена ў Познані, але наклад канфіскавалі прускія ўлады [25] (нядаўна абодва пераклады былі перавыдадзены польскім выдавецтвам «Armoryka» [26]).

Аднак сучасныя даследчыкі лічаць, што татары ў Вялікім Княстве Літоўскім мелі поўны пераклад Карана на польскую мову раней чым у XIX ст. Гэты пераклад быў зроблены з невядомай мовы, і яго фрагменты змяшчаюцца ў дастаткова позніх арабаграфічных рукапісах, найбольш раннія з якіх датуюцца канцом XVII ст.: Каран 1682 г. з Пскоўскага гісторыка-архітэктурнага і мастацкага музея-запаведніка (фрагменты польскамоўнага перакладу зроблены не раней за 1740 г.) [27, с. 213–214] і Тэфсір 1686 г., якая захоўваецца ў Цэнтральнай навукавай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі¹. Філолагі дастат-

кова неакрэслена датуюць гэты пераклад з першай паловы XVI па пачатак (ці нават сярэдзіну) XVII ст. Аўтарам гэтага перакладу часам называюць імама мінскай мячэці Урыя ібн Ізмаіла, бо менавіта ён пазначаны як перакладчык у калафоне Тэфсіры 1686 г.

Таксама вядома, што пераклад Карана на польскую мову быў зроблены Пятром Старкоўскім, перакладчыкам з арабскай, турэцкай і персідскай моў, які працаваў у Канцылярыі караля польскага Уладзіслава IV [2, р. 135]. Ён сапраўды цікавіўся арыентальнай культурай: падарожнічаў па Блізкім Усходзе, наведаў Канстанцінопаль і Іерусалім. Аднак яго напаткала заўчасная смерць, і ён не паспеў апублікаваць свой пераклад. Рукапіс, імаверна, быў страчаны. Так пра гэта паведамляецца ў Гербоўніку Каспара Нясецкага: «Брат ваяводы Енджэя Пётр, абазнаны ў персідскай, турэцкай і арабскай мовах, пераклаў з арабскай на польскую мову Алькоран Турэцкі, але смерць перашкодзіла надрукаваць, памёр малады і халасты» (*Brat Jędrzeja wojewody Piotr, Perskiego, Tureckiego, Arabskiego języka dobrze wiadomy, z kąd przełożył był z Arabskiego na Polski język Alkoran Turecki, atoli śmierć przeszkodziła do druku, zszedł zaś młodo i beżżenny* [28, s. 499]). Верагодным перакладчыкам Карана на польскую мову называюць і Казіміра Заерскага (*Kazimierz Zajerski*) [2, с. 135]. Вядомыя яго паэтычныя пераклады з турэцкай на польскую мову. З гэтай нагоды ён дастаткова часта згадваецца ў працах па гісторыі польскай літаратуры, але асноўныя звесткі пра яго вядомыя толькі з наблітацыйнага акта 1673 г., што згадваецца яшчэ Каспарам Нясецкім [29, с. 29]. Лічыцца, што ўсходнія мовы ён засвоіў у турэцкім палоне, а пасля вяртання ў Рэч Паспалітую працаваў у якасці перакладчыка турэцкай і крымскай дыпламатычнай дакументацыі ў Канцылярыі караля польскага [30]. Безумоўна, Казімір Заерскі быў здольны зрабіць пераклад Карана на польскую мову, але ніякіх доказаў таго, што ён гэта рабіў, няма.

Пераклады Карана на замежныя мовы ў XVII ст. можна назваць агульнаеўрапейскай тэндэнцыяй, выкліканай цікавасцю да ўсходняй палітыкі, найперш да Асманскай імперыі, і модай на арыенталізм. Як ужо раней адзначалася, першыя пераклады Карана былі зроблены праз пасрэдніцтва турэцкай мовы. Можна меркаваць, што ў аснове перакладу Пятра Старкоўскага, зыходзячы з нешматлікіх звестак пра яго жыццёвы шлях, таксама ляжаў турэцкі тэкст. Даць адназначны адказ на пытанне аб тым, ці мелі перакладчыкі Канцылярыі караля польскага нейкія ўяўленні пра традыцыі перакладу Карана ў беларускіх татар, на сённяшні момант не ўяўляецца магчымым. Але хутчэй за ўсё гэтыя плыні не перасякаліся, а пераклады польскіх інтэлектуалаў не маглі трапіць у Рускую дзяржаву

¹Мінскі Тэфсір 1686 г. // Цэнтр. навук. б-ка імя Я. Коласа Нац. акад. навук Беларусі. Шыфр зах.: П116-18/Ср. 2 (Р. 214).

ў XVII–XVIII стст. Такім чынам, Сцяпан Чыжынскі, верагодней за ўсё, працаваў не з друкаваным, а з нейкім рукапісным асобнікам польскамоўнага Карана, створанага ў межах перакладчыцкай традыцыі беларуска-літоўскіх татар. А яна, у сваю чаргу, сягае да перакладчыкаў Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага і таго экзэмпляра Карана, што імі зберагаўся.

Асобнік Карана з’явіўся ў Вялікім Княстве Літоўскім не пазней чым ў пачатку XVI ст. Ён выкон-

ваў істотныя рытуальныя функцыі пры заключэнні мірных дамоў з Крымскім ханствам і «шэртаванні» татарскіх паслоў. Аналагічныя працэдуры існавалі і ў Вялікім Княстве Маскоўскім. Але захаваныя крыніцы фіксуюць экзэмпляр Карана пры віленскім двары вялікага князя літоўскага на 60 гадоў раней, чым пры двары маскоўскага ўладара. Можна выказаць меркаванне аб тым, што гэты экзэмпляр мае непасрэдныя адносіны да каранічнай перакладчыцкай традыцыі Усходняй Еўропы XVI–XVII стст.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Канапацкая З. И.* Мечети татар Беларуси, Литвы и Польши: история и современность // Мечети в духовной культуре татарского народа (XVIII в. – 1917 г.) : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (г. Казань, 25 апреля 2006 г.). Казань, 2006. С. 6–24.
2. *Konopacki A.* Życie religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XIX w. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.
3. *Любая А. А.* Татарскі фактар ва ўзаемаадносінах дзяржаў Усходняй Еўропы ў канцы XV – першай трэці XVI ст. : дыс. канд. гіст. навук : 07.00.03. Мінск, 2009.
4. *Kołodziejczyk D.* The Crimean Khanate and Poland-Lithuania international diplomacy on the European periphery (15th–18th centuries). A study of peace treaties followed by annotated documents. Leiden ; Boston : Brill, 2011.
5. *Lithuanian Metrica = Литовская Метрика = Lietuvos Metrika.* Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7 / Parengė I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius. Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
6. *Lithuanian Metrica = Литовская Метрика = Lietuvos Metrica.* Kn. 15 / parengė: Artūras Dubonis. Vilnius : Žara, 2002.
7. *Lithuanian Metrica = Литовская Метрика = Lietuvos Metrica.* Kn. 4. 1479–1491 / parengė L. Anužytė. Vilnius, 2004.
8. *Lithuanian Metrica = Литовская Метрика = Lietuvos Metrika.* Kn. 8. 1499–1514. Užrašymų knyga 8 / parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
9. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552). Кніга запісаў 28 (Копія канца XVI ст.) / падрыхт. В. Мянжынскі, У. Свяжынскі. Менск : Athenaеum, 2000.
10. Государственный архив России XVI столетия: опыт реконструкции : в 3 ч. / подгот. текста и коммент. А. А. Зимина ; под ред. акад. Л. В. Черепнина. М. : Институт истории СССР, 1978. Ч. 1.
11. Государственный архив России XVI столетия: опыт реконструкции : в 3 ч. / подгот. текста и коммент. А. А. Зимина ; под ред. акад. Л. В. Черепнина. М. : Институт истории СССР, 1978. Ч. 3.
12. *Зайцев И. В.* Проблема удостоверения клятвенных обязательств мусульманина перед христианской властью в России XVI–XIX вв. // Отеч. история. 2008. Т. 12, №4. С. 3–9.
13. *Конев А. Ю.* Шертоприводные записи и присяги сибирских «иноземцев» конца XVI–XVII вв. // Вестн. археологии, антропологии и этнографии. 2005. № 6. С. 172–177.
14. *Арапов Д. Ю.* Присяга мусульман в российских законодательных актах и юридической литературе XIX века // Древнее право. 2002. № 2 (10). С. 252–262.
15. *Арапов Д. Ю.* Мусульманская присяга в русском дипломатическом церемониале в Средние века и Новое время // Репрезентация власти в посольском церемониале и дипломатический диалог в X – первой трети XVIII века. М., 2006. С. 13–14.
16. Законодательные акты Русского государства второй половины XVI – первой половины XVII века. Л. : Наука, 1987.
17. Соборное уложение 1649 года. М. : Издательство Московского университета, 1961.
18. *Любая А. А.* Князь Ибрагим бен Тимер из рода Юшинских // ALBA RUSCIA: белорусские земли на перекрестке культур и цивилизаций (X–XVI вв.). М., 2015. С. 153–184.
19. *Lithuanian Metrica = Литовская Метрика = Lietuvos Metrika.* Kn. Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12 / parengė D. Antanavičius, A. Baliulis. Vilnius : Žara, 2001.
20. Краткий каталог арабских рукописей и документов Российского государственного архива древних актов = Handlist of Arabic manuscripts and documents in Russian state archives of ancient acts / сост. Д. А. Морозов. М. : Археографический центр, 1996.
21. *Зайцев И. В.* Из истории перевода Корана на русский язык в XVI–XVII веках: первый перевод суры «Очищение веры» 1572 г. // Ислам в совр. мире. 2016. Т. 12, № 2. С. 81–92.
22. Розыскные дела о Федоре Шакловитом и его сообщниках : в 4 т. Т. 4. СПб., 1893.
23. *Лукичев М. П.* Новые архивные документы о жизни и творчестве переводчика XVII века С. Ф. Нижинского // Исследования по источниковедению истории России (до 1917 г.) : сб. статей / отв. ред. В. А. Кучкин. М., 1997. С. 42–50.
24. *Pisarze muzulmańscy VII–XX w. : mały słownik.* Warszawa : Verbinum, 2003.
25. *Wójcik Z.* Ignacy Domeyko: Litwa, Francja, Chile. Wrocław : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze ; Warszawa : Stowarzyszenie Wspólnota Polska, 1995.
26. *Księgarnia Armoryka* [Electronic resource]. URL: <http://ksiegarnia-armoryka.pl/pl/searchquery/koran/1/full/5?url=koran> (date of access: 01.01.2017).
27. *Темчин С. Ю.* Польский перевод первой суры Корана по рукописям литовских татар: предварительная текстологическая оценка источников XVIII–XX веков // Тафсир татар Великого Княжества Литовского: теория и практика исследования. Торунь, 2015. С. 213–242.

28. Herbarz polski kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych : w 10 t. T. 8. [R–S]. Lipsk : Wydawnictwo Jana N. Bobrowicza, 1845.
29. Herbarz polski kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych : w 10 t. T. 10. [Z–Ż]. Lipsk : Wydawnictwo Jana N. Bobrowicza, 1845.
30. Boranowski B. Najdawniejsze polskie przekłady z literatury orientalnej. Łódź : Polonista, 1947.

References

1. Kanapackaya Z. I. [The mosques of the Tatars of Belarus, Lithuania and Poland: history and modernity]. In: *Mecheti v dukhovnoi kul'ture tatarskogo naroda (XVIII v. – 1917 g.)* [Mosques in the spiritual culture of the Tatar people (XVIII century – 1917)] : materials of the all-Russ. sci. and pract. conf. (Kazan, 25 April, 2006). Kazan, 2006. P. 6–24 (in Russ.).
2. Konopacki A. [Religious life of Tatars in the lands of the Grand Duchy of Lithuania in the XVI–XIX centuries]. Warsaw : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010 (in Pol.).
3. Liubaya A. A. [Tatar factor in relations between Eastern European countries in the late XV – the first third of the XVI century] : thesis of diss. PhD (hist.) : 07.00.03. Minsk, 2009 (in Belarus.).
4. Kołodziejczyk D. The Crimean Khanate and Poland-Lithuania international diplomacy on the European periphery (XV–XVIII centuries). A study of peace treaties followed by annotated documents. Leiden ; Boston : Brill, 2011.
5. Ilarienė I., Karalius L., Antanavičius D. (eds). Lithuanian Metrica. Book No. 7. 1506–1539. Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011 (in Engl., Russ., Lith., Old Belarus.).
6. Dubonis A. (ed.). Lithuanian Metrica. Book 15. Vilnius : Žara, 2002 (in Engl., Russ., Lith., Old Belarus.).
7. Anužytė L. (ed.). Lithuanian Metrica. Book 4. 1479–1491. Vilnius : Žara, 2004 (in Engl., Russ., Lith., Old Belarus.).
8. Baliulis A., Firkovičius R., Antanavičius D. (eds). Lithuanian Metrica. Book No. 8. 1499–1514. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995 (in Engl., Russ., Lith., Old Belarus.).
9. Myanzhynski B., Svyazhynski V. (eds). [The Metric of the Grand Duchy of Lithuania]. Book No. 28. [1522–1552. Books of records (in copy the end of XVI century)]. Minsk : Athenaeum, 2000 (in Belarus.).
10. Cherepnin L. V. (ed.). [Russian State Archive of the XVI century: attempt of reconstruction] : in 3 parts. Moscow : Institute of History of the USSR, 1978. Part 1 (in Russ.).
11. Cherepnin L. V. (ed.). [Russian State Archive of the XVI century: attempt of reconstruction] : in 3 parts. Moscow : Institute of History of the USSR, 1978. Part 3 (in Russ.).
12. Zaitsev I. V. [The problem of the muslim oath confirmation before the Christian power in Russia in the XVI–XIX centuries]. *Natsional'naya istoriya* [National history]. 2008. Vol. 12, No. 4. P. 3–9 (in Russ.).
13. Konev A. Y. [Shert' records and oaths of Siberian «foreigners» at the end of the XVI–XVII centuries]. *Vestnik arkheologii, antropol. i etnogr.* [Newsl. of archeol., anthropol. and ethnogr.]. 2005. No. 6. P. 172–177 (in Russ.).
14. Arapov D. Y. [The oath of Muslims in the Russian legislative acts and legal literature of the XIX century]. *Drevnee pravo* [Anc. Law]. 2002. No. 2 (10). P. 252–262 (in Russ.).
15. Arapov D. Y. [The Muslim Oath in the Russian Diplomatic Ceremony in the Middle Ages and the New Times]. In: *Reprezentatsiya vlasti v posol'skom tseremoniale i diplomaticheskii dialog v X – pervoi treti XVIII veka* [Representation of power in the ambassadorial ceremonial and diplomatic dialogue in the X – first third of the XVIII century]. Moscow, 2006. P. 13–14 (in Russ.).
16. [Legislative acts of the Russian state of the second half of the XVI – first half of the XVII century]. Leningrad : Nauka, 1987 (in Russ.).
17. [The conciliar code, 1649]. Moscow : Publishing house of Moscow University, 1961 (in Russ.).
18. Liubaya A. A. [Prince Ibrahim bin Timer of the Yushinsky's prince clan]. In: *ALBA RUSCIA: beloruskie zemli na perekrestke kul'tur i tsivilizatsii (X–XVI vv.)* [ALBA RUSCIA: Belarusian lands at the crossroads of cultures and civilizations (X–XVI centuries)]. Moscow, 2015. P. 153–184 (in Russ.).
19. Antanavičius D., Baliulis A. (eds). Lithuanian Metrica. Book No. 12. 1522–1529. Vilnius : Žara, 2001 (in Engl., Russ., Lith., Old Belarus.).
20. Morozov D. A. (compil.). Handlist of Arabic manuscripts and documents in Russian state archives of ancient acts. Moscow : Arkheograficheskii tsentr, 1996 (in Russ.).
21. Zaitsev I. V. From the history of translation of the Quran into Russian in the XVI–XVII centuries: the first translation of Surah «Purification of Faith» 1572. *Islam v sovremennom mire* [Islam in the modern world]. 2016. Vol. 12, No. 2. P. 81–92 (in Russ.).
22. [Searching cases of Fyodor Shaklovitov and his accomplices] : in 4 vols. Vol. 4. Saint Petersburg, 1893 (in Russ.).
23. Lukichev M. P. [New archival documents on the life and work of a XVII century translator S. F. Nizhinskii]. In: *Issledovaniya po istochnikovedeniyu istorii Rossii (do 1917 g.)* [Studies on the source study of the history of Russia (before 1917)] : collect. of articles. Moscow, 1997. P. 42–50. (in Russ.).
24. [Muslim writers of the VII–XX centuries] : a small dict. Warszawa : Verbinum, 2003 (in Pol.).
25. Wójcik Z. [Ignacy Domeyko: Lithuania, France, Chile]. Wrocław : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze ; Warszawa : Stowarzyszenie Wspólnota Polska, 1995 (in Pol.).
26. Bookshop Armoica. URL: <http://ksiegarnia-armoryka.pl/pl/searchquery/koran/1/full/5?url=koran> (date of access: 01.01.2017) (in Pol.).
27. Temchin S. Y. [Polish translation of the first Surah of the Quran from the manuscripts of the Lithuanian Tatars: preliminary textual assessment of the sources of the XVIII–XX centuries]. In: *Tafsir tatar Velikogo knyazhestva Litovskogo: teoriya i praktika issledovaniya* [Tafsir of the Tatars of the Grand Duchy of Lithuania: theory and practice of research]. Torun, 2015. P. 213–242 (in Russ.).
28. [Polish armorial of Kasper Niesiecki S. J. enlarged by additions of later authors, manuscripts, official proofs] : in 10 vols. Vol. 8. [R–S]. Lipsk : Wydawnictwo Jana N. Bobrowicza, 1841 (in Pol.).
29. [Polish armorial of Kasper Niesiecki S. J. enlarged by additions of later authors, manuscripts, official proofs] : in 10 vols. Vol. 10. [Z–Ż]. Lipsk : Wydawnictwo Jana N. Bobrowicza, 1845 (in Pol.).
30. Boranowski B. [The oldest Polish translations from oriental literature]. Łódź : Polonista, 1947 (in Pol.).

Артыкул настаніў у рэдакцыю 24.10.2017.
Received by editorial board 24.10.2017.

УДК 94-058.13(476)«18/19»+332.21-058.13(476)(091)«18/19»

МЕЩАНСКОЕ ДОМОВЛАДЕНИЕ И ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЕ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ (1860-е гг. – начало XX в.)

К. С. ТЕРЕШКОВА¹⁾

¹⁾Институт истории Национальной академии наук Беларуси, ул. Академическая, 1, 220072, г. Минск, Беларусь

На основе законодательных и делопроизводственных источников проанализированы особенности мещанского домовладения и землепользования на территории белорусско-литовских губерний в 1860-х гг. – начале XX в. Выявлена специфика правительственной политики в отношении домовладения и землевладения мещан, определен механизм регулирования имущественных прав представителей разных вероисповеданий. Охарактеризовано фактическое имущественное положение мещан. Установлена структура мещанской недвижимости и ее стоимости, отмечена тенденция к усилению роли недвижимости в качестве объекта налогообложения и источника поступления прибыли в бюджет. Изучены система арендного землепользования, законодательство и практика сдачи в аренду городских земельных участков во временное пользование мещан. Сделан вывод о том, что ограничения в распоряжении недвижимостью в городах и местечках были определены небольшим сроком землепользования, а также казенным правом собственности на земли с жилыми и хозяйственными постройками мещан.

Ключевые слова: мещане; домовладение; землепользование; аренда; земельная собственность; законодательство; модернизация общества; внутренняя политика; белорусско-литовские губернии; Российская империя.

МЯШЧАНСКАЕ ДОМАЎЛАДАННЕ І ЗЕМЛЕКАРЫСТАННЕ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ (1860-я гг. – пачатак XX ст.)

К. С. ЦЕРАШКОВА^{1*}

^{1*}Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, вул. Акадэмічная, 1, 220072, г. Мінск, Беларусь

На аснове заканадаўчых і справаводчых крыніц прааналізаваны асаблівасці мяшчанскага домаўладання і землекарыстання на тэрыторыі беларуска-літоўскіх губерняў у 1860-я гг. – пачатку XX ст. Выяўлена спецыфіка ўрадавай палітыкі ў адносінах да домаўладання і землеўладання мяшчан, акрэслены механізм рэгулявання маёмасных правоў прадстаўнікоў розных веравызнанняў. Ахарактарызувана фактычнае маёмаснае становішча мяшчан. Вызначаны структура мяшчанскай нерухомай маёмасці і яе кошты, падкрэслена тэндэнцыя ўзмацнення ролі нерухомай маёмасці ў якасці аб'екта падаткаў і крыніцы паступлення прыбыткаў у бюджэт. Вывучаны сістэма арэнднага землекарыстання, заканадаўства і практыка здачы гарадскіх зямельных надзелаў у часовае карыстанне мяшчан. Зроблена выснова аб тым, што абмежаванні ў распадарожжэнні нерухомай маёмасцю ў гарадах і мястэчках былі вызначаны невялікім тэрмінам землекарыстання, а таксама казённым правам уласнасці на землі з узведзенымі жылымі і гаспадарчымі пабудовамі мяшчан.

Ключавыя словы: мяшчане; домаўладанне; землекарыстанне; аренда; зямельная ўласнасць; заканадаўства; мадэрнізацыя грамадства; унутраная палітыка; беларуска-літоўскія губерні; Расійская імперыя.

Образец цитирования:

Церашкова К. С. Мяшчанскае домаўладанне і землекарыстанне на тэрыторыі Беларусі (1860-я гг. – пачатак XX ст.) // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. 2018. № 1. С. 59–64.

For citation:

Tserashkova K. S. House ownership and land use of «meshchanie» on the territory of Belarus (1860s – beginning of XX century). *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 59–64 (in Belarus.).

Автор:

Ксения Сергеевна Терешкова – кандидат исторических наук; научный сотрудник отдела историографии и методов исторического исследования.

Author:

Kseniya S. Tserashkova, PhD (history); researcher at the department of historiography and methods of historical research.
tereshkovaksenia@gmail.com

HOUSE OWNERSHIP AND LAND USE OF «MESHCHANIE» ON THE TERRITORY OF BELARUS (1860s – beginning of XX century)

K. S. TSERASHKOVA^a

^a*Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus, 1 Akademičnaja Street, Minsk 220072, Belarus*

On the basis of legislative and office administration sources peculiarities of meshchanie house ownership and use of land on the territory of Belarusian-Lithuanian provinces from 1860s until the beginning of the XX century are analyzed. Specificity of governmental policy regarding house ownership and land use of meshchanie are defined. Structure of meshchanie real estate and its price is found, trends for increase of real estate role as a tax object and budget revenue source is proved. System of rented land use is studied as well as legislation and practice of renting of urban land parts into temporary use by meshchanie. A conclusion is made that the limits in real estate use in cities and towns was defined by state law of property for the lands, where living and economic buildings of meshchanie were built, and a short term of land use.

Key words: meshchanie; house ownership; use of land; rent; census of land; legislation; modernization of society; internal policy; Belarusian-Lithuanian provinces; the Russian Empire.

Адносіны да нерухомай маёмасці ў Расійскай імперыі выступалі паказчыкам прававога статусу, фактычнага, сацыяльнага і эканамічнага становішча асобы, адлюстроўвалі ступень маёмаснай дыферэнцыяцыі і аказвалі ўплыў на гаспадарчыя заняткі насельніцтва.

Мяшчанскае домаўладанне і арэнднае землекарыстанне належаць да найменш распрацаваных праблем айчынай гістарыяграфіі. Асобныя звесткі, якія адносяцца да мяшчанскага домаўладання, прадстаўлены ў даследаваннях па сістэме землекарыстання ў гарадах. Працэсам фарміравання гарадоў у другой палове XIX – пачатку XX ст. прысвечана даследаванне Н. В. Вараксіна, у якім разглядаюцца сацыяльна-эканамічныя ўмовы, уплыў сістэмы зямельных адносін, прамысловасці і транспарту на развіццё гарадоў [1]. На аснове фактычнага матэрыялу ў працы «Формирование белорусских городов во второй половине XIX – начале XX вв.» выяўлены асаблівасці станаўлення мясцовых гарадоў у параўнанні з іншымі губернямі Расійскай імперыі. Адметныя рысы ў іх развіцці абумовіла ўрадавая палітыка ў дачыненні да беларуска-літоўскіх губерняў, своеасаблівая сацыяльная структура насельніцтва, спецыфіка сістэмы землекарыстання і існаванне чыншавага права, гаспадарчыя заняткі і ўплыў транспартнай інфраструктуры [2]. Палітыка Расійскай імперыі ў галіне горадаўтварэння і яе ўплыў на зямельныя адносіны прааналізаваны ў працы З. В. Шыбека [3].

Адсутнасць комплексных даследаванняў кампенсуецца наяўнасцю шырокага кола апублікаваных і архіўных гістарычных крыніц. Важную гру-

пу матэрыялаў для аналізу маёмаснага становішча мяшчан складаюць заканадаўчыя крыніцы – нарматыўныя дакументы, санкцыянаваныя расійскім урадам, якія мелі вышэйшую юрыдычную сілу ў межах Расійскай імперыі. Гэтыя матэрыялы дазваляюць прасачыць урадавую палітыку ў адносінах да мяшчан і яе асаблівасці ў беларуска-літоўскіх губернях. Прааналізаваныя заканадаўчыя крыніцы прадстаўлены ў апублікаваных зборніках дакументаў – «Полном собрании законов Российской империи» і «Своде законов Российской империи»¹.

Матэрыялы справаводства, асноўнай функцыяй якіх з’яўлялася абслугоўванне сістэм кіравання рознага ўзроўню, характарызуюцца дастатковай разнастайнасцю і неаднароднасцю. Для вывучэння сацыяльна-эканамічнага становішча мяшчан беларуска-літоўскіх губерняў былі выкарыстаны матэрыялы справаводства дзяржаўных устаноў, органаў гарадскога кіравання і самакіравання, мяшчанскага саслоўнага самакіравання. Комплекс неапублікаваных крыніц справаводства, якія раскрываюць пытанні мяшчанскага домаўладання і арэнднага землекарыстання, выяўлены ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (Ф. 611 «Пинская городская управа», Ф. 2523 «Полоцкая городская управа»), Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродне (Ф. 17 «Гродненская губерния по городским делам присутствие», Ф. 1574 «Лидское городское упрощенное общественное управление»)².

Мэтай гэтага даследавання з’яўляецца аналіз маёмаснага становішча мяшчан беларуска-літоўскіх губерняў у другой палове XIX – пачатку XX ст.

¹ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2 : в 55 т. Т. 39, отд. ние 1. СПб., 1867; Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3 : в 33 т. Т. 2. СПб., 1886; Свод законов Российской империи. Т. 9. Законы о состояниях. СПб., 1857; Свод законов Российской империи. Ч. 1. Свод законов гражданских. СПб., 1887; Свод законов Российской империи. Т. 5. Уставы о прямых налогах, о пошлинах и об акцизных сборах. СПб., 1893; Свод законов Российской империи. Т. 9. Законы о состояниях. СПб., 1899; Свод законов Российской империи. Т. 10, ч. 1. Свод законов гражданских. Петроград, 1914.

² Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 611. Воп. 2. Спр. 213; Ф. 2523. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 1–770 адв; Нац. гіст. арх. Беларусі ў г. Гродне. Ф. 17. Воп. 1. Спр. 169; Ф. 1574. Воп. 1. Спр. 6, 10, 11, 17, 18, 23–29, 31–33, 35–45, 50–55, 58, 72, 90, 94.

Для дасягнення пастаўленай мэты былі выкарыстаны як агульнанавуковыя (аналіз, сінтэз, аналогія, параўнанне, абагульненне), так і спецыяльныя гістарычныя метады (гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-тыпалагічны, гісторыка-сістэмны).

У адпаведнасці з імперскім заканадаўствам, мяшчане надзяляліся правам домаўладання і ўладання іншай нерухомай маёмасцю ў гарадах і сельскай мясцовасці. Грамадзянскія законы гэтай катэгорыі насельніцтва гарантаваліся поўная свабода карыстання і распаўсюджвання нерухомай маёмасцю, прычым мяшчане не маглі пазбаўляцца маёмасці без судовага рашэння. Валоданне нерухомай маёмасцю з'яўлялася адным з фактараў прыналежнасці да мяшчанскага грамадства, а мяшчане-домаўладальнікі надзяляліся больш шырокімі правамі ў саслоўным самакіраванні і гарадскім кіраванні¹.

Мадэрнізацыя падатковай сістэмы пры замене ў 1860-я гг. асноўнага мяшчанскага падатку – падушнай подаці – падаткам на нерухомую маёмасць сведчыла аб карэнных пераўтварэннях у сацыяльна-эканамічным развіцці Расійскай імперыі. Неабходна падкрэсліць, што падатак на нерухомасць быў пазбаўлены саслоўнага характару і распаўсюджваўся як на маёмасць у гарадах і мястэчках, што знаходзілася ў прыватнай уласнасці, так і на маёмасць, якая належала земствам, гарадам, духоўным ведамствам і была здадзена ў арэнднае карыстанне. Памер падатку вызначаўся асобна для кожнай губерні, раскладка ў межах губерні ажыццяўлялася па гарадах і мястэчках, а ў межах населеных пунктаў размяркоўвалася непасрэдна паміж уладальнікамі нерухомай маёмасці на аснове звестак аб яе колькасці, каштоўнасці і прыбытковасці².

Складаны характар насіла рэгуляванне маёмасных правоў мяшчан-яўрэяў. Прававымі актамі першай паловы XIX ст. яўрэям у мяжы аседласці надавалася права набыцця нерухомай маёмасці рознага характару за выключэннем дзевяці заходніх губерняў, у тым ліку беларуска-літоўскіх, у якіх яўрэі пазбаўляліся права набыцця ці прыняцця ў залог памешчыцкіх, сялянскіх ці казённых зямельных надзелаў³. Яўрэі мелі магчымасць выступаць у якасці арандатараў ці ўпраўляючых заводаў пры маёнтках, што не распаўсюджвала-

ся, аднак, на маёнткі цалкам і зямельныя надзелы⁴. У 1860-я гг. абмежаванні маёмасных правоў яўрэяў былі пацверджаны загадам ад 10 ліпеня 1864 г. «О воспреещении евреям приобретать от помещиков и крестьян земли в губерниях, подведомственных Виленскому и Киевскому генерал-губернаторам»⁵. У апошняя чвэрці XIX ст. адбывалася далейшае скарачэнне правоў дадзенай сацыяльнай катэгорыі, звязанае ў тым ліку з выхадам пастановы ад 3 мая 1882 г. «О приведении в действие временных правил о евреях», згодна з якімі прыпыняліся правы набыцця ці ажыццяўлення заставных і арэндных актаў на нерухомую маёмасць па-за гарадамі і мястэчкамі ў межах яўрэйскай аседласці⁶.

Такім чынам, у другой палове XIX ст. акрэслілася тэндэнцыя да ўзмацнення ролі нерухомай маёмасці ў якасці аб'екта падаткаў і крыніцы паступлення прыбыткаў у бюджэт. Для вызначэння памеру падаткаў Міністэрствам дзяржаўных маёмасцей праводзілася ацэнка аб'ектаў нерухомасці і іх валавай прыбытковасці на аснове шэрагу разнастайных паказчыкаў: даных аб месцазнаходжанні, выглядзе і прызначэнні памяшканняў, іх памеры і колькасці, стану будынкаў, матэрыялу пабудовы і г. д. У сваю чаргу, сярэдні валавы прыбытак за вылічэннем сярэдняй велічыні выдаткаў на ўтрыманне маёмасці вызначаў яе чыстую прыбытковасць [4, с. 72–76].

У беларуска-літоўскіх губернях сярод уладальнікаў гарадской прыватнай нерухомай маёмасці на працягу XIX – пачатку XX ст. мяшчане складалі большасць і займалі важнае месца сярод падаткаплацельшчыкаў. Структуру гарадскога домаўладання ў 1860-я гг. можна прасачыць на прыкладзе г. Полацка. У 1863 г. у другім квартале налічвалася 281 мяшчанскае домаўладанне (74,3 %), прычым 251 з іх (66,4 % агульнай колькасці) приходзілася на мяшчан-яўрэяў. Распаўсюджанай практыкай і адным са спосабаў заробку для мяшчан з'яўлялася здача ў арэнду дамоў ці асобных пакояў⁷ [5, дадат. 3, табл. 3–1]. Арэндныя адносіны рэгуляваліся на аснове грамадзянскіх законаў, пры гэтым нерухомая прыватная маёмасць не магла быць аддадзена ў арэнду больш чым на 12 гадоў⁸. У цэлым большасць мяшчанскіх домаўладанняў належала аднаму домаўладальніку, разам з тым сустракаліся ўладанні ў сумеснай уласнасці мяшчан (пераважна – сямейнай). Па стане на 1888 г.

¹ Свод законов Российской империи. Т. 9. Законы о состояниях. СПб., 1857. Ст. 523; Свод законов Российской империи. Т. 9. Законы о состояниях. Петроград, 1914. Ст. 515, 560, 1387.

² Свод законов Российской империи. Т. 5. Уставы о прямых налогах, о пошлинах и об акцизных сборах. СПб., 1893. Ст. 32–33, 35.

³ Свод законов Российской империи. Т. 9. Законы о состояниях. СПб., 1899. Ст. 780, 784.

⁴ Там жа.

⁵ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2 : в 55 т. Т. 39, отд.-ние 1. СПб., 1867. № 41 039.

⁶ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3 : в 33 т. Т. 2. СПб., 1886. № 834.

⁷ Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 2523. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 1–770 адв.

⁸ Свод законов Российской империи. Ч. 1. Свод законов гражданских. СПб., 1887. Ст. 1692.

нерухомая маёмасць па г. Слоніме была ацэнена ў 751 077 руб., з якіх на домаўладанні яўрэяў – мяшчан і купцоў – прыходзілася 559 166 руб. (74,4 %), на мяшчан-хрысціян – 85 748 руб. (11,4 %), дваран-хрысціян – 71 216 руб. (9,5 %), дваран-магаметан – 34 947 руб. (4,7 %)¹.

Падатку на нерухомую маёмасць, у тым ліку з уладальнікаў гарадскіх зямельных надзелаў, як ужо адзначалася вышэй, надавалася вялікае значэнне як крыніцы паступленняў у гарадскія бюджэты. Па стане на 1895 г. у Слоніме для яго выплаты гарадскому насельніцтву было вызначана падатку 5038 руб. і ацэначнага збору 2841,96 руб. з адпаведным размеркаваннем па саслоўях і веравызнаннях: на дваран-хрысціян падатку – 444,62 руб., збору – 269,46 руб.; на дваран-магаметан падатку – 219,97 руб., збору – 132,22 руб.; на мяшчан-хрысціян падатку – 538,34 руб., збору – 324,46 руб.; яўрэям падатку – 3835,7, збору – 2115,82 руб.² У 1896 г. у Слоніме з гарадскога насельніцтва было атрымана 4201 руб. падатку і ацэначнага збору – 4532,3 руб. У г. Пінску за снежань 1913 г. у складзе гарадскіх збораў з нерухомай маёмасці ў гарадскую казну паступіла 4870 руб.³

Пераважная большасць мяшчанскіх домаўладанняў да пачатку XX ст. не мелі высокага кошту. Па стане на 1914 г. па г. Лідзе налічвалася не менш за 981 мяшчанскае домаўладанне агульным коштам 904 615 руб., з якіх 174 (17,7 %) мелі кошт да 200 руб., 387 (39,5 %) – ад 200 да 500 руб., 185 (18,9 %) – ад 500 да 1000 руб., 207 (21,1 %) – ад 1000 да 5000 руб., 20 (2 %) – ад 5000 да 10 000 руб., 8 (0,8 %) – звыш 10 000 руб.⁴ [5, дадатак 3, табл. 3-3]. Такім чынам, разам з дробнымі мяшчанскімі ўладаннямі сустракаліся і даволі значныя па кошце. Так, ва ўласнасці нашчадкаў Янкеля Папірмейсцера ў г. Лідзе знаходзіўся каменны двухпавярховы дом, два аднапавярховыя драўляныя дамы, тры драўляныя сараі, пілаварны завод, каменны склад машын, лесапільны завод, каменная крама і пляц зямлі агульным коштам у 35 тыс. руб. Ва ўласнасці Мейлаха Пупко знаходзіўся каменны дом з крамай, тры драўляныя дамы, пілаварны завод, гаспадарчыя пабудовы, плац зямлі агульным коштам 31 000 руб.⁵

У паступленні ў казну ад нерухомай маёмасці ўваходзілі таксама прыбыткі з гарадскіх зямель, якія здаваліся ў часовае арэнднае карыстанне. Надзелы гарадской зямлі перадаваліся ў арэнднае карыстанне мяшчанам пераважна шляхам канкурэнтнага адбору найбольш высокіх прапаноў арэнд-

най платы на спецыяльных таргах. Нягледзячы на тое, што ўмовы арэнднага карыстання зямлёй загадзя вызначаліся кандыцыямі на кожны канкрэтны надзел зямлі, яны ўключалі агульныя патрабаванні да арандатара: своечасова ажыццяўляць арэндную плату, апрацоўваць зямлю і ўносіць угнаенні ва ўстаноўленым памеры, аплачваць усе належныя пошліны, пры неабходнасці перадаваць надзел іншым асобам толькі з дазволу гарадскога ўпраўлення і інш. Пасля аб'яўлення кандыцый адпаведны надзел гарадской зямлі выстаўляўся на адкрытыя публічныя таргі.

У канцы XIX – пачатку XX ст. Лідскім грамадскім кіраваннем было праведзена не менш за 40 публічных таргоў, у выніку якіх мяшчане атрымалі ў карыстанне надзелы гарадской зямлі розных памераў на тэрмін ад 6 да 12 гадоў. Пасля правядзення таргоў з арандатарам падпісваўся кантракт, у якім дубліраваліся патрабаванні да арэнднага карыстання надзелам, акрэсленыя ў кандыцыях, і пазначалася арэндная плата, аб'яўленая на публічных таргах. У выпадку неабходнасці ў кандыцыі і кантракт маглі быць унесены больш дакладна вызначаныя патрабаванні да арандатараў⁶. Напрыклад, надзел гарадской зямлі Пагулянка, які быў размешчаны па правы бок ад Віленскага паштовага тракта з г. Ліды ў г. Вільна на адлегласці трох вёрст памерам 80 дзесяцін з гаспадарчымі пабудовамі перадаваўся ў 1896 г. у 12-гадовае арэнднае карыстанне на ўмовах адвядзення дзвюх дзесяцін пад сядзібу і вядзення чатырохпольнай сістэмы. Пры гэтым арандатар на працягу першых двух гадоў павінен быў пабудаваць на зямлі, адвядзенай пад сядзібу, амбар даўжынёй і шырынёй па 9 аршынаў, хлёў даўжынёй 12 аршынаў, шырынёй 9 аршын і вышынёй 4 аршыны з сасновага дрэва і пакрытых гонтай. Гэтыя пабудовы, а таксама драўляны дом і хлёў, якія ўжо меліся на арэнднай зямлі, неабходна было застрахаваць на імя гарадскога ўпраўлення на кошт не менш 1200 руб. У кандыцыях было адзначана таксама, што на працягу першага года арандатар абавязваўся абзавесціся садамі з фруктовымі дрэвамі плошчай каля 1/3 дзесяціны⁷.

У канцы XIX ст. у сувязі з актывізацыяй прамысловай дзейнасці мяшчан значна пашырылася практыка арэнды мяшчанамі прамысловых прадпрыемстваў. Пры гэтым у кантракце на іх арэнду маглі асобна прапісвацца патрабаванні да карыстання зямельным надзелам, на якім размяшчалася прадпрыемства. У 1895 г. Лідскім гарадскім

¹Нац. гіст. арх. Беларусі ў г. Гродне. Ф. 17. Воп. 1. Спр. 169. Арк. 3–3 адв.

²Там жа.

³Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 611. Воп. 2. Спр. 213. Арк. 583.

⁴Нац. гіст. арх. Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1574. Воп. 1. Спр. 90, 94.

⁵Нац. гіст. арх. Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1574. Воп. 1. Спр. 90. Арк. 12 адв.–14.

⁶Нац. гіст. арх. Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1574. Воп. 1. Спр. 6, 10, 11, 17, 18, 23–29, 31–33, 35–45, 50–55, 58, 72.

⁷Нац. гіст. арх. Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1574. Воп. 1. Спр. 27.

спрошчаным кіраваннем быў заключаны кантракт з мешчанінам Мардухом Лэйбавічам Алькеніцкім на перадачу ў трохгадовае арэнднае карыстанне на тэрмін з 1896 па 1899 г. прадпрыемства па вытворчасці цэгля ва ўрочышчы Лайкоўшчы. Завод з усімі пабудовамі і прыстасаваннямі пераходзіў у арэнднае карыстанне разам з надзелямі зямлі для вядзення гаспадаркі і промыслаў. Гэты цагельны завод быў перададзены мешчаніну Мардуху Алькеніцкаму ў далейшае арэнднае карыстанне на тэрмін з 1899 па 1905 г. Разам з тым у кантракце было пазначана, што зямельны надзел пры заводзе забаранялася выкарыстоўваць для здабычы гліны¹.

Надзел гарадской зямлі «Зарэчча» памерам 10 дзесяцін 1460 сажняў знаходзіўся ў 12-гадовым утрыманні лідскага мешчаніна Восіпа Каятанава Высоцкага за арэндную плату 31,8 руб на год. За гэты тэрмін былі ўзведзены сядзібныя пабудовы, а таксама выкарыстаны значныя сродкі на апрацоўку і паляпшэнне глебы, у сувязі з чым арандатар неаднаразова падаваў прашэнні пакінуць за ім гэты надзел у далейшае карыстанне. Пастановай лідскага спрошчанага кіравання ад 30 лістапада 1906 г. надзел Зарэчча быў перададзены мешчаніну Восіпу Высоцкаму на 12-гадовы тэрмін арэнды, які пачынаўся з 1 красавіка 1909 г., за арэндную плату 35 руб. на год. Гарадскія ўлады, зацікаўленыя ў атрыманні найвышэйшых прыбыткаў з кожнага канкрэтнага надзела гарадской зямлі, не спяшаліся разглядаць такія заявы ад мяшчан, і большасць з іх адхіляліся як датэрміновыя².

Згодна з кантрактам ад 30 кастрычніка 1883 г. у 24-гадовым арэндным карыстанні мешчаніна Антона Шыбайлы знаходзіўся надзел гарадской зямлі «Лідская плябанія». Пастановай сходу ўпаўнаважаных г. Ліды ад 29 красавіка 1909 г. надзелы гарадской зямлі памерам у 7 дзесяцін 621 сажняў за арэндную плату 30 руб. на год былі перададзены ў шасцігадовае карыстанне мешчаніну Антону Шыбайлу. Разам з тым, паводле прапановы віленскага губернатара аб здачы арэнды на больш прыбытковых умовах, а таксама магчымасці павышэння арэнднай платы нават да 60 руб. на год, лідскае гарадское кіраванне, скарыстаўшыся правам пераглядаць свае ранейшыя пастановы, выставіла на таргі 22 сакавіка 1911 г. гэты зямельны надзел. У выніку ён застаўся за Антонам Шыбайлам, які прапанаваў за яго найвышэйшую плату ў 33 руб.³

Пры ўзнікненні патрэбы гарадскога кіравання ў пэўным надзеле ці яго частцы мешчанін павінен быў да канца арэнднага тэрміну саступіць гэты надзел гораду, у іншым выпадку зямля забіралася

горадам без вяртання арандатару залогу. З гарадскога надзела «Лідская плябанія», памерам да 7 дзесяцін 688 сажняў перададзенага ў 12-гадовае арэнднае карыстанне на тэрмін з 1897 па 1909 г. мяшчанам Зэльману Шмуйлавічу Беркавічу і Ізраэлю Арыелевічу Каменскаму за арэндную плату 31,6 руб., пад лінію чыгункі была адрэзана паласа даўжынёй 55 сажняў і шырынёй 20 сажняў. У акце мясцовага агляду 1908 г. упаўнаважаных г. Ліды на Віленскай заставе падчас праверкі зямлі ўдзельнікаў кантракта ад 30 кастрычніка 1883 г. адзначана, што ў Елі Мардуховіча Каплана з надзелу зямлі памерам 7 дзесяцін 1221 сажняў пад пабудову Мікалаеўскай чыгункі адышоў 621 сажань, адзін з арэндных надзелаў Антона Шыбайлы, размешчаны паблізу чыгункі, быў адведзены пад пабудову казарм для Лідскага палка. У данясенні ад 23 верасня 1910 г. лідскаму старасту адзначана, што частка зямлі, якая знаходзіцца ў арэндзе двараніна Уладзіслава Гераніма Селятыцкага і мешчаніна Уладзіслава Запасніка памерам каля 3 дзесяцін 800 сажняў, адышла пад пабудову казарм для Лідскага палка⁴.

Мяшчане атрымлівалі зямельны надзел для вядзення гаспадаркі пераважна ў 6-ці 12-гадовае арэнднае карыстанне. Як правіла, пасля заканчэння тэрміну арэнды шляхам падачы прашэння ці ўдзелу ў новых таргах мяшчане імкнуліся пакінуць за сабой надзел на новы тэрмін. Асабліва гэта датычылася тых зямель, на якіх за арэндны тэрмін былі ўзведзены жылыя і гаспадарчыя пабудовы, а таксама больш буйных памераў надзелаў з прыдатнай для вядзення гаспадаркі глебай. Няпэўнасць становіцца арандатарам, якая была абумоўлена самімі ўмовамі карыстання надзелямі, у прыватнасці неабходнасцю неадкладна перадаваць зямлю гораду па патрабаванні гарадскога кіравання да заканчэння тэрміну арэнды, а таксама выдаткамі значных сродкаў на добраўпарадкаванне надзелу, вымушала мяшчан яшчэ за некалькі гадоў да заканчэння тэрміну арэнды падаваць прашэнні на далейшае карыстанне ім.

Адным з ключавых элементаў характарыстыкі грамадства Расійскай імперыі з'яўляліся зямельныя адносіны, трансфармацыя якіх адлюстроўвала асноўныя кірункі развіцця грамадства. Абмежаванні ў распараджэнні нерухомай маёмасцю ў гарадах і мястэчках былі дэтэрмінаваны казённым правам уласнасці на зямлі, на якіх былі ўзведзены жылыя і гаспадарчыя пабудовы мяшчан. Пры гэтым на гарадскія зямлі не распаўсюджваўся прынцып даўніны, а самі зямельныя надзелы не маглі пераходзіць у грамадскую ці прыватную

¹Нац. гіст. арх. Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1574. Воп. 1. Спр. 24.

²Нац. гіст. арх. Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1574. Воп. 1. Спр. 23. Арк. 3–10 адв.

³Нац. гіст. арх. Беларусі ў г. Гродне. Ф. 1574. Воп. 1. Спр. 29.

⁴Там жа.

ўласнасць¹. Права карыстання гарадскімі землямі належала гараджанам і ажыццяўлялася гарадскімі ўладамі, якія здавалі зямельныя надзелы ў арэнднае карыстанне на аснове правілаў, вызначаных Статутам аб гарадской гаспадарцы².

Падатку на нерухомую маёмасць, у тым ліку з уладальнікаў гарадскіх зямельных надзелаў, надавалася асаблівае значэнне з пункта гледжання паступленняў у гарадскія бюджэты. На тэрыторыі беларуска-літоўскіх губерняў мяшчане на працягу XIX – пачатку XX ст. складалі большасць сярод уладальнікаў гарадской прыватнай нерухомай маёмасці і займалі важнае месца сярод

падаткаплацельшчыкаў. Да пачатку XX ст. пераважная частка мяшчанскіх домаўладанняў мела невялікі кошт. У паступленні ў казну ад нерухомай маёмасці ўваходзілі таксама прыбыткі з гарадскіх зямель, якія здаваліся ў часовае арэнднае карыстанне. Надзелы гарадской зямлі перадаваліся ў арэнднае карыстанне мяшчанам пераважна шляхам канкурэнтнага адбору найбольш высокіх прапаноў арэнднай платы на спецыяльных таргах. Умовы ўтрымання надзелаў, а таксама неабходнасць выдаткоўваць значныя сродкі на іх добраўпарадкаванне, абумовілі няпэўнасць маёмнага становішча ўладальнікаў нерухомай маёмасці.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Вараксин Н. В. Система землепользования в городах Белоруссии и ее влияние на их развитие во второй половине XIX – начале XX в. // Материалы IX конференции молодых ученых. Общественные науки / под общ. ред. Т. С. Горбунова. Минск, 1965. Вып. 2 : Вопросы истории. С. 159–168.
2. Вараксин Н. В. Формирование белорусских городов во второй половине XIX – начале XX вв. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Минск, 1966.
3. Шыбека З. В. Гарады Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX стагоддзяў). Мінск : ЭўроФорум, 1997.
4. Придвизжин С. В. Исторический опыт управления городской недвижимостью в России // Чиновник. 2005. № 5. С. 72–76.
5. Церашкова К. С. Мяшчане ў сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі (1861–1914 гг.) : дыс. ... канд. гіст. навук : 07.00.02. Мінск, 2016.

References

1. Varaksin N. V. [Land use system in Belarussian cities and its influence on their development in the second half of XIX century and beginning of the XX century]. In: *Materialy IX konferentsii molodykh uchenykh. Obshchestvennye nauki* [Materials of IX conference of young scientists. Social sciences]. Minsk, 1965. Issue 2 : [Questions of history]. P. 159–168 (in Russ.).
2. Varaksin N. V. [Formation of Belarusian cities in the second half of XIX century and beginning of the XX century] : diss. abstr. ... PhD (hist.) : 07.00.02. Minsk, 1966 (in Russ.).
3. Shybeka Z. V. [Cities of Belarus (1860s to beginning of XX century)]. Minsk : EuroForum, 1997 (in Belarus.).
4. Pridvizhkin S. V. [Historic experience of urban real estate management in Russia]. *Chinovnik* [State Employee]. 2005. No. 5. P. 72–76 (in Russ.).
5. Tserashkova K. S. [The «meshchanie» in the context of social and economic development of Belarus (1861–1914)] : thesis of diss. ... PhD (hist.) : 07.00.02. Minsk, 2016 (in Belarus.).

Артыкул паступіў у рэдкалегію 05.12.2017.
Received by editorial board 05.12.2017.

¹Свод законов Российской империи. Т. 10, ч. 1. Свод законов гражданских. Петроград, 1914. Ст. 515, 560, 1387.

²Свод законов Российской империи. Т. 9. Законы о состояниях. СПб., 1857. Ст. 523.

ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ

УСЕАГУЛЬНАЯ ГІСТОРЫЯ

WORLD HISTORY

УДК 94(363.2)+811.111'01+821.111

ПАРАДИГМА ПОВЕДЕНИЯ В ДРЕВНЕАНГЛИЙСКИХ ДИСКУРСАХ «ОТЦОВСКИЕ НАСТАВЛЕНИЯ» И «СУДЬБЫ ЛЮДСКИЕ»

И. О. ЕВТУХОВ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Анализируются два древнеанглийских дискурса: «Отцовские наставления» и «Судьбы людские», которые были записаны не позже X в. Доказывается, что парадигма поведения, отраженная в них, во-первых, является единой, во-вторых, ориентируется на предоставление человеку свободы выбора, ответственность за последствия при этом возлагается на того, кто сделал выбор. Утверждается, что выход за рамки признанной обществом парадигмы поведения мог привести к удалению нарушителя из общества, констатируется, что примеры таких изгнаний содержат англосаксонские хартии X в.

Ключевые слова: парадигма поведения; древнеанглийский дискурс; «Отцовские наставления»; «Судьбы людские»; англосаксонские хартии.

ПАРАДЫГМА ПАВОДЗІН У СТАРАЖЫТНААНГЛІЙСКИХ ДЫСКУРСАХ «БАЦЬКАВЫ НАСТАЎЛЕННІ» І «ЛЁСЫ ЛЮДСКІЯ»

І. А. ЕЎТУХОЎ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Аналізуюцца два старажытнаанглійскія дыскурсы: «Бацькавы настаўленні» і «Лёсы людскія», якія былі запісаны не пазней за X ст. Даказваецца, што парадыгма паводзін, адлюстраваная ў іх, па-першае, з'яўляецца адзінай, па-другое,

Образец цитирования:

Евтухов И. О. Парадигма поведения в древнеанглийских дискурсах «Отцовские наставления» и «Судьбы людские» // Журн. Белорус. гос. ун-та. История. 2018. № 1. С. 65–69.

For citation:

Yeutukhou I. O. The behavioral paradigm in Old English discourses «Precepts» and «Fates/Fortunes of Men». J. Belarus. State Univ. Hist. 2018. No. 1. P. 65–69 (in Russ.).

Автор:

Игорь Орестович Евтухов – доктор исторических наук, профессор; профессор кафедры древнего мира и средних веков исторического факультета.

Author:

Ihar O. Yeutukhou, doctor of science (history), full professor; professor at the department of Ancient and Middle history, faculty of history.
ewtuhov@tut.by

арыентуецца на прадастаўленне чалавеку свабоды выбару, адказнасць за наступствы пры гэтым ускладаецца на таго, хто зрабіў выбар. Сцвярджаецца, што выхад за рамкі прызнанай грамадствам парадыгмы паводзін мог прывесці да выгнання парушальніка з грамадства. Канстатуецца, што прыклады такіх выгнанняў утрымліваюць англасаксонскія харты X ст.

Ключавыя словы: парадыгма паводзін; старажытнаанглійскі дыскурс; «Бацькавы настаўленні»; «Лёсы людскія»; англасаксонскія харты.

THE BEHAVIORAL PARADIGM IN OLD ENGLISH DISCOURSES «PRECEPTS» AND «FATES/FORTUNES OF MEN»

I. O. YEUTUKHOV^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article analyzes two Old English discourses: «Precepts» and «Fates/Fortunes of Men», which had been written before the end of the X century. The author proves, that the behavior paradigm, reflected them, firstly, is unified, secondly, is focused on the provision of individual freedom of choice. Responsibility for the consequences rests with one, who had made the choice. Exit beyond the recognized society paradigm of behavior could lead to the remove of the offender from society. Examples of such exiles contain Anglo-Saxon charters of the X century.

Key words: behavioral paradigm; Old English discourse; «Precepts»; «Fates/Fortunes of Men»; Anglo-Saxon charters.

Англасаксонское общество, существовавшее на территории острова Великобритания в Средние века, как и прочие социумы, удерживало своих членов в рамках определенной поведенческой парадигмы, основные требования которой транслировались по нескольким информационным каналам, в их числе были дидактические дискурсы «Отцовские наставления» (*Precepts*) и «Судьбы людские» (*Fates/Fortunes of Men*). Эти тексты сохранились в составе «Эксетерской книги» (*Exeter Book*, folio 80a–81a, 87r–88r), что позволяет датировать запись произведений по крайней мере X в. Дискурсы были опубликованы в третьем томе «Англасаксонских поэтических произведений» [1]. На русский язык оба текста не переводились, а содержащаяся в них парадигма поведения в историографии не рассматривалась.

По мнению издателей, текст «Отцовских наставлений» [1, р. 140–143] слабо связан с библейскими заповедями, присутствует только одна прямая параллель с законом Моисеевым [1, р. XLII]. Элайн Хансен в специально посвященной анализу «Отцовских наставлений» статье убедительно показала связь произведения со скандинавско-германской традицией [2]. Николасу Хоуву указание на итоговое достижение мудрости (а значит, и старости) «⁶²приучай себя в мудрости»¹ [1, р. 140–143] позволило предположить, что порядок расположения советов соотносится с тремя периодами человеческой жизни: юность, зрелость и старость [3, р. 145]. Сандра МакЭнтри связывает этот текст с англасак-

сонской монастырской литературой, рассматривая его как наставление послушнику [4]. Дискурс неоднократно переводился на современный английский язык как стихами [5], так и прозой [6, р. 48–53].

Текст «Отцовских наставлений» открывается введением: «⁰¹Так мудрый отец свободнорожденного сына поучал ⁰²духом мудрый человек, человек добродетелями старый ⁰³словами разумными, чтобы он хорошо развивался» [1, р. 140–143]. Последние строки произведения указывают на заверченный характер текста: «⁹³... Так ты, мой сын, ⁹⁴запомни разумные отца уроки, и ты всегда от грехов сохранишься» [1, р. 140–143]. Каждое из десяти поучений имеет небольшое вступление, содержащее указание на порядковый номер поучения. Формула нумерации, начиная с третьего номера, однотипна: «В третий (четвертый, пятый... десятый) раз». Далее следует указание на участников и предмет беседы: кто, кому и как сказал. Каждая из этих позиций представлена десятью вариантами, некоторые из которых совпадают.

Первая позиция (кто) представлена следующими вариантами: *frod fæder* (разумный/мудрый отец); *fæder* и, отдельно, *frod*; *þoncsnottor guma* (мыслью мудрый человек); *fæder*; *fæder*; *swæs* (собственный); *fæder*, *frod guma*; *eald fæder* (старый отец); *gomola eald iðwita* (древний старый мудрец); *eald*. Из общего ряда немного выпадает слово *swæs*. Однако его появление легко объясняется техническими требованиями аллитерационного стиха: ⁴³*Siextan siþe swæs eft ongon*. Общие характеристики говоря-

¹ Здесь и далее перевод наш. – И. Е.

щего вырисовываются из текста вполне очевидно: старый мудрый отец.

Вторую позицию (кому) представляют варианты: *freobearn* (свободнорожденный сын); *sunu* (сын); *bearn* (свободнорожденный); *modleofne maga* (любимый сын); *bearn*; *bearn*; *sunu*; *mago*; *eafora* (наследник); *eafora*. Интерес в данном случае представляет композит *freobearn*, буквальный перевод которого звучит как «свободнорожденный» (*freo* + *bearn*). Вместе с тем в X в. с этим словом также связывается значение «благородный»: *Liberi, freobearn, vel æðelborene cild* (благороднорожденный ребенок) [7, p. 173].

Третья позиция (как) выражается действиями отца: *lærde* (поучал); *gegrette* (обратился); *lærde*; *lærde*; *ongon ... læran* (начал ... поучать); *ongon ... læran*; *lærde*; *ongon ... monian* (начал ... советовать); *sægde* (сказал); *ongon ... læran*. Появление слова *monian*, имеющего несколько иную семантику по сравнению со словом *læran*, может также, как и в первой позиции (кто), быть связано с требованиями аллитерации: ⁶⁰*his mago monian mildum wordum*.

Что касается интерпретации сюжетной линии, то предварительно можно остановиться на следующем варианте: поучение престарелого отца своему юному сыну, не содержащее акцента на социальный статус последнего. Указанная выше вариативность семантики слова *freobearn* в X в. позволяет уточнить социальный статус адресата поучения. Речь, возможно, идет о благородном юноше. Косвенным свидетельством этого предположения служит отсутствие в поучениях каких-либо намеков на трудовую деятельность адресата (например, крестьянин, рыбак, ремесленник, купец и т. д.).

Предложенная дискурсом сюжетная линия представляет собой слушателя, играющего исключительно пассивную роль (не произносит ни одной реплики). Его проводят через несколько кругов стратификации англосаксонского социума, при этом он получает инструкции по желательной парадигме поведения в каждом из них.

Первый круг (строки 9–20) – это семья и ближайшие родственники, которые выступают в роли учителей, а также друг адресата (*freonde þinum*).

Второй круг (строки 23–31) – друзья, которые, как оказывается, могут давать как хорошие, так и плохие советы, а значит доверять следует силе (*rice*). Присутствует и близкий друг юноши (*sundorwine*¹).

Третий круг (строки 34–51) выводит на еще более широкий круг общения, который содержит объекты (сотрапезников и женщин), к которым следует относиться с настороженностью и избегать крайностей. Завершает эту группу рассуждений

призыв различать то, что является хорошим, и то, что является плохим (*hwæt sy god oþþe yfel*).

Четвертый круг (строки 54–72) показывает признаки мудрости, в дальнейшем эта мудрость приобретает христианскую окраску.

Пятый круг (строки 78–93) вновь обращается к модели поведения в обыденной жизни: «⁹⁰Не будь ты никогда слишком склонным к обвинению, ни слишком двуречным, ⁹¹ни ты в душе не считай человека слишком презренным, ⁹²но будь приятным и любезным в мыслях» [1, p. 140–143].

Дискурс «Судьбы людей», известный широкому кругу читателей в прозаическом переводе Томаса Алана Шиппи [6, p. 58–63], состоит из 98 строк. Место создания можно определить как удаленное от побережья, опираясь на заявление о том, что изгнанник должен «²⁹топтать росистую тропу среди народов недружественных» [1, p. 154–156].

Автор «Судеб людей» скорее всего был связан с судом, на что указывает подробное описание казни преступника: «³³Кто-то должен закончить жизнь на высокой виселице. ³⁴Мертвый он должен висеть, пока дом его души – ³⁵его кровавое тело – разрушается и разлагается. ³⁶Его глаза должны быть выклеваны грабителями-воронами, ³⁷цвета ивы нарушителем, когда бездушный он лежит ³⁷и беспомощный сражаться своими руками в защиту ³⁸против мрачного вора. Прошла его жизнь» [1, p. 154–156]. Учитывая подробные описания профессий советника, арфиста, ловчего и ювелира, можно предположить, что автор был приближенным конунга или знатного англосакса.

Текст открывается лирическим введением: «¹Очень часто так происходит, по Божию могуществу, ²что муж и жена в мире приносят ³отпрыска с родами и ярко одевают, ⁴направляют и учат его до того, как время приходит. ⁵Наступают определенные годы, когда эти молодые чресла ⁶крепкие, чресла растущие есть ⁷несут, когда и ходят отец и мать, ⁸дают и одевают. Бог один знает, ⁹что ему, растущему, годы приносят» [1, p. 154].

С «Отцовскими наставлениями» «Судьбы людей» сближают действия родителей, направленные на воспитание ребенка. Основанием для такого предположения является полустрока 4а. В кодексе она записана как *tennaþ ond tætaþ* [1, p. 154]. После того, как не удалось подобрать удовлетворительную интерпретацию, в названную полустроку было внесено исправление: *temiaþ ond tæcaþ* (направляют и учат). Очередное подтверждение правильности сделанного шага содержит посвященная этой теме статья Мишеля Дрота [8].

Несмотря на то что содержание обучения не раскрывается, можно предположить, что оно на-

¹ *Sundorwine* – уникальное слово, оно нигде больше не встречается. Словарь Босворта – Толлера допускает для него два значения: *a special friend, an intimate friend* (An Anglo-Saxon Dictionary, based on the manuscript collections of the late Joseph Bosworth / ed. and enlarged T. N. Toller. Oxford : OUP, 1898).

ходится в тематическом поле, предложенном «Отцовскими наставлениями».

Вслед за введением следует часть, которую можно условно назвать «Судьбы», она охватывает строки 10–66. Далее находится каталог «Знания и умения», занимающий 67–96 строки, и призыв, обращенный к слушателям: «⁹⁷За благодать предоставленную давайте дадим Ему благодарность, ⁹⁸за Его множество милостей к людям земли» [1, p. 154–156].

По ряду позиций указанный вариант деления произведения на смысловые части отличается от принятого ныне в англосаксонистике: Введение (1–9), Каталог № 1 (10–57), Каталог № 2 (58–92), Заключение (93–98) [9, p. 126], предложенного профессором английской филологии Политехнического университета Венгрии Карен Свенсон в статье «Соответствующая смерть в “судьбах людских”» [9, p. 126].

Независимо от выбранного варианта структура указывает на продуманный, целостный и законченный характер произведения, автор которого имеет собственный взгляд на место человека в мире и обществе.

Первая часть дискурса под условным названием «Судьбы» приводит следующие варианты завершения человеком жизненного пути: ранняя смерть, причиненная волком; смерть от голода, шторма, копья; жизнь слепого, раненного; падение с дерева; жизнь изгнанника; казнь на виселице; гибель на пиру от меча; смерть от злоупотребления алкогольными напитками. Однако завершение пессимистическим не выглядит, поскольку все неприятности можно преодолеть с помощью Бога.

Особого внимания заслуживает открывающее первую часть дискурса описание смерти от волка: «¹²...Волк должен сожрать его, ¹³седой обитатель вереска. С сердцем, больным от горя, ¹⁴его мать будет рыдать над ним, но человек не может изменить этого» [1, p. 154–156]. Как подчеркивает Линди Брайди, использованный древнеанглийский глагол *etan* (есть, поедать) не позволяет сделать заключение о том, что именно волк убил юношу. Возможно, речь идет о воине, павшем в бою [10, p. 329]. Образ волка – обитателя вересковой пустоши, – идущего вслед за отрядом в ожидании добычи, достаточно распространен в древнеанглийской героической поэзии [11].

В выводе к первой части утверждается, что Бог распределяет судьбы и наделяет людей различными силами. В то же время нельзя сказать, что парадигма поведения англосакса предопределена раз и навсегда.

Автор дискурса склоняется к признанию за человеком свободы выбора, что видно из второй части каталога «Знания и умения», который начина-

ется с указания на внешние по отношению к людям факторы: фортуна, неудача в жизни, радость в юности. Далее следуют внутренние факторы: доблесть в войне, умения и знания.

В зависимости от сочетания указанных факторов человек может избежать негативных вариантов продвижения по жизненному пути, описанных в первой части дискурса, и утвердиться в рамках позитивной парадигмы. Автор останавливается на следующих вариантах: советник, ювелир, исполнитель на арфе, сокольничий.

Для того чтобы опора на внутренние силы в полной мере раскрыла потенциал, необходимо достижение значимого уровня в той или иной нужной глафорду профессии. Причем именно глафорд определяет степень значимости и нужности каждого представителя своего окружения. Заключительная строфа элегии «Деор» [1, p. 178–179] показывает, что удержаться на достигнутом уровне удастся далеко не всегда: «³⁵Вот я о себе самом сказать желаю, ³⁶что я раньше был Хеоденинга скоп. ³⁷Господин дорожого мне было Деор имя. ³⁸Много я зим служил хорошо ³⁹благородному глафорду, пока Хеоренд, ныне ⁴⁰искусный в пении человек, землю не получил, ⁴¹которой меня эрлов защитник ранее одарил» [1, p. 179].

Таким образом, парадигма поведения, отраженная в рассмотренных дискурсах, во-первых, является единой, а во-вторых, ориентируется на предоставление человеку свободы выбора. Человек помещается между двумя возможностями: лидера и неудачника. При выборе отрицательной парадигмы поведения нужно быть готовым к тому, что придется быть не просто неудачником, а изгнанником, вынужденным «²⁹топтать росистую тропу среди народов недружественных» [1, p. 179].

Реальные исторические примеры вывода человека, выбравшего отрицательную парадигму, за рамки общества содержат англосаксонские акты-источники.

Хартия S 1445, известная также как «Фонтхиллское письмо» [12], рассказывает о Хельмстане, который после совершения кражи «среди всех сделался падшим» (*mid ealle fore forweard*), король же обрек его на изгнание, дословно «назвал изгнанником» (*hete ða flyman*).

Один из фигурантов хартии S 886 Этельсиг «...forstæl Æthelwines swyn Æpelmaeres suna ealdermannes. Ða ridon his men to 7 tugon ut ð spic of Æðelsiges huse 7 he oð bærst to wuda 7 man hine aflymde ða – «...украл свинью Этельвина, сына элдормана Этельмэра. Тогда поскакали его люди туда и взяли там тушу свиньи у дома Этельсига, и он убежал в лес, и люди его изгнали тогда» [13, p. 357].

Хартия S 926 содержит рассказ о судьбе элдормена Леофсиге, убившего королевского герефу

Эфика: *Peracto itaque scelere ab eo inii consilium cum sapientibus regni mei petens ut quid fieri placuisset de illo decernerent placuitque in commune nobis eum exulare et extorrem a nobis fieri cum complicitibus suis* – «После его преступления совет мудрых спросил меня, короля, что следует о нем присудить. И решил совет совместно изгнать и выслать его от нас с его сообщниками» [14, p. 46].

Положительная парадигма поведения выбирается при вступлении во взрослую жизнь, когда

направляющие советы родителей и близких родственников утрачивают актуальность. Молодой англосакс ищет покровителя за пределами семейного круга социальной принадлежности. При этом всячески подчеркивается необходимость проявления сдержанности, а также недопустимость скороспелых однозначных выводов и оценок. Выбор отрицательной парадигмы поведения ставит человека вне общества, превращает его в изгнанника.

Библиографические ссылки

1. Anglo-Saxon Poetic Records : in 6 vols. / ed. by G. P. Krapp, E. V. K. Dobbie. New York : Routledge and Kegan Paul, 1936. Vol. 3 : The Exeter Book.
2. Hansen E. T. Precepts. An Old English Instruction // *Speculum*. 1981. Vol. 56, № 1. P. 1–16. DOI: 10.2307/2847886.
3. Howe N. The Old English Catalogue Poems. Copenhagen : Rosenkilde and Bagger, 1985.
4. McEntire S. The monastic context of Old English Precepts // *Neuphilologische Mitt.* 1990. Vol. 91, № 2. P. 243–249.
5. Gollancz I. The Exeter Book. London, 1895. Part I : Poems I–VIII. P. 300–305.
6. Shippey T. A. Poems of wisdom and learning in Old English. Cambridge ; New Jersey : D. S. Brewer : Totowa : Rowman and Littlefield, 1976.
7. Wright T. Anglo-Saxon and Old English Vocabularies. 2nd ed. : in 2 vols. London : Trübner and Company, 1884. Vol. 1 : Vocabularies. P. 168–191.
8. Drout M. D. C. «The Fortunes of Men» 4a: Reasons for Adopting a Very Old Emendation // *Mod. Philol.* 1998. Vol. 96, № 2. P. 184–187.
9. Swenson K. Death Appropriated in «The Fates of Men» // *Stud. Philol.* 1991. Vol. 88, № 2. P. 123–139.
10. Brady L. Death and the Landscape of The Fortunes of Men // *Neophilologus*. 2014. Vol. 98. P. 325–336. DOI: 10.1007/S11061-013.
11. Jorgensen A. The Trumpet and the Wolf: Noises of Battle in Old English Poetry // *Oral Tradit.* 2009. № 24/2. P. 319–336.
12. Marsden R. The Cambridge Old English reader. Cambridge : Cambridge University Press. 2005. P. 96–102.
13. Adams H. Essays in Anglo-Saxon Law. Boston : Little, Brown, and Company, 1905.
14. Charters of Rochester / ed. by A. Campbell. London ; Oxford : British Academy, 1973.

References

1. Krapp G. P., Dobbie E. V. K. (eds). Anglo-Saxon Poetic Records : in 6 vols. New York : Routledge and Kegan Paul, 1936. Vol. 3 : The Exeter Book.
2. Hansen E. T. Precepts. An Old English Instruction. *Speculum*. 1981. Vol. 56, No. 1. P. 1–16. DOI: 10.2307/2847886.
3. Howe N. The Old English Catalogue Poems. Copenhagen : Rosenkilde and Bagger, 1985.
4. McEntire S. The monastic context of Old English Precepts. *Neuphilologische Mitt.* 1990. Vol. 91, No. 2. P. 243–249.
5. Gollancz I. The Exeter Book : in 7 parts. London, 1895. Part I : Poems I–VIII. P. 300–305.
6. Shippey T. A. Poems of wisdom and learning in Old English. Cambridge ; New Jersey : D. S. Brewer : Totowa : Rowman and Littlefield, 1976.
7. Wright T. Anglo-Saxon and Old English Vocabularies. 2nd ed : in 2 vols. London : Trübner & Company, 1884. Vol. 1 : Vocabularies. P. 168–191.
8. Drout M. D. C. «The Fortunes of Men» 4a: Reasons for Adopting a Very Old Emendation. *Mod. Philol.* 1998. Vol. 96, No. 2. P. 184–187.
9. Swenson K. Death Appropriated in «The Fates of Men». *Stud. Philol.* 1991. Vol. 88, No. 2. P. 123–139.
10. Brady L. Death and the Landscape of The Fortunes of Men. *Neophilologus*. 2014. Vol. 98. P. 325–336. DOI: 10.1007/S11061-013.
11. Jorgensen A. The Trumpet and the Wolf: Noises of Battle in Old English Poetry. *Oral Tradit.* 2009. No. 24/2. P. 319–336.
12. Marsden R. The Cambridge Old English reader. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. P. 96–102.
13. Adams H. Essays in Anglo-Saxon Law. Boston : Little, Brown, and Company, 1905.
14. Campbell A. Charters of Rochester. London ; Oxford : British Academy, 1973.

Статья поступила в редколлегию 24.11.2017.
Received by editorial board 24.11.2017.

УДК 9.94

СОСТАВ, ИЗМЕНЕНИЕ СТРУКТУРЫ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЛОББИ АНГЛИЙСКОЙ ОСТ-ИНДСКОЙ КОМПАНИИ В ПАРЛАМЕНТЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ В 1763–1813 гг.

А. В. ЕСЬМАН¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

На основе созданной автором базы данных, включающей в себя информацию о 838 членах лобби английской Ост-Индской компании в парламенте Великобритании, с применением методов статистического анализа и анализа статистических выборок рассматриваются состав и эволюция структуры лобби английской Ост-Индской компании с момента окончания семилетней войны и до отмены монополии компании в 1813 г. Делается вывод о том, что лобби компании в зависимости от степени вовлеченности их членов в дела можно разделить на 4 основные группы. Анализируются количественные результаты голосования членов лобби по широкому спектру вопросов, обсуждаемых в парламенте Великобритании в обозначенный период. Выявлено, что наибольшая активность и количество членов лобби Ост-Индской компании в парламенте Великобритании наблюдались во второй половине 1760-х – первой половине 1780-х гг., однако компания и ее лобби не обладали достаточным влиянием для полноценного транслирования своих интересов в парламенте Великобритании. При помощи анализа принадлежности членов лобби к парламентским группировкам показано, что в большинстве случаев члены лобби, в особенности бывшие владельцы акций компании, находились в оппозиции по отношению к действующим кабинетам министров.

Ключевые слова: английская Ост-Индская компания; Великобритания; история парламента Великобритании; Новое время; XVIII в.; XIX в.

СКЛАД, ЗМЯНЕННЕ СТРУКТУРЫ І ДЗЕЙНАСЦЬ ЛОБІ АНГЛІЙСКОЙ ОСТ-ІНДСКАЙ КАМПАНІІ Ў ПАРЛАМЕНЦЕ ВЯЛІКАБРЫТАНІІ Ў 1763–1813 гг.

А. В. ЕСЬМАН^{1*}

^{1*)}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

На аснове створанай аўтарам базы даных, якая ўтрымлівае інфармацыю аб 838 асобах лобі англійскай Ост-Індскай кампаніі ў парламенце Вялікабрытаніі, з прымяненнем метадаў статыстычнага аналізу і аналізу статыстычных выбарак, разглядаюцца склад і эвалюцыя структуры лобі англійскай Ост-Індскай кампаніі з моманту заканчэння сямігадовай вайны да адмены манаполіі кампаніі ў 1813 г. Зроблена выснова аб тым, што лобі кампаніі ў залежнасці ад ступені ўцягнутасці іх членаў у справы можна падзяліць на 4 асноўныя групы. Аналізуюцца колькасныя вынікі галасавання членаў лобі па шырокім спектры пытанняў, якія абмяркоўваліся ў парламенце Вялікабрытаніі ў пазначаны перыяд. Выяўлена, што найбольшая актыўнасць і колькасць членаў лобі Ост-Індскай кампаніі ў парламенце Вялікабрытаніі назіралася ў другой палове 1760-х – першай палове 1780-х гг., аднак кампанія і яе лобі не валодалі дастатковым уплывам для паўнаўладнага транслявання сваіх інтарэсаў у парламенце Вялікабрытаніі. Пры дапамозе аналізу прыналежнасці членаў лобі да парламенцкіх груповак паказана, што ў большасці выпадкаў члены лобі, асабліва былыя ўладальнікі акцый кампаніі, знаходзіліся ў апазіцыі ў дачыненні да дзеючых кабінетаў міністраў.

Ключавыя словы: англійская Ост-Індская кампанія; Вялікабрытанія; гісторыя парламента Вялікабрытаніі; Новы час; XVIII ст.; XIX ст.

Образец цитирования:

Есьман А. В. Состав, изменение структуры и деятельность лобби английской Ост-Индской компании в парламенте Великобритании в 1763–1813 гг. // Журн. Белорус. гос. ун-та. История. 2018. № 1. С. 70–77 (на англ.).

For citation:

Yesman A. V. East India Company lobby in British Parliament, 1763–1813: composition, evolution of structure and political activity. *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 70–77.

Автор:

Алексей Валерьевич Есьман – аспирант кафедры истории нового и новейшего времени исторического факультета. Научный руководитель – доктор исторических наук, профессор В. С. Кошелев.

Author:

Aliaksei V. Yesman, postgraduate student at the department of Modern and Contemporary history, faculty of history.
esmanwm@gmail.com

EAST INDIA COMPANY LOBBY IN BRITISH PARLIAMENT, 1763–1813: COMPOSITION, EVOLUTION OF STRUCTURE AND POLITICAL ACTIVITY

A. V. YESMAN^a

^a*Belarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus*

In the article author, based on the created database, which includes various information about 838 members of the lobby, analyses the quantity, composition and changes in the structure of the lobby of the English East India Company in British Parliament from the end of the seven-year war to the abolition of its monopoly in 1813. Methods of statistical analysis and sample processing used to obtain the result. The author concludes that the company's lobby, depending on the level of its member's involvement of into its affairs, can be divided into 4 main group. The article also analyzes the quantitative results of voting by members of the lobby on a wide range of issues discussed in the British Parliament during the designated period. It revealed that the greatest activity and quantity of East India Company's lobby in the British Parliament observed in the late 1760s – first half of 1780s. However, the Company and its lobby nevertheless did not have sufficient influence to fully broadcast and defend their interests in the Parliament of Great Britain. Moreover, in most cases, members of the lobby, in particular the former stockholders of the Company, held positions opposing the active Ministries.

Key words: East India Company; Great Britain; Parliamentary history; Modern history; XVIII century; XIX century.

East India Company (EIC), being an important subject of Great Britain, performed as not only a trade and economic unit, but it also played an important role as a political subject of Great Britain. This manifested itself not only in its role as the conqueror of new lands for the British Empire, but also as an important part of the British political agenda. EIC appears in many issues in the parliamentary discourse of the United Kingdom of that time, beginning the formation of the UK budget [1, p. 1055–1600; 2, p. 359], its mentioning in connection with gaining independence of the British Colonies [3, p. 1165; 4, p. 119], and ending with a stormy debate over its role as the manager of a part of the British Empire [5, p. 225–255; 6, p. 644–646; 7, p. 191–194; 8, p. 1071–1072; 9, p. 129–131] superior in size to the metropolis. It even caused the overthrow of the Fox Ministry and the entire political course of the whole country. Therefore, we can say with confidence that the EIC played a particular role in British policy and consequently influenced it. The only question is how successfully it was. Therefore, in order to solve this problem, the author decided to analyze the activities of the EIC in the British Parliament, as the supreme authority of Britain along with the Crown.

Qualitative aspects of the influence of the EIC's lobby on British policy were considered most fully by C. H. Philips [10] and L. Sutherland [11] in their fundamental works, but a quantitative analysis of this phenomenon has not yet been conducted.

East India Company lobby can be called with confidence as the conductor and the instrument of influ-

ence of the EIC in the British Parliament. Therefore, to determine the extent of its influence, first it will be appropriate to consider the composition and evolution of the structure of its lobby in the British Parliament. Based on the specifics of the subject of research, the Company's lobby in the British Parliament will be appropriately divided into three main groups, depending on the level of involvement of its members in the affairs of the Company and the level of attachment to it (Company)¹.

The first such a group should be attributed to the directors and chairman of the Company, whose certain number were in parliament permanently. In our calculations, we will also take into account the former members of the Company's Court of Directors. This group can be characterized by the most direct attitude of its members to the activities and affairs of the Company. They also were its governing body, and were responsible for its welfare and development to the members of the General Court of Proprietors, and later to the Parliament and to the Board of Control [12, p. 441].

The second group consists of members of parliament associated with the Company's military activity, who were, the military commanders of the EIC forces and presidencies or served in the Bengal or Madras army establishment of the Company in East Indies, their adjutant, personal assistants etc. This group also includes civil servants of the Company, such as writers, traders of various ranks in Indian and Chinese establishments of Company, captains of the company's ships and other employees in the maritime service of

¹All data for the quantity and composition of members of the Company's lobby in Parliament based on a database made by the author. It is based on the *East India Company Main Stock: Stock Ledgers, 1761–1818* (Vol. 13–35), *Registers of subscribers to the E 800,000 stock of 1786 (1786–1787)* (Vol. 246–247) containing information on all EIC stock transactions for the period under investigation. Identification of MPs made in accordance with information from CCR, CCK, RK, GCA records. Information about directors and their terms of service are taken from Parker J. G. *The Directors of the East India Company, 1754–1790*; Philips C. H. *The East India Company: 1784–1834*; Namier L., Brooke J. *The History of Parliament: The House of Commons, 1754–1790*; Thorne R. G. *The History of Parliament: The House of Commons, 1790–1820*. Data on membership in the company's civil or military service taken from MPs biographies from Namier L., Brooke J. *The History of Parliament: The House of Commons, 1754–1790*; Thorne R. G. *The History of Parliament: The House of Commons, 1790–1820*. In general, the database contains data on 838 members of the EIC lobby in the Parliament in the period from 1763 to 1813.

the EIC, as well as representatives of the administration staff, courts, committees etc. All people who made their careers and fortunes during the service under the EIC, in most cases had strong connections with each other, but a lower level of self-organization [13, p. 228].

The third major group of the lobby includes members of parliament who owned stock of the Company at the time they were members of parliament, or who owned its stock before they were elected as MPs. It was the largest lobby group on one hand, and on the other, had the most insignificant connection with the Company in due to the nature of their belonging to the EIC, based mainly on the economic factor or in the interest of participation in the company's internal life [14, p. 39–40], with a weak translation of its interests within the parliament.

We should notice that we did not include in the composition of lobby relatives, close friends and colleagues of active members of the lobby due to very hypothetical the nature of such a relations and in Company's affairs. Author also does not include in the composition of lobby the persons associated with shipping interest within the Company because the information on it is fragmentary and cannot objectively reflect the reality.

It should also be noted that each of these lobby groups had its own structure and development, therefore their importance throughout the period of research has constantly being changed.

The directors group of lobby was composed of both active and former directors of the EIC. The analysis of EIC directors amount, shows us that this value was not so big and had an average value of 10,27 members per year, which did not exceed 1,4–1,7 % of the total number of MPs (558 before and 658 members after the 1st January 1801 under the «Acts of Union 1800»). 5,3 and 4,9 of mentioned below persons were, respectively, active and former directors. It should also mention that such a small number of members is not sufficient to form even a small group of interests, apart from a separate political grouping; also, the situation was often complicated by the presence of discrepancies in opinions between directors themselves, associated to their different affiliation with interest groups within the EIC itself [15, p. 97].

Mention should be made of the variation on the number of directors, for example, during the Parliament of 1761–1768 the number of directors was at the level of 6–8 such a members.

However, in the next Parliament from 1768 to 1774 the same value was between 11–14 members, except for the period before the elections to the Court of Directors in April 1769. When this value dropped to 7 MPs. The peak value for this period was 14 members, reached in May 1772 and lasted until the elections to the Court of Directors in the April 1773.

During the next two Parliaments (1774–1784), the size of the Directors Group in the parliament was constantly changing. The analysis of quantity of directors

in Parliament helps us to detect two main trends in its development of this period. The first trend aimed at decrease, has a period from the election to the Court of Directors in April 1775, when there were 14 directors to December 1780 – January 1781, when its value reached 7 members. After this point, the second trend begins, tended at a constant increase in value of Directors lobby, reached again by August 1784, just in time of the discussion of Bill Pitt, the value of 14 members.

During the next 3 parliaments (1784–1801), the amount of the Directors Group stabilized and was at the level between 10–13 members. In the same period, we can also see a constant trend to the reduction of the former EIC directors in the Parliament and their rotation by active ones. Thus, if in January-April 1789 their value was 8 out of a total 12 members, then by May 1800 this ratio was already 2 to 8, respectively. Moreover, it held out at this level until January 1801. For previous Parliaments, from 1763 until November 1774, the ratio of former to active directors was on an average level over 60 %.

After the Union of Parliaments in early 1801, the quantity of the Directors lobby in Parliament raised, in June-December 1805 it reached a maximum for the entire study period level of 15 members.

Later, after the elections of 1806, the situation for the Company is drastically changed. Almost half of the directors from the previous General Election did not pass into the new Parliament, and in May 1807, their number drops to 7 members. The same quantitative distribution can be applied for the value of former directors, making up more than 60 % of the total Director's Lobby of the Company until the next election to the Court of Directors in April 1809. After such a huge reduction of its lobby, Company tries to rectify the situation in the election to the Court of Directors by increasing her lobby to 10 people, by increasing the number of active directors in the lobby to the 75 % of the total value by June 1811 – April 1812. However, until the end of 1813, this group of lobby is constantly decreasing, stopping at the value of 6 MPs by 31 December 1813 and reaching the level of almost 50 years ago value, as it was in 1766–1767.

The second group of the lobby consisted of the Company's representatives of military and civil service, and was much more numerous than the Director's lobby. The annual average number of members of this lobby was 21,46 MPs, which is twice more than the number of the Director's lobby.

It is also interesting to analyze the evolution of its structure, which allows us to identify with confidence 3 main stages in changing of the quantity of the lobby subgroup related to the civil or military service of the Company and possessing stock at the time of their presence in the Parliament. The first stage from January 1763 to July 1802 characterized by a constant increase in the number of members presented in this lobby; the maximum value was reached in March –

April 1794 and had a value of 27 MPs. After that moment, we can see a gradual decline in the quantity of the lobby, reaching by 1 of July 1802 the value of 15, almost twice times less than 8 years ago.

The second stage begins from August 1802 and lasted until the end of October 1806, completely covers the period of 1802–1806 the Tory Parliament, headed by Henry Eddington. The average number of that subgroup in this period is 32,8, reaching a peak of 36 MPs in July–August 1804, and not falling below the value of 30 members throughout the entire period.

The next period covers the activities of the three parliaments (from 1806 to 1813), and much differs from Parliament to Parliament. During the Parliament of 1806–1807, subgroups representatives' value reduced to 23–25 members. In the parliament of 1806–1812, its value falls to 15 in May – July 1807, reaching a minimum of 13 by August 1808 – February 1809. After this moment, there we can see a constant increase of members of the subgroup to 20 by August 1812. The Parliament we after the General Election of 1812 characterizes by a stable constant number of members of the subgroup with a value of 16–18 MPs.

In addition to the members of subgroup, who held the Company's stock at the time of their membership in parliament, there were two other subgroups – former stockholders, who have got rid of them for some reason, and those employees of the company who have never owned its stock. Last group subgroup was significantly smaller, compared to the one former stockowners, their annual average value was MPs, or 2 times less than those who owned stock.

In general, the changes in the quantity of these two subgroups of the lobby is described identical to the previous group (active stockowners), with the only significant difference in the times of the parliament of 1802–1806, when this value drops to 2–5 people throughout the entire stage. This is especially noticeable among a group of former owners of shares, in which only one person remained.

It is also necessary to mention the belongings of these subgroups to the civil or military service of the company. For example, in a subgroup of stockholders employees of the Company with experience in civil service occupied more than 2/3 of the total, until the second half of the 1790s. The rest had military experience or having both civil and military together. Later the situation changed and the number of people who had military experience or both military and civil experience increased, but civil servants still constituted a majority with an value of 50–60 %, the situation changed only slightly during the Parliament of 1802–1806 when these figures returned to level up for 1790s.

In a subgroup of people who never owned stock, the situation looks somewhat different, there, on the contrary, until 1807 there was a parity between the two mentioned groups. That parity tended to move toward civil servants, as was in the late 1780s – early 1790s,

or in the direction of military or civil-military servants as it was in the first half of 1770s – beginning of the 1780s. Only after the General Election of 1807, the situation changed in favor of the civil service, who at that time constitute over 70 % of the total amount. In the subgroup of former stockholders, the advantage was also on the side of civil servants, the number of former military or who had both civil and military experience did not exceed two people throughout the whole period under research.

The last and the largest group of the lobby consist of the stockholders of the company with the exclusion of people mentioned above. Quantitative composition of this lobby is expectedly the largest of all others. It shall also be noted that it could be divided into 2 large subgroups: members of parliament who owned stock being the members of parliament, and members of parliament who had owned stock in the past and by the time they were elected to parliament they got rid of it.

The first subgroup is more numerous in comparison to the second; almost constantly prevailing in the number, with the exception of a short period of first half of 1780s, and its average annual value was about 70 people. Quantitatively changing throughout the period, this subgroup of lobby has its own distinct stages, for example, from 1763 up to the General election of 1780 its value is constantly growing, reaching a peak of 99 people in May April 1775.

After it begins the period of the decline started from the 1780s to the General Election in May – June 1796, the average number of members of this subgroup in this period is 67 people.

The next period from 1796 to 1802 was the most stable in the quantity of the lobby; the number of members of this group seldom falls below 70 people, averaging 73,7 MPs annually. Later on, until the end of the period under investigation, the number of members of this group constantly falls, reaching in 1812 the level of 1768 year with the exponent of nearly 80 members.

The second subgroup includes the members of the British Parliament, who previously owned the EIC stock during the period under investigation, but at the time of their being as MP already sold all of it. The average annual number of this group during the entire period is about 50 people.

The changes in the quantitative composition of the subgroup resembles the composition of first subgroup; it also has a period of gradual increase in the number, combined with cyclical kickbacks up to the elections of 1790. This is especially noticeable in parliaments 1768–1774, 1774–1780, 1780–1784. The peak value in this period, which is also the peak value for the entire period under study, was reached in September 1773 with a value of 74 members. However, the period of 1790–1813, is essentially looks like a mirror image of the corresponding period of the stockholders subgroup.

In general, analyzing the total number of the members in this group of lobby, we can make a conclusion that it reached its maximum by the second half of the 1770s, with the value of 161–162 members by March 1778 – August 1779. Since the General election in 1780, the number of members of the lobby has constantly been decreased with the exception of rare periods of growth and stabilization during the time of the Parliaments of 1796 – 1807, stopped at the end of the period under study with the value at around 100 people.

Knowing the quantity and composition of the lobby during the whole period, we can begin to analyze its influence on the decision-making process in the Parliament of Great Britain. The constant struggle of parliamentary factions for political power in the Parliament, which can be contingently divided into two main groups – the parliamentary majority and the opposition, was one of the main aims in political system of Great Britain. Therefore, the struggle to drag the MPs with undefined position, and small parliamentary groups can be characterized as one of the main activities in the British parliamentary world. The lobby of the EIC, as was shown above, was quite significant force in the parliament, so the tug of its members to the side of one of the two groups was an important action for the leaders of the Tories and Whigs [16, p. 22–23].

To determine the direct contribution of the company's lobby to the voting process, we have analyzed all the votes of the members of the Company's lobby and divided the results into groups according to their grades for EIC lobby groups within the parliament. So based on the results we can clearly distinguish 2 main periods in their main trend for all the major groups of lobby¹.

The first period has a chronological framework in the years 1763 – 1790. It covers the period of activity of the first five Parliaments under consideration, and characterized by the highest level of activity of EIC lobby members in the British Parliament, the number of votes in it is significantly higher than in the second period. It should also be noted that there is a clear visible division of the lobby into the support and opposition, with their up and down periods, depending on the lobby group.

In this period of activity of the Director's lobby can be characterized by the constant presence in the voting of opposition members. Therefore, from the 28 questions discussed in the parliament at this time, at least one director's voice in 20 cases investigated belonged to the opposition, while the main ministers supported only in 10 cases.

Analyzing the structure of the answers in those cases when the directors' votes were divided between support and the opposition, there exact value is 9 ques-

tions, the preponderance was in majority of cases on the side of the current Ministry. With the exception in May 1769, when in the voting for Lutrell Declared Duly Elected their votes divided equally (6 to 6). Thus, we can say that during the time of the parliaments of 1761–1774. The opinion of the directors was mainly on the side of the opposition, and this was unanimous opinion, in the cases when the directors voted together with the acting ministry, their own colleagues usually opposed them, although the last ones were in the minority.

In the time of the next three parliaments, covering the period from the beginning of 1775 to 1790, the situation changed. For almost every recorded issue there was a small number of directors (from 1 to 5 people) who were in opposition to the acting ministry. Directors were against the will of the ministry for some 31 issues out of 43 issues considered in the parliament in this period.

The situation with the directors supporting the ministry are completely different, their importance and influence has been constantly growing from 1775 to 1790, in 20 out of 43 issues the directors voted with the Ministry, which was almost half of the total number of questions against one third in the previous period. It is also worth noting that in all these issues the preponderance was always on the side of supporters the Ministry, with the exception of voting on the question about pensions granted by the Crown on February 21, 1780, when the votes were divided equally (3 to 3). However, in the second reading in 2 weeks, the preponderance was already on the side of the supporters of the ministry with a ratio of 3 to 1. This support is particularly noticeable during the time of the Parliament of 1784–1790, after the fall of the Fox Ministry, when in 5 out of 11 recorded cases the majority of directors were on the side of the Ministry and only in one case (Irish Commercial Proposition held on 12 May 1785) with the only 1 director voted with opposition.

We also need to highlight the vote of the EIC directors on the Fox and Pitt East India Bills. On November 27, 1783, during a voting on the Fox Bill, the directors took the side of the Ministry by voting with a majority of votes (5 against 2, out of a total number of nine directors who were at that time in Parliament) against the introduction of Fox's bill. There is only data on the vote of 2 directors out of 14 present who voted against the introduction Pitts India Bill, but we should say that their votes, together with the votes of the other MPs, were in the minority and with the result 273 against 62 bills was passed [17, p. 5].

After the General elections in 1790, a new period in the activity of the Director's group in Parliament begins. During this period, in the overwhelming majority

¹The statistical data for the voting results of 838 members the East India Company lobby in British Parliament in 1763–1813, analyzed below, compiled on the basis of the above-mentioned database of members of the EIC lobby, with theirs correlation with over 12 thousand voting record taken from the Ginter D. E. Voting Records of the British House of Commons, 1761–1820.

of the issues, the votes of the directors were against the position of the Ministry. The level of the directors' involvement in the parliamentary elections also changed. Until the end of 1798, directors participated only in 42 out of 78 questions on which the voting took place in the parliament. Only in two of them having the directors' votes on the side of the ministry, in June 1797 on the question about Loan subscription, and in January 1798 on the question about postponement of Assessed Taxes [18, p. 414–420] with a contribution of 2 and 7 votes respectively.

From the beginning of 1799 to the beginning of 1805, starts the period of the lowest activity of the Director's lobby in the parliament, of the 66 questions discussed in the parliament at that time directors took part only in 13 of them, with the very low level of involvement which was about 1,5 votes per question. The only relative spike in activity observed in April–June 1804, when questions such as Irish Militia Augmentation Bill, Defense of the Country and English & Scottish Military Suspension Bill [18, p. 490–506] were discussed in the parliament, but even in these cases, they voted against the Ministry.

Since 1805 until the beginning of 1811, the main behavioral trend is changing. Directors again go back to the activity in the voting. Of the 88 questions discussed at this time, the directors participated in 35, or more than in every third. It should also be noted that, at that time, there were some discrepancies in the voting of Directors, especially in 1810, when out of 10 questions on which the voting results were preserved; opinions were divided into 6 cases in favor of the ministry. With the exception of voting on question for Abolition and Regulation of Sinecures [19, p. 681–685] in May 1810, with a division of 2 against 1, not in favor of the Ministry. Particular mention should be made of the voting on issues of requesting for papers about Indian & Board of Control [18, p. 539–540] and second reading of The Repeal of Additional Force Act [18, p. 540–547], in 1806 when 8 directors of the EIC voted with supporters, in the first case an absolute majority of 7 against 1, and in the second case, all 8 voted with the ministry.

A small surge was actively observed only in 1813, when the time for the extension of the EIC Charter came. However, it was expressed only in the vote on a number of issues related to the sending of Christian missionaries to India, where the directors supported the ministry with 3 votes for and 1 against. The issue of the extension of the OIC charter, as well as the licensing of EIC traders, left completely without director's attention.

The next group under analysis is the representatives of military and civil service of the EIC, whose parliamentary vote is generally similar to a group of directors, but there are some significant differences in its distribution. The first is in the larger quantity of this group, and consequently in its greater contribution compared to the group of directors. The second

difference is that the members of this group were more active in voting, the number of questions in which the members of this lobby took a vote significantly higher than this value in the group of directors the exact value.

The results of the distribution of the votes of this group are also somewhat different. For example, during the first five parliaments, 1763–1790, the opinion of the members of the group more often did not coincide with the opinion of the Ministry, until February 1771, before the discussion of the question about the Publication of Debates by Whelbe [18, p. 83]. The absolute majority of both the members of the lobby and their votes were given against the opinion of the Ministry, with the differences at such a questions as Parliamentary Competence to Regulate Regency and Regency Questions [18, p. 301–323]. As well as with the exception of questions about Expulsion of Wilkes [18, p. 49–56], Middlesex Election Return [18, p. 56–63], Luttrell Declared Duty Elected [18, p. 63–571] when the preponderance, although not great, was on the side of supporting the ministry, in all other issues of the 60's supporters of the Ministry does not actually figure.

During the next parliament of 1774–1780 the situation continues to change, the number of members of the lobby opposite to the ministry is growing. Moreover, although its (Ministry's) supporters still occupy a leading position, their ratio tends to parity, as it was for example in December 1778 in voting on the question about American Conciliation Proclamation [18, p. 128–131] when the number of votes of both sides was equal. In 1780–1790, the tendency we have outlined to achieve parity between the opposition and those who support the current ministry has continued and reached its apogee, which was most clearly expressed in the voting on the question about Insufficient Forces of Admiral Keppel, Regency Question and Provision for Resumption of the Authority of the King [18, p. 301–332] when the votes were distributed in the ratio 13, 14, 8 to 16, 16, 14 respectively.

From the beginning of the 90s until the end of the 1800s, the parliamentary vote in its essence is similar to that of the directors, except that they voted on a larger number of issues. In fact, this group throughout the whole phase is an opposition grouping to the acting ministries, only occasionally speaking in their support, as it was, on questions postponement of Assessed Taxes with a value of 47 versus 5 and Repeal of Additional Force Act with a value of 25 versus 13.

In 1813, during the voting on the sending of Christian missionaries to India [19, p. 835–842], votes of the members of this group of lobby, unlike the Director's lobby, were given by the absolute majority in line with the position of the ministry from the value of 24, 20, 17 versus 4, 4, 5 respectively. Speaking about the voting on the extension of the EIC Charter and the licensing of the EIC trade, here the lobby of the Company as well as the directors did not show much enthusiasm in the

voting, having expressed 1 to 1 and 1 to 3 for support and against the ministry, respectively.

The last group of lobby – stockholders and former stockholders divided into 2 parts because of the significant difference in the results of their voting. The voting behavior of stockholders subgroup is quite similar in general to the two previous groups. For example, in the first period of activity (1761–1790) in the late 1960s it also had a powerful opposition lobby, actively voted by the majority, on all the question recorded for that period. With the exception of questions about Expulsion of Wilkes, Middlesex Election Return, Luttrell Declared Duty Elected when the preponderance, though not great, was on the side of those supporting the Ministry, in all other issues of the 60s. The supporters of the ministry does not actually figure.

The last of the groups analyzed by us, the former stockholders, has its own parliamentary behavior, characterized by an even more vivid expression of the opposition attitude towards the opinion of the Ministry.

Therefore, particularly in the first period (1761–1790), the majority of votes from all the issues we are examining were against the opinion of the ministry. The majority opposed 54 out of 71 questions, discussed in the parliament. In the other question where the majority also belonged to the ministry supporters, the number of supporters was not much different from the number of opposition votes. For example, in cases of voting for Insufficient Forces of Admiral Keppel, Regency Question and Provision for Resumption of the Authority of the King the difference between opposition and supporters was only 1–3 votes with a total of 53, 63 and 39 votes, respectively. It should be noted that in on the voting for the Fox India Bill, this group also voted by a majority of 29 versus 14 against the adoption of this bill; and all 8 recorded votes were cast against the adoption of Pitt's India Bill.

The same tendency for the dominance of oppositional members continues until the end of the period

under investigation. We should also mention some extraordinary cases of the voting behavior of this subgroup. For example, on the question for Assessed Taxes representatives of that subgroup voted together with the ministry with value 12 votes to 9, but this indicator was significantly different from the three groups mentioned above, where the absolute majority supported the acting ministry, in contrast to the units that had risen to the opposition. A similar situation was during the voting for Parliamentary Reform [19, p. 633–641], and on the resolution about John Gale Jones [19, p. 674–680], the votes distributed evenly with value 10 to 10, despite the fact that other groups of lobby supported the Ministry by an absolute majority. Also for the question about Expedition to Scheldt [19, p. 657–668] this group voted by majority against the position of the ministry that no other group has done before.

Thus, after analyzing the structure and the result of the vote of the EIC Lobby in Parliament, the following conclusions can be drawn:

1) the East India Company played the essential role in the political life of Great Britain in 1763–1784, when its lobby and the activity of its members were of the highest level, after it the Company begin to decrease its quantity and voting activity;

2) all groups of E. I. Company's lobby characterized by a predominant opposition to the existing Ministries, even despite some individual issues described in the text of the article. Subgroup of former stockholders had he most oppositional behavior and views between all other groups. The Directors group voted more with government than other groups, especially between 1770s and late 1780s;

3) the general conclusion is that the EIC, although it had a large lobby in the Parliament, did not have sufficient influence due to its disunity, which resulted in the adoption of Regulating Act of 1773, Pitts India Bill of 1784 and East India Company Act 1813, which ended Company's trade monopoly with India.

References

1. Cobbett W. Hansard's Parliamentary History of England, from The Earliest Period to the year 1803 : in 36 vols. London : T. C. Hansard, 1806. Vol. 34.
2. Hansard's Parliamentary Debates (1st series) : in 41 vols. London : T. C. Hansard, 1803–1814. Vol. 2.
3. Cobbett W. Hansard's Parliamentary History of England, from The Earliest Period to the year 1803 : in 36 vols. London : T. C. Hansard, 1806. Vol. 17.
4. Cobbett W. Hansard's Parliamentary History of England, from The Earliest Period to the year 1803 : in 36 vols. London : T. C. Hansard, 1806. Vol. 18.
5. Hansard's Parliamentary Debates (1st series) : in 41 vols. London : T. C. Hansard, 1803. Vol. 4.
6. Hansard's Parliamentary Debates (1st series) : in 41 vols. London : T. C. Hansard, 1803. Vol. 5.
7. Hansard's Parliamentary Debates (1st series) : in 41 vols. London : T. C. Hansard, 1803. Vol. 9.
8. Hansard's Parliamentary Debates (1st series) : in 41 vols. London : T. C. Hansard, 1803. Vol. 10.
9. Hansard's Parliamentary Debates (1st series) : in 41 vols. London : T. C. Hansard, 1803. Vol. 11.
10. Philips C. H. The East India Company: 1784–1834. Manchester : Manchester University Press, 1961.
11. Sutherland L. The East India Company in Eighteens Century Politics. Oxford : Clarendon Press, 1952
12. Philips C. H. The New East India Board and the Court of Directors, 1784. *Engl. Hist. Rev.* 1940. Vol. 55, No. 219. P. 438–446. DOI: 10.1093/lnr/LV.CCXIX.438.

13. Lawson P., Phillips J. «Our Execrable Banditti»: Perceptions of Nabobs in Mid-Eighteenth Century Britain. *Albion: Q. J. Concerned Br. Stud.* 1984. Vol. 16, No. 3. P. 225–241. DOI: 10.2307/4048755.
14. Bowen H. V. «Dipped in the traffic»: East India Stockholders in The House of Commons 1768–1774. *Parliam. Hist.* 1986. Vol. 5. P. 39–53. DOI: 10.1111/j.1750-0206.1986.tb00665.x.
15. Philips C. H. The East India Company «Interest» and the English Government, 1783–4: (The Alexander Prize Essay). *Trans. Royal Hist. Soc.* 1937. Vol. 20. P. 83–101. DOI: 10.2307/3678594.
16. Sutherland L. The East India Company in Eighteenth-Century Politics. *Econ. Hist. Rev.* 1947. Vol. 17, issue 1. P. 15–26. DOI: 10.1111/j.1468-0289.1947.tb01871.x.
17. Ginter D. E. Voting Records of the British House of Commons, 1761–1820 : in 6 vols. London : Hambledon Press, 1995. Vol. 1.
18. Ginter D. E. Voting Records of the British House of Commons, 1761–1820 : in 6 vols. London : Hambledon Press, 1995. Vol. 5.
19. Ginter D. E. Voting Records of the British House of Commons, 1761–1820 : in 6 vols. London : Hambledon Press, 1995. Vol. 6.

Received by editorial board 21.11.2017.

УДК 94(44)«19»:32

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЛЕВЫХ ПАРТИЙ ФРАНЦИИ В 1980–90-х гг.: ТРУДНОСТИ НА ПУТИ СБЛИЖЕНИЯ

Е. Г. КОЛБ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматривается эволюция отношений между левыми партиями Франции в 1980–90-е гг. в контексте их политических стратегий. Показаны причины обострения соперничества в левом лагере в 1980-е гг. Определены факторы, вызвавшие переход левых партий к сотрудничеству в 1990-е гг. Рассмотрен процесс создания левой коалиции и установлены особенности взаимодействия между ее участниками. Сделан вывод о том, что, несмотря на необходимость сплочения левых сил, эта задача не была решена в силу идеологических и политических разногласий между левыми партиями.

Ключевые слова: левые партии Франции; плюралистическая левая коалиция; сотрудничество; противоречия; электоральный союз.

УЗАЕМАДЗЕЯННЕ ЛЕВЫХ ПАРТЫЙ ФРАНЦЫЇ ў 1980–90-я гг.: СКЛАДАНАСЦІ НА ШЛЯХУ ДА ЗБЛІЖЭННЯ

Я. Г. КОЛБ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разглядаецца эвалюцыя ўзаемаадносін паміж левымі партыямі Францыі ў 1980–90-я гг. у кантэксце іх палітычных стратэгий. Паказаны прычыны абвастрэння саперніцтва ў левым лагеры ў 1980-я гг. Вызначаны фактары, якія выклікалі пераход левых партый да супрацоўніцтва ў 1990-я гг. Разгледжаны працэс стварэння левай кааліцыі і вызначаны асаблівасці ўзаемадзеяння паміж яе ўдзельнікамі. Зроблена выснова аб тым, што, нягледзячы на ​​неабходнасць згуртавання левых сіл, гэтая задача не была вырашана ў сувязі з ідэалагічнымі і палітычнымі рознагалоссямі паміж левымі партыямі.

Ключавыя словы: левыя партыі Францыі; плюралістычная левая кааліцыя; супрацоўніцтва; супярэчнасці; электаральны саюз.

INTERACTION OF THE LEFT-WING PARTIES IN FRANCE IN THE 1980–90s: DIFFICULTIES ON THEIR WAY TO RAPPROCHEMENT

E. G. KOLB^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article is devoted to the evolution of the relations of the left parties in France in 1980–90s and their political strategies. The reasons of the escalation of rivalry in the Left in the 1980s are shown. The author identifies the factors that caused the transition of left-wing parties to a cooperation in the 1990s, analyzes the formation of the coalition of the left parties and

Образец цитирования:

Колб Е. Г. Взаимодействие левых партий Франции в 1980–90-х гг.: трудности на пути сближения // Журн. Белорус. гос. ун-та. История. 2018. № 1. С. 78–85.

For citation:

Kolb E. G. Interaction of the left-wing parties in France in the 1980–90s: difficulties on their way to rapprochement. J. Belarus. State Univ. Hist. 2018. No. 1. P. 78–85 (in Russ.).

Автор:

Евгений Георгиевич Колб – кандидат исторических наук, доцент; доцент кафедры истории нового и новейшего времени исторического факультета.

Author:

Eugene G. Kolb, PhD (history), docent; associate professor at the department of Modern and Contemporary history, faculty of history.
eg.kolb.64@gmail.com

defines the points of the interaction between its members. He came to the conclusion that despite the needs of the unity of the Left, this problem has not been solved because of the ideological and political differences between the left parties.

Key words: left-wing parties in France; Pluralistic left coalition; cooperation; contradictions; electoral union.

Введение

Изменения, развернувшиеся во французском обществе с середины 1970-х гг., поставили левые силы страны перед необходимостью адаптироваться к новым реалиям. Первоочередной задачей стало обновление идеологии, поскольку прежние установки партий все меньше соответствовали объективным требованиям экономики и изменениям в социальной сфере и общественном сознании страны. Левыми партиями Франции задача обновления идеологии остается не решенной и сегодня. В условиях сужения возможности за счет идеологии получать поддержку в обществе для левых возросло значение политических стратегий в деле обеспечения их позиций. Одной из важнейших задач стало сплочение левого лагеря с целью эффективного использования в борьбе за власть политического и электорального потенциала левых партий. Эта задача появилась уже после установления в 1958 г. Пятой республики и в 1980–90-е гг. стала еще более актуальной в силу того, что в это время под влиянием ряда факторов произошло сокращение числа сторонников левых сил.

Однако на практике оказалось сложно осуществить сплочение левых сил. Сотрудничество партий, активизировавшееся в 1981–1982 гг., быстро сменилось обострением соперничества. Возобновиться союзнические отношения смогли лишь после 1993 г., что сделало возможным в 1997 г. создание коалиции левых сил. Тем не менее в рамках коалиции взаимоотношения левых партий не вышли на более высокий уровень, а уже в 2002 г. этот союз распался.

В русскоязычной научной литературе вопрос о взаимодействии в 1980–90-е гг. левых партий на данный момент не получил широкого освещения. В работах российских авторов отмечаются факты обострения соперничества коммунистов и социалистов в 1980-е гг., а также феномен воссоздания и распада левой коалиции, исследователями показана взаимосвязь между разобщенностью левых сил и их поражением на выборах 2002 г. Однако отношения между левыми партиями Франции в 1980–90-е гг. не стали предметом специального исследования. В русскоязычных работах, исследу-

ющих историю отдельных левых партий Франции, вопросу взаимодействия внутри левого лагеря также не уделяется заметного внимания. Наиболее объемно данная проблема освещена в монографии Г. Н. Канинской, где показано развитие отношений между левыми радикалами и социалистами в 1981–1994 гг. [1].

Во французской литературе главные события в развитии отношений между левыми партиями упоминаются во многих исследованиях политической жизни страны конца XX в., но специальных работ, посвященных взаимодействию левых сил, не много. Обилием фактического материала и многообразием затронутых аспектов выделяется книга С. Амар и А. Шемен, в которой обстоятельно показано взаимодействие левых партий в 1993–2002 гг. [2]. В более сжатом виде отношения между партиями левой коалиции в контексте политики правительства Л. Жоспена рассматриваются в статье Ж.-Ж. Беккера [3]. В 2002 г. вышла коллективная монография, исследующая коалицию левых сил, основной упор в ней авторы сделали не на взаимодействии между партиями, а на социологии участников коалиции и взглядах активистов [4]. В то же время в вышеназванных работах недостаточно внимания уделено вопросу влияния стратегий левых партий на развитие отношений между ними.

Следовательно, имеет смысл рассмотреть отношения между левыми партиями Франции в 1980–90-х гг. через призму партийных стратегий. Такой подход позволит лучше понять всю сложность взаимодействия левых сил Франции и причину отсутствия впечатляющих результатов в сотрудничестве между ними.

Цель настоящей статьи заключается в установлении особенностей сотрудничества левых партий Франции в 1980–90-е гг. и определении причины нелогичного, на первый взгляд, развития взаимодействия внутри левого лагеря. Работа строится на основе историко-системного, историко-генетического и историко-сравнительного методов, которые, по нашему мнению, лучше всего подходят для достижения поставленной цели.

Основная часть

В начале 1980-х гг. в левом лагере, казалось, завершился период обострения отношений, вызвавший в 1977 г. распад коалиции «Союз левых сил». Хотя в первом туре президентских и парламентских

выборов 1981 г. бывшие участники союза – Французская социалистическая партия (ФСП), Французская коммунистическая партия (ФКП) и Движение левых радикалов (ДЛР) действовали раздельно,

во втором призвали своих избирателей поддержать оставшегося в борьбе левого кандидата. После победы левых сил в 1981 г. социалисты, несмотря на отрицательное общественное мнение, включили в состав правительства не только левых радикалов, но и коммунистов. При голосовании за правительственные законопроекты в парламенте депутаты трех партий выступали единым фронтом. На муниципальных выборах 1983 г. левые партии в большинстве округов выдвинули совместные списки.

Однако летом 1982 г. начали обостряться отношения между ФКП и ФСП. В отношении левого правительства коммунисты заняли позицию, которую политолог Ж. Лаво назвал «внутри-вне-в стороне» (фр. *dedans-dehors-a cote*) [5, р. 7]. Продолжая участвовать в правительстве, ФКП начала дистанцироваться от правительственных решений и использовать для давления на кабинет близкий к коммунистам профсоюз «Всеобщая конфедерация труда». В 1984 г. ФКП вывела своих представителей из правительства и развернула критику ФСП, обвинив социалистов в соглашательстве с буржуазией и предательстве интересов трудящихся. На XXV съезде (1985) ФКП официально отказалась от сотрудничества с ФСП и провозгласила курс на создание широкого народного движения, совершив тем самым поворот к изоляционистской стратегии.

Одной из причин нового обострения отношений между двумя главными партиями левого лагеря стало возникновение разногласий по вопросу о содержании политики левого правительства. Руководство ФКП отказывалось считаться с развернувшимися в обществе изменениями и продолжало руководствоваться традиционными идеологическими установками. Коммунисты выступали за усиление государственного контроля над экономикой, увеличение социальных расходов и активизацию распределительной политики. В 1982–1983 гг. по той причине, что политика левых сил уже в первый год правления показала свою неэффективность, ФСП перешла к проведению более реалистичного, социал-либерального внутривнутриполитического курса.

Второй причиной поворота стратегии ФКП являлось стремление за счет конфронтации с ФСП поправить существенно пошатнувшиеся позиции партии в стране. Неизменно получая на выборах 1970-х гг. более 20 % голосов, ФКП за 1981–1984 гг. потеряла больше половины своего электората и впервые в послевоенное время уступила ФСП как по числу избирателей, так и по уровню влияния среди категорий, составлявших социальную базу партии: молодежи, промышленных рабочих, безработных, лиц с низкими доходами [6, р. 49–52]. За 1981–1984 гг. среднегодовой рейтинг ФКП снизился с 25 до 14 %, также резко ухудшился и имидж партии, которую большая часть французов, в том

числе около половины рабочих и почти треть сторонников ФКП, считали недемократической, демагогической и архаичной организацией [7, р. 20, 24]. В основе проблем, с которыми столкнулась ФКП, лежал комплекс причин, среди которых несоответствие идеологии и стратегии партии реалиям французского общества [8]. Однако руководство ФКП во главе с Ж. Марше главной причиной трудностей назвало участие партии в левом правительстве и ее сотрудничество с ФСП. Коммунисты рассчитывали на то, что за счет критики социалистов партия сможет восстановить позиции среди трудящихся, недовольных отступлением ФСП от провозглашенных идеалов.

Такая стратегия не дала ожидаемого эффекта. На парламентских выборах 1986 г. ФКП получила 9,8 % голосов против 15,5 % в 1981 г. В 1988 г. число полученных партией голосов выросло до 11,2 %, однако количество депутатов ФКП сократилось до 27 человек против 35 в 1986 г. и 44 в 1981 г. По уровню влияния среди молодежи и трудящихся ФКП не только продолжала проигрывать ФСП, но и начала уступать ультраправому Национальному фронту (НФ). В связи с этим политолог Ж. ЖафFRE справедливо констатировал упадок французского коммунизма и в качестве политической силы, и как социологического феномена [9, р. 16].

Тем не менее руководство ФКП, расценив результат выборов 1988 г. как начало восстановления позиций партии, продолжило поддерживать курс на отказ от сотрудничества с социалистами. Исключением стали только муниципальные выборы 1989 г., на которых коммунисты, с целью сохранения позиций на местном уровне, приняли предложение ФСП о выдвижении совместных списков левых сил в большинстве округов.

Во второй половине 1980-х гг. колебания в вопросе о союзнических отношениях с ФСП появились и у ДЛР. Левые радикалы, всерьез обеспокоенные перспективой полного подчинения социалистам, выдвинули автономные списки на парламентских выборах 1986 г. Принятие решения перед выборами 1988 г. о восстановлении электорального союза с ФСП сопровождалось острой борьбой в партии левых радикалов [1, с. 195–196].

Несмотря на то что приверженность союзу левых сил фигурировала в резолюциях партийных съездов ФСП 1985 и 1987 гг., партия в 1980-е гг. также не предпринимала активных действий по налаживанию сотрудничества с ФКП и ДЛР. Это объяснялось усилением политических позиций партии, что снизило для нее актуальность вопроса о союзниках. После 1981 г. ФСП стала главной партией Франции. На парламентских выборах 1981 г. по числу полученных голосов (37,7 % в первом туре) социалисты почти вдвое превзошли остальные ведущие партии страны. В неудачный для левых сил 1986 г. ФСП

получила поддержку 31 % избирателей и сохранила самую крупную парламентскую фракцию. В 1988 г. партия получила уже 37,6 % голосов и не добрала только 13 депутатских мандатов для завоевания абсолютного парламентского большинства. Одновременно ФСП стала безоговорочным лидером левого лагеря, существенно опережая ФКП и ДЛР по уровню поддержки среди левого электората и по позициям в органах власти всех уровней.

В основе успехов ФСП лежала гибкая стратегия социалистов по адаптации к новым реалиям французского общества. В 1980-е гг. партия перешла на позицию «культуры управления»: она отказалась от выдвижения привлекательных, но мало выполнимых обещаний и начала выстраивать предложения с учетом происходивших в стране перемен, сохраняя при этом традиционную идейно-политическую идентичность.

Прагматичная политика социалистов, вызвавшая поначалу сильное недовольство населения, также содействовала укреплению позиций партии. Это объяснялось необычным состоянием общественного сознания Франции [10, с. 106–132]. В 1980-е гг. в социальной психологии страны произошел сдвиг вправо, что выразилось в усилении индивидуалистических настроений, поддержке неолиберальных методов в экономической политике и репрессивных методов в борьбе с преступностью и нелегальной иммиграцией. При этом большая часть французов высказывалась против неолиберальных реформ в социальной сфере и сохраняла приверженность принципам культурного либерализма в вопросах семейной и сексуальной жизни. Доминирующее положение в общественном сознании страны занял так называемый неоконсервативский консенсус, для которого характерно было стремление к проведению внутренней политики, сочетающей методы левых и правых сил. Под влиянием политики «неолиберальной революции во французских цветах», которая проводилась в 1986–1987 гг. правоцентристским правительством Ж. Ширака, граждане страны изменили отношение к политике социалистов. Французы увидели курс, который по реалистичности не уступает политике правых сил, но при этом не угрожает социальным завоеваниям и проводится с меньшими социальными издержками.

Взвешенность предложений при сохранении левой идентичности и реализм проводимой политики позволили ФСП увеличить электорат, с одной стороны, за счет сторонников ФКП, все более связывавших надежды на трансформацию общества с социалистической партией, с другой – за счет избирателей-центристов, обеспокоенных поворотом главных партий правого лагеря в сторону социокультурного традиционализма и ценностей «порядка».

Однако с приближением парламентских выборов 1993 г. вопрос о союзниках вновь стал одним из главных для ФСП. Это было вызвано ростом недовольства населения политикой социалистов, которые не сумели справиться с начавшимся осенью 1991 г. экономическим кризисом. Кроме того, прагматичная политика ФСП, проводимая после победы на выборах 1988 г., вызвала разочарование трудящихся, которые ожидали от левого правительства более масштабных действий по повышению доходов и борьбе с социальным неравенством. На региональных выборах 1992 г., где ФСП получила только 18,2 % голосов, за социалистов проголосовало лишь 58 % сторонников ФСП и 49 % избирателей, назвавших себя людьми левых взглядов [11, р. 147]. В этих условиях заключение электоральных союзов стало для ФСП одним из немногих способов если не предотвращения, то хотя бы смягчения поражения на парламентских выборах.

В 1991 г. социалисты приступили к поиску союзников. Партия предложила ФКП создать электоральный альянс, надеясь на продолжение сотрудничества, достигнутого при подготовке к муниципальным выборам 1989 г. Одновременно ФСП постаралась заключить соглашение с Партией зеленых, которые на фоне недовольства французов главными партиями на выборах 1989–1992 гг. получили поддержку более 10 % избирателей против 2–4 % голосов на более ранних выборах. Несмотря на то что Партия зеленых отказывалась от сотрудничества с ведущими партиями страны, у социалистов были основания рассчитывать на установление альянса с «политической экологией». Политолог Г. Сентени, проанализировав взгляды лидеров экологического движения, пришел к выводу о том, что Партия зеленых симпатизировала некоммунистическим левым партиям, при этом отвергая сотрудничество с правыми силами [12].

Тем не менее коммунисты и Партия зеленых отвергли сделанные ФСП предложения, рассчитывая использовать трудности социалистов для усиления собственных политических позиций. Выдвинутый ФСП аргумент – сплочение во имя победы – не оказал воздействия, поскольку опросы общественного мнения выявили сильное недовольство социалистами во всех категориях населения, а также неизбежность поражения левых сил [13, р. 145–147, 155–157].

Выборы 1993 г. стали подлинной катастрофой для ФСП. Партия получила 19 % голосов и провела в парламент 54 депутата против 276 в 1988 г. Конкуренты ФСП в левом лагере также не извлекли выгоды из ослабления социалистов. ФКП, продолжавшая отказываться от обновления, набрала 9,2 % голосов и завоевала 23 депутатских мандата, сдав тем самым позиции по сравнению с 1988 г. Еще более тревожным, с точки зрения политических

перспектив ФКП, стал тот факт, что НФ потеснил коммунистов в роли выразителя интересов протестной части населения, пользуясь неспособностью ФКП дать ответ на ожидания социальных низов [14]. На выборах 1993 г. кандидаты НФ опередили представителей ФКП в 426 округах из 577. Таким образом, для ФКП речь шла уже не о восстановлении былой мощи, а об элементарном политическом выживании. Коалиция экологических организаций, хоть и получила 10,7 % голосов, не смогла завоевать ни одного депутатского мандата в силу непригодности экологического движения к мажоритарной избирательной системе.

После выборов 1993 г. отношения между партиями левого лагеря перешли от соперничества к сотрудничеству. В октябре 1993 г. руководство ФСП призвало левые силы провести идеологические дебаты для разработки альтернативы предложениям правых сил. Эта инициатива была иронически встречена наблюдателями и даже частью политиков ФСП, однако в феврале 1994 г. дебаты действительно начались. Участие в них приняли социалисты, коммунисты, экологи, левые радикалы, а также представители профсоюзов и левых политических клубов.

Возобновлению диалога содействовали перемены в политических интересах его участников. Для ФСП после катастрофы 1993 г. создание коалиции левых сил вновь стало одним из способов усиления позиций партии в политической жизни страны. Для нового руководителя ФКП Р. Ю, возглавившего партию в январе 1994 г. и провозгласившего курс на ее обновление, восстановление сотрудничества с левыми партиями до середины 1995 г. являлось единственной возможностью продемонстрировать населению, что ФКП стала на путь перемен. В Партии зеленых усилилось понимание того факта, что получить доступ к власти ее члены смогут лишь в союзе с партиями, приспособленными к мажоритарной системе. В ноябре 1993 г. Партия зеленых впервые отступила от прежней линии «ни с левыми, ни с правыми» и высказалась за диалог с левыми силами, а в ноябре 1995 г. назвала левые партии возможным союзником на грядущих парламентских выборах. С этого времени Партия зеленых стала составной частью левого лагеря, хотя в идеологическом плане она не являлась левой партией в полном смысле слова.

С середины 1995 г. диалог в левом лагере заметно активизировался под влиянием двух факторов. Первым стало неожиданно успешное выступление кандидата ФСП Л. Жоспена на президентских выборах 1995 г. (47,7 % голосов во втором туре), показавшее, что «у социализма есть будущее в постми-

терановскую эпоху»¹ [15, р. 207]. Вторым фактором являлось недовольство политикой правых партий, которое с осени 1995 г. постоянно усиливалось, делая все более вероятной победу левых сил на следующих парламентских выборах.

В середине 1995 г. призывы к сплочению были выдвинуты всеми партиями левого лагеря, в том числе и руководством ультралевых организаций, прежде отвергавших возможность сотрудничества с ФКП и ФСП. В 1996 г. состоялась серия двусторонних и многосторонних встреч руководителей левых партий, на которых неоднократно поднимался вопрос о создании коалиции. Однако никаких практических действий в этом направлении принято не было.

Причиной данной парадоксальной ситуации стало отсутствие ясности в вопросе о характере такой коалиции и составе ее участников. Ультралевые организации были категорически против заключения союза с ФСП, считая, что она перестала быть левой партией. Против коалиции с участием ФСП выступили левые фракции ФКП и Партия зеленых, склонявшиеся к созданию альянса коммунистов, экологов и ультралевых. Этот союз мог стать политическим противовесом ФСП в левом лагере. Лидеры ФКП и Партии зеленых также колебались между электоральными выгодами от союза с ФСП и опасениями, что такое объединение может обернуться потерей политической самостоятельности. Партия «Движение граждан», созданная в 1993 г. группой вышедших из ФСП политиков, сдержанно относилась к идее союза с другими левыми партиями, полагая, что сможет усилить свои позиции за счет объединения сторонников республиканских ценностей из обоих политических лагерей.

Со своей стороны Л. Жоспен, возглавивший ФСП в 1995 г., не торопил события. Встречаясь на протяжении 1996 г. с лидерами левых партий, он обсуждал проблему союза левых сил в самом общем виде, тем самым скорее зондируя позиции партнеров, чем выдвигая конкретные предложения. Глава ФСП полагал, что политический календарь позволяет не спешить с созданием левой коалиции, и ждал окончания дискуссий в партиях, явно рассчитывая на то, что в конечном итоге лидеры поставят электоральные интересы выше опасений по поводу союза с социалистами.

В декабре 1996 г. активно включилась в процесс создания союза левых сил и ФСП, выдвинув проект создания коалиции с ФКП, Партией зеленых, «Движением граждан» и Партией радикал-социалистов (новое название ДЛР с 1996 г.). Однако социалисты исключили из числа возможных участников ультралевые организации, альянс с которыми неминуемо отпугнул бы значительную часть избирателей.

¹ Здесь и далее перевод наш. – К. Е.

Накануне досрочных парламентских выборов 1997 г. был создан предложенный ФСП альянс пяти левых партий, получивший название плюралистическая левая коалиция. Его созданию содействовали два фактора. Первым стало выдвижение социалистами гибкой формулы коалиции: заключение альянса с сохранением идеологической и политической самостоятельности участников. Такой формат сотрудничества позволил ослабить опасения союзников ФСП относительно «гегемонистских» замыслов социалистов. Вторым фактором стали опросы общественного мнения, показавшие, что в случае конкуренции с ФСП результаты других левых партий окажутся заметно ниже ожидаемых.

Воссоздание после более чем десятилетнего перерыва коалиции левых сил позволило снизить конкуренцию между левыми партиями на выборах 1997 г. и тем самым внесло вклад в их победу. В лагере победителей главным триумфатором, без сомнения, стала ФСП, которая увеличила представительство в Национальном собрании с 54 до 245 мест и вернула себе статус первой партии страны. Еще более существенную выгоду из союза извлекли другие его участники. ФКП при небольшом приросте голосов (9,86 % против 9,2 % в 1993 г.) увеличила фракцию с 23 до 38 депутатов. Партия зеленых, получив поддержку 3,6 % избирателей, провела в парламент 8 депутатов. Партия радикал-социалистов завоевала 13 мест в Национальном собрании, несмотря на 1,45 % голосов, набранных в первом туре, а партия «Движение граждан» получила 7 депутатских мандатов при поддержке всего 1,07 % избирателей.

Создание коалиции потенциально открывало возможности для углубления сотрудничества входящих в ее состав партий. В то же время практически сразу после появления плюралистической левой коалиции эксперты поставили вопрос о ее жизнеспособности. Это объяснялось тем, что коалиция представляла собой минимальный электоральный альянс в виде следующих соглашений: 1) между ФСП, Партией зеленых и левыми радикалами о разделе избирательных округов; 2) между ФКП и партией «Движение граждан»; 3) между ФСП и ФКП о поддержке вышедших во второй тур левых кандидатов [4, р. 11]. Отсутствие общей программы и руководства, сохранение разногласий между участниками по вопросам идеологии и стратегии делало будущее коалиции весьма неопределенным.

Высказанные экспертами опасения полностью подтвердились. В период правления правительства Л. Жоспена (1997–2002) в отношениях между участниками коалиции нарастала напряженность. Одной из причин стало возникновение разногласий по содержанию политики кабинета, которую союзники ФСП не без оснований считали социал-либеральной. Эти разногласия, помимо идеологических различий, были вызваны стремлением

партнеров ФСП набрать политические очки за счет критики действий социалистов. Партнеры ФСП были единодушны в требованиях повысить доходы трудящихся, решительно бороться с увольнениями и негарантированными видами занятости, увеличить налоги для зажиточной части населения, усилить государственное регулирование экономики. В то же время в выдвигаемых требованиях имелись нюансы, обусловленные идеологическими особенностями партий. ФКП наиболее решительно критиковала либеральный уклон в политике кабинета и требовала разворота влево правительственного курса. Экологи критиковали не столько либеральный уклон, сколько недостаточную решительность при проведении реформ. В своих требованиях они более ясно, чем ФКП, делали акцент на реформировании политических институтов, защите прав иммигрантов, проведении децентрализации и действий в духе «культурного либерализма». Партия «Движение граждан» наиболее решительно выступала за принятие мер по защите национального суверенитета в условиях набиравшей силу глобализации и за ужесточение борьбы с правонарушениями.

Уступив давлению союзников, Л. Жоспен согласился на принятие нескольких соответствующих законопроектов, пошел на ряд уступок. Однако при этом он сохранил в неизменном виде общую линию правительственного курса, рассчитывая, что прагматичная политика позволит привлечь на грядущих президентских выборах избирателей за пределами левого лагеря. Отказ Л. Жоспена внести кардинальные изменения в политику правительства вызвал распространение среди союзников ФСП мнения о том, что социалисты рассматривают сотрудничество левых сил лишь как средство достижения собственных политических целей.

Второй причиной ухудшения отношений внутри левой коалиции стало повышение превосходства ФСП в левом лагере. По оценке политолога Ж. Жаффре, после 1993 г. ФСП перестала быть доминирующей партией Франции, поскольку получила на выборах второй половины 1990-х гг. около 25 % голосов и продолжала нуждаться в союзниках для создания правящего большинства [16, р. 690]. При этом имело место усиление позиций социалистов по отношению к союзникам. На выборах 1997–2001 гг. за ФСП неизменно голосовало более половины левых избирателей, в электоральных дуэлях между кандидатами левой коалиции в абсолютном большинстве случаев побеждали представители ФСП, на социалистов приходилась львиная доля мест в органах власти, завоеванных левыми силами. В этих условиях электоральные успехи партнеров ФСП все больше зависели от заключения соглашений с социалистами. Столь явное преобладание ФСП еще больше обострило имевшиеся накануне создания левой коалиции опасения союз-

ников по поводу возможности превращения партий в «младших братьев» социалистов.

Стремление партнеров ФСП сохранить политическую самостоятельность имело фатальные последствия для плюралистической левой коалиции. Официально не ставя под сомнение сохранение альянса, партии воспротивились попыткам руководства ФСП углубить сотрудничество левых партий. Так, ФКП и Партия зеленых отвергли предложение социалистов выдвинуть единый список левых сил на выборах в Европарламент 1999 г. и предпочли выступление под собственными знаменами. Выдвинутый ФСП в мае 2000 г. призыв разработать к парламентским выборам 2002 г. единую программу не был поддержан руководством ФКП и партией «Движение граждан». На выборах в местные органы власти в 1998 и 2001 гг. сотрудничество участников коалиции не вышло за рамки ограниченного электорального союза с небольшим числом единых кандидатов и отказом от взаимной конкуренции только в тех округах, где левые партии не имели сильных позиций. Накануне президентских и парламентских выборов 2002 г. левая коалиция фактически распалась, когда все союзники ФСП выдвинули своих кандидатов в президенты и заняли уклончивую позицию в отношении предложения социалистов заключить электоральный союз к выборам в парламент.

Распаду левой коалиции, помимо инстинкта самосохранения партнеров ФСП, содействовала политическая ситуация в стране, которая давала основания с очень высокой степенью уверенности предполагать двойную победу левых сил. Тем самым было ослаблено действие главного фактора, толкавшего левые партии к сплочению, – борьбы с общим политическим соперником.

Распад левой коалиции стал одной из причин, пусть и не главной, во многом неожиданного по-

ражения левых сил в 2002 г. На президентских выборах главный левый кандидат Л. Жоспен выбыл из борьбы уже в первом туре, что предопределило поражение левых сил на парламентских выборах. Для выхода во второй тур кандидату ФСП в первую очередь не хватило голосов левых избирателей. Его поддержало только 32 % левого электората, и даже среди сторонников ФСП лишь 58 % отдали голоса за Л. Жоспена, тогда как 35 % предпочли других левых кандидатов [17, p. 226].

На парламентских выборах левые партии, несмотря на необходимость объединения усилий, не сумели сохранить электоральный союз в формате 1997 г. После напряженных переговоров ФСП заключила предвыборные соглашения с Партией левых радикалов, Партией зеленых и ФКП о распределении части округов и поддержке левого кандидата, вышедшего во второй тур. В то же время руководство партии «Движение граждан» приняло решение о самостоятельном выступлении, посчитав курс на объединение республиканцев всех политических лагерей более продуктивным для политического будущего своей организации, чем участие в левой коалиции.

Как справедливо отметили французские исследователи Б. Долез и А. Лоран, плюралистическая левая коалиция «не выдержала ни испытания властью, ни хаоса амбиций, ни президентской логики Пятой республики» [18, p. 272]. Стало очевидно, что левые партии не сумели создать по-настоящему прочную коалицию, спаянную общими интересами и способную сохранять единство не только во время неудач, толкающих близкие политические партии к сотрудничеству, но и во время благоприятной политической конъюнктуры, которая усиливает соблазн предпочесть самостоятельные действия компромиссам во имя победы политического лагеря.

Заключение

Таким образом, в 1980–90-е гг. в отношениях левых партий наблюдались две разнонаправленные тенденции. С одной стороны, интересы борьбы против правых сил подталкивали партии к активизации сотрудничества. С другой стороны, идеологические различия, преобладание заботы о собственных политических позициях над интересами левого лагеря в целом, конкуренция за голоса левых избирателей, опасения утратить политическую самостоятельность в случае союза с ФСП создали препятствия для углубления взаимодействия между левыми партиями. В исследуемый период стала преобладать вторая тенденция, в силу чего сотрудничество левых партий свелось лишь к ограниченному электоральному союзу. Воссоздание

в 1997 г. коалиции левых сил потенциально могло стать основой для усиления сплоченности левого лагеря. Однако на деле сотрудничество левых сил в рамках коалиции не вышло на более высокий уровень, а сама коалиция в 2002 г. распалась из-за противоречий между ее участниками.

Такое развитие отношений внутри левых сил резко контрастировало с взаимодействием ведущих партий правого лагеря. Голлисты и правоцентристы, оказавшись в 1981 г. в оппозиции, сначала создали политический союз, сохранившийся несмотря на все обострения отношений, а в 2002 г. объединились в новую правую партию. Левый лагерь к подобному сотрудничеству оказался не готов ни в исследуемый период, ни в последующее время.

Библиографические ссылки

1. Канинская Г. Н. Радикалы и радикализм в послевоенной Франции. М. : Наука, 1999.
2. Amar C., Chémin A. Jospin et Cie. Histoire de la gauche plurielle 1993–2002. Paris : Seuil, 2002.
3. Becker J.-J. La gauche plurielle (1995–2002) // Candar G., Apriles S., Laboulte I., et al. Histoire des gauches en France : in 2 vols. Paris, 2005. Vol. 2. P. 295–310.
4. Boy D., Platon F., Rey H., et al. C'était la gauche plurielle. Paris : Presses de Science Po, 2003. Vol. 2. P. 295–310.
5. Lavau G. Le parti communiste: un congrès de survie // Rev. politique parlem. 1985. An. 87, N° 914. P. 6–15.
6. Ranger J. Le déclin du parti communiste français // Rev. française sci. politique. 1986. Vol. 36, N° 1. P. 46–63. DOI: 10.3406/rfsp.1986.394235.
7. Le Galle G. Radiographie de l'image du PCF : double deviance avec la société et les sympathisants // Rev. politique parlem. 1985. An. 87. N° 914. P. 16–27.
8. Шмачкова Т. В. Коммунисты Франции перед новым вызовом времени // Раб. класс и соврем. мир. 1989. N° 3. С. 24–36.
9. Jaffré J. Trente années de changement électoral // Pouvoirs. 1989. N° 49. P. 15–26.
10. Айвазова С. Г., Бунин И. М., Великовский С. И. и др. Франция глазами французских социологов / под ред. В. К. Фоминой, С. А. Эфинова. М. : Наука, 1990.
11. Jaffré J. La défaite des socialistes et l'insatisfaction des électeurs // Pouvoirs. 1992. N° 62. P. 135–149.
12. Sainteny G. Les dirigeants écologistes et le champs politique // Rev. française sci. politique. 1987. Vol. 37, N° 1. P. 21–32. DOI: 10.3406/rfsp.1987.411593.
13. Dupoirier E., Grunberg G. 1992 : Les crises de confiance // Pouvoirs. 1993. N° 65. P. 145–161.
14. Platon F., Rey H. Le FN en terre communiste // Le Front national à découvert / Sous dir. N. Mayer, P. Perrineau. Paris : Presses de science Po, 1996. P. 268–282.
15. Grunberg G., Chiche G. Le regain socialiste // La vote de crise. L'élection présidentielle de 1995 / Sous dir. P. Perrineau, N. Mayer. Paris : Presse de la Fondation national des sciences politiques, 1995. P. 189–210.
16. Jaffré J. Le parti socialiste : l'idéal et le réel // Rev. française sci. politique. 1999. Vol. 49, N° 4–5. P. 687–694.
17. Jaffré J. Comprendre l'élimination de Lionel Jospin // Le vote de tous les refus. Les élections présidentielle et législatives de 2002 / Sous dir. P. Perrineau, C. Ysmal. Paris : Presses de science Po., 2002. P. 223–247.
18. Dolez B., Laurent A. Marches et marges de la gauche // Le vote de tous les refus. Les élections présidentielle et législatives de 2002 / Sous dir. P. Perrineau, C. Ysmal. Paris : Presses de science Po., 2002. P. 251–273.

References

1. Kaninskaya G. N. [Radicals and radicalism in post-war France]. Moscow : Nauka, 1999 (in Russ.).
2. Amar C., Chemin A. [Jospin and Cie. History of the pluraliste left 1993–2002]. Paris : Seuil, 2002 (in Fr.).
3. Beckrer J.-J. [The pluraliste left (1995–2002)]. In: [History of the lefts in France] : in 2 vols. Paris, 2005. Vol. 2. P. 295–310 (in Fr.).
4. Boy D., Platon F., Rey H., et al. [It was the pluraliste left] : in 2 vols. Paris : Presses de Science Po, 2003. Vol. 2 (in Fr.).
5. Lavau G. [The Communist Party: a Congress of Survival]. *Rev. politique parlem.* 1985. An. 87, No. 914. P. 6–15 (in Fr.).
6. Ranger J. [The decline of the French Communist Party]. *Rev. française sci. politique.* 1986. Vol. 36, No. 1. P. 46–63 (in Fr.). DOI: 10.3406/rfsp.1986.394235.
7. Le Galle G. [X-ray of the PCF image: double deviance with the society and sympathizers]. *Rev. politique parlem.* 1985. An. 87. No. 914. P. 16–27 (in Fr.).
8. Shmachkova T. V. [The French Communists Facing a New Challenge of the Time]. *Rab. kl. i sovrem. mir.* 1989. No. 3. P. 24–36 (in Russ.).
9. Jaffré J. [Thirty Years of Electoral Change]. *Pouvoirs.* 1989. No. 49. P. 15–26 (in Fr.).
10. Aivazova S. G., Bunin I. H., Volikovskii S. I., et al. [France through the eyes of French social scientists]. Moscow : Nauka, 1990 (in Russ.).
11. Jaffré J. [The defeat of the Socialists and the dissatisfaction of the electors]. *Pouvoirs.* 1992. No. 62. P. 135–149 (in Fr.).
12. Sainteny G. [Environmental leaders and the political field]. *Rev. française sci. politique.* 1987. Vol. 37, No. 1. P. 21–32 (in Fr.). DOI: 10.3406/rfsp.1987.411593.
13. Dupoirier E., Grunberg G. [1992: Crises of Confidence]. *Pouvoirs.* 1993. No. 65. P. 145–161 (in Fr.).
14. Platon F., Rey H. [The FN in Communist Land]. In : *Le Front national à découvert.* Paris : Presses de science Po, 1996. P. 268–282 (in Fr.).
15. Grunberg G., Chiche G. [The Socialist Revival]. In : *La vote de crise. L'élection présidentielle de 1995.* Paris : Presse de la Fondation national des sciences politiques, 1995. P. 189–210 (in Fr.).
16. Jaffré J. [The Socialist Party: the ideal and the real]. *Rev. française de sci. politique.* 1999. Vol. 49, No. 4–5. P. 687–694 (in Fr.).
17. Jaffré J. [Understanding the elimination of Lionel Jospin]. In : *Le vote de tous les refus. Les élections présidentielle et législatives de 2002.* Paris : Presses de science Po., 2002. P. 223–247 (in Fr.).
18. Dolez B., Laurent A. [Steps and margins of the left]. In : *Le vote de tous les refus. Les élections présidentielle et législatives de 2002.* Paris : Presses de science Po., 2002. P. 251–273 (in Fr.).

Статья поступила в редколлегию 07.12.2017.
Received by editorial board 07.12.2017.

УДК 94(44)+329

ВЛИЯНИЕ ИДЕОЛОГИИ НАЦИОНАЛИЗМА НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ ФРАНЦУЗСКИХ УЛЬТРАПРАВЫХ

А. М. ГРИШЕЛЬ^{1), 2)}

¹⁾Республиканский институт высшей школы, ул. Московская, 15, 220007, г. Минск, Беларусь

²⁾Гимназия № 4 г. Минска, ул. Кунцевщина, 18, 220017, г. Минск, Беларусь

Рассматривается влияние идеологии национализма на деятельность современных французских ультраправых. Исследуется не только практическая деятельность таких партий и организаций, как Национальный фронт, Блок идентичности, «Аксон франсез» и «Французское обновление», отражающих основные направления французского ультраправого движения, но и их идеологическая база. Выявлены отличия между идеологиями национализма, нацизма и фашизма. Указано, что в литературе данные термины часто подменяют друг друга. Отмечена тенденция изменения содержания термина «этнос», влияющая на определение того, какие партии и организации используют расистские лозунги. Сделан вывод о том, что современных французских ультраправых сложно обвинить в прямом проявлении крайних форм национализма из-за отсутствия четкого и общепринятого понимания некоторых терминов. Рекомендовано использовать результаты проведенного исследования при прочтении лекций, курсов по политологии, истории Франции и политических партий.

Ключевые слова: ультраправые; Национальный фронт; Блок идентичности; национализм; расизм; нацизм; фашизм; иммигранты.

УПЛЫЎ ІДЭАЛОГІІ НАЦЫЯНАЛІЗМУ НА ДЗЕЙНАСЦЬ СУЧАСНЫХ ФРАНЦУЗСКИХ УЛЬТРАПРАВЫХ

А. М. ГРЫШЭЛЬ^{1*, 2*}

^{1*}Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы, вул. Маскоўская, 15, 220007, г. Мінск, Беларусь

^{2*}Гімназія № 4 г. Мінска, вул. Кунцаўшчына, 18, 220017, г. Мінск, Беларусь

Разглядаецца ўплыў ідэалогіі нацыяналізму на дзейнасць сучасных французскіх ультраправых. Даследуецца не толькі практычная дзейнасць такіх партый і арганізацый, як Нацыянальны фронт, Блок ідэнтычнасці, «Аксён франсэз» і «Французскае абнаўленне», якія адлюстроўваюць асноўныя напрамкі французскага ўльтраправага руху, але і іх ідэалагічная база. Выяўлены адрозненні паміж ідэалогіямі нацыяналізму, нацызму і фашызму. Заўважана, што ў літаратуры дадзеныя тэрміны часта падмяняюць адзін аднаго. Адзначана тэндэнцыя змены зместу тэрміна «этнас», што ўплывае на вызначэнне таго, якія партыі і арганізацыі выкарыстоўваюць расісцкія лозунгі. Зроблены вывад аб тым, што сучасных французскіх ультраправых складаюць аб'яднанні ў прамых праявах крайніх форм нацыяналізму праз адсутнасць выразнага і агульнапрынятага разумення некаторых тэрмінаў. Рэкамендавана выкарыстоўваць вынікі праведзенага даследавання пры чытанні лекцый, курсаў па паліталогіі, гісторыі Францыі і палітычных партый.

Ключавыя словы: ультраправыя; Нацыянальны фронт; Блок ідэнтычнасці; нацыяналізм; расізм; нацызм; фашызм; імігранты.

Образец цитирования:

Грышэль А. М. Уплыў ідэалогіі нацыяналізму на дзейнасць сучасных французскіх ультраправых // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. 2018. № 1. С. 86–94.

For citation:

Hryshel A. M. The influence of the ideology of nationalism on the activities of modern French far-right. *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 86–94 (in Belarus.).

Автор:

Алексей Михайлович Гришель – аспирант кафедры историко-культурного наследия Беларуси¹⁾, учитель²⁾. Научный руководитель – доктор исторических наук, профессор В. С. Кошелев.

Author:

Aliaksei M. Hryshel, postgraduate student at the department of the historical and cultural heritage of Belarus^a, the teacher^b. alexey.grishel@tut.by

THE INFLUENCE OF THE IDEOLOGY OF NATIONALISM ON THE ACTIVITIES OF MODERN FRENCH FAR-RIGHT

A. M. HRYSHEL^{a, b}

^aNational Institute of Higher Education, 15 Maskoŭskaja Street, Minsk 220007, Belarus

^bGimnasium No. 4 in Minsk, 18 Kuncaŭščyna Street, Minsk 220017, Belarus

The article discusses the influence of the ideology of nationalism on the activities of modern French far-right. The focus of the article are the practical activities of such parties and organizations as the National Front, Bloc identitaire, Action française and Renouveau français, which reflect the main directions of the french far-right movement. Their ideological basis is analyzed. The author revealed the differences between the ideologies of nationalism, nazism and fascism, because in the literature these terms are often confused with each other. The discovered trend of changes in the content of the term «ethnos» which influences the establishment of which parties and organizations use racist slogans is very important. It was established that the modern french far-right is hard to blame in the direct manifestation of extreme forms of nationalism, because there isn't clear understanding of the difference between some terms. The results of the study can be used in the lecturing of courses in political science, history of France and political parties.

Key words: far-right; National Front; Bloc Identitaire; nationalism; racism; nazism; fascism; immigrants.

Уводзіны

Адной з найважнейшых праблем палітычнай гісторыі сучаснай Францыі застаецца пытанне ўплыву нацыяналістычных ідэй на дзейнасць ультраправых палітычных партый і арганізацый. Гэтыя ідэі традыцыйна выкарыстоўваюцца падобнымі аб'яднаннямі, таму ў артыкуле выяўляецца сувязь нацыяналізму з дзейнасцю ультраправых у Францыі ў пачатку XXI ст. Дадзенае пытанне недастаткова вывучана як у французскай, так і ў айчынай гістарыяграфіі, паколькі большасць даследчыкаў надае ўвагу актыўнасці гэтых палітычных сіл у больш ранні перыяд. Сярод даследчыкаў, якія займаліся падобнай праблемай, варта адзначыць Н. Ю. Васільеву, Ф. дэ Фантэта, У. С. Малахава, П. Перыно, Ж.-І. Камю, У. П. Смірнова, Ш. Міён-Дэльсоль, італьянскага філосафа У. Эка, французскіх журналістаў вядомых перыядычных выданняў – П. Віналя («Le Point»), Б. Буцье («Liberation») [1–10].

Асноўнымі крыніцамі гэтага артыкула сталі афіцыйныя сайты такіх ультраправых партый, як Блок ідэнтычнасці [11–13] і Нацыянальны фронт [14]. Мэтай даследавання з'яўляецца аналіз уплыву ідэалогіі нацыяналізму на дзейнасць сучасных французскіх ультраправых.

Метадалагічнай асновай працы сталі прынцыпы гістарызму, сістэмнасці і аб'ектыўнасці. У адпаведнасці з першым з іх праблема разглядаецца ў сваім развіцці, прыярытэт аддадзены выяўленню якасных змен у ідэалогіі, пазіцыях і практычнай дзейнасці французскіх ультраправых. Работа пабудавана на сістэмным прынцыпе: мы вывучалі не канкрэтную ўльтраправую партыю, а дзейнасць некалькіх аб'яднанняў. Прынцып аб'ектыўнасці дазволіў ацаніць, які змест розных ультраправых партый паклалі ў аснову вызначэння тэрміна «этнас», які з'яўляецца цэнтральным у іх праграмах і лозунгах. Дасягненню адноснай аб'ектыўнасці садзейнічала шырокая база крыніц.

У даследаванні выкарыстоўваліся такія агульнанавуковыя метады, як аналіз, сінтэз, індукцыя, дэдукцыя, параўнанне і абагульненне. Метады аналізу і сінтэзу дазволілі атрымаць неабходную інфармацыю аб аб'екце даследавання, а таксама вылучыць з агульнай масы фактаў тыя, што непасрэдна адносяцца да разглядаемага прадмета. Дзякуючы выкарыстанню дэдуктыўнага і індуктыўнага метадаў мы змаглі абгрунтаваць спецыфіку выкарыстання нацыяналістычных ідэй сучаснымі французскімі ўльтраправымі.

Асноўная частка

У сучаснай Францыі дзейнічае вялікая колькасць арганізацый, партый і рухаў ультраправай накіраванасці, якія ў літаратуры часта называюць праварадыкаламі. З кожным годам іх становіцца ўсё больш, асабліва ў сітуацыі нявырашанасці іміграцыйнага пытання. Небяспека заключаецца не столькі ў колькасці падобных аб'яднанняў,

колькі ў тым, што французы сталі больш адкрыта спачуваць нацыяналістычным заклікам ультраправых. На іх бок пачалі пераходзіць рабочыя, якія традыцыйна падтрымлівалі камуністаў і сацыялістаў, бо спалохаліся, што могуць страціць працу ў выніку проигрышу больш таннай рабочай сіле з ліку імігрантаў.

Ёсць некалькі пунктаў гледжання на пытанне аб тым, хто такія ўльтраправыя. Паводле аднаго з падыходаў, у ідэалогіі ўсіх ультраправых абавязкова адмаўляюцца традыцыйныя рэспубліканскія каштоўнасці. З такім поглядам згодныя не ўсе. Напрыклад, вядомы французскі даследчык Ж.-І. Камю мяркуе, што ў Францыі амаль няма ўльтраправых партый, якія б выступалі супраць дэмакратычных каштоўнасцей і рэспубліканскай формы праўлення. Выключэнне складаюць дробныя манархічныя партыі, у лік якіх уваходзіць найстарэйшая з існуючых ультраправых арганізацый «Аксьён франсэз», створаная пісьменнікам Ш. Марасам у 1899 г., якая на пачатковым этапе аб'ядноўвала ўсіх, хто быў незадаволены рэспубліканскім ладам, і прыхільнікаў аднаўлення манархіі. Сёння «Аксьён франсэз» ніяк не ўплывае на палітычнае жыццё ў Францыі, а сучасная расійская даследчыца ўльтраправых Н. Ю. Васільева называе манархістаў «рудыментам унутры сучасных ультраправых у Францыі»¹ [1, с. 16–17].

У адпаведнасці з другім пунктам гледжання, усе ўльтраправыя абавязкова павінны быць расістамі, ксенафобамі і шавіністамі. Такая думка ўзнікла ў сувязі з тым, што многія сучасныя ўльтраправыя (не толькі ў Францыі) падкрэсліваюць сваю нацыяналістычную афарбоўку. Таму нацыяналізм часта асацыіруецца з этнічнай, культурнай і рэлігійнай нецярпімасцю, якая асуджаецца прыхільнікамі ўмераных плыней. Больш за тое, СМІ пад гэтым тэрмінам часта разумеюць этнічны нацыяналізм, у прыватнасці яго крайнія формы (шавінізм, ксенафобія), у якіх робіцца акцэнт на перавазе адной нацыянальнасці над астатнімі.

У французскай і айчынай гістарыяграфіі ўсіх манархістаў традыцыйна адносяць да ўльтраправых. Пры гэтым ніводная французская манархічная партыя ці арганізацыя сёння не выкарыстоўвае расісцкіх лозунгаў, нават «Аксьён франсэз», галоўны ідэйны натхняльнік якой, Ш. Морас, у першай палове XX ст. крытыкаваў яўрэяў і лічыў іх пагрозай для Францыі. Манархісты пачатку XX ст. і сучасныя манархісты маюць істотныя адрозненні ў сваіх перакананнях. З іншага боку, ёсць ультраправыя партыі, як, напрыклад, Блок ідэнтычнасці, якія ў межах, вызначаных законам, змагаюцца з імігрантамі з мусульманскіх краін, але робяць акцэнт не столькі на нацыянальнай, колькі на рэлігійнай прыналежнасці. Здавалася б, партыя імкнецца паказаць перавагу французцаў, але яна выступае за захаванне Еўрапейскага саюза, яго развіццё і ўзаемадзеянне еўрапейскіх народаў як роўных адзін аднаму. Яшчэ адна ўльтраправая партыя – Нацыянальны фронт, – у адрозненне ад Блока ідэнтычнасці з'яўляецца еўраскептыкам, а яе лідар М. Ле Пэн прызнае магчымасць інтэграцыі імігрантаў

і ў апошні час імкнецца не выказвацца супраць іх рэзка, бо партыя прэтэндуе на ўладу.

Такім чынам, у лагеры ўльтраправых разам з адкрытымі нацыяналістамі дзейнічаюць арганізацыі, для якіх еўрапейскія каштоўнасці стаяць вышэй за нацыянальныя, і пры гэтым не ўсе ўльтраправыя партыі выкарыстоўваюць расісцкія ідэі, заклікі і лозунгі [1, с. 15].

Нацыянальны фронт і Блок ідэнтычнасці абвінавачваюцца не толькі ў нацыяналізме, але і ў нацызме і фашызме. Неабходна правесці размежаванне паміж гэтымі тэрмінамі. Як сцвярджалі французскія філосафы Ф. Лаку-Лабарт і Ж.-Л. Нансі ў працы «Нацысцкі міф», «ідэалогія нацызму – расісцкая ідэалогія», а «нацызм – спецыфічна нямецкі феномен» [15, с. 23]. З гэтага вынікае, што нельга параўноўваць нацызм 1930-х – першай паловы 1940-х гг. і сучасны нацыяналізм, таму што яны ўзніклі ў розных умовах.

Нацызм – гэта палітычная ідэалогія, у якой сацыялістычная пабудова грамадства спалучаецца з нацыяналістычнымі ідэямі і поглядамі. Нацызм заснаваны на страху, таму мае патрэбу ў пошуку новых «ворагаў» нацыі. Для А. Гітлера «ворагамі» калісьці сталі яўрэі і камуністы, якіх ён імкнуўся знішчыць фізічна. Для сучасных ультраправых «ворагамі» з'яўляюцца імігранты з мусульманскіх краін. Да нядаўняга часу лічылася, што калі вырашыць іміграцыйнае пытанне, то ўсе астатнія цяжкасці знікнуць. Аднак улады доўгі час ігнаравалі праблему, і французы перасталі ім давяраць, пачалі сімпатызаваць ультраправым, якія, адчуўшы змены ў настроі электарату саперніка, абвінавачвалі кіруючыя сілы ў наўмысным зацягванні вырашэння пытання пра імігрантаў. У выніку яны ўсё часцей разглядаюцца як ахвяры, а іміграцыйная праблема паступова трансфармуецца з сацыяльна-эканамічнай у палітычную.

Нацыяналізм – гэта палітычная ідэалогія, галоўным прынцыпам якой з'яўляецца абарона нацыі і яе інтарэсаў. Нацыяналісты, у адрозненне ад нацыстаў, не заўсёды сцвярджаюць перавагу адной нацыі над астатнімі. Яны не імкнуцца да заваявання «жыццёвай прасторы», як нацысты. Нацыянальны фронт, Блок ідэнтычнасці ў сваіх праграмах ніколі не заклікалі да захопу Францыяй новых тэрыторый або да знішчэння пэўных нацый.

Што датычыцца тэрміна «фашызм», то сёння не існуе адзінага агульнапрызнанага яго вызначэння. Класічны італьянскі фашызм, які з'яўляўся аўтарытарным, першапачаткова не абапіраўся на расавую тэорыю, як нацызм, які быў на ёй пабудаваны. Італьянскі філосаф У. Эка ў дакладзе «Вечны фашызм», з якім ён выступіў на сімпозіуме 25 красавіка 1995 г. у Калумбійскім універсітэце (Нью-Ёрк), размежаваў тэрміны «фашызм» і «на-

¹ Тут і далей пераклад наш. – А. Г.

цызм» наступным чынам. Па-першае, у адрозненне ад нямецкага нацызму італьянскі фашызм не быў таталітарным. Па-другое, у італьянскага фашызму не было сваёй выразнай філасофіі. Ён ніколі не з'яўляўся маналітнай ідэалогіяй, для яго характэрнае злучэнне рэвалюцыйнасці і кансерватызму, нават стаўленне да рэлігіі было дваістае. Па-трэцяе, італьянскі фашызм стаў першай правай дыктатурай у Еўропе, таму наступныя правыя рэжымы (у Германіі, Іспаніі, Партугаліі і інш.) аўтаматычна сталі называцца фашысцкімі [8]. Акрамя таго, У. Эка вылучыў 14 прыкмет фашызму, аднак большасць з іх можна аднесці да любога, нават да самага дэмакратычнага рэжыму.

Варта пагадзіцца з тым, што нацыяналізм ляжыць у аснове нацызму і фашызму. Аднак для нацызму, хутчэй, характэрны этнічны нацыяналізм, калі адна нацыя лічыць сябе вышэйшай за іншыя, а для фашызму – грамадзянскі нацыяналізм, заснаваны на разуменні таго, што дзяржаўныя інтарэсы больш важныя за асабістыя.

Падкрэслім, што пераважная большасць рэальных прэтэндэнтаў на ўладу з ліку французскіх ультраправых не адмаўляюць рэспубліканскія каштоўнасці і палітычную барацьбу. Вядома, што нацызм і фашызм заўсёды таталітарныя, а нацыяналізм можа існаваць у розных палітычных фарматах – як пры дэмакратыі, так і пры таталітарызме. У пацверджанне можна прывесці наступны прыклад. Удзельнік прэзідэнцкай кампаніі 2012 г. ад Блока ідэнтычнасці А. Гуён, вядомы сваімі рэзкімі выказваннямі, пасля таго як выйшаў з гонкі праз недастатковае фінансаванне, у верасні 2011 г. заявіў, што ён і яго партыя будуць і далей удзельнічаць у палітычнай барацьбе. Тым самым ён прызнаў дэмакратычныя метады змагання за ўладу [9]. Ніякіх абвінавачванняў у парушэнні палітычных правоў ён не выказваў. Адносна неабходнасці ўдзелу ў прэзідэнцкай кампаніі заснавальнік Блока ідэнтычнасці Ф. Рабэр сказаў наступнае: «Палітычнае жыццё ў Францыі круціцца вакол прэзідэнцкіх выбараў. Удзел у іх уяўляе сабой інструмент, які дазваляе павялічыць нашу пазнавальнасць і цікавасць да нас з боку СМІ» [16]. Гэта значыць, што выбары не з'яўляліся для партыі першачарговай мэтай, а былі сродкам павелічэння папулярнасці [9].

Важна высветліць, якая сувязь існуе паміж трактоўкай тэрміна «этнас», якая прапануецца сучаснымі французскімі ўльтраправымі, і вызначэннем паняцця «расізм». Вядома, нямецкія нацысты, акрэсліваючы сэнс паняцця «этнас», рабілі акцэнт на біялагічным паходжанні пэўнай супольнасці, таму іх справядліва абвінавачвалі ў расізме (гэта так званы класічны расізм). Сучасныя французскія ўльтраправыя ўключаюць у вызначэнне тэрміна «этнас» адзінства поглядаў і рэлігію, а біялагічнае паходжанне выносяць

на другі план. У сваю чаргу, французскі слоўнік 1932 г. трактуе расізм як ідэалогію, заснаваную на перакананні ў існаванні біялагічнай іерархіі чалавечых рас [3, р. 3]. Такім чынам, сучаснае вызначэнне расізму дапаўняецца рэлігійным і новымі аспектамі. Вялікі ўклад у пашырэнне сучаснага разумення расізму ўнесла аднайменная кніга французскага філосафа А. Мэмі. Тым не менш расізм па-ранейшаму асацыіруецца пераважна з дыскрымінацыяй па колеры скуры. Расійскі вучоны доктар палітычных навук У. С. Малахаў у артыкуле «Сціплае абаянне расізму» пацвярджае, што сучасных ультраправых складана абвінаваціць у расізме, бо яны імкнуцца карэктна выкладаць свае ідэі і не акцэнтуюць увагу на біялагічным паходжанні людзей [4].

Адзначым, што Блок ідэнтычнасці, пачынаючы са свайго ўзнікнення ў 2003 г., на першае месца заўсёды ставіў рэлігію. Для актывістаў партыі не мае значэння, з якой еўрапейскай краіны чалавек прыехаў у Францыю, калі ён хрысціянін паводле свайго веравызнання. Усе акцыі гэтай маладой палітычнай партыі накіраваны выключна супраць мусульман. Варта згадаць вядомую акцыю па раздачы «супу ідэнтычнасці» (альбо «гальскага супу»), у які дадаваліся свініна і алкаголь. Упершыню мерапрыемства было праведзена ў Парыжы ў 2004 г. Зразумела, далучыцца да абеду маглі толькі хрысціяне, паколькі мусульмане не ўжываюць свініну. Калі чалавек адмаўляўся есці мяса, ён не атрымліваў іншыя прадукты. Гэта выклікала абурэнне мусульман, якія маглі быць этнічнымі французамі. Лідары Блока ідэнтычнасці на ўсе абвінавачванні адказвалі, што выбралі свініну не для таго, каб пакрыўдзіць мусульман, а таму што яна вельмі танная і «каштуе ўсяго 2 еўра за кілаграм» [17]. Кіраўнік акцыі А. Банівар заўважыў, што ніхто не абавязаны, калі не хоча, прыходзіць па суп. Аднак 28 снежня 2006 г. парыжская паліцыя, а затым Дзяржаўны савет прынялі рашэнне з пачатку 2007 г. забараніць правядзенне падобных мерапрыемстваў. Аднак раздачы супу працягваліся, і паліцыя ў іх не ўмешвалася.

Яшчэ раней, пасля забароны раздачы «супу ідэнтычнасці» ў Страсбургу ў студзені 2006 г. мэрам горада Ф. Келерам (належаў да кіруючай на той час правацэнтрэсцкай партыі Саюз за народны рух), лідары Блока ідэнтычнасці раскрытыкавалі дзеянні ўлад, якія закрывалі вочы на пастаянныя зрывы акцый ультралевымі, якія выкарыстоўвалі да ўсяго іншага гвалт [11]. Улады абвінавачваліся ў двайных стандартах. Актывісты Блока ідэнтычнасці заклікалі кіраўнічыя органы быць паслядоўнымі ў сваіх дзеяннях і прапанавалі забараніць выраб і выкарыстанне навагодніх ёлак, хрысціянскіх сімвалаў, якія маглі абразіць рэлігійныя пачуцці мусульман, а таксама спыніць вытворчасць круасанаў,

упершыню вырабленых у 1683 г. пасля перамогі еўрапейцаў над туркамі пад Венай. Цікава, што ў Сірыі ў 2013 г. на падкантрольных антыўрадавым войскам тэрыторыях выраб круасанаў сапраўды быў забаронены са спасылкай на дадзеную падзею XVII ст. [18].

Аб непаслядоўнасці дзеянняў французскіх улад сведчыць тое, што, забараніўшы раздачу супу са свініны, яны дазволілі мусульманскай асацыяцыі «Разам за ежу» раздаваць у Ліёне халяльную ежу. Пры гэтым актывісты былі апрануты ў традыцыйную мусульманскую вопратку джэлабэ [12]. Блок ідэнтычнасці ўказваў на тое, што раздача ежы з'яўлялася толькі нагодай, пад якой адбывалася далучэнне людзей да мусульманскай культуры. Улады ніяк на гэта не рэагавалі, наадварот, заахвочвалі, апраўдваючы сябе тым, што мусульмане, у адрозненне ад Блока ідэнтычнасці, раздавалі ежу ўсім.

Блок ідэнтычнасці называе мусульман акупантамі, таму што іх стала вельмі шмат і яны пагражаюць не толькі французам, а і ўсёй Еўропе. Прыхільнікі партыі выступаюць супраць будаўніцтва мячэціў, распаўсюджвання ісламскай культуры. Актывісты даведваюцца аб планах мусульман і пачынаюць праводзіць кампаніі, накіраваныя на іх зрыў. Часам актывісты Блока ідэнтычнасці надзяваюць маскі свінні, заходзяць у рэстараны для мусульман і тым самым палохаюць наведвальнікаў.

У Францыі існуе мноства падобных да Блока ідэнтычнасці арганізацый, напрыклад ультраправае «Французскае абнаўленне», якое было створана ў лістападзе 2005 г. на базе нацыяналістычнай «Франкская гвардыя». «Французскае абнаўленне» ганарыцца тым, што з'яўляецца нацыяналістычным. Яго лідар Ц. дэ Шасэ гаворыць, што арганізацыя выступае за здаровы нацыяналізм, які ў першую чаргу павінен разумецца не як разбурэнне, рэвізіянізм, а як праява любові да свайго народа, абарона нацыянальнай культурнай спадчыны [19].

Большасць дэманстрацый, якія арганізуюцца «Французскім абнаўленнем», носяць антыімігранцкі характар. Адна з іх прайшла 9 снежня 2009 г. у Парыжы, сабраўшы некалькі дзясяткаў маладых людзей. На ёй Ц. дэ Шасэ, адстойваючы расісцкае вызначэнне французскай ідэнтычнасці, не пабаяўся сказаць аб імігрантах фразу: «Цяля, якое нарадзілася ў стайні, ніколі не стане канём» [20]. Пры гэтым ён крытыкаваў Н. Сарказі за яго не-французскае паходжанне.

Актывісты «Французскага абнаўлення» ўдзельнічаюць практычна ва ўсіх акцыях, якія праводзяцца ўльтраправамі. Але арганізацыя не з'яўляецца сур'ёзнай палітычнай сілай. Канкрэтных прапаноў яна не ўносіць, а ўся яе дзейнасць заснавана на лозунгах і закліках змагацца з імігрантамі за захаванне «чысціні» французскага народа. Хутчэй за

ўсё, арганізацыя была створана, як і многія іншыя ў Францыі, для папулярызацыі яе лідара. Рэальных прэтэнзій на заваяванне ўлады «Французскае абнаўленне» не мае, паколькі не ўдзельнічае нават у мясцовых выбарах.

Акцыі ўльтраправых традыцыйна выклікаюць трывогу ўлад, якія баяцца, што СМІ паведамаць пра рост нацыяналістычных настрояў у Францыі. У простых людзей іншае бачанне сітуацыі. Многія з іх далёкія ад палітыкі, але падзяляюць радыкальныя погляды, таму што менавіта ўльтраправыя актывісты, а не ўлады, раздаюць ежу і вопратку тым, хто жыве ў беднасці [21]. Палітычныя сілы выдатна ведаюць аб росце колькасці прыхільнікаў ультраправых поглядаў сярод французскіх грамадзян.

Блок ідэнтычнасці робіць акцэнт на рэлігійнай прыналежнасці. Выключэннем з'яўляецца А. Гуён, прадстаўнік новага пакалення ўльтраправых, які ўступіў у Блок ідэнтычнасці ў момант стварэння партыі. Ён ніколі не хаваў сваіх расісцкіх поглядаў. Калі яго аднапартыйцы падзялялі людзей па рэлігіі і адпаведных каштоўнасцях, то для А. Гуёна значэнне меў і колер скуры. Згодна з яго логікай, любы імігрант-мусульманін, які прыняў хрысціянства, а таксама традыцыі і культуру Францыі, усё роўна застаецца чалавекам другога гатунку. Пры гэтым А. Гуён, як і яго партыя, фактычна ставіць знак роўнасці паміж французамі і астатнімі еўрапейцамі, якія павінны разам супрацьстаяць іміграцыі і ісламізацыі [13]. Гэтым тлумачыцца і падтрымка Блокам ідэнтычнасці еўраінтэграцыі.

Партыю Нацыянальны фронт таксама абвінавачваюць у расізме і нацыяналізме. Сапраўды, ініцыятарамі яе стварэння былі былыя прыхільнікі А. Ф. Петэна, ультраправыя экстрэмісты [2, с. 275]. Прычынай узнікнення адзінай ультраправай партыі ў 1972 г. стала тое, што пасля надання незалежнасці Алжыру ў 1962 г. ультраправыя страцілі значную частку галасоў сваіх выбаршчыкаў. Калі ў 1958 г. на выбарах у Нацыянальны сход за іх прагаласавала 2,6 % французцаў, то праз 10 гадоў – толькі 0,1 % [5, р. 16]. Новую палітычную сілу ахарактарызаваў у працы «Нацыянальны фронт» Ж.-І. Камю: «Нацыянальны фронт уяўляе сабой аб'яднанне ўльтраправых, якія выкарыстоўваюць дэмакратычную сістэму для ўсталявання аўтарытарнага рэжыму, заснаванага на расавай канцэпцыі нацыянальнай ідэнтычнасці» [6, р. 5].

Панаванне на першапачатковым этапе ўнутры Нацыянальнага фронту ідэалогіі, блізкай да фашысцкай, было звязана з тым, што ў шэрагах партыі да смерці ў 1978 г. знаходзіўся лідар французскіх нацыяналістаў-рэвалюцыянераў Ф. Дзюпра. Ён меў велізарны ўплыў на аднапартыйцаў і рэдагаваў асноўныя партыйныя дакументы.

Менавіта ён запрасіў Ж.-М. Ле Пэна на пасадку кіраўніка партыі [2, с. 275–276]. Вядомы расійскі даследчык У. П. Смірноў лічыць, што Нацыянальны фронт прыйшоў на змену неафашыстам, аб'яднаўшы традыцыйныя лозунгі ўльтраправых з інтэгральным каталіцызмам, аўтарытарным папулізмам і эканамічным ультралібералізмам. Партыя імкнулася прапанаваць альтэрнатыву галізму, камунізму і лібералізму [7, с. 162].

У 1980-я гг. антыімігранцкая рыторыка стала цэнтральнай у лепэнаўцаў, што падштурхнула мільёны незадаволеных карэнных французцаў аддаваць свае галасы на выбарах Нацыянальнаму фронту. Паводле Ж.-М. Ле Пэна, нашэсце імігрантаў магло змяніць французскую культуру да непазнавальнасці, бо, калі не прымаць мер, яны ў хуткім часе сталі б гаспадарамі ў Францыі дзякуючы высокай нараджальнасці. Каб пазбегнуць такога фіналу, лідар Нацыянальнага фронту прапаноўваў абaperціся на моцнага чалавека, патрыёта чыстай французскай культуры. У 1983 г. Ж.-М. Ле Пэн выступіў з лозунгам аб праве карэнных французцаў на захаванне сваёй культуры і традыцый і прапанаваў высласць усіх імігрантаў з Францыі [6, р. 27].

Іміграцыю Ж.-М. Ле Пэн разглядаў як палітычны інструмент Французскай камуністычнай партыі, бо лічыў, што яна падрывае традыцыйныя хрысціянскія каштоўнасці і рыхтуе глебу для прыходу да ўлады камуністаў. Лідар Нацыянальнага фронту ставіў у адзін шэраг імігрантаў, камуністаў, сацыялістаў, паколькі ўсе яны, на яго думку, імкнуліся размыць межы паміж нацыямі. Паняцце «нацыя» мела першараднае значэнне для лепэнаўцаў. Каб ачысціць нацыю, захаваць традыцыі, звычаі, па іх перакананні, неабходна ліквідаваць касмапалітычныя элементы.

У 1980-я гг. значны ўплыў на Нацыянальны фронт аказалі так званыя новыя правыя. Некаторыя дзеячы з іх ліку нават уступілі ў склад Нацыянальнага фронту, каб прымаць непасрэдны ўдзел у палітычным жыцці і распаўсюджаць свае погляды. Дзякуючы «новым правам» лепэнаўцы сталі абмяркоўваць такія тэмы, як перавага еўрапейцаў над іншымі народамі, расавыя адрозненні і інш. Новыя правыя адмоўна ставіліся да хрысціянства, супрацьпастаўляючы яму паганства. Аднак Нацыянальны фронт не ўспрыняў гэту ідэю, таму што ўнутры партыі аўтарытэтам карысталіся «каталікі-інтэгрысты», якія лічылі, што захаванне ідэнтычнасці французцаў непарыўна звязана з каталіцтвам [2, с. 281].

Нацыянальным фронтам Ж.-М. Ле Пэн кіраваў да 2011 г., і ўвесь гэты час ён адмоўна ставіўся да імігрантаў, за што яго рэгулярна крытыкавалі. Ідэя ўвядзення ў Францыі прынцыпу «нацыянальнай пераважнасці» з'явілася ў сярэдзіне 1980-х гг.

у партыйных праграмных дакументах і захавалася да сённяшняга часу, нягледзячы на змены ў партыйным кіраўніцтве. Паводле гэтага прынцыпу, сацыяльная дапамога і працоўныя месцы павінны прадастаўляцца ў першую чаргу карэнным французам, а не імігрантам. Французскія грамадзяне былі падзелены Нацыянальным фронтам на дзве катэгорыі. Да першай з іх належалі не толькі карэнныя французы, але і ўсе, хто жыў па французскіх законах і ставіў інтарэсы краіны вышэй за ўласныя. І наадварот, карэнныя французы, што спачувалі імігрантам, былі аднесены да другой катэгорыі.

У 2011 г. Нацыянальны фронт узначаліла М. Ле Пэн, якая пераняла многія ідэі свайго бацькі. У той жа час яна імкнецца аддаліцца ад яго, не выкарыстоўвае яго манеру зносін і не выказваецца рэзка аб імігрантах. Калі аналізаваць прэзідэнцкую праграму М. Ле Пэн (2012), то можна прыйсці да высновы аб тым, што для новага лідара партыі іміграцыя з'яўляецца перш за ўсё сацыяльна-культурнай праблемай. Палітык выступае супраць нелегальных імігрантаў, якія не вучаць французскую мову, не хочуць далучацца да французскай культуры, не імкнуцца знайсці працу. Іх, а таксама тых легальных імігрантаў, якія прыехалі ў Францыю ў пошуках працы, але за год не змаглі яе знайсці, М. Ле Пэн прапаноўвае дэпартаваць [14].

Сёння М. Ле Пэн рэгулярна паўтарае, што яе партыя – галоўны абаронца рэспубліканскіх каштоўнасцей, а нацыяналізм заключаецца ў імкненні аб'яднаць французцаў для вырашэння нацыянальных праблем. Нацыяналізм Ж.-М. Ле Пэна супрацьстаяў дэмакратыі, славіўся антысемітызмам. У сваю чаргу, М. Ле Пэн выдатна ўсведамляе, што да ўлады немагчыма прыйсці толькі з дапамогай крытыкі. У Францыі моцныя рэспубліканскія традыцыі, таму неабходна пабудоваць праграму, заснаваную на дэмакратычных каштоўнасцях, якая не будзе дубліраваць сацыялістаў і правацэнтрыстаў. У сувязі з гэтым М. Ле Пэн хоча стварыць «шырокае аб'яднанне патрыётаў правага і левага толку, аб'яднанне ўсіх, хто любіць Францыю, і ўсіх абаронцаў яе ідэнтычнасці» [22, с. 102].

У ліпені 2011 г. М. Ле Пэн дала разгорнутае інтэрв'ю карэспандэнту выдання «Маскоўскія навіны» У. Дабравольскаму. Акцэнт гутаркі быў зроблены на праблеме іміграцыі, якая абвастрылася пасля «арабскай вясны» 2011 г. У размове М. Ле Пэн адзначыла, што ў французскай іміграцыйнай палітыцы нічога не мяняецца, а Францыя вымушана падпарадкоўвацца еўрапейскім указанням. Дэпартацыя ў дачыненні да нелегальных імігрантаў практычна не ўжываецца, таму што яны паспываюць «растварыцца» ў мусульманскіх кварталах. Аднак, каб не думаць пра тое, як знайсці і высласць за межы Францыі нелегалаў, трэба стварыць такія ўмовы, пры якіх яны не прыязджалі б,

гэта значыць адмяніць права на дзяржаўнае медыцынскае абслугоўванне, магчымасць атрымаць бясплатную сярэднюю адукацыю для дзяцей імігрантаў і г. д. [23].

Акрамя таго, М. Ле Пэн прапануе ўзяць пад кантроль межы. Яна пастаянна падкрэслівае, што пры працаўладкаванні, як і пры атрыманні сацыяльнай дапамогі, прыярытэт павінны мець французы. Больш за тое, лідар Нацыянальнага фронту выказаўся за ўнясенне змяненняў у грамадзянскі кодэкс, згодна з якім французскае грамадзянства даецца аўтаматычна па факце нараджэння ў Францыі. Пры гэтым дзіця можа ніколі не загаварыць па-французску. На думку М. Ле Пэн, грамадзянства трэба заслужыць.

Сёння Нацыянальны фронт займае дваістую пазіцыю ў дачыненні да таго, каго лічыць французам. З аднаго боку, партыя прытрымліваецца канстытуцыйнага вызначэння, згодна з якім французам з'яўляецца той, хто мае французскае грамадзянства, незалежна ад паходжання. Атрымліваецца, што «чужыя» для Нацыянальнага фронту – толькі імігранты. З іншага боку, марыністы лічаць, што наспела неабходнасць у змене працэдуры натуралізацыі: імігрант абавязаны асімілявацца і павяжаць законы Францыі, яе культуру. Так, М. Ле Пэн прытрымліваецца пазіцыі, у адпаведнасці з якой імігранты, што прыехалі ў Францыю нелегальна, павінны ў будучым пазбаўляцца права на атрыманне французскага грамадзянства і дэпартавацца. Злачынцы, паводле палітыка, таксама мусяць пазбаўляцца грамадзянства.

Нацыянальны фронт выступае супраць камунітарызму. Гэта пазіцыя замацавалася ў партыі з часу кіраўніцтва Ж.-М. Ле Пэна. Нацыянальны фронт пацвярджае прыхільнасць да французскай рэспубліканскай мадэлі інтэграцыі імігрантаў і адмоўна ставіцца да мультыкультуралізму. Аднак відавочна, што партыя не мае дакладнага разумення, хто можа называцца «сваім», а хто – «чужым».

З боку М. Ле Пэн наўпрост не праяўляецца расізм ці дыскрымінацыя пэўных нацый. Ад імігрантаў патрабуецца легальна прыехаць у Францыю, уладкавацца на працу, плаціць падаткі і не

ствараць клопатаў для дзяржавы. Па падліках французскага дэмографа і эканаміста І.-В. Лалана, Францыя штогод траціць на імігрантаў каля 70 млрд еўра [10]. Галоўным артыкулам бюджэтных выдаткаў І.-В. Лалан лічыць сацыяльнае забеспячэнне імігрантаў, а каб гэтыя выдаткі зменшыць, на думку спецыяліста, трэба асіміляваць маладых імігрантаў [24]. Вядома, што І.-В. Лалан сімпатызуе ўльтраправым. У маі 2009 г. ён быў абвінавачаны ў дыскрымінацыі цыган і падвергнуты штрафу ў памеры 3000 еўра [25]. Суд пастанавіў, што эканаміст бяздоказна сцвярджаў, быццам сярод цыган найбольшы ўзровень злачыннасці ў Францыі, а таксама беспадстаўна называў іх пагрозай для фінансавай сістэмы краіны.

Аб тым, што М. Ле Пэн дбае пра аўтарытэт партыі і не дазваляе аднапартыйцам адмоўна выказвацца пра іншыя нацыі, сведчаць некалькі фактаў. Член Нацыянальнага фронту А.-С. Леклер дазволіла сабе апублікаваць у сацыяльных сетках карыкатуру на тагачаснага міністра юстыцыі К. Табіра, якая параўноўвалася з малпай (намеў на нефранцузскае паходжанне К. Табіра: яна нарадзілася ў Кайене, Французская Гвіяна). Учынак А.-С. Леклер быў выгадны сапернікам Нацыянальнага фронту і дэманстраваў грамадзянам, што ў партыі нічога не змянілася, што яна, як і раней, выкарыстоўвае расісцкія напады. Меркавалася, што А.-С. Леклер будзе кандыдатам ад Нацыянальнага фронту на муніцыпальных выбарах 2014 г., але М. Ле Пэн прыняла рашэнне адхіліць яе кандыдатуру, хоць у кастрычніку 2013 г. у інтэрв'ю папулярнаму тэлеканалу *France 2* у праграме «Спецыяльны карэспандэнт» А.-С. Леклер спрабавала апраўдацца тым, што карыкатура была не праявай расізму, а пратэстам супраць судовай рэформы, ініцыятарам якой выступіла К. Табіра. У дачыненні да найбольш заўзятых актывістаў М. Ле Пэн абрала жорсткую пазіцыю. Выпадак з А.-С. Леклер не быў адзінаковым. Яшчэ ў 2011 г., адразу пасля кантальных выбараў, з партыі быў выключаны 20-гадовы А. Габрыяк. Прычынай выключэння стала тое, што ў СМІ трапіў здымак, на якім малады чалавек аддаваў нацысцкае прывітанне [26].

Заклучэнне

Такім чынам, найбольш уплывовыя французскія ўльтраправыя палітычныя партыі і арганізацыі сёння цяжка абвінавачаць у праявах крайніх форм нацыяналізму (за выключэннем асобных палітыкаў). Паколькі дзякуючы СМІ большасць грамадзян разумее пад нацыяналізмам дыскрымінацыю па колеры скуры, ультраправыя звяртаюць увагу на тое, што для іх этнічнае паходжанне не мае значэння. На самай справе змест многіх тэрмінаў, у тым ліку тэрміна «расізм», змяніўся пасля Другой сусветнай вайны і зараз

уключае ў сябе некалькі новых аспектаў, на якія мала хто звяртае ўвагу. Этнічны расізм змяніўся рэлігійным, але гэта не азначае, што ён знік, пра што любяць казаць французскія ўльтраправыя. Тым не менш, распаўсюджваючы свае погляды, ультраправыя імкнуцца дзейнічаць у рамках заканадаўства. Тыя партыі і арганізацыі, якія дапускаюць гвалт у дачыненні да прадстаўнікоў асобных нацыянальных меншасцей, не карыстаюцца грамадскай падтрымкай і знаходзяцца на абочыне палітычнай сістэмы Францыі. Заклікі ўльтраправых

вырашыць іміграцыйную праблему можна назваць папулізмам, паколькі ні Нацыянальны фронт, ні тым больш Блок ідэнтычнасці і «Аксёён франсэз» не маюць дакладнага плана вырашэння пытання. Манархісты нічога не прапаноўваюць, бо спадзяюцца на тое, што кароль стане фактарам, які аб'яднае і прымірыць французаў і імігрантаў. Блок ідэнтычнасці за амаль 15 гадоў існавання так і не выпрацаваў выразнай праграмы, у тым ліку ў дачыненні да імігрантаў, і абмяжоўваецца правядзеннем вельмі сумнеўных акцый, якія

адштурхоўваюць патэнцыяльных выбаршчыкаў. Пасля прыходу М. Ле Пэн да кіравання Нацыянальным фронтам была праведзена рэвізія ідэйнай спадчыны Ж.-М. Ле Пэна, у выніку чаго партыя зблізілася з правацэнтрыстамі, прапанаваўшы больш мірны спосаб выхаду з іміграцыйнага крызісу, што сведчыць аб сур'ёзнасці амбіцый М. Ле Пэн і разгортванні барацьбы за правацэнтрысцкі электарат. Іншымі словамі, партыі, якія імкнуцца да ўлады, разумеюць небяспеку выкарыстання крайніх нацыяналістычных ідэй і лозунгаў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Васильева Н. Ю. Международный аспект в идеологии и политике крайне правых политических движений во Франции в 80-е – первой половине 90-х годов : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03. М., 2000.
2. Васильева Н. Ю. Национальный фронт вчера и сегодня // Французский ежегодник: правые во Франции / редкол.: А. В. Чудинов (гл. ред.) [и др.]. М., 2003. С. 273–290.
3. Fontette F. Le racisme. Paris : Presses universitaires de France, 1992.
4. Малахов В. С. Скромное обаяние расизма [Электронный ресурс] // Знамя. 2000. № 6. URL: <http://znamlit.ru/publication.php?id=1154> (дата обращения: 04.09.2016).
5. Perrineau P. Le symptôme Le Pen. Paris : Fayard, 1997.
6. Camus J.-Y. Le Front National. Toulouse : Milan, 1998.
7. Смирнов В. П., Посконин В. С. Традиции Великой французской революции в идейно-политической жизни Франции. 1979–1989. М. : Издательство Московского университета, 1991.
8. Эко У. Вечный фашизм [Электронный ресурс] // Открытая Россия. 20.02.2016. URL: <https://openrussia.org/post/view/12912/> (дата обращения: 02.12.2017).
9. Vignal P. Le candidat du Bloc Identitaire Arnaud Gouillon se retire [Electronic resource] // Le Point. 11.09.2011. URL: http://www.lepoint.fr/fil-info-reuters/le-candidat-du-bloc-identitaire-arnaud-gouillon-se-retire-11-09-2011-1372075_240.php (date of access: 19.06.2016).
10. Bouthier B. Le coût dur de Marine Le Pen sur l'immigration [Electronic resource] // Liberation. 28.10.2013. URL: http://www.liberation.fr/france/2013/10/28/le-cout-dur-de-marine-le-pen-sur-l-immigration_942952 (date of access: 19.06.2016).
11. Au cochon ou aux saucisses, notre soupe identitaire continue! [Electronic resource] // Le Bloc identitaire. 23.01.2006. URL: <http://www.bloc-identitaire.com/actualite/227/cochon-ou-aux-saucisses-notre-soupe-identitaire-continue> (date of access: 18.06.2016).
12. Lyon: Soupe au cochon interdite mais soupe halal autorisée [Electronic resource] // Le Bloc identitaire. 05.05.2014. URL: <http://www.bloc-identitaire.com/actualite/3114/lyon-soupe-cochon-interdite-mais-soupe-halal-autorisee> (date of access: 18.06.2016).
13. Programme de campagne d'Arnaud Gouillon, candidat de la jeunesse européenne [Electronic resource] // Le Bloc identitaire. 2012. URL: http://www.bloc-identitaire.com/files/image/actualite/Presidentielle_2012/Programme_de_campagne.pdf (date of access: 19.06.2016).
14. Le Pen M. Mon projet: pour la France et les français [Electronic resource] // Le site officiel du Front National. 2012. URL: http://www.frontnational.com/pdf/projet_mlp2012.pdf (date of access: 19.06.2016).
15. Лаку-Лабарт Ф., Нанси Ж.-Л. Нацистский миф. СПб. : Издательство «Владимир Даль», 2002.
16. Abadie A. Arnaud Gouillon, extrême droite pur porc [Electronic resource] // Mediapart. 24.05.2011. URL: <https://blogs.mediapart.fr/edition/trans-europe-extremes/article/240511/arnaud-gouillon-extreme-droite-pur-porc> (date of access: 19.06.2016).
17. Paris: les identitaires continuent à servir leur «soupe au cochon» [Electronic resource] // Le Poste archives. 16.11.2010. URL: http://archives-lepost.huffingtonpost.fr/article/2010/11/15/2304854_paris-les-identitaires-continuent-a-servir-leur-soupe-au-cochon-interdite.html (date of access: 18.06.2016).
18. Groben C. Syrian Rebels Ban Croissants in Aleppo [Electronic resource] // Time. 02.08.2013. URL: <http://newsfeed.time.com/2013/08/02/syrian-rebels-ban-croissants-in-aleppo/> (date of access: 18.06.2016).
19. Le nationalisme est-il une l'idolâtrie? [Electronic resource] // Renouveau Français. 11.10.2012. URL: <http://renouveau-francais.com/le-nationalisme-est-il-une-idolatrie/> (date of access: 11.12.2016).
20. Mestre A., Monnot C. Le Renouveau français, ou l'identité nationale façon «medieval faf» [Electronic resource] // Le Monde. 10.12.2009. URL: <http://droites-extremes.blog.lemonde.fr/2009/12/10/le-renouveau-francais-ou-lidentite-nationale-facon-medieval-faf/> (date of access: 05.07.2017).
21. Cette soupe populaire est illégale [Electronic resource] // Le Parisien. 15.11.2010. URL: <http://www.leparisien.fr/societe/cette-soupe-populaire-est-illegale-15-11-2010-1150347.php> (date of access: 18.06.2016).
22. Новоженова И. С. Франция: Национальный фронт и проблема иммиграции // Актуал. проблемы Европы. 2012. № 4. С. 97–122.
23. Ле Пен М. «Если иммигрантам ничего не предлагать, они не приедут» [Интервью В. Добровольского] [Электронный ресурс] // Московские новости. 13.07.2011. URL: <http://www.mn.ru/newspaper/world/71320> (дата обращения: 17.06.2017).
24. Mensonge d'Etat à 70 milliards: la vérité sur le vrai coût de l'immigration en France... [Electronic resource] // INFO-COM-Net. 12.07.2014. URL: <https://infocomnet.wordpress.com/2014/07/12/mensonge-detat-a-70-milliards-la-verite-sur-le-vrai-cout-de-limmigration-en-france/> (date of access: 19.06.2016).

25. «C dans l'air» condamnée pour provocation à la haine envers les Roms [Electronic resource] // Le Monde. 07.05.2009. URL: http://www.lemonde.fr/actualite-medias/article/2009/05/07/roms-les-amalgames-de-c-dans-l-air-condamnes_1190309_3236.html (date of access: 19.06.2016).
26. Zagrebnoy E. Le Front national version «2.0» [Electronic resource] // L'Observateur russe. 19.11.2013. URL: <http://rusoch.fr/lang/fr/soc/nacionalnyj-front-versiya-20.html> (date of access: 18.06.2017).

References

1. Vasileva N. Y. [The international dimension of ideology and politics of the extreme right political movements in France in the 80s – first half of 90] : diss. abstr. ... PhD (history) : 07.00.05. Moscow, 2000 (in Russ.).
2. Vasileva N. Y. [The National front yesterday and today]. *Frantsuzskii ezhegodnik: pravye vo Frantsii* [French yearbook: the right in France]. Moscow, 2003. P. 273–290 (in Russ.).
3. Fontette F. [Racism]. Paris : Presses universitaires de France, 1992 (in Fr.).
4. Malakhov V. S. [The discreet charm of racism]. *Znamya* [Banner]. 2000. No. 6. URL: <http://znamlit.ru/publication.php?id=1154> (date of access: 04.09.2016) (in Russ.).
5. Perrineau P. [The symptom The Pen]. Paris : Fayard, 1997 (in Fr.).
6. Camus J.-Y. [The National Front]. Toulouse : Milan, 1998 (in Fr.).
7. Smirnov V. P. [The traditions of the Great French revolution in ideological and political life of France. 1979–1989]. Moscow : Publishing house of Moscow University, 1991 (in Russ.).
8. Eco U. [Eternal fascism]. *Otkrytaya Rossiya* [Open Russia]. 20.02.2016. URL: <https://openrussia.org/post/view/12912/> (date of access: 02.12.2017) (in Russ.).
9. Vignal P. [The candidate of the Bloc Identity Arnaud Gouillon withdraws]. *Le Point*. 11.09.2011. URL: http://www.lepoint.fr/fil-info-reuters/le-candidat-du-bloc-identitaire-arnaud-gouillon-se-retire-11-09-2011-1372075_240.php (date of access: 19.06.2016) (in Fr.).
10. Bouthier B. [The cost of hard Marine Le Pen on immigration]. *Liberation*. 28.10.2013. URL: http://www.liberation.fr/france/2013/10/28/le-cout-dur-de-marine-le-pen-sur-l-immigration_942952 (date of access: 19.06.2016) (in Fr.).
11. [The pig, or the sausages, our soup of identity continues!]. *Le Bloc identitaire*. 23.01.2006. URL: <http://www.bloc-identitaire.com/actualite/227/cochon-ou-aux-saucisses-notre-soupe-identitaire-continue> (date of access: 18.06.2016) (in Fr.).
12. [Lyon: Soup pig is prohibited but soup halal authorized]. *Le Bloc identitaire*. 05.05.2014. URL: <http://www.bloc-identitaire.com/actualite/3114/lyon-soupe-cochon-interdite-mais-soupe-halal-autorisee> (date of access: 18.06.2016) (in Fr.).
13. [Program campaign Arnaud Gouillon, the candidate of the european youth]. *Le Bloc identitaire*. 2012. URL: http://www.bloc-identitaire.com/files/image/actualite/Presidentielle_2012/Programme_de_campagne.pdf (date of access: 19.06.2016) (in Fr.).
14. Le Pen M. [My project: for France and the French]. *Le site officiel du Front National*. 2012. URL: http://www.frontnation-al.com/pdf/projet_mlp2012.pdf (date of access: 19.06.2016) (in Fr.).
15. Laku-Labart F., Nansi Zh. L. [The Nazi myth]. Saint-Petersburg : Publishing house «Vladimir Dal'», 2002 (in Russ.).
16. Abadie A. [Arnaud Gouillon, the far-right pure pork]. *Mediapart*. 24.05.2011. URL: <https://blogs.mediapart.fr/edition/trans-europe-extremes/article/240511/arnaud-gouillon-extreme-droite-pur-porc> (date of access: 19.06.2016) (in Fr.).
17. [Paris: the identity continues to serve their «soup pig»]. *Le Poste archives*. 16.11.2010. URL: http://archives-lepost.huffingtonpost.fr/article/2010/11/15/2304854_paris-les-identitaires-continuent-a-servir-leur-soupe-au-cochon-interdite.html (date of access: 18.06.2016) (in Fr.).
18. Groben C. Syrian Rebels Ban Croissants in Aleppo. *Time*. 02.08.2013. URL: <http://newsfeed.time.com/2013/08/02/syrian-rebels-ban-croissants-in-aleppo/> (date of access: 18.06.2016).
19. [The nationalism is the idolatry]. *Renouveau Français*. 11.10.2012. URL: <http://renouveau-francais.com/le-nationalisme-est-il-une-idolatrie/> (date of access: 11.12.2016) (in Fr.).
20. Mestre A. [The Renouveau français or the national identity, how «medieval faf»]. *Le Monde*. 10.12.2009. URL: <http://droites-extremes.blog.lemonde.fr/2009/12/10/le-renouveau-francais-ou-lidentite-nationale-facon-medieval-faf/> (date of access: 05.07.2017) (in Fr.).
21. [This soup is illegal]. *Le Parisien*. 15.11.2010. URL: <http://www.leparisien.fr/societe/cette-soupe-populaire-est-illegale-15-11-2010-1150347.php> (date of access: 18.06.2016) (in Fr.).
22. Novozhyonova I. S. [France: the National Front and immigration]. *Aktualnye problemy Evropy* [Actual problems of Europe]. 2012. No. 4. P. 97–122 (in Russ.).
23. Le Pen M. [If immigrants with nothing to offer, they will not come]. *Moskovskie novosti*. 13.07.2011. URL: <http://www.mn.ru/newspaper/world/71320> (date of access: 17.06.2017) (in Russ.).
24. [Lie State to \$ 70 billion: the truth about the true cost of immigration in France...]. *INFOCOM-Net*. 12.07.2014. URL: <https://infocomnet.wordpress.com/2014/07/12/mensonge-detat-a-70-milliards-la-verite-sur-le-vrai-cout-de-limmigration-en-france/> (date of access: 19.06.2016) (in Fr.).
25. [«C in air» convicted of incitement to hatred against Roma]. *Le Monde*. 07.05.2009. URL: http://www.lemonde.fr/actualite-medias/article/2009/05/07/roms-les-amalgames-de-c-dans-l-air-condamnes_1190309_3236.html (date of access: 19.06.2016) (in Fr.).
26. Zagrebnoy E. Le Front national version «2.0». *L'Observateur russe*. 19.11.2013. URL: <http://rusoch.fr/lang/fr/soc/nacionalnyj-front-versiya-20.html> (date of access: 18.06.2017) (in Fr.).

Артыкул паступіў у рэдкалегію 02.11.2017.
Received by editorial board 02.11.2017.

УДК 327.7:341.1:620.9(4)ЕС

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В 2006–2014 гг.

А. М. ЧИЖ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет,
пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматривается энергетическая политика Европейского союза 2006–2014 гг., которая стала одним из важнейших направлений деятельности ЕС как специфического актора международных отношений, объединявшего в рассматриваемый период 27 государств. Анализируются усилия ЕС по формированию консолидированной позиции в вопросах энергетической политики на международной арене. Дается оценка сотрудничества ЕС с международными организациями, направленного на укрепление энергетической безопасности. Утверждается, что результаты этого исследования, которое является первой попыткой в белорусской исторической науке провести анализ международной составляющей энергетической политики ЕС, могут быть использованы при изучении различных форм международного сотрудничества в начале XXI в., а также места и роли проблем обеспечения энергетической безопасности в международных отношениях.

Ключевые слова: Европейский союз; международное энергетическое сотрудничество; энергетическая безопасность; энергетическая политика.

ЭНЕРГЕТЫЧНАЯ ПАЛІТЫКА ЕЎРАПЕЙСКАГА САЮЗА Ў 2006–2014 гг.

А. М. ЧЫЖ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разглядаецца энергетычная палітыка Еўрапейскага саюза 2006–2014 гг., якая стала адным з найважнейшых напрамкаў дзейнасці ЕС як спецыфічнага ўдзельніка міжнародных адносін, які аб'ядноўваў у разгледжаны перыяд 27 дзяржаў. Аналізуюцца намаганні ЕС па фарміраванні кансалідаванай пазіцыі ў пытаннях энергетычнай палітыкі на міжнароднай арэне. Даецца ацэнка супрацоўніцтва ЕС з міжнароднымі арганізацыямі, накіраванага на ўмацаванне энергетычнай бяспекі. Сцвярджаецца, што вынікі гэтага даследавання, якое з'яўляецца першай спробай у беларускай гістарычнай навуцы правесці аналіз міжнароднага кампанента энергетычнай палітыкі ЕС, могуць быць выкарыстаны пры вывучэнні розных форм міжнароднага супрацоўніцтва на пачатку XXI ст., а таксама месца і ролі праблем забеспячэння энергетычнай бяспекі ў міжнародных адносінах.

Ключавыя словы: Еўрапейскі саюз; міжнароднае энергетычнае супрацоўніцтва; энергетычная бяспека; энергетычная палітыка.

Образец цитирования:

Чиж А. М. Энергетическая политика Европейского союза в 2006–2014 гг. // Журн. Белорус. гос. ун-та. История. 2018. № 1. С. 95–100.

For citation:

Chyzh A. M. Energy policy of the European Union in 2006–2014. *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 95–100 (in Russ.).

Автор:

Александр Михайлович Чиж – аспирант кафедры международных отношений факультета международных отношений. Научный руководитель – кандидат исторических наук, доцент Л. М. Хухлындина.

Author:

Aliaksandr M. Chyzh, postgraduate student at the department of international relations, faculty of international relations.
alexander.m.chyzh@gmail.com

ENERGY POLICY OF THE EUROPEAN UNION IN 2006–2014

A. M. CHYZH^a

^aBelarusian State University,
4 Niezalezności Avenue, Minsk 220030, Belarus

In 2006–2014 energy policy became one of the key policies of the European Union, a specific international actor, comprising 27 Member States in the said period. The goal of the article is to provide the analysis of the EU's efforts to become a single international actor in the field of energy and discuss the EU's cooperation with other international entities, intended to reinforce energy security. The article is the first attempt in the Belarusian history studies to analyze the international component of the EU energy policy. The results of the research could be used to study various forms of international cooperation in early XXI century, as well as the role of the energy security issues in international relations.

Key words: European Union; international energy cooperation; energy security; energy policy.

Введение

В 2006–2014 гг. Европейский союз приступил к формированию и реализации энергетической политики. Одной из ключевых задач стало взаимодействие с другими акторами международных отношений в целях обеспечения диверсификации поставщиков энергоносителей в европейские страны. Однако в результате данная политика ЕС вышла далеко за рамки диверсификации поставок нефти и природного газа, ее значимым компонентом стало сотрудничество с другими странами, региональными и глобальными международными организациями с целью взаимного укрепления энергетической безопасности. В результате Европейский союз начал трансформироваться в важного актора на международной арене в сфере энергетики, способного оказывать влияние на состояние глобальной энергетической безопасности.

Материалы и методы. Изучение международной составляющей энергетической политики Европейского союза в 2006–2014 гг. основывается на широком спектре источников. В их числе программные и нормативные правовые документы ЕС,

двусторонние и многосторонние договоры, декларации, меморандумы о сотрудничестве в области обеспечения энергетической безопасности между Евросоюзом и другими акторами международных отношений, а также статистические данные по энергетике и финансированию соответствующих проектов. В основу настоящей статьи положены принципы историзма и объективности. Применение историко-генетического метода позволило проследить становление энергетической политики ЕС и эволюцию его сотрудничества с государствами и международными организациями в рамках обеспечения энергетической безопасности. При помощи сравнительного метода были сопоставлены характеры такого сотрудничества и определены различия в подходах Европейского союза к выстраиванию отношений с региональными международными организациями в ходе реализации энергетической политики. Системный метод использовался для комплексного анализа международной составляющей энергетической политики Евросоюза, выделения ее особенностей и проблем в 2006–2014 гг.

Основная часть

Обсуждение. Для белорусской и российской исторических наук рассматриваемая проблематика является новой, а существующие исследования посвящены в первую очередь созданию единого энергетического рынка ЕС и диверсификации поставок энергоносителей. Данные темы активно разрабатывались такими российскими учеными, как Н. Ю. Кавешников [1] и И. Г. Пашковская [2; 3]. В западной историографии уже появляются отдельные труды, в которых затрагиваются проблемы сотрудничества ЕС с другими участниками международных отношений в рамках реализации энергетической политики. К их числу относятся две работы А. Гольдтау и Н. Ситтера, в которых авторы анализируют нормативно-правовые и эконо-

мические аспекты единого энергетического рынка Европейского союза и их влияние на деятельность энергетических компаний, обеспечивающих стабильное энергоснабжение ЕС. В указанных исследованиях внимание акцентируется и на попытках Евросоюза распространить нормы единого энергетического рынка на соседние государства в целях обеспечения безопасности поставок углеводородов [4; 5].

Интерес также представляет исследование С. Шуберта, Й. Поллака и М. Крейтлера, в котором анализируется экономическая составляющая энергетической политики Европейского союза и степень влияния на нее факторов мирового энергетического рынка. Авторами изучена институциональная

структура энергетической политики ЕС и рассмотрены отдельные направления сотрудничества Евросоюза с иными государствами и международными организациями в сфере обеспечения энергетической безопасности. Кроме того, исследователи характеризуют экологический компонент европейской энергетической политики, направленный на борьбу с изменением климата и развитие «зеленой экономики». При этом, исследователи, так же как А. Гольдтау и Н. Ситтер, подходят к энергетической политике в первую очередь как к экономической проблеме [6].

Результаты. Одной из важнейших задач Евросоюза на международной арене в 2006–2014 гг. было формирование единой позиции по вопросам энергетической безопасности в переговорах с внешними поставщиками нефти и природного газа. Для организации поставок требовалось заключение межправительственных соглашений, поскольку ЕС закупал энергоносители преимущественно у государственных компаний. Условия этих соглашений, по мнению Европейской комиссии (ЕК), не всегда соответствовали интересам государств – членов ЕС. Особенно актуальной эта проблема стала после вступления в силу Третьего энергетического пакета, предъявлявшего более жесткие требования к такого рода межправительственным соглашениям. В первую очередь опасения касались контрактов с «Газпромом», который выступал поставщиком природного газа и оператором газотранспортных систем.

В связи с этим в 2012 г. было принято и вступило в силу решение о механизме обмена информацией, касающейся межправительственных соглашений с третьими странами в области энергетики. Решение предполагало, что на каждую страну-член будут возложены обязательства по передаче ЕК действующих соглашений, которые оказывают влияние на функционирование внутреннего энергетического рынка или на стабильность поставок энергоресурсов, а также новых соглашений после их ратификации. Кроме того, механизм позволял странам обмениваться информацией о переговорах по поставкам энергоносителей, а также договариваться об участии ЕК в обсуждении условий новых контрактов¹.

Помимо механизма обмена информацией о межправительственных соглашениях в ЕС появились и другие площадки, в рамках которых

государства-члены могли вырабатывать единую позицию по проблемам энергетической безопасности на международной арене. Так, при Совете Европейского союза была создана рабочая группа по энергетике, собиравшаяся раз в месяц для консультаций. Для более подробного обсуждения энергетической стратегии в отношении третьих стран была сформирована стратегическая группа по международному сотрудничеству в области энергетики, в работе которой принимали участие министры иностранных дел и министры энергетики государств-членов, а также представители Европейской службы внешних связей². После принятия стратегии внешней энергетической политики наблюдалась активизация взаимодействия между внешнеполитическими ведомствами участников ЕС, еврокомиссаром по энергетике и ЕК по вопросам, касающимся сотрудничества. Целью такого сотрудничества стало укрепление энергетической безопасности с государствами, не входившими в ЕС.

Таким перемена способствовало также и положение Евросоюза в мире: в рассматриваемый период он являлся одним из основных потребителей энергетических ресурсов на планете. В 2014 г. ЕС, наряду с США и Китаем, входил в тройку крупнейших потребителей нефти и являлся одним из трех главных потребителей природного газа³.

Рост потребления нефти и природного газа, особенно в быстро развивающихся странах, поставил Европейский союз в начале XXI в. перед необходимостью налаживания сотрудничества между различными субъектами международных отношений в целях укрепления энергетической безопасности в масштабах планеты, а также продвижения своих интересов в энергетической сфере.

Европейский союз принимал участие в заседаниях правления и в работе комитетов Международного энергетического агентства (МЭА). В рамках данной организации импортеры проводили консультации по важнейшим проблемам, касающимся обеспечения национальной, региональной и международной энергетической безопасности, включая предотвращение масштабных перебоев в поставках нефти и природного газа, обусловленных военно-политическими, экономическими или техногенными факторами. По стандартам МЭА в 2009 г. ЕС принял директиву об обязательных минимальных запасах нефти в хранилищах. Этих

¹ Decision No. 994/2012/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing an information exchange mechanism with regard to intergovernmental agreements between Member States and third countries in the field of energy [Electronic resource]. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012D0994&from=en> (date of access: 21.09.2017).

² Report from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee. Implementation of the Communication on Security of Energy Supply and International Cooperation and of the Energy Council Conclusions of November 2011: COM(2013) final 638, Brussels 13.09.2013 [Electronic resource]. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0638&from=EN> (date of access: 21.09.2017).

³ BP Statistical Review of World Energy. 2015 Edition [Electronic resource]. URL: <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (date of access: 15.10.2017).

запасов должно быть достаточно для покрытия 90 дней импорта или 61 дня потребления¹.

Параллельно Европейский союз развивал сотрудничество с ключевыми поставщиками энергоносителей на мировой рынок в рамках диалога с Организацией стран – экспортеров нефти (ОПЕК). Первая подобная встреча состоялась 9 июня 2005 г.², а к концу 2014 г. было проведено уже 11 таких встреч. В 2007 г. ЕС и ОПЕК был организован круглый стол, в ходе которого рассматривались перспективы реализации энергетической политики ЕС, а также последствия для топливно-энергетического комплекса стран – членов картеля.

ЕС и ОПЕК в процессе ведения диалога обменивались мнениями и информацией по широкому кругу проблем энергетики и нефтяных рынков. Они также проводили совместные исследования и разрабатывали меры по предотвращению кризисных ситуаций на мировых энергетических рынках. Однако данный диалог был призван не только обеспечить обмен информацией и выработать общие подходы к решению задач энергетической безопасности, но и укрепить политическое доверие между Европейским союзом и производителями углеводородов, входящими в ОПЕК.

Кроме того, в рассматриваемый период ЕС активизировал совместную работу в энергетической сфере с Советом сотрудничества арабских государств Персидского залива (ССАГПЗ), в состав последнего входили Бахрейн, Катар, Кувейт, Объединенные Арабские Эмираты (ОАЭ), Оман и Саудовская Аравия. Партнерство Евросоюза с ССАГПЗ опиралось на договор о сотрудничестве, подписанный еще в 1988 г., в котором отдельная статья посвящалась обмену информацией и консультациям в сфере энергетики³.

В 2006–2014 гг. ЕС и ССАГПЗ проводили ежегодные встречи, в которых, как правило, принимали участие главы внешнеполитических ведомств стран – участников обоих объединений, верховный представитель ЕС по общей внешней политике и политике безопасности (верховный представитель по иностранным делам и политике безопасности) и генеральный секретарь ССАГПЗ. На очеред-

ной встрече, состоявшейся в мае 2006 г. в Брюсселе, стороны выразили намерение укрепить сотрудничество в энергетической сфере путем подписания соответствующего меморандума о взаимопонимании⁴, однако дальше заявленная работа не продвинулась.

В 2011 г. Европарламент⁵ предложил ЕС действовать ССАГПЗ и странам Средиземноморья в установлении стратегического партнерства с целью укрепления энергетической безопасности в регионе. Кроме того, парламентарии предусмотрели участие ССАГПЗ в важнейшем проекте по диверсификации поставок природного газа в ЕС – Южном газовом коридоре – посредством строительства терминалов сжиженного природного газа и газопроводов, соединяющих страны – члены Совета и ЕС.

Наибольший интерес для Европейского союза представляло открытие нефтегазового сектора стран – членов ССАГПЗ и либерализация региональных энергетических рынков по образцу европейских государств. В то же время это противоречило национальным интересам арабских стран Персидского залива, в которых энергетический сектор полностью принадлежит государству и обеспечивает подавляющую часть доходов бюджета. Об ограниченных возможностях участия ЕС в проектах, реализуемых в странах ССАГПЗ, свидетельствовали и отчисления из специального инструмента финансирования, составившие в 2007–2013 гг. 2,1 млн евро, в рамках публичной дипломатии⁶.

Следует признать, что участники ССАГПЗ не нуждались в углублении взаимодействия с ЕС в энергетической сфере, так как они уже имели налаженные связи с другими импортерами, в частности, с основными потребителями углеводородов – США, Китаем и Японией.

Европейский союз также предпринимал шаги по развитию сотрудничества в целях обеспечения энергетической безопасности в рамках форума «Азия – Европа» (АСЕМ) – международной организации, объединяющей 53 партнера из Европы, Азии и Океании. В 2008 г. участники форума приняли Пекинскую декларацию об устойчивом разви-

¹ Council Directive 2009/119/EC of 14 September 2009 imposing an obligation of Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products [Electronic resource]. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0119&from=en> (date of access: 15.10.2017).

² Joint Press Release. EU-OPEC Energy Dialogue, 9th June 2005 [Electronic resource]. URL: http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/int/opec/doc/2005_06_05_eu_opec_joint_statement_en.pdf (date of access: 15.10.2017).

³ EU-GCC Cooperation Agreement [Electronic resource]. URL: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/september/tradoc_140300.pdf (date of access: 20.10.2017).

⁴ 16th EU-GCC Council and Ministerial Meeting: CE-GOLFE 3501/06 (Presse 134), Brussels, 15 May 2006 [Electronic resource]. URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/89619.pdf (date of access: 23.10.2017).

⁵ European Parliament resolution of 24 March 2011 on European Union Relations with the Gulf Cooperation Council (2010/2233(INI)) [Electronic resource] // European Parliament Official Website. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//NONSGML+TA+P7-TA-2011-0109+0+DOC+PDF+V0/EN> (date of access: 23.10.2017).

⁶ Multiannual programme for cooperation with industrialised countries and other high-income countries and territories (2011–2013) [Electronic resource]. URL: http://ec.europa.eu/dgs/fpi/documents/activities_and_funding_3.pdf (date of access: 23.10.2017).

тии, в которой призвали страны к сотрудничеству в целях укрепления глобальной энергетической безопасности. Стороны также признали значимость диверсификации и устойчивости источников энергии, а также стабильного энергоснабжения¹.

В мае 2009 г. министры иностранных дел государств – членов АСЕМ вновь подтвердили приверженность углубленному взаимодействию, направленному на обеспечение энергетической безопасности в контексте преодоления глобальных экологических проблем². В июне того же года в Брюсселе прошла первая конференция АСЕМ по энергетической безопасности на уровне министров, в которой приняли участие министры иностранных дел и министры энергетики. Участники конференции отметили необходимость разработки комплексной энергетической политики на международном, региональном и национальном уровнях, которая позволит укрепить энергетическую безопасность. В рамках реализации энергетической политики члены АСЕМ предлагали содействовать передаче, использованию и распространению передовых технологий в сфере энергетики в развивающихся странах.

Конференция явилась успешным шагом на пути к совместному обеспечению энергетической безопасности, однако в рассматриваемый период она была единственным мероприятием подобного рода.

В контексте данного направления необходимо отметить программу оказания помощи развивающимся странам, принятую Европейским союзом в 2011 г. Целью такой поддержки было содействие устойчивому развитию. Особое место отводилось предоставлению профессиональных знаний, опыта и технологий, а также финансированию. Целью служило оказание помощи странам в сфере решения проблем колебания цен, угроз энергетической безопасности, изменения климата, доступа к низкоуглеродным технологиям и к надежным, устойчивым и приемлемым по цене энергетическим услугам³.

Так, одним из первых мероприятий в рамках новой программы стало финансирование проектов повышения энергоэффективности и надежности энергоснабжения, а также содействие в реализации национальной энергетической программы в Кыргызстане. Для этих целей Европейский союз выделил в 2013 г. 7 млн евро, которые предполагалось использовать в течение 7 лет⁴. Пример другого проекта – строительство малых гидроэлектростанций в Камеруне с целью ускорения социально-экономического развития сельских районов этой страны и борьбы с энергетической бедностью. Многие другие подобные энергетические проекты, предложенные развивающимся странам, также преследовали цели, лежащие в социально-экономической сфере. Проекты носили комплексный характер, поскольку посредством обеспечения энергетической безопасности способствовали устранению угроз в узком смысле экономической и экологической безопасности, а в широком – угроз национальной безопасности государства.

Кроме того, в 2014 г. 30 развивающихся государств выбрали энергетический сектор в качестве приоритетного для сотрудничества с Европейским союзом. На них ЕК отвела по всему миру 3,3 млрд евро, из которых более 2 млрд предназначались странам Африки. Председатель ЕК Ж.-М. Баррозу 23 сентября 2014 г. подписал в Нью-Йорке совместные декларации об углублении сотрудничества в энергетической сфере с Кабо-Верде, Кот-Д'Ивуаром, Либерией, Того и Руандой⁵, после чего начался новый этап взаимодействия ЕС с государствами Африки. Несмотря на то что данная деятельность ЕС в первую очередь связана с вопросами устойчивого развития и борьбы с изменением климата, она соответствовала более масштабной цели европейской энергетической политики – борьбе с энергетической бедностью по всему миру, которая в рассматриваемый период вошла и в энергетическую повестку «Группы восьми».

Заключение

Энергетическая политика Европейского союза представляет собой деятельность, направленную на обеспечение надежного и доступного энерго-

снабжения посредством снижения внешней уязвимости перед импортом углеводородов, а также посредством борьбы с изменением климата,

¹ Beijing Declaration on Sustainable Development [Electronic resource]. URL: https://www.aseminfoboard.org/sites/default/files/documents/ASEM7_Beijing-Declaration-Sustainable-Development.pdf (date of access: 23.10.2017).

² Joint Statement. ASEM Ministerial Conference on Energy Security, Brussels, 17–18 June 2009 [Electronic resource]. URL: http://www.aseminfoboard.org/sites/default/files/documents/2009_-_ASEM_Ministerial_Meeting_on_Energy_Security_-_Statement.pdf (date of access: 24.10.2017).

³ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Social and Economic Committee and the Committee of the Regions. Increasing the Impact of EU Development Policy: an Agenda for Change: COM(2011) 637 final, Brussels, 13.10.2011 [Electronic resource]. URL: <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/com3a20113a06373afin3aen3atxt.pdf> (date of access: 24.10.2017).

⁴ Kyrgyzstan sustainable energy financing facility [Electronic resource] // EU International Cooperation and Development Official Website. URL: http://ec.europa.eu/europeaid/projects/kyrgyzstan-sustainable-energy-financing-facility-kyrseff_en (date of access: 24.10.2017).

⁵ EU boosts its cooperation on sustainable energy with developing countries [Electronic resource]. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-1026_en.htm (date of access: 25.10.2017).

содействия экономическому росту и создания рабочих мест. В 2006–2014 гг. ЕС не удалось стать единым актором на международной арене в сфере энергетики, что ослабляло его позиции в переговорах по проблемам обеспечения энергетической безопасности. Однако стремление ЕС реализовать свои интересы в контексте диверсификации поставок энергоносителей способствовало активизации международного энергетического сотрудничества и расширению международной составляющей как энергетической политики ЕС, так и его партнеров.

Полученные в настоящей статье выводы основаны на изучении широкого круга англоязычных источников, ранее не представленных в белорусской историографии. Результаты работы могут быть использованы для углубления знаний об энерге-

тической политике ЕС в рамках изучения истории и теории международных отношений, проблем европейской интеграции, а также при рассмотрении перспектив реализации аналогичных инициатив в Евразийском экономическом союзе. Наличие множества аспектов энергетической политики ЕС и рост актуальности вопросов обеспечения энергетической безопасности через организацию международного сотрудничества в соответствующей сфере обуславливают необходимость дальнейшего исследования исторического опыта ЕС в формировании и реализации энергетической политики (включая деятельность Энергетического сообщества, энергетические программы в рамках инициативы «Восточное партнерство», становление Энергетического союза).

Библиографические ссылки

1. Кавешников Н. Ю. «Невозможная триада» энергетической безопасности ЕС // *Международ. процессы*. 2015. Т. 13, № 4 (43). С. 74–85. DOI: 10.17994/2015.13.4.43.5.
2. Пашковская И. Г. Внешняя энергетическая политика Европейского союза // *Мировая экономика и международ. отношения*. 2009. № 1. С. 61–69.
3. Пашковская И. Г. Газопровод «Набукко»: проект создания // *Мировая экономика и международ. отношения*. 2010. № 4. С. 71–80.
4. Goldthau A., Sitter N. A Liberal Actor in a Realist World: the European Union Regulatory State and the Global Political Economy of Energy. Oxford : Oxford University Press, 2015.
5. Goldthau A., Sitter N. Soft Power with a Hard Edge: EU Policy Tools and Energy Security // *Rev. Int. Political Econ.* 2015. Vol. 22, № 5. P. 941–965. DOI: 10.1080/109692290-2015.1008447.
6. Schubert R. S., Pollack J., Kreutler M. Energy Policy of the European Union. London : Palgrave, 2016.

References

1. Kaveshnikov N. Y. The «Impossible Triade» of the EU Energy Security. *Int. Trends*. 2015. Vol. 13, No. 4 (43). P. 74–85 (in Russ.). DOI: 10.17994/2015.13.4.43.5.
2. Pashkovskaya I. G. [External Energy Policy of the European Union]. *Mir. ekonomika i mezhdunar. otnosh.* 2009. No. 1. P. 61–69 (in Russ.).
3. Pashkovskaya I. G. [«Nabucco» Pipeline: Development Project]. *Mir. ekonomika i mezhdunar. otnosh.* 2010. No. 4. P. 71–80 (in Russ.).
4. Goldthau A., Sitter N. A Liberal Actor in a Realist World: the European Union Regulatory State and the Global Political Economy of Energy. Oxford : Oxford University Press, 2015.
5. Goldthau A., Sitter N. Soft Power with a Hard Edge: EU Policy Tools and Energy Security. *Rev. Int. Political Econ.* 2015. Vol. 22, No. 5. P. 941–965. DOI: 10.1080/109692290-2015.1008447.
6. Schubert R. S., Pollack J., Kreutler M. Energy Policy of the European Union. London : Palgrave, 2016.

Статья поступила в редакцию 26.10.2017.
Received by editorial board 26.10.2017.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

КРЫТЫКА І БІБЛІЯГРАФІЯ

REVIEW AND BIBLIOGRAPHY

Подолінский В. А. Представительство Велико-го княжества Литовского на Люблинском сейме 1569 года: участие в работе первого вального сейма Речи Посполитой. Минск : А. М. Янушкевич, 2017. 240 с.

Падалінскі У. А. Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года: удзел у працы першага вальнага сойма Рэчы Паспалітай. Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. 240 с.

Padalinski U. A. Grand Duchy of Lithuania representation at Lublin Diet in 1569: participation in Commonwealth's First General Diet work. Minsk : A. M. Janushkevich, 2017. 240 p.

У 2017 г. можна нарэшце з упэўненасцю канстатаваць, што беларуская гістарыяграфія зрабіла яшчэ адзін прынцыпова важны крок у накірунку даследавання традыцый парламентарызму часоў існавання Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ). Сведчаннем гэтага стала выданне дацэнтам кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў гістарычнага факультэта БДУ Уладзімірам Падалінскім першай айчынай манаграфіі пра асобны сойм часоў Рэчы Паспалітай, а дакладней пра сесію Люблінскага сойма, якая праходзіла з 2 ліпеня па 12 жніўня 1569 г. Не пабаімся назваць выхад гэтай кнігі і значнай падзеяй у навуковым жыцці краіны, і вяхой у біяграфіі аўтара.

Гісторыя прадстаўніцтва стала аб'ектам цікавасці беларускіх гісторыкаў вельмі позна. Прычыны такой сітуацыі аб'ектыўна вынікаюць са свядома культываванага ў савецкі час комплексу непаўнацэннасці беларусаў, праявай якога быў узяты на ўзбраенне тэзіс аб адсутнасці ўласнай палітычнай эліты, а гэта рабіла лагічнай выснову

аб «чужым» характары дзяржаўных інстытутаў эпохі ВКЛ.

Аднак такое становішча магло скласціся толькі ў выніку наўмыснага ігнаравання гістарыяграфіі парламенцкай гісторыі ВКЛ, найлепшымі ўзорамі якой з'яўляюцца працы расійскіх гісторыкаў, апублікаваныя яшчэ ў пачатку XX ст.¹ Напрыклад, Мікалай Максімейка даказваў, што парламентарызм у ВКЛ узнік на аснове мясцовых прадстаўнічых інстытутаў, якія існавалі на беларускіх землях яшчэ ў далітоўскую эпоху². Гэта дае ўсе падставы разглядаць палітычную сістэму ВКЛ як частку адзінага эвалюцыйнага ланцужка ад Сярэднявечча да Новага часу. Аднак палітычныя перыпетыі XX ст. зрабілі парламенцкую гісторыю неактуальнай для беларускай гістарыяграфіі ў яе савецкай мадыфікацыі. Палітычная ж частка гісторыі ВКЛ у часы СССР была фактычна аддадзена літоўскім гісторыкам, якія, што праўда, вялікіх дасягненняў у даследаванні прадстаўнічых інстытутаў не мелі.

Новыя палітычныя рэаліі і пачатак самастойнага існавання беларускай дзяржавы далі імпульс для вывучэння розных, у тым ліку палітычных, аспектаў гісторыі Беларусі. «Нашы» карані пачалі шукаць там, дзе іх імкнуліся адсекчы на працягу дзесяцігоддзяў. Гісторыя парламентарызму часоў ВКЛ стала запатрабаванай сярод беларускіх гісторыкаў у значнай ступені яшчэ і дзякуючы таму, што на асобныя яе старонкі рэгулярна звярталі ўвагу польскія даследчыкі. Няспынны інтарэс да гісторыі парламентарызму вылучыў яе ў польскай гістарыяграфіі ў асобны напрамак гістарычных і гісторыка-прававых даследаванняў. Адным з важных вынікаў вывучэння прадстаўнічых інстытутаў,

¹ Дагэтуль класічнымі і найбольш аўтарытэтнымі працамі ў галіне вывучэння прадстаўнічых інстытутаў з'яўляюцца даследаванні М. Любаўскага (*Любавский М. К. Литовско-русский сейм. М., 1900*) і М. Максімейкі (*Максимейко Н. А. Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. Харьков, 1902*).

² *Максимейко Н. А. Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. Харьков, 1902. С. 1, 4–5, 25–29, 58–59.*

асабліва эпохі Рэчы Паспалітай, стала ўсведамленне неабходнасці надаваць асобную ўвагу парламенцкай гісторыі ВКЛ, без чаго рэканструкцыя мінулага шляхецкай рэспублікі выглядала б аднабаковай. У польскай гістарыяграфіі выйшаў шэраг фундаментальных манаграфій, якія зрабілі немагчымым погляд на Рэч Паспалітую толькі як на польскую дзяржаву, але пры гэтым абудзілі цікавасць да парламенцкай гісторыі ў Беларусі і Літве¹.

Зададзеная замежнымі калегамі даследчыцкая праблематыка і напрацаваны метадалагічны вопыт былі ўспрыняты беларускімі гісторыкамі, для якіх у 1990–2000-х гг. адкрыліся большыя магчымасці працы з асноўнымі архівамі, у якіх захоўваліся дакументы, датычныя палітычнай гісторыі². Вынік не прымусіў доўга сябе чакаць. Ужо ў 2002 г. пабачыла свет, па сутнасці, піянерская праца Паўла Алегавіча Лойкі, прысвечаная вывучэнню палітычных інтарэсаў шляхты беларускіх зямель XVI–XVII стст.³ Адносна рэгулярна пачалі з’яўляцца даследаванні па гісторыі лакальных прадстаўнічых інстытутаў. Намаганнямі беларускіх гісторыкаў было праведзена некалькі міжнародных форумаў, у цэнтры ўвагі якіх знаходзілася гісторыя парламентарызму⁴. У рэчышчы даволі павольнага працэсу станаўлення айчынай школы даследаванняў парламенцкай гісторыі эпохі Новага часу і трэба разглядаць працу У. А. Падалінскага. Як вучань П. А. Лойкі, ён не толькі здолеў развіць гэты напрамак, але і зрабіў доўгачаканую «рэвалюцыю» ў беларускай гістарыяграфіі, падрыхтаваўшы манаграфію адпаведнай тэматыкі.

Праца У. А. Падалінскага дае пэўныя падставы паразважаць над самой прыродай соймавай манаграфіі. Справа ў тым, што на працягу апошніх дзесяцігоддзяў у польскай гістарыяграфіі былі падрыхтаваны дзясяткі даследаванняў, прысвечаных соймам Рэчы Паспалітай. Большасць з іх маюць падобную структуру. Метадалогія аналізу соймавых матэрыялаў распрацавана добра. База крыніц таксама ў большасці выпадкаў стандартная: дыярышы, эпістоларыі, нарматыўная дакументацыя. У выніку самі працы атрымліваюцца стандартнымі, што сведчыць пра наяўнасць метадалагічнага крызісу. Безумоўна, кожнае апісанне соймакавай кампаніі і працы сойма мае свае плюсы для характарыстыкі канкрэтнай эпохі, але сама методыка даследавання на пэўным этапе нібы

застыла. У пэўнай ступені гэта праблема датычыцца і рэцэнзуемай працы, метадалагічная залежнасць якой ад польскай гістарыяграфіі відавочная, але ёсць адзін важны нюанс: манаграфія У. А. Падалінскага цалкам адпавядае найлепшым узорам даследавання соймавага прадстаўніцтва. Апісанні, характарыстыкі і інтэрпрэтацыі аўтара не выклікаюць пырэнанняў, больш за тое, сведчаць пра яго шырокі навуковы круггляд, валоданне рознымі прыёмамі гістарычнага аналізу⁵. Тым не менш у тэксце не хапае элементаў правакацыйнага аналізу, выкарыстання іншых, нестандартных, інтэрдyscyплінарных падыходаў, што, на нашу думку, дазволіла б убачыць перспектывы ў вывучэнні парламентарызму з іншага ракурсу. Магчыма, на метадалогіі і варта зрабіць стаўку беларускай гістарыяграфіі, каб не рухацца толькі па адной непазбежнай каляіне.

Рэцэнзуемая манаграфія складаецца з уводзін, дзвюх частак, заключэння, дадаткаў, спісу крыніц, іменнага паказальніка. Уводзіны ўключаюць развагі над тэарэтычнымі праблемамі, агляд літаратуры і базы крыніц. Часткі кнігі не роўныя па аб’ёме. У першай з іх, якая ўяўляе сабой своеасаблівы доўгі ўступ да характарыстыкі прадстаўніцтва ВКЛ на сойме, гаворка ідзе аб праблемах, якія абмяркоўвалі рэпрэзентанты ВКЛ, а ў другой дадзена характарыстыка персанальнага складу велікакняжацкіх паслоў. На наш суб’ектыўны погляд, больш лагічна было б спачатку распавесці пра асоб, якія прадстаўлялі ВКЛ на сойме, а потым пра іх дзейнасць, тым больш што акурат гэта частка кнігі ўтрымлівае значна менш апісанняў. Тэкст манаграфіі вылучаецца дынамічнасцю, разнастайнасцю зместу і выкарыстанай метадалогіі.

Найбольшы аб’ём кнігі – 105 старонак з больш чым 200 – аддадзены аўтарам пад характарыстыку дзейнасці паслоў, і толькі 71 старонка прысвечана самому прадстаўніцтву. Спрачацца з такой дыспрапорцыяй бессэнсоўна, паколькі, па-першае, даць усебаковую ацэнку сенатарам і паслам без характарыстыкі іх дзейнасці ў працы сойма немагчыма, а па-другое, наяўныя крыніцы абмяжоўваюць маштабы як даследавання, так і магчымых разважанняў на тэму прадстаўніцтва. Тым не менш праведзены ў кнізе аналіз дзейнасці⁶ сенатараў і паслоў ВКЛ на Люблінскім сойме з’яўляецца, бадай, максімальна магчымым. Вынікі яго нельга

¹ Zakrzewski A. B. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki. Warszawa, 2000; Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763. Warszawa, 2002.

² У першую чаргу гэта матэрыялы архіва Радзівілаў з Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве.

³ Лойка П. А. Шляхта беларускіх земляў у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст. Мінск, 2002.

⁴ Па выніках некаторых ёсць публікацыі: Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях: матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Мінск – Навагрудак, 23–24 ліст. 2007 г.) / навук. рэд. С. Ф. Сокал, А. М. Янушкевіч. Мінск, 2008.

⁵ Так, асобнай увагі ў манаграфіі У. А. Падалінскага заслугоўвае крытычны разбор наяўных класіфікацый шляхты ВКЛ у залежнасці ад маёмнага стану, а таксама абгрунтаванне свайго бачання гэтага пытання (с. 150–155).

⁶ У даследаванні характарыстыка соймавай праблематыкі з’яўляецца базавым фонам для ацэнкі дзейнасці рэпрэзентацыі.

праігнараваць пры вывучэнні дзяржаўна-прававога статусу ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай, арганізацыі абароны шляхецкай рэспублікі ва ўмовах Інфлянцкай вайны, асобных аспектаў лакальнай і персанальнай гісторыі. Галоўная лінія, якая наскрозь працінае ўсю першую главу кнігі, відавочная: пошук адказу на пытанне аб тым, што змянілася пасля уніі, і У. А. Падалінскі дае вычарпальнае тлумачэнне: аб'яднанне – саступка больш моцнаму, каб хоць нешта захаваць. Супольны сойм адразу ж становіцца арэнай жорсткай канфрантацыі і спроб дасягнуць рэваншу з боку літвінаў, перагляду зневажальных умоў і абставін уніі. Велікакняжакія паслы ў Любліне не распусціліся, не зніклі ў масе каронных абывацеляў, а захавалі «адасобленасць» у межах «адзінага непадзельнага і неадрознага цела». Усё тое, што адбылося ў наступныя дзесяцігоддзі – аднаўленне парламенцкіх інстытутаў у ВКЛ у выглядзе Віленскай канвакацыі, стварэнне Галоўнага Суда ВКЛ, зацвярджэнне Статута ВКЛ 1588 г., – з'яўляецца доказам незгасання ідэі дзяржаўнасці ВКЛ.

Што ўяўляла сабой прадстаўніцтва ВКЛ на Люблінскім сойме? Аўтар дае асобную характарыстыку сенатарам і паслам у тых выпадках, калі гэта было магчыма зрабіць, з пункта гледжання паходжання, веравызнання, палітычнай арыентацыі, кар'ерных дасягненняў і нават сваяцкіх сувязей. Праўда, не заўсёды зразумела, што гэта ў суме дае (напрыклад, канфесійная арыентацыя паслоў), скажам, для разумення розных аспектаў таго, што ў кнізе называецца ўдзелам у працы сойма. Як вядома, усё пазнаецца ў параўнанні. Апошняга, на жаль, у даследаванні не хапае, тым больш што ёсць з чым супастаўляць прадстаўніцтва ВКЛ – з кароннымі пасламі і сенатарамі. Згодна з канцэпцыяй кнігі, пэўныя высновы можна зрабіць праз параўнанне дзейнасці палякаў і літвінаў. Аднак прадстаўніцтва ВКЛ у сойме магчыма прадставіць не толькі ў кантэксце Рэчы Паспалітай, бо лакальная рэпрэзентацыя ў складзе парламента – з'ява не ўнікальная.

Пачатак сумеснай парламенцкай гісторыі Кароны Польскай і Вялікага Княства Літоўскага не быў вельмі плённым. Як вынікае з агульнай высновы, да якой прыйшоў У. А. Падалінскі, «ход соймавай працы стварае ўражанне пэўнай пасіўнасці дэлегацыі ВКЛ, адсутнасці нейкіх прынцыпова

новых ідэй» (с. 198). Інакш выглядаць сітуацыя і не магла. Пазбаўленая часткі сваіх лідараў, спалоханая стратай маёмасці, да таго ж акружаная сквапнымі «сябрамі» з захаду, здраднікамі з поўдня і ворагамі з усходу, палітычная эліта ВКЛ была пастаўлена перад фактам сваёй слабасці, няздольнасці самастойна вырашаць уласны лёс. Набліжаныя да Жыгімонта Аўгуста прыхільнікі уніі і спецыяльна падобраныя паслы выканалі сваю ролю. Магчыма, гэты склад пасольскага клуба ВКЛ быў найменш свабодным і найбольш закамлексаваным ва ўсёй гісторыі Рэчы Паспалітай. Адсюль, з несвабоды і залежнасці, вынікае і катастрофічная адсутнасць ідэй, безыніцыятыўнасць.

Што вылучае даследаванне У. А. Падалінскага? Навуковая карэктнасць, аналітычнасць, грунтоўнасць высноў. Праца, бясспрэчна, адпавядае прынцыпу аб'ектыўнага даследавання, але адначасова выклікае некаторыя пытанні. Справа ў тым, што сам тэкст пакідае ўражанне, нібыта яго стварыў грамадзянін ВКЛ. Але ці варта так «незалежна» даследаваць мінулае, каб не было зразумела, да якой нацыянальнай гістарыяграфіі належыць аўтар? Гэта пытанне выглядае вельмі агульным, але рана ці позна яно паўстае перад кожным даследчыкам гісторыі ВКЛ і ў наступнай форме: айчынная гістарыяграфія павінна ствараць сваю традыцыю даследавання ВКЛ або толькі далучацца да гістарыяграфіі ВКЛ у якасці дапаможнай сілы? Можа быць, наш падыход празмерна катэгарычны, але сэнс і мэта вывучэння мінулага ВКЛ для ўсіх гістарыяграфій адначасова і агульны, і адрозны, як і кожны працэс самапазнання. Таму і гісторыя ВКЛ для беларуса – гэта не тое ж самае, што гісторыя краіны для літоўца, паляка або яўрэя.

Кнігу У. А. Падалінскага можна з поўнай упэўненасцю лічыць не толькі даследаваннем дзейнасці і складу дэлегацыі ВКЛ на Люблінскім сойме Рэчы Паспалітай, але і своеасаблівым працягам парламенцкай гісторыі ВКЛ, якая не скончылася ў 1569 г. Асобная гісторыя парламенцкай дзейнасці паслоў ВКЛ на сойме Рэчы Паспалітай яшчэ не створана, і рэцэнзуемае даследаванне з'яўляецца найлепшым узорам для далейшай працы ў гэтым кірунку.

В. У. Галубовіч,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Гужаловский А. А. **Сексуальная революция в Советской Беларуси: 1917–1929 гг.** Минск : А. М. Янушкевич, 2017. 258 с.

Гужалоўскі А. А. **Сексуальная рэвалюцыя ў Савецкай Беларусі: 1917–1929 гг.** Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. 258 с.

Huzhalouski A. A. **The sexual revolution in the Soviet Belarus: 1917–1929.** Minsk : A. M. Janushkevich, 2017. 258 p.

Выход кнігі доктара гістарычных навук прафесара А. А. Гужалоўскага «Сексуальная рэвалюцыя ў Савецкай Беларусі: 1917–1929 гг.» суправаджаўся зацікаўленай, хаця і неадназначнай рэакцыяй калег-гісторыкаў і кідкімі, разлічанымі на сенсацыйнасць, загалоўкамі ў інтэрнэце. Чаго варта, напрыклад, такія суджэнні: «Секс-рэвалюцыя ў 1920-я: як камуністы разбэшчвалі беларусаў»; «Краіна бардэляў, прастытутаў, вольных сексуальных адносін і венерычных хвароб. Такой паўстае Савецкая Беларусь у сваё першае дзесяцігоддзе ў новай кнізе Аляксандра Гужалоўскага...»? Падобныя характарыстыкі, безумоўна, маюць хутчэй рэкламны характар. Аднак, падаграваючы цікавасць шырокага чытача, яны выклікаюць пабочны эфект. Па-першае, амаль на пустым месцы з’яўляецца палеміка, часам агрэсіўная, таму што відавочна: яе ўдзельнікі, мяркуючы па каментарых, саму кнігу наўрад ці бралі ў рукі. Па-другое, што больш важна, спрашчаецца ўспрыманняе самой кнігі. «Сексуальная рэвалюцыя ў Савецкай Беларусі: 1917–1929 гг.» – гэта не проста твор на «пікантную» і не зусім звыклую для айчынай гістарыяграфіі тэму, а шматаспектная навуковая праца, якая не толькі зацягвае падчас чытання, але і прымушае задумацца ў тым ліку над нашай рэчаіснасцю.

Ужо не першы год выкладаючы курс «Гендарная гісторыя ў кантэксце сусветных цывілізацый», я не магла прапусціць кнігу А. А. Гужалоўскага. Адрозна звярну ўвагу на тое, што ўсім, хто жадае знайсці ў выданні эратычныя сцэны ці апісанні тэхнікі сексу, патрэбна звяртацца да іншых крыніц. Па-другое, ніякай пошласці ці расхістання ўстойць тут таксама няма: аўтар дакладна і стрымана расставіла акцэнт у сваім апавяданні пра аб’ектыўныя падзеі, якія мелі месца ў айчынай гісторыі. Зразумела, у кнізе ёсць факты, якія нельга назваць прыемнымі для чытача, напрыклад апісанне крымінальных абортаў і самаабортаў (!) ці злачынстваў сексуальнага характару. Аднак ці можна сур’ёзнаму даследчыку ігнараваць матэрыял крыніц, зыходзячы з эмацыянальнага стаўлення паводле прынцыпу «падабаецца – не падабаецца»? Грамадства – гэта сістэма, на існаванне якой кожны элемент ці працэс непасрэдна ці апасродкавана ўплываюць.

Кніга А. А. Гужалоўскага – перш за ўсё праца навуковая. Гэта заўважна нават у будове матэ-

рыялу: у пачатку выдання змешчаны ўводзіны з гістарыяграфічным аглядам і перадгісторыяй праблемы, затым прапануецца аналіз тэарэтычных асноў сексуальнай рэвалюцыі, юрыдычнай і арганізацыйнай базы «новага быту», паказваецца іх канкрэтнае ўвасабленне на мэтавых сацыяльных групам – моладзі і жанчынам. Па-за ўвагай аўтара не засталіся таксама сацыяльныя загані і сексуальныя дэвіцыі, уласцівыя любому сацыяму. Падсумоўвае працу заключэнне, у якім распаўсюджаецца пра згортванне «сексуальнай рэвалюцыі» і ўсталяванне маральных узораў савецкага грамадства наступных дзесяцігоддзяў, а таксама змяшчаюцца высновы і ацэнкі аўтара.

На падставе выкарыстання масіву крыніц – мемаў, нататак, перадач, друку, архіўных матэрыялаў рознага характару – аўтар рэканструіруе панараму развіцця беларускага грамадства першага паслярэвалюцыйнага дзесяцігоддзя, ствараючы карціну паўсядзённага жыцця і пагружаючы чытача ў атмасферу Савецкай Беларусі 1920-х гг. Гэта падмацоўваецца фатаграфіямі персаналій, дакументаў, афіш, гарадскога і сацыякультурнага асяроддзя, карыкатурамі і малюнкамі з перадач, статystычнымі матэрыяламі. Дадатковы «водар эпохі» надаюць вытрымкі з крыніц на беларускай мове ў тагачаснай арфаграфіі (да рэформы 1933 г.).

У кнізе раскрываюцца тыя бакі беларускай савецкай рэчаіснасці, якія мала закранаюцца ці зусім не асвятляюцца ў традыцыйных працах, прысвечаных сацыяльна-эканамічнаму, палітычнаму і культурнаму развіццю міжваеннай Беларусі. Напрыклад, агульнавядомыя такія паняцці, як «камсамольцы 1920-х гг.» ці «чырвоны студэнт». Але як канкрэтна арганізавалася жыццё ў маладзёжных камунах? Колькі моладзі там было і як яна ставілася да такой арганізацыі свайго быту? Што сабой уяўляла камсамольскае каханне тых часоў? Як студэнцтва ставілася да пытанняў сексуальнага жыцця і стварэння сям’і? У якім узросце бралі шлюб і што лічылі вызначальным пры яго заключэнні? Якімі былі жыллёвыя ўмовы асноўнай масы насельніцтва і нормы жылплошчы? Колькі нараджалася дзяцей, якія выкарыстоўваліся сродкі кантрацэпцыі і як рабілі ў той час абарты? Пералік пытанняў можна працягваць. Так, вядома, што пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі жанчына была эмансціпавана. Але якое стаўленне да гэтага панавала ў гарадскім і сялянскім асяроддзі, сярод мужчын і жанчын? Колькі існавала дзіцячых садкоў, фабрык-кухань, сталовак і іншых устаноў, закліканых вызваліць жанчыну ад хатняй працы? Як у рэальнасці будаваліся адносіны мужчыны і жанчыны пасля абвяшчэння новых ідэйных устаноў? Якім чынам заключаўся і скасоўваўся шлюб у першае паслярэвалюцыйнае

дзесяцігоддзе? Якімі сродкамі ажыццяўлялася тагачаснае палавое выхаванне? Нарэшце, для выяўлення маральнага і сацыяльнага стану грамадства не залішне будзе ведаць, наколькі былі распаўсюджаны такія з'явы, як прастытуцыя і злачынствы сексуальнага характару, як з імі змагаліся.

Адзначаныя праблемы, колькасць якіх можа быць значна большай, акрэслены для таго, каб паказаць, што змест кнігі А. А. Гужалоўскага значна больш шырокі і складаны за яе назву. У працы дадзены комплексны зрээ тагачаснага грамадства, шматпрадметны і поўны адценняў. У гэтым сэнсе прыведзеныя ў пачатку рэцэнзіі інтэрнэт-характарыстыкі кнігі выглядаюць занадта спрошчанымі. Камуністы якраз не мелі мэты разбэсціць маладое пакаленне – распуста не толькі не віталася, але і каралася. Іншая справа, што ва ўмовах непісьменнасці і агульнага нізкага культурнага ўзроўню новыя ідэі давалі вынікі, якія камуністы не жадалі ці не маглі прадугледзець. Бардэлі, прастытуткі і венерычныя хваробы, якія, дарэчы, існавалі і ў дарэвалюцыйныя часы, не маглі знікнуць адразу. Гэта малапрыемная рэальнасць тагачасных беларускіх зямель, якая стала яшчэ больш складанай ва ўмовах Першай сусветнай вайны.

Аўтар здолеў не толькі стварыць партрэт грамадства канкрэтнай эпохі, але і паказаць у разнастайных праявах маштабную змену гендарных роляў і разбурэнне традыцыйнай сям'і ў першае савецкае дзесяцігоддзе, раскрыўшы практычна ўсе аспекты гэтых працэсаў – ад іх тэарэтычнага абгрунтавання тагачаснымі ідэолагамі да непрадказальных наступстваў у псіхалагічнай, дэмаграфічнай, крымінальнай, медыцынскай сферах.

Сексуальная рэвалюцыя і гендарная трансфармацыя 1920-х гг. – гэта не толькі выбітны і ўнікальны ў айчыннай гісторыі сацыяльны эксперымент. Гэта працэс неадназначнага і нават пакутнага станаўлення такой гістарычнай постаці, як савецкая жанчына, і ён прасочаны А. А. Гужалоўскім. Менавіта пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі быў абвешчаны «кантракт працуючай маці» – трайная нагрузка, што складалася з нараджэння і выхавання дзяцей, вядзення хатняй гаспадаркі і абавязковай працы – і ён захавалася да канца існавання СССР. Яшчэ чакае свайго даследчыка поўная гераізму, горычы і болю гісторыя таго, што перажылі савецкія жанчыны падчас Вялікай Айчыннай вайны, акупацыі і першых пасляваенных дзесяцігоддзяў. Шырокавядомай у свой час была і такая «народная» характарыстыка савецкай жанчыны: «У адной руцэ – сетка, у другой – Светка, наперадзе – пяцігадовы план, а заду – п'яны Іван».

Кніга А. А. Гужалоўскага не можа пакінуць чытача раўнадушным, таму пажаданні і заўвагі падаюцца натуральнымі. Так, ракурс успрымання

асноўнага матэрыялу працы толькі б выйграў, калі б аўтар пашырыў агульнаеўрапейскі кантэкст разглядаемых праблем. Працэсы, якія мелі месца на беларускіх землях, не былі чымсьці мясцовым. І калі аўтар выкарыстаў для стварэння фону ўвядзін працу Э. Фукса аб галантным стагоддзі, то, напэўна, кніга гэтага ж аўтара «Гісторыя нораваў» дазволіла б стварыць больш маштабную панараму.

З другога боку, і ўласна беларуская тэматыка выглядала б больш насычанай і карыснай для чытача ў пазнавальным плане, калі б на старонках кнігі знайшлося месца для жанчын, постаці якіх з'яўляюцца яскравым увасабленнем тых сацыякультурных і гендарных змен, якія папярэднічалі сексуальнай рэвалюцыі 1920-х гг. Пэўныя персаналіі ў працы згадваюцца, аднак чамусьці сярод іх няма ўраджэнкі тагачаснай Віцебскай губерні, стваральніцы партыі эсэраў і яе баявой арганізацыі, «бабулі рускай рэвалюцыі» Кацярыны Брэшка-Брашкоўскай; паэтэсы і дзеяча беларускага нацыянальнага адраджэння Алаізы Пашкевіч (Цёткі); вядомага мецэната княгіні Марыі Магдалены Радзівіл... Лёс Элізы Ажэшка, якая не толькі была пісьменніцай, але фактычна выступала ідэолагам жаночага руху і ўсё жыццё пражыла ў Гродне, норавы якога апісала ў сваіх творах, наогул сімвалічны для эпохі станаўлення жаночай эмансipaцыі. Што ж да Саламеі Русецкай, то зварот да яе твора «Авантуры майго жыцця» мог даць матэрыял куды больш багаты для разумення сямейна-шлюбных адносін XVIII ст., чым проста спасылка на, безумоўна, знакавую працу А. Мальдзіса аб жыцці нашых продкаў у тую эпоху. Беглы агляд лёсаў гэтых жанчын – матэрыял, для якога не спатрэбілася б вельмі шмат месца ў фармаце ўвядзін.

Прэзентацыя кнігі і размова падчас яе з аўтарам паказала, што пэўная частка матэрыялу пакінута за межамі кнігі, таму можна пажадаць А. А. Гужалоўскаму другога, больш поўнага выдання працы. Магчыма паставіць і такія пытанні, што не закраналіся ў даследаванні: наколькі ўплывалі апісаная ў кнізе працэсы на становішча ў Заходняй Беларусі, і, наадварот, як там ацэньвалася і каментавалася тое, што ажыццяўляла савецкая улада?

Праца А. А. Гужалоўскага – кніга не толькі аб працэсах і падзеях, але і аб людзях. Іх шмат, і, напэўна, пра некаторых ужо наспеў час пісаць асобна. Яскравы таму прыклад – постаць беларускай «валькірыі рэвалюцыі» Соф'і Шамардзіной. Фрагментарныя інтэрнэт-звесткі пра гэту ўнікальную жанчыну не могуць быць параўнаны нават з двума дзясяткамі старонак у кнізе А. А. Гужалоўскага. Несумненна, асобная праца, прысвечаная лёсу гэтай жанчыны ў кантэксце эпохі, створаная на багатым архіўным матэрыяле, не пакіне аб'якавымі тых, хто цікавіцца айчыннай гісторыяй – як гендарнай, так і палітычнай. Падаецца, што мена-

віта А. А. Гужалоўскі, у распараджэнні якога знаходзіцца вялікі і ўжо добра знаёмы даследчыку масіў архіўнага матэрыялу, дапоўнены дасканалым веданнем эпохі міжваеннай Беларусі, мог бы напісаць такую кнігу. Трэба адзначыць, што Соф'я Шамардзіна была сучасніцай расійскай «валькірыі рэвалюцыі» – Ларысы Рэйснер, жыццё якой абарвалася рана – у трыццаць гадоў. Можна толькі здагадацца аб тым, якім мог быць лёс Л. Рэйснер, калі б яна дажыла да васьмідзесяціпяцігадовага ўзросту, як Шамардзіна. Тым не менш аб Л. Рэйснер існуе самастойнае даследаванне Г. Пржыбароўскай, выданае ў серыі «ЖЗЛ».

«Есть у революции начало, нет у революции конца», – напэўна, амаль кожны, чалавек, які жыў у СССР, знаёмы з гэтымі радкамі папулярнай у савецкія часы песні. Можна разважаць ці спрацаваць аб іх актуальнасці ў адносінах да Кастрычніцкай рэвалюцыі, тым больш што яе стагадовы юбілей дае для гэтага нагоду. У дачыненні ж да сексуальнай рэвалюцыі наўрад ці можна знайсці больш удалы лозунг. Пры гэтым ні ў якім разе нельга весці гаворку аб нейкім прыніжэнні кастрычніцкіх падзей праз такое параўнанне. Адносіны палоў, стварэнне сям'і, нараджэнне дзяцей, дасягненне дэмаграфічнай бяспекі і пэўнага гендарнага балансу – гэта фундамент для развіцця любога соцыуму, гвалтоўная перабудова ці наогул разбурэнне якога заўсёды прыводзіць да негатывных наступстваў. Невыпадкова па гэтай прычыне маятнік сексуальнай рэвалюцыі заўсёды вагаецца, а адпаведныя працэсы ўнутры грамадства ніколі не перапыняюцца.

Савецкае грамадства 1920-х гг. адчула на сабе вынікі ўведзеных «зверху» інавацый у галіне шлю-

бу і сям'і да такой ступені, што, таксама распараджэннем «зверху», сексуальная рэвалюцыя была згорнута. У перыяд перабудовы, распаду СССР і станаўлення постсавецкага грамадства адбылася яшчэ адна сексуальная рэвалюцыя ў межах былой савецкай прасторы. Па сутнасці, яна працягваецца і цяпер. Аднак, у адрозненне ад падобных працэсаў стагадовай даўніны, цяпер ідзе гаворка не толькі пра радыкальнае змяненне інстытута сям'і, але і пра страту гендарнай ідэнтычнасці, што пагражае значна больш сур'ёзнымі негатывнымі наступствамі. Дадзены аспект дапаўняецца ўзмацненнем традыцыйнай мадэлі гендарных адносін, новым узроўнем узаемных патрабаванняў палоў, наступствамі ў выхаванні дзяцей, асабліва хлопчыкаў, у няпоўных сем'ях... Такая наша сённяшняя рэальнасць, і лёс кожнага з нас – яе частка і вынік. У сувязі з гэтым кніга А. А. Гужалоўскага падаецца яшчэ больш запатрабаванай. Яна выклікае ў чытача роздум аб гістарычных паралелях, выспяванне ўласнага стаўлення і цікавасці да айчыннай гісторыі, разважанне аб лёсе продкаў і сучаснасці, усведамленне ўласнай уключанасці ў канву жыцця.

Нарэшце, спалучэнне вартасцей навуковай працы з цікавым гістарычным наратывам, тэарэтычных высноў з унікальнымі фактамі, часам на мяжы кур'ёзаў, навізна погляду на падзеі, якія здаваліся знаёмымі – усё гэта ўласціва кнізе А. А. Гужалоўскага, якая, несумненна, з'яўляецца неардынарнай і яскравай працай у айчыннай гістарыяграфіі.

Л. У. Ландзіна,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

НАВУКОВАЕ ЖЫЦЦЁ

SCIENTIFIC EVENTS

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «1917 ГОД В ИСТОРИЧЕСКИХ СУДЬБАХ БЕЛАРУСИ»

МІЖНАРОДНАЯ НАВУКОВАЯ КАНФЕРЭНЦЫЯ «1917 ГОД У ГІСТАРЫЧНЫХ ЛЁСАХ БЕЛАРУСІ»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «1917 IN THE HISTORICAL FATES OF BELARUS»

З 30 лістапада па 1 снежня 2017 г. у Мінску праходзіла Міжнародная навуковая канферэнцыя «1917 год у гістарычных лёсах Беларусі». Буйны навуковы форум быў прысвечаны стагадоваму юбілею падзей, якія прадвызначылі не толькі развіццё беларускай дзяржаўнасці, але і станаўленне БДУ.

У адрас канферэнцыі паступіла прывітальнае слова яе гасцям і ўдзельнікам ад Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Аляксандра Рыгоравіча Лукашэнкі, якое ўрачыста зачытаў Першы намеснік Гавы Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь М. У. Рыжанкоў. У ім адзначана: «Падзеі 1917 года спрыялі імкненню беларусаў жыць у сваім доме. Ідэя самавызначэння Беларусі, якая ішла знізу, ад ініцыятывы народных мас, выказалася ў скліканні I Усебеларускага з'езда. Гэты народны сход прадэманстраваў найважнейшыя каштоўнасці, значныя для нас да сённяшняга дня: свая дзяржава, яе сацыяльны характар і той факт, што толькі народ, яго воля, калектывны розум і лідары могуць стаць сапраўднай крыніцай незалежнасці. Звяртаючыся на Усебеларускіх народных сходах да меркавання тых, хто сваёй працай стварае нашы багацці, мы бачым і іншы ўрок гісторыі нашай дзяржаўнасці: толькі адзінства ўсіх нас, усяго нашага беларускага народа з'яўляецца гарантам выбару і захавання самастойнага шляху развіцця». Кіраўнік дзяржавы таксама падкрэсліў, што на I Усебеларускім з'ездзе ў

1917 г. выразна прагучала фундаментальная ідэя – стварэнне свайго ўніверсітэта: «Сёння мы яшчэ больш разумеем, што без адукацыі, без навукі мы не зможам умацаваць незалежнасць нашай дзяржавы, бо асноўная яе мэта – стварэнне не толькі матэрыяльных, але і духоўных асноў для развіцця чалавека». Прэзідэнт пажадаў удзельнікам канферэнцыі плённых дыскусій, здароўя, творчасці і новых дасягненняў на карысць Беларусі.

Адкрыццё і пленарнае пасяджэнне канферэнцыі праходзіла ў гістарычным месцы – будынку Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, у сценах якога ў снежні 1917 г. адбыўся I Усебеларускі з'езд, а праз некалькі гадоў – урачысты сход, прысвечаны стварэнню БДУ.

Пленарнае пасяджэнне вёў прарэктар БДУ па вучэбнай рабоце доктар гістарычных навук С. М. Ходзін. Ён адзначыў, што сто гадоў таму ў будынку тэатра сабраліся беларусы, якія марылі аб тым, што мы цяпер маем, – аб уласнай дзяржаве і сваім універсітэце. Каб асэнсаваць падзеі 1917 г., на канферэнцыю прыехалі даследчыкі з пяці краін.

Старшыня арганізацыйнага камітэта канферэнцыі, рэктар БДУ, доктар педагагічных навук А. Д. Кароль згадаў найбольш важныя факты гісторыі БДУ, заўважыўшы, што ідэі стварэння беларускай дзяржаўнасці і беларускага ўніверсітэта развіваліся ва ўнісон. Закрануў А. Д. Кароль філасофскія аспекты

існавання і важнасці ўніверсітэта ў мінулым, а таксама ў XXI стагоддзі, якое бачыцца стагоддзем гуманітарным. А. Д. Кароль аб'явіў пленарнае пасяджэнне канферэнцыі адкрытым.

Прывітальныя адрасы ад Савета Рэспублікі і Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, падпісаныя М. У. Мясніковічам і У. П. Андрэйчанкам зачытаў Старшыня Пастаяннай камісіі Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь па адукацыі, культуры і навуцы, член-карэспандэнт НАН Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар І. А. Марзалюк. У іх адзначалася важнасць падзей стагадовай даўніны ў барацьбе за самавызначэнне Беларусі, пабудову дзяржаўнасці, стварэнне прадстаўнічых органаў улады. Выступоўца пажадаў удзельнікам канферэнцыі плённых вынікаў працы ў імя Беларусі і яе народа.

Ад імя Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь удзельнікаў форуму павітаў міністр І. В. Карпенка. У сваім дакладзе ён звярнуў увагу на значэнне Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі ў развіцці адукацыі ў Беларусі і СССР, ролю Камуністычнай партыі, якая ставіла гістарычную задачу пераўтварыць школы са зброі класавага панавання буржуазіі ў зброю супраць падзелу грамадства на класы. У выступленні адзначаліся крокі па ліквідацыі непісьменнасці ў першыя дзесяцігоддзі існавання СССР і вялікія поспехі ў гэтым накірунку. Міністр адукацыі звярнуў увагу на значныя дасягненні савецкага ўрада ў станаўленні сярэдняй і вышэйшай адукацыі, а таксама дашкольнага выхавання ў СССР. Сённяшняя задача, паводле І. В. Карпенкі, заключаецца ў тым, каб сфарміраваць нацыянальную мадэль канкурэнтаздольнай шматузроўневай адукацыі. Былі адзначаны поспехі развіцця сістэмы адукацыі ў сучаснай Беларусі.

Намеснік Старшыні Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь доктар юрыдычных навук Н. А. Карповіч зачытала прывітальны адрас удзельнікам канферэнцыі ад Старшыні Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь П. П. Міклашэвіча. У выступленні падкрэслівалася важнасць падзей 1917 г., якія на доўгія гады прадвызначылі напрамкі развіцця Беларусі, дазволілі захаваць этнакультурную самабытнасць, адзначалася роля ўніверсітэта ў дзяржаўтваральных працэсах. Удзельнікам канферэнцыі Н. А. Карповіч пажадала правесці цікавыя дыскусіі і зрабіць адкрыцці, якія стануць карыснымі для беларускай дзяржавы.

З прывітальнымі адрасамі ад Мінгарвыканкама выступіў намеснік кіраўніка Галоўнага ўпраўлення ідэалагічнай работы, культуры і па справах моладзі Мінгарвыканкама А. В. Шастакоў. Была адзначана роля рэвалюцыйных падзей 1917 г. у развіцці беларускай дзяржаўнасці і ўсяго свету, паказвалася важнасць іх вывучэння. З найлепшымі пажаданнямі

удзельнікам канферэнцыі адрас падпісаў старшыня Мінгарвыканкама А. В. Шорац.

Старшыня Федэральнай нацыянальнай аўтаноміі беларусаў Расіі доктар псіхалагічных навук С. Л. Кандыбовіч прывітаў удзельнікаў канферэнцыі ад імя беларусаў Расіі і Савета федэральнай нацыянальна-культурнай аўтаноміі беларусаў Расіі, выказаў упэўненасць у тым, што супольнымі намаганнямі будуць закрыты белыя плямы ў вывучэнні падзей 1917 г. Выступоўца таксама заўважыў, што сёння ў Расіі пражывае 550 тыс. беларусаў, за якімі такая малая і вялікая радзіма – Рэспубліка Беларусь, а лёс Беларусі – гэта і лёс беларусаў Расіі.

З пленарным дакладам на тэму беларускай нацыянальнай ідэі выступіў І. А. Марзалюк. У пачатку выступлення дакладчык закрануў тэарэтычныя аспекты фарміравання нацыі, згадаў некалькі яркіх фактаў у якасці прыкладу станаўлення беларускай нацыі ў часы Расійскай імперыі. На думку І. А. Марзалюка, у гэты час беларускі народ атрымаў тэарэтычныя аргументы, якія пасля выкарыстоўваліся для абгрунтавання яго самастойнасці. Адносна Кастрычніцкай рэвалюцыі было адзначана, што яна дала магчымасць правасуб'ектнасці Беларусі. Выступоўца падкрэсліў, што для беларускіх дзеячаў другой паловы XIX ст., такіх як удзельнікі аб'яднання «Гоман», стратэгічным саюзнікам была Расія. Выступоўца таксама адзначыў, што менавіта БССР стала той формай, у межах якой канчаткова аформілася беларуская нацыя, і яе станаўленне не было штучным. Падзеі стагадовай даўніны, якія адбываліся ў зале тэатра, прадвызначылі існаванне і сённяшняй Беларусі. Докладчык прыгадаў словы Я. Карскага аб тым, што, каб Беларусь была самадэятэльнай, неабходна стварыць БДУ.

З дакладам «Фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў ва ўмовах Першай сусветнай вайны і рэвалюцыйных падзей 1917 г.» выступіла А. В. Солапава, вучоны сакратар, кіраўнік лабараторыі гісторыі дыяспары гістарычнага факультэта МДУ імя М. В. Ламаносава, намеснік дэкана, старшыня нацыянальна-культурнай аўтаноміі «Беларусы Масквы», кандыдат гістарычных навук. Даследчыца адзначыла, што нацыянальная культура стала сімвалам апоры і стабільнасці ва ўмовах хаосу, а беларускія бежанцы ў гады Першай сусветнай вайны выразна адчулі сваю адметнасць як ментальную, так і моўную. У выступленні А. В. Солапава прывяла шматлікія факты нарастання палітычнай актыўнасці беларускіх бежанцаў у гады Першай сусветнай вайны, адзначыла ролю беларускай дыяспары Расіі ў падтрымцы элементаў нацыянальнай культуры і мовы, заўважыла, што эміграцыя ў цэлым аказвала станоўчы ўплыў на фарміраванне беларускай нацыі. Па словах выступоўцы, дамоў беларусы вярталіся з дакладна персаніфікаванай, адасобленай, але неканфранта-

цыйнай ідэнтычнасцю. У канцы выступлення А. В. Солапава праанансавала выданні беларусаў Расіі і адкрыццё падвоянай магістратуры ў БДУ і МДУ імя М. В. Ламаносава.

Акадэмік-сакратар Addзялення гуманітарных навук і мастацтваў НАН Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар А. А. Каваленя павіншаваў удзельнікаў канферэнцыі ад імя сваіх калег. Выступоўца нагадаў, што 2017 год – год навукі, пералічыў юбілейныя мерапрыемствы, ацаніў зробленае, адзначыў неабходнасць ставіцца з павагай да Кастрычніцкай рэвалюцыі, паколькі падзеі кастрычніка 1917 г. адкрылі магчымасці для нацыянальнага самавызначэння. У дакладзе разглядаліся скліканне і роспуск I Усебеларускага з'езду, стварэнне БНР, падпісанне Брэсцкага міру. Выступоўца адзначыў страты: больш за 2 млн чалавек былі вымушаны пакінуць Беларусь, а за 1914–1921 гг. загінулі 1,5 млн беларусаў. Дакладчык таксама заўважыў, што БНР не магла адбыцца як нацыянальная дзяржава ў тых складаных умовах, але гэта не з'яўляецца падставай для адмаўлення значэння рэспублікі наогул. У выступленні прагучаў тэзіс аб тым, што шляхам гвалту нельга пабудаваць грамадства роўнасці і братэрства, а ідэі каляровых рэвалюцый памнажаюць трагедыі народаў. Дакладчык заклікаў кожнага рабіць тое, што ад яго залежыць і пазбавіць экстрэмізм сацыяльнай падтрымкі.

Доктар гістарычных навук, прафесар, дырэктар Дзяржаўнага інстытута кіравання і сацыяльных тэхналогій БДУ П. І. Брыгадзін у сваім выступленні раскажаў пра падзеі I Усебеларускага з'езда, лёсы людзей, якія яго рыхтавалі і ўдзельнічалі ў ім. Дакладчык адзначыў, што актыўны працэс станаўлення беларускай дзяржаўнасці пачаўся не з Кастрычніцкай рэвалюцыі, а адразу пасля Лютаўскай рэвалюцыі, калі быў створаны Беларускі нацыянальны камітэт на чале з Р. Скірмунтам. Выступоўца ахарактарызаваў уклад у станаўленне беларускай дзяржаўнасці і іншых дзеячаў: С. Рак-Міхайлоўскага, генерала К. Кандратовіча, Я. Канчара; даў ацэнку дзейнасці Аблоўкамзаха і А. Мяснікова. У канцы выступлення было выказана пажаданне вяртаць у гісторыю імёны тых людзей, якія паклалі жыццё за беларускую справу.

У канцы пленарнага пасяджэння з дакладам выступіў загадчык кафедры міжнароднай палітыкі Інстытута гісторыі і палітычных навук Беластоцкага ўніверсітэта прафесар Э. Мірановіч. Выступоўца адзначыў цяжкасці з практычнай рэалізацыяй праекта абвешчэння незалежнасці БНР, адстойвання яе прызнання на Парыжскай мірнай канферэнцыі, акцэнтаваў увагу на памылках, зробленых лідарамі БНР. Прафесар Э. Мірановіч даў ацэнку фактычна антыбеларускай пазіцыі на канферэнцыі дэлегацый Літвы, Польшчы і дэлегацыі ад белага руху Расіі,

прадстаўленага ўрадам у Омску. На Парыжскай мірнай канферэнцыі Беларусь не мела ніякіх рэальных саюзнікаў, а ўсе суседзі імкнуліся прыцягнуць да сябе кавалкі беларускай зямлі, і толькі ўрады Украіны і Латвіі праявілі зацікаўленасць у існаванні БНР.

Праца канферэнцыі працягвалася на секцыях, дзе былі агучаны даклады большай часткі ўдзельнікаў.

На секцыі «Метадалагічныя праблемы і новыя канцэпцыі ў вывучэнні падзей і наступстваў 1917 г.» даклады ўдзельнікаў былі прысвечаны пытанням падыходаў, метадалогіі і гістарыяграфіі падзей 1917 г., выкладання гісторыі гэтага перыяду ў школах. На секцыі «Падзеі 1917 г. у грамадска-палітычнай і гісторыка-культурнай рэфлексіі» прагучалі паведамленні, якія адлюстроўвалі навуковую і грамадскую рэфлексію гісторыі адпаведнага перыяду. Удзельнікі секцыі «Універсітэт як падмурак нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва» ў сваіх дакладах адзначылі вялікі ўклад вучоных БДУ ў нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва Беларусі ў пачатку XX ст. Паведамленні ўдзельнікаў секцыі «Першы Усебеларускі з'езд: на шляху да беларускай дзяржаўнасці» былі прысвечаны асэнсаванню падзей з'езда, а таксама яго значэння для дзяржаваўтваральных працэсаў у Беларусі. Удзельнікі самай вялікай секцыі – «Сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні ў Беларусі ва ўмовах рэвалюцыі і ў паслярэвалюцыйны перыяд» – у сваіх дакладах звярталіся да шырокай праблематыкі сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў у Беларусі, звязаных з працэсам станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці ў першай трэці XX ст., а таксама мадэрнізацыйнымі працэсамі. Секцыя «Змены ў дзяржаўна-прававым становішчы Беларусі ў выніку рэвалюцыйных падзей 1917 г.» сабрала пераважна юрыстаў і гісторыкаў, якія ў сваіх дакладах разглядалі дзяржаўна-прававыя аспекты станаўлення беларускай дзяржаўнасці ў акрэслены перыяд. Секцыя «1917 год: рэгіянальнае вымярэнне» была прадстаўлена даследчыкамі, якія ў сваіх дакладах звярталіся да шырокай праблематыкі, звязанай з пытаннямі вывучэння падзей 1917 г. У рамках работы канферэнцыі працаваў таксама круглы стол «Метадалагічныя праблемы і новыя падыходы ў вывучэнні беларускай дзяржаўнасці», які сабраў шырокае кола даследчыкаў: гісторыкаў, сацыёлагаў, філосафаў, эканамістаў. Былі абмеркаваны разнастайныя праблемы станаўлення беларускай дзяржаўнасці. Усяго падчас працы секцый і круглага стала прагучалі больш за 120 навуковых дакладаў.

Праца канферэнцыі была прадоўжана 1 снежня ў будынку рэктарата БДУ. Пасяджэнне адкрыў рэктар БДУ Д. У. Кароль, які выказаў спадзяванне на тое, што вынікі працы секцый удасца падагуліць

падчас пасяджэння і прадставіць для далейшай прапрацоўкі і рэалізацыі не толькі навуковымі ўстановамі, але і organамі дзяржаўнага кіравання.

Намеснік главы Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь М. У. Рыжанкоў адзначыў, што ўсе даследчыкі сыходзяцца ў ацэнцы правільнасці таго гістарычнага шляху: хоць быў ён і не такі рэзкі, інтэнсіўны, як у іншых краінах, але гэта беларускі шлях да дзяржаўнасці. Прагучала падзяка ў адрас БДУ за падтрымку, арганізацыю мерапрыемства.

Слова было перададзена замежным гасцям і кіраўнікам секцый для выказвання сваіх уражанняў і падвядзення вынікаў працы секцый.

Старшыня Федэральнай нацыянальнай аўтаноміі беларусаў Расіі С. Л. Кандыбовіч адзначыў поспехі Беларусі, якая за сто гадоў прайшла шлях ад ускраіны Расійскай імперыі да квітнеючай дзяржавы. Было заўважана, што беларусы Расіі вельмі ганарацца тым, што ў іх за плячыма ёсць такі рэсурс, родная Беларусь.

Далей слова было перададзена дэкану гістарычнага факультэта БДУ, доктару гістарычных навук, прафесару А. Г. Каханоўскаму, які падкрэсліў важнасць канферэнцыі не толькі для навуковага жыцця, але і для ўніверсітэта, а таксама для краіны ў цэлым. Дакладчык заўважыў, што на секцыях прагучалі розныя думкі адносна падзей 1917 г., але, нягледзячы на дыскусію, усе выступленні зводзіліся да таго, што гэты год адыграў значную ролю ў станаўленні сучаснай беларускай дзяржаўнасці. Было выказана спадзяванне на тое, што матэрыялы канферэнцыі адлюструюць сучасны ўзровень гістарыяграфічнага асэнсавання праблемы. Адзначалася, што канферэнцыя – гэта не толькі пляцоўка для навуковых дыскусій, але і падзея, якая дазваляе абмеркаваць магчымасці і шляхі далейшага супрацоўніцтва з прадстаўнікамі іншых універсітэтаў. Прафесар А. Г. Каханоўскі падкрэсліў, што ў абмеркаваннях размова таксама ішла пра новыя праграмы супрацоўніцтва, а канферэнцыя стала адначасова месцам абмену вопытам і вызначэння перспектывы развіцця ў тым ліку адукацыйнага працэсу.

Прафесар А. А. Каваленя, падкрэсліваючы значнасць канферэнцыі, выказаў думку пра тое, што доўгі час не надавалася дастаткова ўвагі тым асобам, якія стаялі ля вытокаў беларускай дзяржаўнасці, а ўдзельнікі канферэнцыі скіравалі позірк у будучыню, і іх адкрыцці, несумненна, знойдуць адлюстраванне на старонках падручнікаў.

Загадчык кафедры гісторыі Расіі БДУ прафесар А. А. Яноўскі, які быў мэдэратарам секцыі «Універсітэт як падмурак нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва», адзначыў, што ў многіх выступленнях на канферэнцыі прагучала думка аб тым, што менавіта на I Усебеларускім з'ездзе была сфарму-

лявана ідэя стварэння беларускага ўніверсітэта. Удзельнікі пасяджэння секцыі, па словах выступоўцы, выказалі намер паставіць на трывалы падмурак шанаванне ўніверсітэта з нагоды яго стагоддзя.

Дэкан факультэта філасофскіх і сацыяльных навук, кандыдат гістарычных навук, дацэнт В. Ф. Гігін, мэдэратар круглага стала «Метадалагічныя праблемы і новыя падыходы ў вывучэнні беларускай дзяржаўнасці», адзначыў, што ў 1917 г. ніводная палітычная сіла не ставіла пытання аб незалежнасці Беларусі. На той час палова тэрыторыі была акупавана, адбываліся складаныя рэвалюцыйныя працэсы. Па словах выступоўцы, як на пленарным пасяджэнні, так і на круглым stole і пасяджэннях секцый неаднаразова адзначалася, што можна парознаму ставіцца да рэвалюцыйных падзей 1917 г., але без іх беларуская дзяржаўнасць не з'явілася б. Аўтарытарная савецкая ўлада паспрыяла вырашэнню беларускага пытання. Неабходна разумець, наколькі нелінейна, неадназначна ўсё гэта вырашалася, таму нельга казаць, што адна з сіл была станоўчай, а іншая адмоўнай. На пасяджэнні круглага стала, па словах В. Ф. Гігіна, прымалі ўдзел гісторыкі, сацыёлагі, філосафы, палітолагі, і толькі такія канвергентныя даследаванні складаных праблем спрыяюць навуковаму кансэнсусу па пытаннях дзяржаўнасці, сацыяльнага ладу. Выступоўца заклікаў вызначацца з ідэйна-палітычнымі накірункамі развіцця Беларусі ў XX ст. і сучаснай беларускай дзяржаўнасці, бо далейшы шлях немагчыма пракласці без разумення таго, што адбывалася ў мінулым, а таму вывучэнне дзяржаўнасці носіць не толькі тэарэтычны, але і практычны характар.

Доктар юрыдычных навук прафесар Т. І. Доўнар, якая была мэдэратарам секцыі «Змены ў дзяржаўна-прававым становішчы Беларусі ў выніку рэвалюцыйных падзей 1917 г.», адзначыла, што застаецца яшчэ шмат тэм для даследавання, а гісторыкі права Беларусі пастаянна знаходзяцца ў стане даказвання суседзям нейкіх тэзісаў. Трэба адыходзіць ад гэтага становішча і заяўляць прама аб сваёй дзяржаўнасці. Будучая сумесная канферэнцыя з нагоды стагоддзя беларускай савецкай дзяржаўнасці, БДУ, першай Канстытуцыі павінна звярнуць увагу і на аспекты вытокаў беларускай дзяржаўнасці Полацкага княства, а таксама на тое, што традыцыі станаўлення ўніверсітэцкай адукацыі ў Беларусі маюць значна больш даўнія традыцыі.

Старшыня нацыянальна-культурнай аўтаноміі «Беларусы Масквы» кандыдат гістарычных навук А. В. Солапава заўважыла, што ўзровень канферэнцыі прадэманстравы надзвычай высокую планку асэнсавання гістарычнага мінулага. Форум засведчыў высокую місію, якую нясуць гісторыкі

БДУ, а пасланне Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь пацвярджае правільнае і паступовае развіццё гістарычнай навукі ў БДУ. Было згадана пра шырокае супрацоўніцтва паміж гістарычнымі факультэтамі БДУ і МДУ імя М. В. Ламаносава, а таксама пра тое, што з наступнага года ў маскоўскім універсітэце будзе чытацца курс «Гісторыя Саюзнай дзяржавы» на беларускай мове.

Кіраўнік секцыі «Сацыяльна-эканамічныя і грамадска-палітычныя пераўтварэнні ў Беларусі ва ўмовах рэвалюцыі і ў паслярэвалюцыйны перыяд», кандыдат гістарычных навук, дацэнт А. В. Бурачонак ахарактарызаваў дыскусіі па розных аспектах гісторыі, што папярэднічалі рэвалюцыйным узрушэнням, а таксама па тых, якія адбыліся пазней. Праца секцыі, глыбокія дыскусіі і выступленні ўдзельнікаў, па словах А. В. Бурачонка, паказалі, што неабходна і ў далейшым працягваць вывучэнне праблематыкі ў такім фармаце.

Прарэктар БДУ па вучэбнай рабоце С. М. Ходзін адзначыў, што без стварэння дзяржаўнасці не было б тых магчымасцей для мадэрнізацыі, якія ўзніклі ў выніку існавання савецкай дзяржавы. Навукоўцы БДУ ўнеслі значны ўклад у фарміраванне нацыянальнай мадэлі мадэрнізацыі, у будаў-

ніцтва ўніверсітэта, планаванне эканомікі, з'яўляліся экспертамі, садзейнічалі бачанню таго, як будзе развівацца дзяржава.

Дырэктар Дзяржаўнага інстытута кіравання і сацыяльных тэхналогій БДУ П. І. Брыгадзін заўважыў, што на канферэнцыі шмат увагі надавалася асобам, гучала ідэя аб тым, каб вядомыя вузкам колу спецыялістаў гераічныя постаці таго перыяду вярнуліся ў наша паўсядзённае жыццё, каб з'явіліся вуліцы, скверы, плошчы, названыя ў іх гонар, каб беларускі народ іх ведаў. Было выказана спадзяванне на тое, што гэта прапанова знойдзе сваё ўвасабленне.

У завяршэнне пленарнай дыскусіі С. М. Ходзін адзначыў, што асэнсаванне мінулага неабходнае для нашага далейшага развіцця, ад яго залежыць тое, як мы бачым гісторыю, што нас аб'ядноўвае, і гэта вельмі важна. Вялікую ўдзячнасць выказаў С. М. Ходзін кіраўніку дзяржавы за падтрымку намаганняў гісторыкаў БДУ і НАН Беларусі, а таксама падзякаваў удзельнікам канферэнцыі і пажадаў плённай працы на карысць Беларусі.

В. С. Макарэвіч,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «ТРАДИЦИИ УНИВЕРСИТЕТА: ОТ ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ ДО СОВРЕМЕННОСТИ»

МІЖНАРОДНАЯ НАВУКОВАЯ КАНФЕРЭНЦЫЯ «ТРАДЫЦЫІ ЎНІВЕРСІТЭТА: АД ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ ДА СУЧАСНАСЦІ»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «UNIVERSITY TRADITIONS: FROM FRANCYSK SKARYNA TO PRESENT DAY»

Исторический и юридический факультеты Белорусского государственного университета 26–27 октября 2017 г. совместно провели Международную научную конференцию «Традиции университета: от Франциска Скорины до современности». Она была приурочена к 500-летию юбилею белорусского книгопечатания и приближающейся столетней годовщине создания Белорусского государственного университета, подготовившего основу для формирования системы высшего образования и науки современной Беларуси.

В научном форуме приняли участие более 80 известных отечественных и зарубежных специалистов. Участники конференции занимаются

изучением актуальных проблем в областях университетского образования, истории высшей школы в странах Восточной и Центральной Европы, деятельности Франциска Скорины, его современников и последователей в развитии книгопечатания, культуры и образования. На адрес организационного комитета конференции были присланы доклады из российских (Южно-Уральский государственный гуманитарно-педагогический университет, Кабардино-Балкарский государственный университет им. Х. М. Бербекова, Чеченский государственный университет) и украинских (Университет экономики и права «КРОК», Институт всемирной истории НАН Украины, Институт государства и права

НАН Украины, Сумской государственный педагогический университет им. А. С. Макаренки, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко, Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара) высших учебных и научных учреждений. Среди белорусских ГУО и научных организаций следует отметить Академию управления при Президенте Республики Беларусь, Республиканский институт высшей школы, Белорусский государственный педагогический университет им. М. Танка, Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины, Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Центр творчества детей и молодежи г. Калинковичи. На секциях также были представлены доклады студентов, магистрантов и аспирантов БГУ.

Проблемное поле конференции охватывало вопросы, связанные с осмыслением культурно-исторического феномена университета, его роли в жизни общества в прошлом, перспективам и путям развития образования в современном мире. Отдельные блоки научного мероприятия были сконцентрированы на рассмотрении пространственно-временного взаимовлияния университетской и книжной традиций, а также судьбах, социокультурной роли и значении деятельности людей, связавших свою жизнь с преподаванием в БГУ. Большое внимание было уделено многогранной деятельности Ф. Скорины, его вкладу в общеевропейскую культуру, государственную и правовую мысль, образование и науку, а также влиянию центрально-европейской книжной традиции на начало восточнославянского книгопечатания.

Открытие конференции и пленарное заседание прошли на историческом факультете в аудитории им. В. И. Пичеты – первого ректора университета. В приветственном слове участникам конференции проректор по учебной работе БГУ С. Н. Ходин отметил большую научную значимость проведения такого научного форума и его сопряженность с 2017 г., который был объявлен годом науки. При этом динамичный темп развития науки задают высшие учебные заведения страны. Красной нитью в выступлении С. Н. Ходина проходил тезис о том, что для правильного понимания текущих процессов важно исследовать не только проблемы современности, но и прошлый опыт. В этом ключе проректором по учебной работе БГУ было отмечено, что нельзя переоценить вклад в изучение актуальных вопросов науки и образования, который вносят историки, филологи, правоведы, культурологи, социологи и философы.

С приветственными словами к участникам конференции также обратились декан исторического факультета доктор исторических наук, профессор А. Г. Кохановский и декан юридического факульте-

та доктор юридических наук, профессор С. А. Балашенко. В выступлениях они акцентировали внимание на необходимости поддержания, расширения и углубления межфакультетского сотрудничества, результаты которого позволят не только обмениваться опытом и знаниями, но и посредством междисциплинарного взаимодействия наблюдать возникновение новых взглядов на изучение событий прошлого.

Пленарное заседание открыл доклад заведующего кафедрой истории нового и новейшего времени БГУ доктора исторических наук, профессора В. С. Кошелева «Учебник по истории как фактор национальной безопасности государства». В выступлении докладчик на конкретных примерах раскрыл и функциональный потенциал, и стратегическую роль школьного учебника по истории в деле укрепления основ государственности и национальной идеологии, которую он играет на современном этапе развития общества. На примере противостояния Японии, Китая и Южной Кореи в вопросах осмысления событий прошлого в регионе В. С. Кошелев продемонстрировал особый статус школьного учебника и его роль в вопросах текущей международной обстановки. Говоря о современном белорусском школьном учебнике по истории, профессор подчеркнул, что заявленная им на конференции проблема не актуализирована в белорусском, в отличие от российского, политическом дискурсе. Причиной этому, по мнению В. С. Кошелева, по большей части является то, что в Республике Беларусь в середине 1990-х гг. в основу школьного учебника по истории был положен принцип, согласно которому пособие должно не разъединять, а объединять людей вне зависимости от политических и идеологических воззрений. Выступая с докладом «Идея университета в Европе – от Средневековья до XXI в.», профессор университета Пассау (Германия) Т. Вюнш проследил динамику менявшихся на протяжении столетий подходов, функций и миссии университета в Европе. Выступление докладчика сопровождалось большим количеством иллюстративного материала (гравюры, литографии, сканы архивных документов), тематически связанного с историей европейского университета. Данная тема перекликалась с проблематикой доклада доктора философии преподавателя кафедры исторической социологии факультета гуманитарных наук Карлова университета (Чехия) А. Марковой «Институализация высшей школы в Чешской республике после Бархатной революции 1989 г.». В работе была изложена современная ситуация в высшем образовании Чехии на примере Карлова университета, а также рассказывалось о процессе подготовки студентов-гуманитариев. А. Маркова подчеркнула, что чешский опыт выстраивания системы высшего

образования убедительно доказал незыблемость классической модели образования.

Пленарную часть конференции завершил доклад профессора кафедры теории и истории государства и права БГУ доктора юридических наук Т. И. Довнар «Традиции белорусского юридического образования: от Франциска Скорины до современности». Уже в начале выступления докладчик отметила, что университетская традиция на белорусских землях имеет глубокие корни, и в настоящее время назрела необходимость в ее пристальном изучении и осмыслении. Т. И. Довнар подчеркнула, что, основываясь только на опыте БГУ, мы не сможем до конца понять и объяснить те образовательные процессы, которые происходили в прошлом Беларуси. Основная часть выступления профессора была посвящена эволюции юридического образования на белорусских землях. Говоря о современной ситуации в области изучения государства и права, Т. И. Довнар отметила, что, несмотря на определенные достижения, в отечественной историко-правовой науке остаются значительные недостатки, связанные с отсутствием академического центра, который координировал бы научные исследования и специальные кафедры по истории государства и права Беларуси в высших учебных юридических учреждениях, а также малое количество историков права. Эти факторы приводят к тому, что до настоящего времени мало исследованными остаются вопросы об исторических источниках права, его эволюции, влиянии религиозного фактора на развитие государственности, а также о государственно-политическом развитии Великого княжества Литовского и Речи Посполитой, истории отдельных институтов, отраслей права, властных, правоохранительных и других органов, судебной власти и деятельности конкретных судебных учреждений, отечественного конституционализма и парламентаризма, земельных и других реформ в Беларуси и др.

В конце выступления Т. И. Довнар вручила организационному комитету конференции книгу, посвященную жизни и деятельности белорусского историка права, основателя первой научной школы государства и права Беларуси И. А. Юхо.

После перерыва работа конференции была продолжена на историческом и юридическом факультетах БГУ в рамках следующих секций: «Университет как культурно-исторический феномен», «Книжная традиция и традиция университета: от Франциска Скорины до современности», «Люди

университета – интеллектуальная элита общества», «Перспективы развития современного университета», «Эпоха Франциска Скорины в государственной и правовой истории Беларуси». В рамках конференции кафедрой истории южных и западных славян был организован круглый стол под названием «Чешская социокультурная платформа и начало восточнославянского книгопечатания».

Во второй части конференции прозвучали интересные доклады проректора по учебной работе Академии управления при Президенте Республики Беларусь Д. В. Мазарчука, заведующего кафедрой истории Беларуси древнего времени и средних веков исторического факультета БГУ профессора П. И. Бригадина, старшего научного сотрудника Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси Г. В. Дербиной, заведующего кафедрой истории России исторического факультета БГУ профессора О. А. Яновского, старшего научного сотрудника Института государства и права имени В. М. Корецкого Национальной академии наук Украины А. О. Малышева.

Междисциплинарный подход к изучению, а также актуальность проблем, которые были рассмотрены на конференции позволили взглянуть на глубинные и уходящие в историческое прошлое корни особенностей культурно-образовательного развития стран Центральной и Восточной Европы, а также более отчетливо и всесторонне понять современные процессы развития высшей школы.

Работа конференции была продолжена 27 октября 2017 г. на базе исторического факультета БГУ в формате круглого стола, посвященного традициям университета. По завершении мероприятия были подведены итоги конференции. По результатам форума будет выпущен научный сборник статей. Модераторы секций отметили высокий уровень подготовки участников конференции и плодотворный процесс обсуждения представленных докладов. Работа Международной научной конференции «Традиции университета: от Франциска Скорины до современности» характеризовалась конструктивным обменом опытом и достижениями научно-исследовательской деятельности между учеными Республики Беларусь и других стран. Работа конференции получила освещение в 15-м выпуске газеты «Універсітэт» от 30 октября 2017 г.

А. Н. Максимчик,
кандидат исторических наук

**НАУЧНЫЙ КРУГЛЫЙ СТОЛ
«СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ БЕЛАРУСИ»**

**НАВУКОВЫ КРУГЛЫ СТОЛ
«САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ ВЫМЯРЭННЕ БЕЛАРУСІ»**

**THE SCIENTIFIC ROUND TABLE
«SOCIAL AND ECONOMIC DIMENSION OF BELARUS»**

У хвалях пераўтварэнняў канца 1980-х – пачатку 1990-х гг., ва ўмовах кардынальных змен у метадалогіі даследавання, нараджэння нацыянальнай канцэпцыі гісторыі і напісання нацыянальнага гістарычнага наратыву сацыяльна-эканамічная гісторыя Беларусі паступова саступіла свае пазіцыі гісторыі палітычнай. Пераасэнсаванне беларускага складніка ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай ажыўляла інтарэс да такіх аб'ектаў даследавання, як дзяржаўна-палітычны лад, знешняя палітыка, ваенная гісторыя, пакідаючы па-за ўвагай даследчыка сацыяльныя і эканамічныя адносіны ў Беларусі ў эпохі Сярэднявечча і ранняга Новага часу. Гэты працэс быў цалкам натуральны, кампенсаторны, дыктаваўся патрэбамі пераасэнсавання ролі і месца беларускай дзяржаўнасці ў гісторыі рэгіёна. Змяняюцца акцэнты гісторыка-геаграфічнага пазіцыянавання: Усходняя Еўропа пашыраецца да Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, пры апісанні цывілізацыйнай прыналежнасці ўсё часцей аўтары ўжываюць катэгорыю «памежжа». Пакаленне вучоных, чый уклад у нацыянальны гістарычны наратыв яшчэ чакае свайго спецыяльнага даследавання, працавала ў рэчышчы накірунку, заснаванага на традыцыях гістарычных школ канца XIX – XX ст.

На кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў гістарычнага факультэта БДУ 31 кастрычніка 2017 г. быў праведзены круглы стол на тэму «Сацыяльна-эканамічнае вымярэнне Беларусі», прысвечаны 150-годдзю з дня нараджэння Мітрафана Віктаравіча Доўнар-Запольскага і 85-годдзю з дня нараджэння Аляксандра Пятровіча Ігнаценкі. Удзел у пасяджэнні круглага стала прынялі супрацоўнікі і аспіранты гістарычнага факультэта БДУ, кафедры гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы, супрацоўнікі Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. Да абмеркавання былі прапанаваны некалькі магістральных напрамкаў: эканамічная гісторыя Беларусі ў працах М. В. Доўнар-Запольскага і А. П. Ігнаценкі, сацыяльна-палітычныя адносіны і барацьба за правы і вольнасці ў грамадстве, каланізацыя тэрыторыі Беларусі ў эпоху Сярэднявечча і ранняга Новага часу, гарады і гарадская прастора Вялікага Княства Літоўскага. Гэтыя праблемы знайшлі адлюстраванне ў паведамленнях удзельнікаў, ад-

нак увага засяроджвалася пераважна на ўнёску даследчыкаў і навуковых школ у гістарыяграфію сацыяльна-палітычных працэсаў.

У прывітальных словах дэкан гістарычнага факультэта А. Г. Каханоўскі і загадчык кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў П. І. Брыгадзін адзначылі, што беларуская школа сацыяльна-эканамічнай гісторыі, якая паўстала не без удзелу М. В. Доўнар-Запольскага, прайшла складаны шлях праз 1920–30-я гг. і знайшла свой працяг у даследаваннях выкладчыкаў БДУ ў 1950–80-я гг. на кафедры гісторыі Беларусі. Падрыхтоўка даследчыцкіх кадраў і асобных прац вялася таксама пад навуковым кіраўніцтвам А. П. Ігнаценкі. Яго вучні і сёння працягваюць фарміраваць нацыянальную гістарыяграфію Беларусі.

У працы круглага стала быў прадстаўлены шэраг паведамленняў, прысвечаных навуковай і педагагічнай дзейнасці А. П. Ігнаценкі (даклады А. Р. Дзянісавай, У. А. Сосны, Ю. Л. Казакова). У сваіх выступленнях А. У. Любы і І. Л. Грыбко закранулі асаблівасці эвалюцыі даследчыцкіх інтарэсаў і метадалогічных падыходаў М. В. Доўнар-Запольскага, яго бачанне гісторыі Вялікага Княства Літоўскага эпохі Ягелонаў, «мінскі» перыяд дзейнасці вучонага.

Свой погляд на рэгіянальную каланізацыю выказаў дацэнт кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў БДУ У. А. Падалінскі, які прадставіў паведамленне на тэму «Падатковы квіт уладання Чарэя (1602) як крыніца па сацыяльна-эканамічнай гісторыі паўночна-ўсходняй Беларусі пачатку XVII ст.». Аспірант Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы П. Ю. Булаты выступіў з паведамленнем пра каланізацыю Ляхавіцкага графства ў канцы XVI – пачатку XVII ст. У працяг тэматыкі сацыяльна-эканамічных адносін прагучалі паведамленні дацэнтаў кафедры гісторыі Расіі БДУ В. А. Кахновіча («Вытокі аграрнай рэформы сярэдзіны XVI ст. у працах У. І. Пічэты») і С. Л. Лугаўцовай («Да пытання аб землеўладанні і землекарыстанні беларускай шляхты на рубяжы XVIII і XIX стст.»).

Аспект культурнага вымярэння быў дададзены Н. В. Стахно («*Pompa funebris Sarmaticus*: пахаванне Ганны з Сангушкаў Радзівіл як прыклад сармацкіх урачыстасцей») і працягнуты В. С. Клёцкінай («Святы ў Радзівілаўскім Нясвіжы XVIII ст.»), якія вельмі

выразна паказалі патэнцыял візуальнага матэрыялу ў даследаваннях сацыяльных трансфармацый беларускага грамадства.

Падчас пасяджэння круглага стала былі абмеркаваны розныя пытанні сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі эпохі Сярэднявечча і ранняга Новага часу. Закрануты спрэчныя пытанні метадалогіі і гістарыяграфіі прац М. В. Доўнар-Запольскага, У. І. Пічэты, М. К. Любаўскага. Не засталіся без увагі спецыфічныя крыніцы па эканамічнай і сацыяльнай гісторыі Беларусі. Праведзены аналіз асобных катэгорый крыніц, іх магчымасці ў даследаваннях эканамічнай і сацыяльнай гісторыі асобных рэгіёнаў Беларусі (напрыклад, рэвізія татарскіх маёнткаў 1631 г. як крыніца па сацыяльна-эканамічнай гісторыі татарскай су-

польнасці ВКЛ), матэрыялы Браслаўскага земскага суда. Даследаванне сацыяльных з'яў прыз свята, пахаванні, гістарычную памяць.

Круглы стол не ставіў мэтай падсумаваць дасягненні беларускай гістарычнай навукі ў заяўленай тэме, аднак дакладчыкі здолелі расставіць акцэнты на зменах у гістарыяграфічнай традыцыі, абмеркаваць пераемнасць паміж пакаленнямі навукоўцаў і відавочныя навацыі, узгадаць настаўнікаў і навуковых кіраўнікоў, якіх у досыць раннім узросце, у чалавечым і даследчыцкім вымярэнні, страціла гістарычная школа Беларусі (П. А. Лойка, У. П. Емяльянчык, Ю. М. Бохан).

А. У. Любы,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт

II МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «ЧЕШСКО-БЕЛОРУССКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ, ОБЩЕСТВЕННЫЕ И НАУЧНЫЕ СВЯЗИ ОТ ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ ДО СОВРЕМЕННОСТИ» (Минск, БГУ, 19 октября 2017 г.)

II МІЖНАРОДНАЯ НАВУКОВАЯ КАНФЕРЭНЦЫЯ «ЧЭШСКА-БЕЛАРУСКІЯ КУЛЬТУРНЫЯ, ГРАМАДСКІЯ І НАВУКОВЫЯ СУВЯЗІ АД ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ ДА СУЧАСНАСЦІ» (Мінск, БДУ, 19 кастрычніка 2017 г.)

II INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «THE CZECH-BELARUSIAN CULTURAL, SOCIAL AND SCIENTIFIC RELATIONS FROM FRANCYSK SKARYNA TO NOWADAYS» (Minsk, BSU, 19 October, 2017)

Исторический факультет Белорусского государственного университета уже второй раз стал площадкой научного форума чешских и белорусских историков. Совместно с философским факультетом Западно-Чешского университета в Пльзене (Чешская Республика) и при поддержке Посольства Чешской Республики в Республике Беларусь на историческом факультете БГУ 19 октября 2017 г. была проведена II Международная научная конференция «Чешско-белорусские культурные, общественные и научные связи от Франциска Скорины до современности».

Более 500 лет назад Прага, где Франциском Скориной были изданы первые книги на старобелорусском языке, являлась значимым культурным вектором для восточно-славянских народов. Несомненно, динамика развития культурных отношений, а также научного и образовательного

сотрудничества между Чешской республикой и Республикой Беларусь, которые в 2018 г. будут отмечать 25 лет со дня установления дипломатических отношений, свидетельствуют о том, что Прага сохраняет этот статус и сегодня.

По сравнению с первой конференцией, состоявшейся 29 сентября 2016 г., во второй приняло участие еще большее число представителей академических институций из Чешской Республики (Карлов университет в Праге, Западно-Чешский университет в Пльзене, Масариков университет в Брно) и Республики Беларусь (Белорусский государственный университет, Белорусский государственный педагогический университет им. Максима Танка, филиал Российского государственного социального университета в Минске, Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники).

Форум открывали приветственные слова декана исторического факультета БГУ доктора исторических наук, профессора А. Г. Кохановского, Чрезвычайного и Полномочного Посла Чешской Республики в Республике Беларусь Милана Экерта и заведующего кафедрой антропологии Западно-Чешского университета Петра Лозовюка. В выступлениях была подчеркнута успешность многолетнего сотрудничества исторического факультета БГУ и чешских университетов, которая нашла реализацию в серии конференций, стажировок, открытых лекций и публикаций. Посол Чешской Республики отметил, что он глубоко удовлетворен динамикой развития межвузовского сотрудничества и пообещал институциональную поддержку в реализации новых направлений этого взаимодействия.

Пленарное заседание открыл доклад профессора кафедры истории педагогического факультета Масарикова университета (Брно) доктора философии Ярослава Вацулика «Чехи в Беларуси». Историк и ведущий специалист по истории чешской диаспоры в Восточной Европе обратился к сюжету о поселении группы чешских колонистов в 1862 г. на территории, ставшей главным центром чешского присутствия в Беларуси вплоть до конца XX в., – Речицкого и Мозырского уездов Минской губернии. Исследователем была прослежена судьба чешских колонистов, оказавшихся арендаторами земли, а также известными ремесленниками и предпринимателями в исторических перипетиях мировых войн и периода социализма.

Профессор кафедры этнологии, музеологии и истории искусств исторического факультета БГУ доктор исторических наук А. А. Гужаловский в докладе «Пражская весна 1968 г. и белорусское советское общество» на основании материалов справочника «Документы Национального архива Республики Беларусь о чехословацком кризисе 1968 года» и информации, содержащейся в периодической печати, обратился к широкому массиву документов из фондов НАН Беларуси 1968–1969 гг., создающих обширную панораму публичного освещения и обсуждения событий чехословацкого кризиса в белорусском советском обществе, а также влияние Пражской весны на ситуацию в БССР и развитие диссидентского движения.

Доклад руководителя кафедры исторической социологии факультета гуманитарных исследований Карлова университета в Праге Йиржи Шубрта носил название «Коллективная память или историческое сознание?» Исследователь рассмотрел ряд концепций исторической памяти и исторического сознания (от Мориса Хальвбакса до Джеффри Олика или же Мирослава Гроха), проанализировал компоненты конструирования исторического сознания, а также затронул проблемы антиномии теоретических концептов памяти и исторического сознания.

Работа первой секции «Историко-культурное взаимодействие чехов и белорусов сквозь призму столетий» (модератор В. В. Репин) была направлена на презентацию исторических контактов двух народов в широкой хронологической перспективе.

С первым в секции докладом на тему «Чешское влияние на язык Библии Ф. Скорины в оценках галицко-русского ученого Я. Ф. Головацкого» выступил профессор кафедры гражданского права и процесса филиала Российского государственного социального университета в Минске доктор исторических наук К. В. Шевченко. Он утверждал, что, по мнению Я. Ф. Головацкого, издание Библии Ф. Скорины необходимо рассматривать в контексте распространения в Центральной Европе идей реформации, оказавших существенное влияние на белорусского просветителя. В докладе отмечается, что Я. Ф. Головацкий придерживался мнения о влиянии на Библию Ф. Скорины чешской языковой среды, что проявилось в ряде богемизмов, а также в характерных для текста этого литературного памятника особенностях словоупотребления. К. В. Шевченко обращает внимание на высказанную Я. Ф. Головацким мысль о том, что Ф. Скорина, скорее всего, делал перевод Библии с чешского текста, используя при этом и церковно-славянские переводы. Столь существенное чешское влияние на язык памятника Я. Ф. Головацкий, по замечанию докладчика, считал вполне естественным, учитывая давние и прочные научные и культурные связи русинов ВКЛ с Чехией, усилившиеся вследствие гуситского движения.

Образ самого известного средневекового правителя чешских земель, оказавшего огромное влияние на общественно-политический и культурный расцвет Богемии в период Средневековья рассмотрела доцент кафедры истории древнего мира и средних веков исторического факультета БГУ кандидат исторических наук Е. Д. Смирнова в докладе «Власть и культура. Карл IV Люксембург».

Доцент кафедры истории южных и западных славян исторического факультета БГУ кандидат исторических наук Л. Л. Михайловская в выступлении «Гуситская Чехия и Великое княжество Литовское» представила международно-политическую панораму Центральной и Восточной Европы в период гуситских войн, указав на то, что тесные политические контакты между гуситской Чехией, Польшей и ВКЛ завязались после смерти чешского короля Вацлава IV Люксембурга в 1419 г., когда гуситы, стремясь противодействовать амбициям на трон католического лидера римского императора и венгерского короля Сигизмунда Люксембургского, направили тайную дипломатическую миссию к польскому королю Ягайло, который, в свою очередь, перенаправил чешских послов великому литовскому князю Витовту.

Доцент кафедры истории Беларуси нового и новейшего времени исторического факультета БГУ кандидат исторических наук А. В. Бурачонок в докладе «Предпринимательская инициатива иностранных подданных на территории Беларуси в конце XIX – начале XX в. (на примере В. Краевского и Ю. Столле)» рассмотрел аспект чешско-белорусского взаимодействия. Докладчик описал историю успешного предпринимателя чешского происхождения Юлиуса Столле, возглавившего в конце XIX – начале XX в. крупнейшее стекольное предприятие на белорусских землях: стекольные заводы «Неман-А» и «Неман-Б».

В докладе доцента кафедры истории южных и западных славян исторического факультета БГУ кандидата исторических наук В. Н. Кухаренко «Празжские сюжеты политической деятельности Степана Радича и его идея совместной чехословацко-польско-югославской освободительной борьбы (1918)» внимание было обращено на проекты государственного переустройства габсбургской монархии в событиях апреля 1918 г., когда параллельно проходили два политических форума: конгресс поработанных народов Австро-Венгрии (был созван диссидентами-эмигрантами в Риме) и Конференция славянских народов Дунайской монархии (провели в Праге в Общественном доме легальные политики основных чешских и югославянских партий, представители польских политических кругов), в ходе которых, несмотря на различный формат и состав участников, политики пришли к фактически одинаковым выводам.

В докладе доцента кафедры гуманитарных дисциплин Белорусского государственного университета информатики и радиоэлектроники кандидата исторических наук А. А. Киселева на тему «Мюнхенский сговор 1938 года в оценках польской виленской газеты «Слово»» речь шла о взглядах на чешский кризис 1938 г. главного редактора виленской газеты «Слово», публициста и общественно-политического деятеля С. Мацкевича: не отрицая прав Польши на спорные территории Тешинской Силезии, публицист считал главной задачей внешней политики страны использование ситуации для заключения тесного союза с Венгрией и создания общей польско-венгерской границы за счет территориальной целостности Чехословакии. А. А. Киселев утверждает, что негативное отношение газеты «Слово» к Чехословакии объяснялось стремлением чешского правительства во внешней политике играть роль посредника между Францией и СССР, такой союз рассматривался как угрожающий польской территориальной целостности и независимости.

Фундаментальный обзор и анализ документов фонда № 914 Национального архива Республики Беларусь «Белорусское отделение Общества советско-чехословацкой дружбы», действовавшего

с 1961 по 1991 гг. в докладе «Роль Белорусского отделения общества советско-чехословацкой дружбы в организации белорусского выездного туризма в ЧССР» дал преподаватель Минского городского педагогического колледжа кандидат исторических наук О. Г. Казак. Он отметил, что указанная организация, сыгравшая важную роль в расширении белорусско-чешских культурных связей и в ознакомлении белорусского и чешского народов с историей, традициями и жизненным укладом друг друга, занималась подготовкой поездок специализированных туристических групп в Чехословакию. В докладе были рассмотрены основные векторы данной деятельности общества: организация ознакомительных поездок на родственные предприятия (работники Минского подшипникового завода посещали предприятие «ЗКЛ Брно», а работники Мозырской трикотажной фабрики – завод «Фезко» в Страконице), взаимный обмен студентами учебных заведений БССР и Чехословакии и др. Особое внимание уделялось анализу аспектов деятельности общества, которые не были освещены в отечественной историографии (типичные для советских учреждений формализм и бюрократизм, неприятные эксцессы в ходе посещения Чехословакии туристами из БССР).

Завершал секцию доклад, продолжающий тематику работы О. И. Казака. Лекция была подготовлена при участии канадского искусствоведа и художника чешского происхождения Петры Малы Миллер, которая занимается исследованием истории оздоровительных поездок белорусских детей в середине 1990-х гг. из пострадавших от чернобыльской аварии регионов в Чехию, что стало возможным после установления чешско-белорусских дипломатических отношений в 1993 г. С помощью методов оральная история и записи интервью, взятых у жителей чешского города Яромержице над Рокитною и у участников поездок из Пинска и Бреста, докладчикам удалось восстановить сюжет культурного взаимодействия белорусских детей и чехов во время поездки в мае-июне 1993 г. Работа была представлена доцентом кафедры истории южных и западных славян исторического факультета БГУ В. В. Репиным.

Проходившее параллельно секции заседание панели «Теоретико-методологические проблемы исследования социальных процессов и исторического прошлого двух славянских народов» (модератор А. Маркова) открыл доклад заведующего кафедрой истории южных и западных славян исторического факультета БГУ доцента, кандидата исторических наук А. П. Салькова «Политическое развитие ЧССР в белорусских, российских, чешских и словацких документальных публикациях конца XX – начала XXI в». Докладчик отметил, что политическое развитие социалистической Чехословакии нашло весьма полное отражение в новых документальных

публикациях. Было сказано, что документы внешней политики, изданные Министерством иностранных дел Российской Федерации, Министерством иностранных дел Республики Чехии, Министерством иностранных дел Словацкой Республики прослеживают формирование в период Второй мировой войны концепции восстановления Чехословакии в довоенных границах. А. П. Сальков утверждал, что цикл сборников документов Института славяноведения РАН, ограниченных периодом позднего сталинизма (1944–1953), а также посвященных истории кризисов в странах социалистического содружества, показывают формирование, развитие и демонтаж ЧССР как просоветского концепта. Длинный ряд российских, белорусских и чешских документов, представленный в докладе, посвящен Пражской весне как прерванной попытке реформирования социализма. После лекции о дипломатической истории, ведущий чешский белорусист, преподаватель кафедры исторической социологии факультета гуманитарных наук Карлова университета в Праге доктор философии Алёна Маркова охарактеризовала новые тенденции в современной чешской гуманитаристике. В докладе «Изменение интерпретационных рамок институциональной памяти (на примере политики белорусизации (1924–1929)» автор обратила внимание на разнообразные теоретические подходы к анализу советской политики национального конструирования, утвердившиеся в академическом дискурсе историков Беларуси, России и центрально-европейских стран.

Доцент кафедры славянской истории и методологии исторической науки Белорусского государственного педагогического университета им. М. Танка, кандидат исторических наук Н. Н. Приступа в докладе «“Вторая в мире социалистическая держава”: белорусские писатели о своих поездках в Чехословакию (вторая половина 1950-х гг.)» на основе документов фонда «Белорусское общество дружбы и культурной связи с зарубежными странами» Национального архива Республики Беларусь, а также воспоминаний, заметок и литературных произведений М. Н. Барсток, И. П. Мележа, В. И. Кравченко и Ф. С. Пестрака, которые в 1950-е гг. в составе организованных туристических групп побывали в Чехословакии, была воссоздана картина жизни в этой стране. Впечатления писателей позволили докладчику охарактеризовать маршрут следования туристов, показать организацию городского и деревенского пространства, рассмотреть повседневную жизнь чехов и словаков.

В докладе «Вобраз чэхаў у школьных вучэбных выданнях Рэспублікі Беларусь (1991–2016)» доцент кафедры истории южных и западных славян исторического факультета БГУ кандидат исторических наук Л. А. Козик представила эволюцию учебных изданий для школ Беларуси, отметив в них те изменения, которые были связаны с отражением

истории чехов. Исследователь обратила внимание, с одной стороны, на существенное сокращение за последние 25 лет материала по истории Чехии/Чехословакии, а с другой – отметила, что в целом положительный образ чехов, сформированный в начале 1990-х гг. не претерпел изменений. Среди ключевых характеристик чехов в школьных изданиях Беларуси Л. А. Козик выделила свободолюбие, трудолюбие, образованность, высокую культуру и др.

Эволюцию моделей репрезентации героев национального пантеона рассмотрел в докладе на тему «Франциск Скорина и Ян Амос Коменский: механизмы фигурации исторической памяти после 1989 г.» доцент кафедры истории южных и западных славян исторического факультета БГУ кандидат исторических наук В. В. Репин. На примере просветителей белорусской и чешской истории докладчик проследил трансформацию смыслового наполнения и визуальной репрезентации образов Франциска Скорины и Яна Амоса Коменского как символов белорусских и чешских просветительских традиций в национальной мифологии, научном, общественно-политическом и медийном дискурсах, а также в изобразительном искусстве Беларуси и Чехии.

Проблематику исторической памяти продолжила магистрант кафедры истории южных и западных славян исторического факультета БГУ М. А. Лавринович. В докладе «Политический процесс Милады Гораковой (июнь 1950 г.) как феномен современной чешской исторической памяти» исследователь указала на особое место, которое в современной чешской публичной сфере занимает память о сфабрикованном процессе по обвинению в «заговоре против республики» 1950 г., главной фигурой которого стала Милада Горакова. В современной чешской ситуации именно эта женщина является олицетворением одной из главных жертв репрессий периода социализма, что повсеместно нашло отражение в публичном пространстве: с ее казнью связан памятный день жертв коммунистических репрессий, она стала героем комиксов, передач, документальных и художественных фильмов. В завершающей части секции выступил студент третьего курса кафедры истории Беларуси нового и новейшего времени исторического факультета БГУ М. В. Мехоношин. В докладе «Феномен преступности в среде городских сословий на примере белорусских губерний и чешских земель в конце XIX – начале XX в.: историографический аспект» автор остановился на схожих и различных подходах к изучению социальной истории обществ периода модернизации на примере белорусской и чешской исторической науки, обратив внимание на перспективность методологического обмена при исследовании подобной тематики.

В целом проблемное поле конференции включало сравнение моделей модернизации и национально-культурной эмансипации белорусской,

чешской и других центрально-европейских наций, историко-культурное взаимодействие чешского и белорусского народов в исторической перспективе, современные методологические подходы к изучению социальных процессов в исторической перспективе, культуру и практики исторической памяти в Чешской Республике и Республике Беларусь, влияние постсоциалистической трансформации на развитие исторической науки, создание современной инфраструктуры исторических исследований.

В ходе пленарного и двух секционных заседаний с докладами выступили 27 участников. Речи были отмечены высоким уровнем подготовки и сопровождались плодотворной дискуссией. По итогам I и II белорусско-чешских конференций было принято решение о подготовке к изданию в БГУ в 2018 г. научного сборника, посвященного истории белорусско-чешских связей и приуроченного к пятилетию сотрудничества БГУ и Западно-Чешского университета.

Белорусско-чешская конференция 2017 г. стала результатом многолетнего сотрудничества партнерских институций кафедры истории южных и западных славян исторического факультета БГУ и кафедры антропологии философского факультета Западно-Чешского университета в Пльзене, которое реализуется в рамках договора о сотрудничестве, заключенного между университетами. Конференция продолжает цикл мероприятий, включающих четыре стажировки студентов исторического факультета БГУ на философском факультете Западно-Чешского университета длительностью в месяц (март 2014 г., апрель 2015 г., апрель 2016 г., апрель 2017 г.) и две стажировки студентов Западно-Чешского университета в БГУ (сентябрь 2016 г., сентябрь 2017 г.), в ходе которых во взаимной академической мобильности поучаствовало более 70 человек. Также были проведены научно-исследовательские семинары молодых чешских и белорусских историков и антропологов (16 апреля 2015 г., 20 апреля 2016 г.) и Международная белорусско-чешско-украинская студенческая научно-практическая конференция «Этнология и социальная история славянских народов в исторической и современной перспективе», состоявшаяся 24 апреля 2017 г. в Западно-Чешском университете. Между университетами регулярно происходит обмен публикациями в университетских изданиях и другие мероприятия в рамках богемистического кружка, действующего на кафедре истории южных и западных славян БГУ.

Конференция продолжила цикл мероприятий исторического факультета БГУ, посвященных 500-летию юбилею белорусского книгопечатания. Помимо выступления представители партнерских чешских университетов провели переговоры с ру-

ководством исторического факультета БГУ. В ходе встречи декана исторического факультета А. Г. Кохановского и заведующего кафедрой антропологии Западно-Чешского университета П. Лозовюка были обсуждены результаты длительного сотрудничества между факультетами. Одним из важнейших итогов встречи стало подписание Договора о мобильности студентов и преподавателей исторического факультета БГУ и философского факультета Западно-Чешского университета в рамках программы «Эразмус+» на 2017–2019 гг. и согласование аспектов реализации этой программы. На историческом факультете БГУ 24 октября 2017 г. был объявлен конкурс заявок на обучение в весеннем семестре 2017/18 учебного года на философском факультете Западно-Чешского университета в Пльзень. Также была запланирована и ответная мобильность чешских студентов и преподавателей в БГУ.

В ходе деловой встречи декана исторического факультета с профессором кафедры истории педагогического факультета Масарикова университета (Брно) доктором философии Ярославом Вацуликом была озвучена заинтересованность в сотрудничестве двух факультетов в сфере обмена методическим опытом преподавания истории и написания учебников по истории, в обмене публикациями и образовательной мобильности в рамках «Эразмус+», в которой два университета также выступают партнерами. Перспективы двустороннего сотрудничества были обсуждены во время переговоров руководства исторического факультета и делегации кафедры исторической социологии факультета гуманитарных наук Карлова университета в Праге, была намечена рабочая программа сотрудничества на 2018 г.

Помимо этого, чешские участники конференции провели серию открытых лекций, презентаций и консультаций для студентов исторического факультета БГУ. Так, 20 октября 2017 г. на историческом факультете университета была прочитана лекция чешского социолога, заведующего кафедрой исторической социологии факультета гуманитарных наук Карлова университета в Праге доктора философии Й. Шубрта на тему «Историческая социология: перспектива долгосрочных исторических процессов и сравнительный анализ», а также презентация русскоязычной книги «Исторические процессы, социальные изменения, модернизация с точки зрения социологии». На историческом факультете БГУ 25 октября 2017 г. была проведена также и лекция чешско-белорусского историка, преподавателя кафедры исторической социологии факультета гуманитарных наук Карлова университета в Праге доктора истории А. Марковой на тему «Национальное развитие и идентичность (белорусы и белорусизация)» и презентация книги

«Шлях да савецкай нацыі. Палітыка беларусізацыі 1924–1929».

Большую институциональную поддержку в проведении конференции оказали Посольство Чешской Республики в Республике Беларусь и лично глава миссии посол М. Экерт, а также заместитель посла по культурным вопросам П. Бучек, активно участвующий в продвижении белорусско-чешских научно-образовательных инициатив.

В ходе конференции для чешских участников была организована обширная культурная программа с посещением корпуса Белорусского государ-

ственного университета, Музея исторического факультета БГУ, Музея истории Великой Отечественной войны, Национального художественного музея Республики Беларусь. Чешские коллеги отметили высокий уровень организации Международной конференции и высказали пожелание о дальнейшем надежном партнерстве исторического факультета БГУ в реализации научного и образовательного сотрудничества.

В. В. Репин,
кандидат исторических наук

**VIII МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ИЗ СЕРИИ
COLLOQUIA RUSSICA «РЕЛИГИИ И ВЕРОВАНИЯ РУСИ (X–XVI вв.)»
(Львов, Украина)**

**VIII МІЖНАРОДНА НАВУКОВАЯ КАНФЕРЕНЦІЯ З СЕРІЇ
COLLOQUIA RUSSICA «РЭЛІГІЇ І ВЕРАВАННІ РУСІ (X–XVI стст.)»
(Львоў, Україна)**

**VIII INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE FROM THE COLLOQUIA
RUSSICA SERIES «RELIGIONS AND BELIEFS OF RUS' (X–XVI CENTURIES)»
(Lviv, Ukraine)**

В древнем городе Львове 15–18 ноября 2017 г. состоялась VIII Международная конференция из серии *Colloquia Russica*, традиционно собирающая ведущих медиевистов Европы, исследователей истории Древней Руси во всем ее многообразии. В качестве основной темы конференции была заявлена проблема религиозной ситуации в Восточной Европе в X–XVI вв.

Основными организаторами конференции 2017 г. выступали Украинский католический университет (Львов), Львовский национальный университет им. И. Франко и Институт истории Ягеллонского университета (Краков). Большинство заседаний конференции проходили в Украинском католическом университете, также участников принимала Научная библиотека Львовского национального университета им. И. Франко.

В конференции участвовали представители 11 европейских государств: Украины, России, Беларуси, Польши, Чехии, Сербии, Болгарии, Словакии, Словении, Литвы, Германии. Наиболее многочис-

ленным было представительство Украины: на конференции присутствовали ученые из Львова, Киева, Ивано-Франковска, Бучача, Галича, Черновцов. Белорусская делегация была представлена сотрудниками Белорусского государственного университета: доцентом кафедры истории России исторического факультета С. Н. Темушевым, докторантом А. В. Мартынюком, преподавателем Института теологии имени святых Мефодия и Кирилла БГУ Ю. Ю. Афанасеенко, аспирантом исторического факультета П. Д. Скурко и магистрантом исторического факультета И. А. Палачаниным.

Одна из особенностей конференции из серии *Colloquia Russica* – равное участие в научных студиях как уже состоявшихся исследователей, так и их молодых коллег, чья научная карьера только началась. Другой важной отличительной чертой данного научного форума, уже восьмой год собирающего историков-медиевистов, является разнообразие форм представления своих научных достижений участникам конференции. Так, наряду

с традиционным 15-минутным докладом на конференции были организованы открытые лекции, тематические дискуссии, дискуссии после отдельных секций, презентации постеров и новых изданий исторической литературы.

Открытие конференции состоялось 15 ноября 2017 г. С приветственными словами к участникам научного форума обратились проректор исторического отделения Ягеллонского университета профессор С. Срока, профессор Ягеллонского университета В. Нагирный (ведущий организатор конференции), профессор Львовского национального университета им. И. Франко Л. В. Войтович, декан гуманитарного факультета Украинского католического университета А. Ю. Ясиновский и проректор Украинского католического университета профессор И. Я. Скочиляс. Научную часть конференции открыла инаугурационная лекция профессора Института украиноведения Национальной академии наук Украины (Львов) В. С. Александровича на тему «Византийский канон в украинском религиозном искусстве». На примерах дошедших до нас образцов фресковой живописи и иконописи средневековой Украины профессор показал постепенное оригинальное осмысление византийских изобразительных и содержательных особенностей, нашедших отражение в национальной самобытной традиции религиозной художественной культуры восточных славян. В то же время, по мнению В. С. Александровича, сложившиеся на территории Украины художественные модели свидетельствуют о непосредственной зависимости сферы искусства восточных славян от Византии. Только одна из трех моделей, характерных для раннего украинского (восточнославянского) искусства, а именно почитание Покрова Пресвятой Богородицы, дает пример развития национальной традиции на основе византийской идеи Богородицы «Заступница».

В тот же день с открытой лекцией на конференции выступил профессор И. Н. Данилевский, представлявший Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики» (Москва). Один из ведущих современных медиевистов России осветил проблему содержания и характера религиозной полемики древнерусской религиозной полемики с «латинянами» и практики общения с ними в домонгольской Руси. По мнению И. Н. Данилевского, в реальной практике древнерусского общества гневные филиппики в адрес «латинян» не находили сколько-нибудь существенного отражения. Весьма показательно то обстоятельство, отмеченное исследователем, что оказавшиеся на Руси княгини-католички, по всей видимости, продолжали исповедовать свою веру. Такую ситуацию профессором было предложено характеризовать как конфессиональную индифферентность. Интерес, проявленный участниками конференции к выступлению

И. Н. Данилевского, нашел выражение в многочисленных вопросах к лектору и завязавшейся дискуссии.

В первой секции на конференции было предложено выступить доценту кафедры истории России БГУ С. Н. Темушеву. В докладе, посвященном проблеме материального обеспечения церкви в домонгольской Руси, белорусский исследователь обратил внимание на важнейшие особенности в удовлетворении материальных потребностей древнерусской церковной организации (за счет десятины от княжеских доходов при позднем появлении церковного землевладения). В этой связи было предложено тесно связать способы материального обеспечения церкви с особенностями функционирования налогово-даннической системы Древней Руси. Вместе с наступлением политической децентрализации, отметил С. Н. Темушев, власть стала наделять церковь иными источниками дохода (помимо десятины), и только с этого времени можно говорить о появлении церковного землевладения. Доклады других участников первой секции – сотрудника Ягеллонского университета К. Лебека и российского археолога Е. А. Тяниной (Московский государственный университет) – продемонстрировали возможности археологии в изучении верований населения Древней Руси.

Организаторы конференции постарались объединить в отдельных секциях тематически близкие доклады. Так, во второй секции прозвучали доклады, посвященные скандинавскому и германскому в целом влиянию на религиозную ситуацию в Древней Руси. В. Б. Киорсак (Львовский национальный университет им. И. Франко) отметил сходство в религиозных верованиях скандинавского и восточнославянского населения. Учитывая то обстоятельство, что правители Древнерусского государства имели скандинавское происхождение, исследователь предположил, что на Руси в то время утвердился культ военного бога Одина. Историк из Харькова А. А. Роменский высказал соображения о возможном крещении части дружины основателя Древнерусского государства князя Олега.

В первый день конференции были также прочитаны доклады В. Ю. Аристов (Институт истории Украины НАНУ, Киево-Могилянская академия) и Т. Л. Вилкул (Институт истории Украины НАНУ). В. Ю. Аристов сделал попытку найти объяснение летописному сообщению о польском («от ляхов») происхождении восточнославянских союзов племен радимичей и вятичей. Историк предложил гипотезу о том, что древнерусский летописец использовал созвучие этнонима «радими́чи» и имени первого архиепископа Гнезно Радима (Гауденция), а также сходство этнонима «вятичи» с именем брата гнезненского архиепископа Войтеха (Адальберта). Так имена двух почитаемых церковных дея-

телей могли стать образцом для моделирования имен прародителей двух славянских «племен». В ходе состоявшейся дискуссии гипотеза В. В. Аристова не нашла поддержки у участников конференции. Т. Л. Вилкул сделала попытку сопоставить текст «Повести временных лет» и библейского «Откровения Иоанна Богослова», переведенного уже в ранний период древнеславянской письменности.

Первый день конференции завершился презентацией кафедры классических, византийских и средневековых исследований гуманитарного факультета Украинского католического университета, отмечающей свое десятилетие.

Второй день конференции – 16 ноября 2017 г. – включал заседания IV–VI секций. Наиболее представительную, четвертую секцию, включавшую доклады историографического характера, открыло сообщение чешского исследователя Й. Дынды о древнерусских и польских сказаниях и народной магии Средневековья. В своем докладе львовский историк О. В. Файда, основываясь на материалах церковной научной периодики Поднепровья конца XIX в., проанализировал антизападную риторику в посвященных крещению Руси публикациях. Киевский исследователь М. Б. Файда продемонстрировала отражение в трудах украинских историков-эмигрантов межвоенного периода проблемы принятия христианства и организации церковной жизни средневековой Украины. Польский историк М. Бечек обратил внимание на различные религиозные аспекты в древнерусских воинских формированиях, нашедших отражение в летописях. К числу отмеченных аспектов были отнесены молитвы, произносимые в целях одержания победы, чудесные явления во время военных действий и присутствие священнослужителей в составе древнерусского войска. Болгарский исследователь А. Стаменова продемонстрировала мнения современных балканских историков, касающиеся вопроса религиозного влияния Болгарии на Русь. Историк отметила, что гипотеза о крещении Руси через болгарское посредничество в современной болгарской историографии не получила сколько-нибудь серьезного развития. В докладе львовского историка Ю. П. Ясиновского «Древнейшие литургические памятники Киевской Церкви: переводы, локализация, эволюция» были высказаны соображения о первоначальном южнорусском (украинском) происхождении переводов литургических книг, что противоречит распространенному мнению о их локализации на севере Руси.

В рамках V секции с докладом «К вопросу о христианизации финно-угорской периферии Древней Руси» выступил магистрант исторического факультета БГУ И. А. Палачанин (научный руководитель – доцент кафедры истории России кандидат исторических наук С. Н. Темушев). Молодой ис-

следователь выявил несколько причин замедленного распространения христианства среди финно-угорских соседей восточных славян, что было обусловлено географическими, политическими и фискальными факторами. Последний фактор, а именно отсутствие стремления древнерусских князей к активной христианизации окраинных районов своих владений, поскольку первостепенную задачу они видели в сборе дани с проживающего там населения, И. А. Палачанин рассматривал в качестве ведущего. В докладах других участников секции были рассмотрены проблемы сохранения элементов язычества в духовной культуре населения Северной Буковины (И. Возний, Черновцы), особенностей христианских некрополей Владимира Волынского (И. Луцик, Львов), обнаружения некрополей галицко-волинских Романовичей (Я. Б. Книш, Львов), исследования кириллических надписей церкви Святого Пантелеймона в Галиче (А. Гусак, Львов). В последнем докладе молодым историком была продолжена полемика с ведущим российским специалистом А. А. Гиппиусом по вопросу о прочтении и интерпретации граффити на стенах церкви в Галиче.

Интернациональной по составу оказалась VI секция конференции, на ней были собраны доклады просопографического характера. Так, в докладе М. М. Волощука (Прикарпатский национальный университет, Ивано-Франковск) были приведены уникальные примеры католических епископов, происходящих из династии Рюриковичей. Докторант БГУ А. В. Мартынюк остановился на проблеме церковного почитания Михаила Всеволодовича Черниговского. Сербский историк Д. Гарди прочитал доклад о конфессиональной принадлежности русских князей Ростислава Михайловича и Льва Даниловича в свете венгерских и чешских дипломатических источников. На основании данных источников исследователь сделал вывод о том, что браки представителей династии Арпадовичей с православными князьями из династии Рюриковичей были политической реальностью, в целом в них проявлялось соперничество Венгрии и Чехии с папской курией. Завершал заседание секции доклад украинского историка И. Л. Паршина об обстоятельствах жизни капеллана силезского князя Генриха VI Доброго Иоанна, который, вероятно, происходил с Волыни. Каждая секция, состоящая из серии докладов, завершалась дискуссией, в ходе которой участники конференции имели возможность высказать свое мнение и уточнить позицию выступающих.

Помимо традиционной формы докладов во второй день конференции была организована панельная дискуссия на тему «Две Руси в Восточной Славянщине: великий раздел Киевской митрополии в середине XV в. и генезис московской (русской)

и украинско-белорусской (литовско-польской) моделей христианской культуры». Основными участниками дискуссии явились профессор Украинского католического университета И. Я. Скочиляс и профессор Люблинского католического университета им. Иоанна Павла II А. Гиля. Столкновение мнений представителей двух культурных традиций вызвало неподдельный интерес у участников конференции, что проявилось в живой дискуссии, в которую включились многие украинские, российские и польские историки.

Второй день конференции завершала постерная сессия, на которой украинские, польские и российские археологи (Е. А. Тянина, К. Левек, А. Голенбювска-Тобиаш, И. М. Иваськив, И. Коваль, Р. Ливох, Ю. В. Лукомский, В. Петрик) посредством презентации плакатов/постеров на бумажном носителе продемонстрировали результаты своих исследований, тематически связанных с проблемой религиозного мировоззрения древнерусского населения.

Заседания VII и VIII секций (третий день конференции) были перенесены в главный читальный зал Научной библиотеки Львовского национального университета им. И. Франко. В наибольшей степени в этих секциях проявились полилингвизм и мультикультурализм как наиболее характерные черты конференций из серии *Colloquia Russica*. Само содержание предлагаемых докладов отражало сложность этноконфессиональных и религиозных взаимодействий между западноевропейской католической цивилизацией и древнерусским православным миром. Заседание VII секции открывал доклад молодого германского исследователя С. Яроса (Лейпцигский университет) о религиозных аспектах присоединения части территории Руси к Польскому королевству. В докладе литовского историка М. Щавинскаса была выявлена семантическая асимметрия в конструировании образа язычников в литературе западноевропейского Средневековья и летописной традиции Руси. Польский историк Н. Мика (Центр исторических исследований, Варшава) рассмотрел практику крестоцелования в средневековой Руси. Московский исследователь М. Л. Лавренченко (Музей архитектуры им. Щусева, Институт славяноведения РАН, Москва) на конкретных примерах рассказала о терминах родства в диалогах церковных и монастырских деятелей Древней Руси XI–XIII вв. В докладе М. Л. Лавренченко было отмечено, что метафора родства в целом пронизывала устную и книжную традиции христианской религии во все времена, когда же она укрепились на Руси, использование терминов родства имело уже множество семантических пластов.

В VIII секции с докладом «Поход шведского короля Магнуса IV Эрикссона на новгородскую кре-

пость Орешек 1348 г. как пример религиозных междоусобиц между западным и восточным христианством» выступил историк из Либерец (Технический университет, Чехия) П. Смирж. В описании данного события новгородскими летописями историк обнаружил весьма показательную трактовку: военный конфликт рассматривался как столкновение двух направлений христианства. В сообщении польского исследователя М. Граля (Папский университет Иоанна Павла II) были рассмотрены обстоятельства отстранения московским князем Дмитрием Донским с митрополичьего престола Пимена в 1380 г. Это решение князя историк объяснял в контексте общего изменения геополитической обстановки в Восточной Европе ко времени Куликовской битвы. Доклад Й. Комендовой (Болгария) был посвящен языковому вопросу в миссионерской деятельности Русской православной церкви в Средние века в сравнении с практикой западной и византийской церквей. Основное внимание было уделено анализу роли языка в миссиях Стефана Пермского, Трифона Печенгского и др. Научные заседания третьего дня конференции завершал доклад еще одного представителя белорусской исторической науки, молодого исследователя из БГУ Ю. Ю. Афанасенко. В докладе на тему «Рецепция идей исихазма в русских землях Великого княжества Литовского (конец XIV – начало XV в.): к постановке проблемы» внимание было обращено на деятельность видных церковных представителей Болгарии (прежде всего Григория Цамблака), ставших проводниками идей исихазма в Восточной Европе.

Вторая половина третьего дня конференции была посвящена знакомству с архитектурой и музейными коллекциями древнего города Львова. Экскурсию по львовским улицам для участников конференции провел В. С. Александрович – превосходный знаток и увлеченный исследователь истории родного города, профессор Института украиноведения им. И. Крипьякевича НАНУ. С экспозициями Львовского музея истории религии участников конференции познакомил сотрудник музея, специалист по иудаизму М. Мартин.

В последний день конференции (18 ноября) в рамках заседаний IX и X секций была представлена возможность выступить еще семи исследователям из разных славянских стран: Украины, Беларуси, Польши и Словакии. По хронологии тематика докладов была посвящена периодам позднего Средневековья и раннего Нового времени. А. Стасюк (Национальный заповедник «Древний Галич») рассказал о роли Львова в деятельности францисканских миссий на Руси в период позднего Средневековья. Р. В. Ивашко (Львовский национальный университет им. И. Франко) сделал

попытку выяснить, как сказались на судьбе Львовской латинской архиепархии решения Базельского и Ферраро-Флорентийского соборов. В докладе «Библейские мотивы в предписаниях городского права XIII–XVI вв.» Т. Д. Гошко (Украинский католический университет, Львов) были обозначены те статьи уголовного права, которые трактовались в духе христианских представлений и Библии (например, отношения к клятвам, людям с физическими недостатками и т. д.). Тематическим продолжением доклада Т. Д. Гошко стало сообщение украинского историка Ю. П. Зазуляка о религиозных аспектах судебной присяги в Галицкой Руси XV – первой половины XVI в. (по актовым материалам пограничного судопроизводства). Историк отметил, что сложение присяги было окружено атмосферой неуверенности и даже страха, важным при этом было обращение к Богу за поддержкой для демонстрации и подтверждения правоты свидетельства или иска. В доказательство своих выводов Ю. П. Зазуляк ссылался на работы белорусского исследователя А. И. Груши. На этом и множестве других примеров наглядно проявился интернациональный характер исследований русского Средневековья.

В завершающей, X секции выступила аспирантка БГУ П. Д. Скурко. В докладе «“Зры яко мовяць”: читательские записи в печатных кириллических книгах XVI в.» молодой исследователь раскрыла эвристические возможности посторонних записей на страницах ранних печатных книг. Эти записи, по мнению П. Д. Скурко, позволяют увидеть баланс сакрального и профанного в среде православного священства XVI в., демонстрируют восприятие книги как канала коммуникации с Богом и силу веры в проклятие. Основную часть конференции завершал доклад исследователя из Словакии Л. Рибара, который познакомил участников конференции с описанием религиозной ситуации в Российском государстве конца XVI в. в записках персидского посла Орудж-бек Баята. Заседания секций завершались интересными дискуссиями.

В последний день конференции также состоялась презентация новых публикаций по средневековой истории, которые вышли в странах, делегировавших участников конференции. Новейшие белорусские издания были представлены доцентом кафедры истории России БГУ С. Н. Темушевым. Среди прочего состоялась презентация 10-го выпуска сборника научных статей «*Studia Historica Europae Orientalis* = Исследования по истории Восточной Европы», подготовленного сотрудниками РИВШ при БГУ (ответственный редактор – А. В. Мартынюк).

Необходимо отметить блестящую организацию конференции, благодаря которой для участников были созданы максимально возможные комфортные условия: обеспечение проживанием в удобных гостиничных номерах и питанием в ресторанах и университетской столовой (все – за счет организаторов и спонсоров, которые – редкий случай! – пожелали остаться неизвестными) позволило полностью погрузиться в атмосферу научного поиска и обмена знаниями. Гармоничным дополнением основной научной части конференции во Львове являлись культурные мероприятия.

Чрезвычайно содержательная и насыщенная событиями и разнообразными мероприятиями VIII Международная научная конференция из серии *Colloquia Russica* в очередной раз продемонстрировала солидарность историков-медиевистов европейских стран, плодотворному сотрудничеству которых не помешали трагические политические коллизии и языковое различие. Так, рабочими на конференции являлись украинский, русский, польский, белорусский и английский языки.

Участники из Беларуси в очередной раз подтвердили высокий уровень белорусской науки. Сотрудники БГУ достойно представили свою *alma mater*, приняв активное участие в разнообразных формах представления результатов научного поиска.

С. Н. Темушев,
кандидат исторических наук, доцент

СОДЕРЖАНИЕ

От редакции.....	8
ХРИСТИАНСТВО В ИСТОРИЧЕСКИХ СУДЬБАХ БЕЛАРУСИ (К 1030-ЛЕТИЮ КРЕЩЕНИЯ КИЕВСКОЙ РУСИ)	
<i>Федосик В. А.</i> Христианизация Киевской Руси в контексте европейского Средневековья	10
<i>Лисейчиков Д. В.</i> Генеральные визитации церковью Пинско-Туровской униатской епархии в XVII–XVIII вв.	25
<i>Кизлова А. А.</i> «Периферийные» чудотворные иконы Киево-Печерской лавры (конец XVIII – начало XX в.): социальный аспект	33
<i>Зенюк Р. В.</i> Социальный портрет римско-католического духовенства в БССР (1944–1981)	41
ИСТОРИЯ БЕЛАРУСИ	
<i>Любая А. А.</i> Коран в дипломатической практике Канцелярии Великого княжества Литовского.....	51
<i>Терешкова К. С.</i> Мещанское домовладение и землепользование на территории Беларуси (1860-е гг. – начало XX в.)	59
ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ	
<i>Евтухов И. О.</i> Парадигма поведения в древнеанглийских дискурсах «Отцовские наставления» и «Судьбы людские»	65
<i>Есьман А. В.</i> Состав, изменение структуры и деятельность лобби английской Ост-Индской компании в парламенте Великобритании в 1763–1813 гг.	70
<i>Колб Е. Г.</i> Взаимодействие левых партий Франции в 1980–90-х гг.: трудности на пути сближения	78
<i>Гришель А. М.</i> Влияние идеологии национализма на деятельность современных французских ультра-правых	86
<i>Чиж А. М.</i> Энергетическая политика Европейского союза в 2006–2014 гг.	95
КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ	
<i>Голубович В. В.</i> Подолинский В. А. Представительство Великого княжества Литовского на Люблинском сейме 1569 года: участие в работе первого вального сейма Речи Посполитой.....	101
<i>Ландина Л. В.</i> Гужаловский А. А. Сексуальная революция в Советской Беларуси: 1917–1929 гг.	104
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ	
<i>Макаревич В. С.</i> Международная научная конференция «1917 год в исторических судьбах Беларуси» ...	107
<i>Максимчик А. Н.</i> Международная научная конференция «Традиции университета: от Франциска Скорины до современности».....	111
<i>Любый А. В.</i> Научный круглый стол «Социально-экономическое измерение Беларуси»	114
<i>Репин В. В.</i> II Международная научная конференция «Чешско-белорусские культурные, общественные и научные связи от Франциска Скорины до современности» (Минск, БГУ, 19 октября 2017 г.)	115
<i>Темушев С. Н.</i> VIII Международная научная конференция из серии <i>Colloquia Russica</i> «Религии и верования Руси (X–XVI вв.)» (Львов, Украина).....	120

ЗМЕСТ

Ад рэдакцыі	8
ХРЫСЦІЯНСТВА Ў ГІСТАРЫЧНЫМ ЛЁСЕ БЕЛАРУСІ (ДА 1030-ГОДДЗЯ ХРЫШЧЭННЯ КІЕЎСКАЙ РУСІ)	
<i>Фядосік В. А.</i> Хрысціянiзацыя Кіеўскай Русі ў кантэксце еўрапейскага Сярэднявечча.....	10
<i>Лісейчыкаў Д. В.</i> Генеральныя візітацыі цэркваў Пінска-Тураўскай уніяцкай епархіі ў XVII–XVIII стст...	25
<i>Кізлова А. А.</i> «Перыферыйныя» цудатворныя іконы Кіева-Пячэрскай лаўры (канец XVIII – пачатак XX ст.): сацыяльны аспект.....	33
<i>Зянюк Р. У.</i> Сацыяльны партрэт рымска-каталіцкага духавенства ў БССР (1944–1981).....	41
ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ	
<i>Любая А. А.</i> Каран у дыпламатычнай практыцы Канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага	51
<i>Церашкова К. С.</i> Мяшчанскае домаўладанне і землекарыстанне на тэрыторыі Беларусі (1860-я гг. – пачатак XX ст.).....	59
УСЕАГУЛЬНАЯ ГІСТОРЫЯ	
<i>Еўтухоў І. А.</i> Парадыгма паводзін у старажытнаанглійскіх дыскурсах «Бацькавы настаўленні» і «Лёсы людскія».....	65
<i>Есьман А. В.</i> Склад, змяненне структуры і дзейнасць лобі англійскай Ост-Індскай кампаніі ў парламенце Вялікабрытаніі ў 1763–1813 гг.....	70
<i>Колб Я. Г.</i> Узаемадзеянне левых партый Францыі ў 1980–90-я гг.: складанасці на шляху да збліжэння.....	78
<i>Грышэль А. М.</i> Уплыў ідэалогіі нацыяналізму на дзейнасць сучасных французскіх ультраправых	86
<i>Чыж А. М.</i> Энергетычная палітыка Еўрапейскага саюза ў 2006–2014 гг.....	95
КРЫТЫКА І БІБЛІЯГРАФІЯ	
<i>Галубовіч В. У.</i> Падалінскі У. А. Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года: удзел у працы першага вальнага сойма Рэчы Паспалітай.....	101
<i>Ландзіна Л. У.</i> Гужалоўскі А. А. Сексуальная рэвалюцыя ў Савецкай Беларусі: 1917–1929 гг.....	104
НАВУКОВАЕ ЖЫЦЦЁ	
<i>Макарэвіч В. С.</i> Міжнародная навуковая канферэнцыя «1917 год у гістарычных лёсах Беларусі»	107
<i>Максімчык А. Н.</i> Міжнародная навуковая канферэнцыя «Традыцыі ўніверсітэта: ад Францыска Скарыны да сучаснасці».....	111
<i>Любы А. У.</i> Навуковы круглы стол «Сацыяльна-эканамічнае вымярэнне Беларусі».....	114
<i>Рэпін В. В.</i> II Міжнародная навуковая канферэнцыя «Чэшска-беларускія культурныя, грамадскія і навуковыя сувязі ад Францыска Скарыны да сучаснасці» (Мінск, БДУ, 19 кастрычніка 2017 г.).....	115
<i>Цемушаў С. М.</i> VIII Міжнародная навуковая канферэнцыя з серыі <i>Colloquia Russica</i> «Рэлігіі і вераванні Русі (X–XVI стст.)» (Львоў, Украіна)	120

CONTENTS

Editorial	8
CHRISTIANITY IN THE HISTORICAL FATE OF BELARUS (TO THE 1030th ANNIVERSARY OF KIEV RUS' CHRISTIANIZATION)	
<i>Fiadosik V. A.</i> Christianization of Kievan Rus' in the context of European Middle Ages.....	10
<i>Liseichykau D. V.</i> General visitations of churches of the Uniate Pinsk-Turau eparchy in the XVII–XVIII centuries.....	25
<i>Kizlova A. A.</i> «Peripheral» miraculous icons of Kyiv Caves Lavra (late XVIII – early XX century): social aspect.....	33
<i>Zianiuk R. U.</i> Social profile of the Roman Catholic clergy in BSSR (1944–1981).....	41
BELARUSIAN HISTORY	
<i>Liubaya A. A.</i> The Koran in the diplomatic practice of the Chancellery of the Grand Duchy of Lithuania.....	51
<i>Tserashkova K. S.</i> House ownership and land use of «meshchanie» on the territory of Belarus (1860s – beginning of XX century).....	59
WORLD HISTORY	
<i>Yeutukhou I. O.</i> The behavioral paradigm in Old English discourses «Precepts» and «Fates/Fortunes of Men».....	65
<i>Yesman A. V.</i> East India Company lobby in British Parliament, 1763–1813: composition, evolution of structure and political activity.....	70
<i>Kolb E. G.</i> Interaction of the left-wing parties in France in the 1980–90s: difficulties on their way to rapprochement.....	78
<i>Hryshel A. M.</i> The influence of the ideology of nationalism on the activities of modern French far-right	86
<i>Chyzh A. M.</i> Energy policy of the European Union in 2006–2014	95
REVIEW AND BIBLIOGRAPHY	
<i>Halubovich V. V.</i> Padalinski U. A. Grand Duchy of Lithuania representation at Lublin Diet in 1569: participation in Commonwealth's First General Diet work	101
<i>Landina L. V.</i> Huzhalouski A. A. The sexual revolution in the Soviet Belarus: 1917–1929	104
SCIENTIFIC EVENTS	
<i>Makarevich V. S.</i> International scientific conference «1917 in the historical fates of Belarus»	107
<i>Maksimchik A. N.</i> International scientific conference «University traditions: from Francysk Skaryna to present day».....	111
<i>Liuby A. U.</i> The scientific round table «Social and economic dimension of Belarus».....	114
<i>Repin V. V.</i> II International scientific conference «The Czech-Belarusian cultural, social and scientific relations from Francysk Skaryna to nowadays» (Minsk, BSU, 19 October, 2017)	115
<i>Tsemushau S. M.</i> VIII International scientific conference from the <i>Colloquia Russica</i> series «Religions and beliefs of Rus' (X–XVI centuries)» (Lviv, Ukraine)	120

Журнал включен Высшей аттестационной комиссией Республики Беларусь в Перечень научных изданий для опубликования результатов диссертационных исследований по историческим наукам, а также в области музееведения, консервации, реставрации историко-культурных объектов, документалистики, документоведения и архивоведения.

Журнал включен в библиографическую базу данных научных публикаций «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ).

**Журнал Белорусского
государственного университета. История.
№ 1. 2018**

Учредитель:
Белорусский государственный университет

Юридический адрес: пр. Независимости, 4,
220030, г. Минск.
Почтовый адрес: ул. Кальварийская, 9, каб. 636, 637,
220004, г. Минск.
Тел. (017) 259-70-74, 259-70-75.
E-mail: jhistory@bsu.by

«Журнал Белорусского государственного
университета. История» издается с января 1969 г.
До 2017 г. выходил под названием «Веснік БДУ.
Серыя 3, Гісторыя. Эканоміка. Права»
(ISSN 2308-9172).

Редакторы О. А. Бабашова, С. Е. Богуш
Технический редактор Т. А. Караневич
Корректоры К. Б. Скакун, Л. А. Меркуль

Подписано в печать 31.01.2018.
Тираж 100 экз. Заказ 44.

Республиканское унитарное предприятие
«Издательский центр Белорусского
государственного университета».
ЛП № 02330/117 от 14.04.2014.
Ул. Красноармейская, 6, 220030, г. Минск.

© БГУ, 2018

**Journal
of the Belarusian State University. History.
No. 1. 2018**

Founder:
Belarusian State University

Registered address: 4 Niezaliežnasci Ave.,
Minsk 220030.
Correspondence address: 9 Kal'varyjskaja Str., office 636, 637,
Minsk 220004.
Tel. (017) 259-70-74, 259-70-75.
E-mail: jhistory@bsu.by

«Journal of the Belarusian State University. History»
published since January, 1969.
Until 2017 named «Vesnik BDU.
Seryja 3, Gistoryja. Jekanomika. Prava»
(ISSN 2308-9172).

Editors O. A. Babashova, S. J. Bohush
Technical editor T. A. Karanevich
Proofreaders K. B. Skakun, L. A. Mercul'

Signed print 31.01.2018.
Edition 100 copies. Order number 44.

Publishing Center of BSU.
License for publishing No. 02330/117, 14 April, 2014.
6 Ćyrvonaarmiejskaja Str., Minsk 220030.

© BSU, 2018